

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

1. 1978

ჟურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ა ე ლ ა ქ ა ტ ი ო რ კ ო ლ ე ზ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахариа А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цаишвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. აღონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რ ე ლ ა ქ ა ტ ი ო რ მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакция: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 ტელეფონ

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.3.1978; შუკვ. 4234; ანაწეობის ზომი: 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; საარტიტელო-სავაჭრობელო
თაბახი 16.25; უე 01625; ტირაჟი 2000.
ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Мეциერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

საკ. სსრ შუკვ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

წ ე რ ი ლ ე ბ ა

ს. ჭ ი ჭ ი ა, თურქული ენებისა და ლიტერატურის შესწავლის მდგომარეობა საქართველოში ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავზე	5*
ე. პ ა პ ა ს კ ი რ ი, ძველისა და ახლის კონფლიქტის რამდენიმე ასპექტი კ. გამსახურდიას „მთვარის მოტაცებაში“	18
თ. ჭ ა გ ო დ ნ ი შ ვ ი ლ ი, აკაკი წერეთლის „მედიას“ ხალხურობის შესახებ.	30
ბ. დ ა რ ჩ ი ა, ვეფხისტყაოსნის კეზელიანთ ხელნაწერის ტიპის ნუსხები	39
ნ. მ ა ხ ა თ ა ძ ე, ზაქარია ჭიჭინაძე და ძველი ქართული მწერლობის საკითხები	56
მ. ი შ ტ ვ ა ნ ო ვ ი ჩ ი, ქართული-ირანული ხალხური წიგნი და ოსური საგმირო თქმულება	67
ე. დ ა ვ ი თ ა ძ ე, ანტიფონური შესრულების ტრადიციები ზეპირსიტყვიერებასა და ხალხური შემოქმედების მომოქნავე დარგებში	80
ნ. კ ე ნ ტ ო შ ვ ი ლ ი, ალევგორია ბპიშამ საანის ნოველისტიკაში	87
კ. დ ა ნ ე ლ ი ა, უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების ენაში	91
ნ. კ ო ტ ი ნ ო ვ ი, -მეა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციის ევოლუციისათვის ქართულში	105
ლ. პ ა ლ მ ა ი ტ ი, „ემფატიკური -ა“ სახელთა მორფოლოგიის ძირითად საკითხებთან დაკავშირებით	113
მ. ქ ა მ ა დ ა ძ ე, ზემოქართული მიკროტომონიის წარმოების ზოგიერთი საკითხი	126
ნ. ზ ი ზ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ლ. მ ი ნ ა ე ვ ა. ლინგვისტური კონფრონტაციის თანამედროვე პრობლემები	139

პ უ ბ ლ ი კ ა ც ი ა

ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, სტეფანე ფერშანგიშვილი	150
---	-----

ც ნ ო ბ ე ბ ი და შე ნ ი შ ვ ე ნ ე ბ ა

ი. ტ ა ბ ა დ უ ა, ქართული კულტურის კერები საფრანგეთში XIX საუკუნის მეორე ნახევარში	160
--	-----

ქ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	177
ილა ვეკუა	189
ახალი წიგნები	191

წერილები

სერგი ჯიქია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

თურქული ენებისა და ლიტერატურის შესწავლის მდგომარეობა საქართველოში ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავზე¹

თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებლებმა, ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერებმა, იმთავითვე გაითვალისწინეს მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ხალხთა ენების შესწავლის დიდი მნიშვნელობა საქართველოსათვის, რომელსაც ამ უშუალოდ მომიჯნავე და ახლომდებარე ქვეყნებთან ჰქონდა მჭიდრო კულტურულ-ისტორიული თუ პოლიტიკური ურთიერთობა თავისი ისტორიული ცხოვრების თიურქების მთელ მანძილზე, და უნივერსიტეტში მისი დაარსებიდანვე (1918 წ.) შემოიღეს არაბული, სპარსული, სომხური (აგრეთვე ძველი ინდური) ენების სწავლება. თურქულ ენაშიც (ლაპარაკია ძველად ოსმალურად წოდებულ, მეზობელი თურქეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ენაზე, რომელსაც ამჟამად, სხვა მრავალრიცხოვან თურქულ ენათაგან გამოსარჩევად, თურქეთის თურქულს ეძახიან) მოწვეულ იყვნენ სხვადასხვა დროს ლექტორები (მემარნაშვილი, თ. ხიმშიაშვილი), მგარამ ზოგიერთი მიზეზის გამო მათი უნივერსიტეტში მუშაობა ხანმოკლე იყო და ამის გამო თურქული ენის სისტემატური კურსი უნივერსიტეტის სასწავლო გეგმაში მხოლოდ 1936 წლის ბოლოს აისახა. თავდაპირველად თურქეთის თურქული, ისევე როგორც სხვა აღმოსავლური ენები, დამხმარე საგნად იკითხებოდა ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ქართველური და კავკასიური ენების სპეციალობის სტუდენტებისათვის. ამავე ხანებში თურქოლოგიაში სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას ეწეოდა ერთპიროვნულად თურქული ენის ლექტორი უნივერსიტეტსა და ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ისტორიის ინსტიტუტში (სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი), ხოლო 1941 წლიდან ენათმეცნიერების ინსტიტუტში (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია).

სისტემატური და გეგმაზომიერი მეცნიერული მუშაობა და კადრების მომზადება თურქული ენების, თურქულენოვან ხალხთა ლიტერატურის, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის შესასწავლად საქართველოში დაიწყო მხოლოდ 1945 წლიდან, როცა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში გაიხსნა აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტი და აღმოსავლურ ენათა კათედრას გამოეყო თურქოლოგიის კათედრა. განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა მუშაობა მას შემდეგ, რაც საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში დაარსდა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი (1960 წ.), სადაც სპეციალური თურქოლოგიის განყოფილებაც არის. თბილისის უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული თურქოლოგები სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობას ეწევიან აგრეთვე:

¹ თარგმანი რუსული მოხსენებიდან. რომელიც წაკითხული იყო 1977 წლის 26 მაისს თბილისში. საკავშირო სამეცნიერო კონფერენციაზე „დღი ოქტომბერი და თურქეთი“. კონფერენცია მიმდინარეობდა დღი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავს (იხ. „სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, დღი ოქტომბერი და თურქეთი“, თბილისი, 1977., გვ. 6).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სხვა ინსტიტუტებშიც — ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტში (თურქული მოდგმის ხალხთა ისტორია და ეთნოგრაფია), ზელნაწერთა ინსტიტუტში (თურქულენოვანი წერილობითი ძეგლების შესწავლა და გამოცემა), შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში (ქართულ-აზერბაიჯანული ლიტერატურული ურთიერთობა, აზერბაიჯანული ლიტერატურა).

ჩვენი ქვეყანაში, მეცნიერებისა და კულტურის ესოდენ მძლავრი აღმავლობის ხანაში, ქართველი თურქოლოგები განსაკუთრებული ინტერესით ეკიდებიან საბჭოეთის მძურ ოჯახში შემაჯავლი თურქულენოვანი ხალხების—აზერბაიჯანელების, უზბეკების, თურქმენების, ყირგიზების, ყაზახების, ბაშკირების, აკუტების, ჩუვაშების, ბალყარების, ყარაჩაელებისა და სხვათა ენისა და კულტურის შესწავლას და მეცნიერულ კვლევას საერთოდ. თანდათან ფართოვდება ამ სფეროში ჩვენი თურქოლოგების მეცნიერული ინტერესების არე და ამჟამად, შეიძლება ითქვას, უკვე დიდი ადგილი უჭირავს აზერბაიჯანული, უზბეკური. თურქმენული და, განსაკუთრებით, თურქული ენისა და ლიტერატურის საკითხების შესწავლას.

ქვემოთ შევეცადეთ მოკლედ შეგვეჩამებინა საქართველოში ორმოციან წლებში დაწყებული თურქული ენებისა და ლიტერატურის შესწავლისა და კვლევა-ძიების შედეგები (თურქი ხალხების ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საკითხების შესწავლის მდგომარეობა გამოუქმებულია მ. სვანიძის მოხსენებაში — „თურქეთის ისტორიის შესწავლა საქართველოს რესპუბლიკაში საბჭოთა ხელისუფლების წლების მანძილზე“).

საქართველოში ძირითადად მუშავდება თურქული ენების ისტორიის, ფონეტიკის, მორფოლოგიის, ლექსიკისა და დიალექტოლოგიის პრობლემები.

აზერბაიჯანული ენის მეცნიერული შესწავლის საქმეში ყურადღებას იქცევს ვ. ჭანგიძის შრომები; კერძოდ, მაგალითად, დამაჯერებლად შესწავლილია ნატვრითი კილოს მხ. რიცხვის I პირის აფიქსის წარმომავლობა და სემანტიკა². ვ. ჭანგიძემ არსებითი კორექტივი შეიტანა თურქული ენების გვარის კატეგორიის კვალიფიკაციაში. მისი თვალსაზრისით, ზმნის იძულებითი და საურთიერთო ფორმები არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს გვარის კატეგორიად. ლექსიკურ-მორფოლოგიური ნიშნების საფუძველზე მას შესაძლებლად მიაჩნია გამოიყოს გვარის 3 ფორმა — მოქმედებითი, ვნებითი და უქმეცვეითი³. (თურქულ ენებში გვარისა და კონტაქტის კატეგორიების გამოიჯანსა და თურქული ენების გრამატიკებში მათი ერთ გრამატიკულ კატეგორიაში მოქცევის უმართებულობას პირველად ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა ა. შანიძემ).⁴

ვ. ჭანგიძის შრომები ეხება აგრეთვე აზერბაიჯანული და თურქული ენების ფონეტიკას. მათში დასმულია და გადაჭრალი არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი ამ ენათა ფონეტიკიდან. საინტერესოა, მაგალითად, სალირწუნით გაპოხატული ბგერის განსხვავებული და ფრიალ დამახასიათებელი რეფლექსე-

² ნატვრითი კილოს მხოლოდითი რიცხვის პირველი პირის ორგვარი ფორმის შესახებ თურქულ ენებში. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, III, თბილისი, 1960.

³ Категория залого в тюркских языках. Выступления на координационном совещании по проблемам простого предложения и категории залогов в книге «Вопросы составления описательных грамматик языков народов СССР», Уфа, 1958.

⁴ А. Шанидзе, Глагольные категории акта и контакта на примерах грузинского языка: Известия АН СССР, отделение литературы и языка, т. 5, вып. 2, Москва, 1946.

ბი თურქულ და აზერბაიჯანულ ენებში⁹. მეცნიერული და პრაქტიკული მნიშვნელობისაა ე. ჯანგიძის დაკვირვებები არაბული მოკლე ხმოვნების გადმოცემის შესახებ თანამედროვე თურქულსა და აზერბაიჯანულ ენებში. ე. ჯანგიძემ პირველმა დაადგინა შეპირისპირების გზით აღნიშნული არაბული ბგერების რეფლექსები თურქულსა და აზერბაიჯანულში, რაც მეტად მნიშვნელოვანია როგორც არაბული, ისე თურქული ენების ფონეტიკური სინამდვილის თვალსაზრისით¹⁰. ბევრ საინტერესო დაკვირვებას შეიცავს ამავე ავტორის სტატია აზერბაიჯანული ენის დმანური კილვის ფონეტიკურ თავისებურებებზე¹¹.

ე. ჯანგიძის მეცნიერული კვლევის საგანია აგრეთვე თურქული ენების ლექსიკაც. სტატიაში ქართულ ნასესხობათა შესახებ აზერბაიჯანულში¹² და მონოგრაფიაში „აზერბაიჯანული ენის დმანური კილო“¹³ ე. ჯანგიძემ, ქართულ და აზერბაიჯანულ ხალხთა შვიდრო და ხანგრძლივი ისტორიულ-კულტურულ ურთიერთობათა გათვალისწინებით, გამოავლინა მთელი რიგი ქართულიდან ნასესხები ლექსიკისა აზერბაიჯანულში და დამაჩერებლად ახსნა ის სემანტიკური და ფონეტიკური ცვლილებები, რომელიც ქართულმა ლექსიკამ განიცადა აზერბაიჯანულში დამკვიდრებისას. ე. ჯანგიძემ მოამზადა და გამოსაცემად გადასცა შრომა ინგილოურ დიალექტზე. შრომაში შესწავლილია ორ მოძვე აზერბაიჯანულ და ქართველ ხალხთა ენობრივი კონტაქტებით შეპირობებული გრამატიკული და ლექსიკური ინტერფერენციის კონკრეტული და ზოგადი საკითხები.

სტატიების მთელი რიგი მიუძღვნა ნ. ჯანაშიამ ძირითადად თურქული და აზერბაიჯანული ენების სტრუქტურის საკითხებს. მან მოგვცა აღნიშნული ენების რამდენიმე მორფოლოგიური კატეგორიის სრულიად ახლებური ინტერპრეტაცია¹⁴. იგი გვთავაზობს აგრეთვე დროთა და კილოთა საკმაოდ ორიგინალურ სისტემას თურქულში¹⁵. ნ. ჯანაშია ცდილობს გამოავლინოს თურქული ზმნის ყველა ფორმალური დაჯგუფების შედგენილობა და ფუნქცია და იძლევა ზმნის ფორმების ახლებურ კლასიფიკაციას¹⁶. საყურადღებოა ნ. ჯანაშიას ნაშრომი აბსოლუტივების სისტემასა და მათ ფუნქციაზე¹⁷. მეცნიერის კვლევის ობიექტია აგრეთვე პირისა და რიცხვის მაჩვენებელთა ურთიერთ-

⁹ სალო-ნენის განსხვავებული რეფლექსები თურქულ და აზერბაიჯანულ ენებში, თსუ-ის შრომები, 116, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, V, 1965.

¹⁰ არაბული მოკლე ხმოვნების გადმოცემისათვის თანამედროვე აზერბაიჯანულ და თურქულ სალიტერატურო ენებში, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბ., 1974.

¹¹ გრძელი ხმოვნები, დიფთონგები და დიფთონგოიდები აზერბაიჯანული ენის ყაზახის დიალექტის დმანურ კილოვაეში, თსუ-ის შრომები, 73, თბ., 1959.

¹² ქართული ნასესხობა აზერბაიჯანულ ენაში, თსუ-ის შრომები, 118, თბ., 1967.

¹³ В. Т. Джаншидзе. Дманинский говор казахского диалекта азербайджанского языка, Баку, 1965.

¹⁴ Выражение потенциалов в азербайджанском и турецком языках. თსუ-ის შრომები, 73, თბილისი, 1959; Глагольные имена в турецком языке, თსუ-ის შრომები, 118, თბილისი, 1967 და სხვ.

¹⁵ Система времен и наклонов в турецком языке. сб. «Вопросы тюркских языков и их взаимоотношения с другими языками, Баку, 1972.

¹⁶ О формальных группах турецкого глагола, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი, 1974.

¹⁷ О деспричастиях в современном турецком языке, თბილისის უნივერსიტეტი - გიორგი ხელვაიას, საუბოლო კრებული დასაბუთიდან 80 წლისათვის. თბილისი, 1969.

მიმართება და მათი განაწილება თანამედროვე თურქულში¹⁴. შრომაში «О дистрибуции продуктивных показателей каузатива в турецком языке»¹⁵ ნ. ჯანაშიამ წარმოადგინა კაუზატივის მორფემათა დისტრიბუციის ახალი წესი. ავტორმა გადასინჯა თურქულ ენაში გვარის კატეგორიის შესახებ არსებული შეხედულებანი და მოგვცა მისი ახლებურად გაშუქების ცდა. იგი გამოყოფს გვარის 3 სახეს — მოქმედებითს, ენებითსა და საშუალოს, აგრეთვე ორ ზმნურ კატეგორიას კაუზატივსა და საურთიერთო მოქმედებისას¹⁶.

მნიშვნელოვანი მუშაობა მიმდინარეობს თანამედროვე თურქეთის თურქული ენის ლექსიკის რეფორმების საკითხებზე. 1970 წელს ამ თემაზე საკანდიდატო დისერტაცია დაიცვა გ. ანთელავამ. მის მიერ გამოქვეყნებულ სტატიებში გაშუქებულია ის დიდი საქმიანობა, რომელსაც თურქეთის საენათმეცნიერო საზოგადოება ეწევა უძველესი ანატოლიური წერილობითი ძეგლებიდან და ცოცხალი ხალხური მეტყველებიდან ოდინდელი თურქული წარმომავლობის სიტყვების გამოსავლინებლად. ყურადღებას იმსახურებს გ. ანთელავას შრომები თანამედროვე თურქულში სიტყვათწარმოქმნელ აფიქსთა შესახებ¹⁷.

თურქული და აზერბაიჯანული ენების ისტორიის საკითხებზე ინტენსიურად მუშაობენ თბილისის უნივერსიტეტში თურქოლოგები მ. ბელთაძე და ე. სარიშვილი. მ. ბელთაძემ გამოაქვეყნა საკმაოდ მოზრდილი ნაშრომი ქართული დამწერლობით შესრულებულ XVIII საუკუნის თურქულენოვან ძეგლებზე. შრომაში ამოწმურავეადაა გაანალიზებული აზერბაიჯანულ-ოსმალურ (ნარვე) ენაზე დაწერილი ოთხთავის წიგნის მონაცემები. ამ ზღუნაწერში დაცული ენობრივი მასალები ძალზე მნიშვნელოვანია და საყურადღებო ამ ორივე ენის ისტორიის შესასწავლად. საინტერესოა აგრეთვე „თურქ“ ფუძისაგან მომდინარე „ნათურქალ“ სიტყვის მ. ბელთაძისეული განმარტება¹⁸.

ე. სარიშვილი ამუშავებს „ქოროლის“ ებოსის ვრცელ ხელნაწერ ძეგლს. იკვლევს მის ენობრივ თავისებურებებს და ავლენს აზერბაიჯანული ენის ისტორიისათვის მეტად ფასეულ მასალას¹⁹.

ნ. გურგენიძემ გამოსცა მონოგრაფია, რომელშიც შესწავლილია ქართული ენის აქარულ და გურულ დიალექტებში დამკვიდრებული არაბულ-სპარ-

¹⁴ Выражение лица и числа в турецком глаголе, თსუ-ის შრომები, 6—7, თბილისი, 1971.

¹⁵ «Советская тюркология», Баку, 1976, №3.

¹⁶ Некоторые вопросы морфологии турецкого глагола, I. О залогах, II. О прошедшем результивном времени. თსუ-ის შრომები, 116, თბილისი, 1965; Залоги в современном азербайджанском языке, «Советская тюркология», 1974, №1.

¹⁷ О некоторых, так называемых, непродуктивных словообразовательных аффиксах турецкого языка. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტ. 56, №1, 1969; Турецкое лингвистическое общество и некоторые вопросы реформы турецкого литературного языка. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, №4, О некоторых словообразовательных аффиксах современного турецкого литературного языка, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, ტ. 79, №2, 1975.

¹⁸ XVIII საუკუნის თურქულენოვანი ძეგლი ქართული ტრანსკრიფციით, თსუ-ის შრომები, 121, თბილისი, 1967; „ნათურქალის“ გაგებისათვის ეფხისტეოსიანში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, №2.

¹⁹ ერთი აზერბაიჯანულენოვანი ძეგლის ბევრითი შედგენილობის შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, №1; ხმოვანთა პარმონის შესახებ ერთ აზერბაიჯანულენოვან ხელნაწერში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები, 1975, №2; აწმყო-მყოფადი დრო და მისი უღლებადი ფორმები ერთი აზერბაიჯანული ხელნაწერის კახელით, თსუ-ის შრომები, 180, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბ., 1975.

სულ-თურქული წარმომავლობის სიტყვები. ნ. გურგენიძე განაგრძობს ამ მიმართულებით მუშაობას. მან საგანგებოდ შეისწავლა ქართული ენის სამხრეთ-დასავლეთ დიალექტებში თურქიზმების შეღწევის საკითხები. საინტერესოა აგრეთვე ნ. გურგენიძის ნაშრომი ქართული ენის მესხურ მეტყველებაში დიალექტურებული წარმონაქმნი ზმნების შესახებ, რომელთა საფუძვლად თურქული ფუძეებია გამოყენებული²⁰.

წარმატებით ამუშავეს თურქული ენის ფრაზეოლოგიის საკითხებს ე. მაჟულია. სტატიებში: „ანტონიმური ფრაზეოლოგიური ერთეულები თანამედროვე სალიტერატურო თურქულ ენაში“, „თურქული და ქართული იდიომატიკის ურთიერთობათა შესახებ“, „ფრაზეოლოგიზმი და სიტყვა (თურქული ენის მასალების მიხედვით)“ და სხვ. იგი ეხება თურქული ფრაზეოლოგიის მრავალ საინტერესო მხარეს²¹.

XIII—XIV საუკუნეების ცნობილი თურქი პოეტის იუნუს ემრეს ნაწარმოებთა ენას იკვლევს შ. გაბესკირია. მან უკვე გამოაქვეყნა რამდენიმე ნაშრომი, რომლებშიც განხილულია იუნუს ემრეს ლექსიკასთან დაკავშირებული საინტერესო საკითხები. გარდა ამისა, შ. გაბესკირია იკვლევს ქართულურ ენებში დაფუძნებულ თურქულენოვან ლექსებებს²².

მ. ჭიქიაშ შეისწავლა თურქული ენის აფიქსალურ მორფემათა რანგობრივი სტრუქტურა. მანვე გამოავლინა ქართულ სინამდვილეში დამკვიდრებული თურქულენოვანი ანთროპონიმები²³.

ქართულ სალიტერატურო ენაში დადასტურებულ თურქულ ლექსიკონასესხობებზე მუშაობს ლ. რუხაძე²⁴.

უზბეკური ენათმეცნიერების საკითხებს ჩვენთან ამუშავენს ა. ცალქალაიანიძე. რომელმაც მეცნიერული მომზადება ტაშკენტში მიიღო. მან უკვე გამოაქვეყნა რამდენიმე ნაშრომი, რომლებშიც შესწავლილია უზბეკური ზმნის სტრუქტურისა და სემანტიკის საკითხები²⁵.

²⁰ აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აპარულსა და გერულში. თბილისი, 1973; ზოგიერთი თურქული ლექსიკური კალკის შესახებ ქართული ენის მესხურ დიალექტში. აღმოსავლური ფილოლოგია, III, 1973; ნასესხები სახელების ფუძეთაგან ზმნების წარმოქმნა ქართულის მესხურ დიალექტში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976. №2.

²¹ მაქერ, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975. №4; მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1969. №6; Труды Самаркандского государственного университета имени Навои, Новая серия. № 249. Вопросы фразеологии. V. ч. 2. Самарканд, 1972.

²² იუნუს ემრეს თურქული წარმომავლობის ლექსიკა. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974. №4. უცხო წარმომავლობის ლექსიკა იუნუს ემრეს ნაწარმოებებში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975. №3; „ბაღანა“ სიტყვის წარმომავლობისათვის, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი, 1973.

²³ სახელისა და ზმნის რანგობრივი სტრუქტურა თურქულში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973. №4, მორფემათა კონსტრუირებული მძმდევრობების რანგობრივი სტრუქტურა თურქულში მაცნე ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974. № თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში. აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი, 1973.

²⁴ რამდენიმე თურქული წარმომავლობის სიტყვისათვის ქართულში, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბილისი, 1973.

²⁵ Сравнительная характеристика употребительности глаголов булмак, килмак, эшмак, айнамак в произведениях Уйғун и Ус. Насыра. сб. «Узбек филологияси масалалари», ш.н. 395. Ташкент, 1971; Он омонимесме бул в современном узбекском литературном языке, там же, гл. 271—275; Некоторые замечания к анализу самостоятельных и служебных значений глагола бул, ж. «Узбек тили ва адабиёти». Ташкент, 1973, № 2; Об одной особенной обстоятельстве места в языке «Атебат-ул-хакаийка». «Советская тюркология», Баку, 1975, №6. *

თურქული რუნული წარწერებისა და ძველი უიღურული ძეგლების ენაზე წარმატებით დაიწყო მუშაობა ი. შერვაშიძემ. მან საკანდიდატო დისერტაცია დაიცვა თემაზე „ზნურის ფორმები ორხონისა და ენისერის წარწერებზე“²⁶. ამჟამად იგი იკვლევს თურქოლოგიის აქტუალურ საკითხებს ძირეულ და არაძირეულ მორფემათა თანათარღობის შესახებ აღნიშნული ძეგლების ენაში²⁶.

საინტერესო მუშაობაა ჩატარებული საქართველოში მცხოვრებ თურქულენოვანი მოსახლეობის მეტყველების შესასწავლად.

ამ მიმართულებით პირველი ნაბიჯები გადაიდა ჯერ კიდევ 30-იან წლებში, როცა ს. ჯიქიამ დიდალი დიალექტოლოგიური მასალა შეაგროვა სამხრეთ საქართველოს — სამცხე-საათაბაგოს მოსახლეობაში, უფრო ზუსტად, ქველი ქართული პროვინციის ერთ ნაწილში — აღიგენის რაიონში. ეს თურქული დიალექტი, რომელსაც ახლა მესხურს ვუწოდებთ და რომელიც აქ დაინერგა „დამპყრენობისათვის ოსმალთა“, საინტერესოა იმიტაც, რომ ჩამოყალიბებულია ორენოვნობის შედეგად. ზოგადი ენათმეცნიერებისა და ფონეტიკის თვალსაზრისით საყურადღებოა სუბსტრატი ენის (ქართლის) ბევრი ენობრივი ფაქტის არსებობა, განსაკუთრებით, ბევრით სისტემასა და ლექსიკაში. აღნიშნული დიალექტის შესწავლის ზოგიერთი შედეგი გამოქვეყნებულია²⁷. მაგრამ შეგროვილი მასალის დამუშავება და დიალექტის სრულყოფილი დახასიათება ნომავლის საქმეა.

აღმოსავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქული დიალექტების შესწავლას მიუძღვნა რამდენიმე შრომა ელ. გუდიაშვილმა. ერთ მათგანში მოცემულია რიზესა და ტრაპიზონის მეტყველების ხმოვნათა სისტემის დაწვრილებითი ანალიზი, შენიშნულია ლაზური სუბსტრატის კვალიც²⁸. ამავე ავტორის ორ სტატიამი გამოვლენილია აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქულ დიალექტებში დამკვიდრებული ქართველური ლექსიკური ელემენტების მთელი რიგი²⁹.

როგორც ცნობილია, წალკის რაიონი დასახლებულია აღმოსავლეთ ანატოლიიდან გადმოსული თურქულენოვანი ბერძნებით (ურუმებით). მათი თურ-

²⁶ (კობეშაიძის გვართ) К вопросу об условной форме в языке орхон-енисейских надписей, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 64, №2, 1971; К вопросу о структуре корневых морфем в древнетюркском языке, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 66, №3, 1972; К характеристике графики и фонемного состава языка орхон-енисейских надписей. «Советская тюркология», Баку, 1972. №2, и др.

²⁷ Об одном морфологическом явлении в ахалцихском диалекте азиатско-турецкого языка, თსუ-ის შრომები VI, 1937; О диалектологической работе по тюркским языкам в Грузинской ССР, «Вопросы диалектологии тюркских языков», труды Института литературы и языка им. Низами, т. XII, Баку, 1958; ბრძანებითი კილო წარმოშობისათვის აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქულ დიალექტებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. V, № 8, თბილისი, 1944; „ლაზურ“ სიტყვის წარმოშობისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. V, № 2, 1944; К названию месяцев в месхетском диалекте турецкого языка, сб. «Вопросы тюркологии», Баку, 1971.

²⁸ Фонетические особенности турецкой речи Ризе и Трапезунда, «Вопросы диалектологии тюркских языков», III, Баку, 1963.

²⁹ ზოგიერთი ქართველური ლექსიკური ელემენტის შესახებ თურქულ დიალექტებში, თსუ-ის შრომები, 121, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, თბილისი, 1967; ორი ქართული სიტყვის შესახებ აღმოსავლეთ ანატოლიის თურქულ დიალექტებში, აღმოსავლური ფილოლოგია, III, თბ., 1973.

ქული მეტყველების შესწავლა დაკისრებული ჰქონდათ ე. გუდიაშვილსა და ნ. ჭანაშიას. გამოიჩინა, რომ წალკის თურქულ მეტყველებაში ორი კილოკავი გამოიყოფა: ქვემოწალკური და ზემოწალკური. ე. გუდიაშვილის მიერ გამოქვეყნებულ სტატიებსა და ავტორეფერატში მოცემულია აღნიშნული თურქული მეტყველების — ქვემოწალკურის ფონეტიკური, გრამატიკული და ლექსიკური თავისებურებების დეტალური დახასიათება³⁰. ეს თავისებურებანი ე. გუდიაშვილმა გამოაქვინა იმ დიდი დიალექტოლოგიური მასალის საფუძველზე, რომელიც თვითონ შეაგროვა სველე პირობებში.

ნ. ჭანაშიამაც მის მიერ ადგილზე შეგროვილი დიალექტოლოგიური მასალის გულმოდგინე ანალიზის საფუძველზე გამოაქვინა მთელი რიგი ფონეტიკური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და ლექსიკური თავისებურებანი ზემოწალკის მეტყველებაში და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ დადგენილ თავისებურებათა საფუძველზე შეიძლება დაისვას საკითხი აღნიშნული მეტყველების დამოუკიდებელ თურქულ დიალექტად გამოყოფის შესახებ³¹.

თბილისელი თურქოლოგები ასეთივე ინტერესით ეკიდებიან მოძვე აზერბაიჯანული ხალხის მეტყველების მეცნიერულ შესწავლას. ვ. ჭანგიძემ დმანისის რაიონში მრავალგზის მოგზაურობის შედეგად შეისწავლა აზერბაიჯანული ენის დმანისის კილო; შეკრიბა დიდძალი დიალექტური მასალა და დაწერა სოლიდური მონოგრაფია, რომელიც გამოსცა აზერბაიჯანის სსრ მეცნიერებათა აკადემიამ³². მონოგრაფიამ კარგი შეფასება დაიმსახურა როგორც საბჭოთა აკადემიაში (პროფ. ლ. პოკროვსკაია), ისე საზღვარგარეთ (კლარკი, აშშ).

საქართველოს გარდაბნის რაიონში მცხოვრებ აზერბაიჯანელთა მეტყველების შესწავლას ეძღვნება გ. თუშმალიშვილის შრომები, რომელთა საერთო თემაა „გარდაბნის რაიონის აზერბაიჯანელთა მეტყველების თავისებურებანი“³³. გამოვლენილია ზედსართავი სახელის შედარებითი ხარისხის საინტერესო ვიალექტური ფორმები, აგრეთვე დიალექტური ლექსიკური ელემენტები, რომლებიც დღემდე სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნული არ მოხილა.

ფრიად ნაყოფიერი საკვლევადიებო მუშაობა მიმდინარეობს თურქოლოგის ხაზით აგრეთვე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში. აქ უნდა აღინიშნოს ცისანა აბუ-ლაძის შრომები. რომლებშიც შესწავლილია თურქული და აზერბაიჯანული ენების ისტორიისა და ქართულ-თურქულ ენობრივ ურთიერთობათა საკით-

³⁰ მეორე პირის კუთვნილებით აფიქსიან ფუძეთა ბრუნება წალკის რაიონის თურქულენოვან მოსახლეთა მეტყველებაში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, I, თბ., 1954; ზოგიერთი სინტაქსური თავისებურების შესახებ წალკის თურქულენოვანი მოსახლეობის მეტყველებაში, თსუ-ის შრომები, 55, 1954; ზოგიერთი ზმნური ფორმის შესახებ ქვემო წალკის თურქულ მეტყველებაში, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, თბ., 1957; ქვემო წალკის თურქული მეტყველების ზოგიერთი ლექსიკური თავისებურების შესახებ, თსუ-ის შრომები, 91, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, II, თბ., 1960.

³¹ Н. Джашаиш, Особенности речи туркоязычного населения Верхней Цахки (საქანდიტო დისერტაციის ავტორეფერატი), თბილისი, 1955; აშშ-განსახლებულისა და აშშ-განსახლებულის წარმოებისათვის ზემოწალკურში, თსუ-ის შრომები, 99, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, III, თბილისი, 1962.

³² Дмашнеский говор казахского диалекта азербайджанского языка, Баку, 1965.

³³ გარდაბნელ აზერბაიჯანელთა მეტყველების ზოგიერთი ლექსიკური, ფონეტიკური და მორფოლოგიური თავისებურებანი, მცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 4.

ხები. მისი მონოგრაფია „სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვანის თურქული თარგმანები“ შეიცავს სამი ათასზე მეტი ქართული სიტყვის თურქულ თარგმანს, რაც მეტად ფასეული მასალაა თურქულ ენათა ისტორიის საკითხების გასათვალისწინებლად³⁴. მასში XVII—XVIII საუკუნეების თურქული და აზერბაიჯანული ცოცხალი ენების მასალა მოცემულია ქართული ტრანსკრიფციით. შრომაში ყურადღებას იპყრობს თურქულ სიტყვათა გრაფიკულ-ფონეტიკურ და ლექსიკურ-გრამატიკულ თავისებურებათა შეპირისპირება თანამედროვე თურქული და აზერბაიჯანული ენებისა და მათი დიალექტების მონაცემებთან. ც. აბულაძის მიერ გამოვლენილია ქართულ ენაში შემოსული აზერბაიჯანულ-თურქული და არაბულ-სპარსული წარმომავლობის მრავალი ლექსემა³⁵.

ც. აბულაძე ხშირად აქვეყნებს ოსმალურ დოკუმენტურ და ნარატიულ ძეგლებს, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ თურქული ენის (ოსმალურის) განვითარების ისტორიისა და თურქულ-ქართულ კულტურულ-ისტორიულ ურთიერთობათა შესასწავლად, აგრეთვე ოსმალური დიპლომატიკისა და პალეოგრაფიის ცალკეული საკითხების გასარკვევად³⁶. მანვე გამოსცა XVIII საუკუნის ავტორის გურჯიზადეს თხზულება „თბილისის დაპყრობის წიგნი“ (თურქული ტექსტი, ქართული თარგმანი და კომენტარები). წიგნში აღწერილია ოსმალთა ფაშების შეპოქრა ამიერკავკასიის ჩრდილო და აღმოსავლეთ რაიონებში 1723—24 წლებში³⁷. ც. აბულაძე მუშაობს საქართველოს მუზეუმებსა და არქივებში დაცული თურქული ხელნაწერების აღწერაზე³⁸.

ოსმალურ დოკუმენტურ (სააღწერო დავთრები, ფირმანები, ბუიჩულდუ. ჰუჯათები) და ნარატიულ ძეგლებს საქართველოსა და კავკასიის შესახებ აქვეყნებს წლების განმავლობაში ს. ჭიჭია. ამ ხანიათის ნაშრომებიდან აქ შეიძლება აღინიშნოს ოთხტომიანი ნაშრომი „კურჩისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი (XVI საუკუნე). შრომა წარმოადგენს თურქული ტექსტის პუბლიკაციას (1947 წ.), ქართულ თარგმანს (1941 წ.) და გამოკვლევას (1958 წ.). დასაბუქდად მომზადებულია IV ტომი — ტექსტის ენობრივი ანალიზი. ეს ძეგლი შესრულებულია ე. წ. სიაკათის ხელით, რომელსაც დიაკრიტიკული ნიშნები არა აქვს და ამდენად იგი ამოსაკითხავად ურთულესი დამწერლობაა. ძეგლი მნიშვნელოვანია სამხრეთ საქართველოს ისტორიის, ეკონომიკის, ქართულ-თურქული სოციალურ-პოლიტიკური ურთიერთობების შესასწავლად და აგრეთვე:

³⁴ თბილისი, 1968.

³⁵ თურქული ნასესხობები ქართულ ენაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომები, ტ. IV, თბილისი, 1962.

³⁶ ამჟამად — საქართველოში არღვნ ყაენის ლაშქრობის შესახებ, შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ნარკვევები, თბილისი, 1966; არზრუმის ვილაიეთის 1592 წ. კანუნ-ნამე. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის შრომები, ტ. III, თბ., 1961; ოთხი თურქული დოკუმენტი იმერეთის მეფის სოლომონ II შესახებ, ძსუ-ის შრომები, 121, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, ტ. VII, თბილისი; 1967; ორი თურქული ფირმანი, „მრავალთავი“ ისტორიულ-ფილოლოგიური ნარკვევები, ტ. I, თბ., 1971; სამი თურქული ფირმანი, აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III, თბ., 1973.

³⁷ გურჯიზადე, თბილისის დაპყრობის წიგნი, თბილისი, 1975.

³⁸ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არაბულ, თურქულ და სპარსულ ხელნაწერთა კატალოგი (რ. გვარამიასა და მ. მამაცაშვილის თანავეტორობით). თბ., 1969.

ქვე საუკუნეების თურქეთის ისტორიულ-გეოგრაფიასა, ტოპონიმიკასა და ანზედრო-ლენურ სისტემასთან დაკავშირებული საკითხების გასაჩვენებლად³⁹.

ს. ჩიქია იკვლევს თურქულ-ქართულურ ენობრივ კონტაქტებს. ამ სფეროს განვლენება მისი შრომები თურქულ-ლაზურ და ქართულ-აზერბაიჯანულ ენობრივ ურთიერთობათა შესახებ. მის მიერ შესწავლილია აგრეთვე რიგი აღმოსავლური წარმომავლობის სიტყვები ქართულში⁴⁰.

ს. ჩიქია სწავლობს აგრეთვე ე. წ. ტრანსკრიბირებულ ტექსტებს. თურქული ენის ისტორიული ფონეტიკის, გრამატიკისა და ლექსიკის თეალსაზრისით აინტერესო მასალას შეიცავს „XVIII საუკუნეში შედგენილი ქართულ-თურქული სასწავლო წიგნი“, რომლის თურქული ტექსტი ქართული ტრანსკრიბციითაა შესრულებული⁴¹.

ორჯერ გამოიცა ს. ჩიქიას მიერ შედგენილი „თურქული ქრესტომათია“ (1965 და 1971 წწ.).

ამჟამად ს. ჩიქია მუშაობს ქართლის სამეფოს „დიდი დავთრის“ (XVIII ს.) გამოცემაზე⁴².

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თურქოლოგიის განყოფილების თანამშრომლები მუშაობენ ქართულ-თურქულ და თურქულ-ქართულ ლექსიკონების შედგენაზე. ლექსიკონების დასაბეჭდად მომზადება დაგეგმილია კიმდინარე ხუთწლედის ბოლოსათვის.

ქართველი თურქოლოგები მუშაობენ თურქულენოვანი ხალხების ლიტერატურათმცოდნეობის პრობლემებზე.

ე. ჭავჭავაძე წარმატებით იკვლევს შუა საუკუნეების თურქულ ლიტერატურას. იგი ავტორია საერთოდ პირველი მონოგრაფიისა XVI საუკუნის ცნობილი თურქი პოეტის რუსუბ ბაღდადის ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ⁴³.

XVI საუკუნის გამოჩენილი აზერბაიჯანელი პოეტის ფუზულს შესახებ დაწერილ შრომაში ე. ჭავჭავაძემ მოგვცა ფუზულს შემოქმედების ძირითადი პრობლემების მიმოხილვა⁴⁴. თავის სხვა შრომებში ე. ჭავჭავაძე განიხილავს

³⁹ აღნიშნული „დავთრის“ გარდა: XVIII საუკუნის თურქულ დოკუმენტი ოქროს-ციხის შენახებ, თსუ-ის შრომები, 91. თბ., 1960; სულთან აჰმედ III ფიჩანა ბაქარ ბავრატონისადმი, ქართული წყაროთმცოდნეობა, თბ., 1971; ოსმალური „ურდიული დოკუმენტები“ XVIII საუკუნის ქართლში, „აღმოსავლური ფილოლოგია“, ტ. I, თბ., 1969 და სხვა; „იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ“ (თურქულ ტექსტა, ქართული თარგმანი, შესავალი და შენიშვნები), თბ., 1964; ცნობა დიდი მოურავის უკანასკნელი დღეების შესახებ ოსმალეთში, ენოლოგია, ტ. I, თბ., 1964; ოსმალური კულტურის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. XIII, თბ., 1942 და სხვა.

⁴⁰ თურქულ-ლაზური ენობრივი ურთიერთობადან: 1. თურქული ლექსიკონი კალკანი ლაზურში, თსუ-ის შრომები, 108, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, IV, თბ., 1964; 2. თურქული სინტაქსური კალკები ლაზურში, კრებ. „ირონი — აკაე შანიძეს“, თბ., 1967; 3. თურქული ბგერების გადმოცემისათვის ლაზურში, თსუ-ის შრომები, ტ. 8—9, 1974; 4. თურქული ლექსიკონი ელემენტების შესახებ ლაზურში, თსუ-ის შრომები, ტ. 164, 1975; ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, თბილისი, 1957; აღმოსავლური წარმოშობის სიტყვათა ისტორიადან, ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, ტ. III, 1960.

⁴¹ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, ტ. I, თბილისი, 1954.

⁴² ს. ჩიქიას სამეცნიერო შრომების სრული სია იხ. „აღმოსავლური ფილოლოგია“, ტ. III, თბ., 1973.

⁴³ რუსუბ ბაღდადი, თბილისი, 1966.

⁴⁴ ფუზული, თბილისი, 1972.

თურქული სატირისა და იუმორის განვითარების საკითხებს. ამ მხრივ ფრიად საინტერესოა მისი სტატიები, რომლებიც ეხება თურქული სატირის ჩასახვას და დიდი თურქი სატირიკოსი პოეტის ნეფის სატირის ბუნების გარკვევას⁴⁵.

ყურადღებას იმსახურებს ე. ჭაველიძის შრომები სუფიზმისა და შუასაუკუნეების პოეტთა მსოფლმხედველობის შესახებ⁴⁶. შუა საუკუნეების აღმოსავლეთის მსოფლმხედველობის საკითხები ვრცლად არის გაშუქებული ე. ჭაველიძის წიგნში „ქელაღდინ რუმში და თურქული ლიტერატურის სათავეებში (მსოფლმხედველობის საკითხები)“. ამ მონოგრაფიაში მოცემულია სუფიზმის მთელი რიგი საკვანძო საკითხების გარკვევის ცდა (წიგნი მზადაა დასაბუქლად). ე. ჭაველიძე ავტორია რამდენიმე სტატიისა, რომლებშიც განხილულია შუა საუკუნეებისა თუ თანამედროვე თურქული ლიტერატურის და, აგრეთვე, მხატვრული თარგმანის საპირბორტო საკითხები.

ე. ჭაველიძის ხელმძღვანელობით საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში ორი მეცნიერი თანამშრომელი ც. ახალაძე და ქ. ტომარაძე სწავლობენ მიპრიხათუნისა და იმადედინ ნესიმის შემოქმედებას.

ლიტერატურათმცოდნეობაში აღსანიშნავია აგრეთვე ვ. ჭანგიძის შრომები, რომლებიც მიეძღვნა გამოჩენილ აზერბაიჯანელ პოეტებს ფუზულისა და მოლა ფანაქ ვაჯიფის საიუბილეო თარიღებს⁴⁷.

ახალი თურქული ლიტერატურის პრობლემებს სწავლობს თბილისის უნივერსიტეტის თანამშრომელი ირინე გოცირიძე. მეტად ემინის შემოქმედების ძირითადი საკითხებისადმი მიძღვნილ სტატიაში ი. გოცირიძე იძლევა მეტად ემინის პოეზიისა და პროზის სოციალური და უროვნული მოტივების დაწვრილებით ანალიზს და საესეებით საპართლიანად აფასებს დემოკრატიულ და პატრიოტულ იდეებს პოეტის შემოქმედებაში⁴⁸. ერთი თავისი შრომა ი. გოცირიძემ მიუძღვნა გამოჩენილი თურქი მწერლის იაკუბ კადრის შემოქმედებას⁴⁹. შრომაში მოცემულია მწერლის მოთხრობების ლიტერატურულ-მხატვრული ანალიზი (კრებულ *Milli Savaş Hikayeleri*-ს მიხედვით). აღნიშნულია, რომ მწერალი რეალისტურად აღწერს ზურგის ცხოვრებას ომის პერიოდში, თურქი გლეხობის მძიმე ცხოვრებას, მათ ლტოლვას უკეთესი მომავლისაკენ. დასკვნაში ავტორი აკრიტიკებს იაკუბ კადრის, როგორც ბურჟუაზიული იდეოლოგიის მწერალს და ამავე დროს აღნიშნავს მისი ლიტერატურული მიმართულების დადებით მხარეებსაც.

ი. გოცირიძის სტატიაში „ამჟამად ჰაშიმის პოეზიის გაგებისათვის“⁵⁰ ლაპარაკია თურქულ ლიტერატურაში სიმბოლიზმის შეღწევაზე და მის (სიმბოლი-

⁴⁵ თურქული სატირის ჩასახვასათვის, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1970, № 1; ნუფის სატირის გაგებისათვის, აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III, 1973.

⁴⁶ სუფიზმის ერთი საკითხის გაგებისათვის აღმოსავლური ლირიკაში. „ციცქარი“, 1966, № 12; აღმოსავლეთის მსოფლმხედველობის გაგებისათვის, „მნათობი“, 1968, № 9; ნესიმის მსოფლმხედველობის გაგებისათვის, „ციცქარი“, 1972, № 12; გურჯა ხათუნისა (თამარ სულთანის) და ქელაღდინ რუმის ურთიერთობის ისტორიიდან, „მნათობი“, 1975, № 3.

⁴⁷ გამოჩენილი აზერბაიჯანელი ლირიკოსი (ფუზულის დაბადების 400 წლისთავის გამო), „მნათობი“, 1959, № 8; გამოჩენილი სახალხო პოეტი მოლა ფანაქ ვაჯიფი, ვაზ. „კომუნისტი“, 24, XI, 1968.

⁴⁸ თსუ-ის შრომები, 108, 1964.

⁴⁹ იაკუბ კადრის მოთხრობები, თსუ-ის შრომები, 118, 1967.

⁵⁰ აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III, თბ., 1973.

ზმის) ფუძემდებელზე თურქეთში აჰმედ ჰამიშზე. შემდეგში მოცემულია კრიტიკული დახასიათება საერთოდ სიმბოლიზმისა და, კერძოდ, აჰმედ ჰამიშის სიმბოლისტური პოეზიისა, რომლისთვისაც სრულიად უცხოა თურქი ხალხის ცხოვრების ამსახველი თემები. ამასთანავე სტატიაში ჯეროვნად არის დაფასებული სიმბოლისტი პოეტის პოეტური ტალანტი.

ამჟამად ი. გოცირიძე სწავლობს თანამედროვე თურქულ პოეტურ სწავლას ლიტერატურის წარმომადგენლის, მშრომელი გლეხობის უფლებებისათვის მებრძოლი მწერლის ფაჰრ ბაჩქურთის შემოქმედებას.

აზერბაიჯანულ ლიტერატურასა და აზერბაიჯანულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობებს სწავლობს აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თანამშრომელი გიორგი შაყულაშვილი. სტატიაში „ვაგიფის სატრფიალო ლირიკის ზოგიერთი თავისებურება“⁵¹ ავტორი, აღმოსავლურ ლიტერატურასთან მიმართების გათვალისწინებით, წარმოგვიჩენს ვაგიფის სატრფიალო ლირიკის დამახასიათებელ ნიშნებს და რეალიზმის საწყისებს მის პოეზიაში. ნაშრომში „ქართულ აზერბაიჯანული ლიტერატურული ურთიერთობებიდან“ ავტორი ცდილობს სწორი გადაწყვეტა მოუძებნოს ვაგიფის საქართველოსთან დამოკიდებულების საკითხს⁵². გ. შაყულაშვილის ჯრცელ მონოგრაფიაში „საიათნოვას აზერბაიჯანული ლექსები თეიმურაზისეული დაფთრის შიხედვით“⁵³ დადგენილია ქართული ტრანსკრიფციით შესრულებული საიათნოვას აზერბაიჯანული ლექსების კრიტიკული ტექსტი. ლექსები გადმოღებულია თანამედროვე აზერბაიჯანული დამწერლობით, ახლავს კომენტარები და ქართული თარგმანები. შრომის მეორე ნაწილში ავტორი ეხება საქართველოში აშუღური პოეზიის აღმოცენებისა და დამკვიდრების საკითხს, ლიტერატურათმცოდნეობის ასპექტში იგი ერცლად მიმოიხილავს საიათნოვას ლირიკას.

ფრიად საინტერესოა გ. შაყულაშვილის მსჯელობა სიტყვებზე „სა-ამიკ-ო“ და „ამიკ-ობა“⁵⁴, რომლებიც გვხვდება შ. რუსთაველის პოემაში. ავტორი არკვევს ამ სიტყვის მნიშვნელობას რუსთაველის ეპოქისათვის და სხვა ავტორთა მცდარი მოსაზრებების საწინააღმდეგოდ დამაჯრებლად გვიჩვენებს „აშულ“ და „აშულ-ობა“ ტერმინებს შორის არსებულ სხვაობებს.

თურქოლოგი ლეილა ერატე (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი) თავის შრომებში იკვლევს უმთავრესად საბჭოთა პერიოდის აზერბაიჯანული ლიტერატურის და აზერბაიჯანულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობების საკითხებს, რომელთა შესახებაც მას გამოქვეყნებული აქვს შრომების მთელი რიგი⁵⁵.

ლია ჩლაძის კვლევის ობიექტია თურქულ-აზერბაიჯანული ზეპირსიტყვიერება და ქართულ-თურქული ფოლკლორული ურთიერთობები. მისი მეც-

⁵¹ აღმოსავლური ფილოლოგია, ტ. III, 1973.

⁵² „მნათობი“, 1972, № 10.

⁵³ თბილისი, 1970.

⁵⁴ მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 2.

⁵⁵ სამედ ვერდნი და საქართველო (აზერბაიჯანულ ენაზე), ჟურნალი Azərbaycan, ბაქო, 1970, № 5; მირზა ფათალი ახუნდოვი და ქართული პრესა, „მნათობი“, 1977, № 3; აზერბაიჯანულ-ქართულ ლიტერატურულ ურთიერთობათა ისტორიიდან. კრებული „ლიტერატურული ურთიერთობანი, III, თბილისი, 1971; ქართული თემა აზერბაიჯანულ საბჭოთა პოეზიაში, „ცისკარი“, 1971, № 9; მეგობრობა გზად და ხიდად, თბილისი, 1977; აბდულა შაიგი და საქართველო (აზერბაიჯანულ ენაზე), ჟურნალი Ədəbiyyat və sənəti, ბაქო, 1970, № 19 და სხვ.

ნიერული შრომის პირველი თემა იყო თურქულენოვანი ხალხების ეპიკური მექვიდრეობის ყველაზე პოპულარული ძეგლი — ქოროლის ეპოსი. ამჟამად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობაში იბეჭდება ლ. ჩლაიძის შრომა „ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსია“. შრომაში გარკვეულია ეპოსის საქართველოში შემოსვლა-დამკვიდრების გზები და პირობები, ის ცვლილებები, რაც ქოროლის ეპოსმა ქართულ ნიადაგზე განიცადა. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ეპოსის აზერბაიჯანული ვერსიის ერთი ვრცელი ხელნაწერის მონაცემებზე დაყრდნობით ლ. ჩლაიძე გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ ეპოსის წარმოშობა უნდა უკავშირდებოდეს შაჰ აბას I-ის რეფორმებით შევიწროებული თურქმენი ტომების სოციალურ მოძრაობებს⁵⁶.

ლ. ჩლაიძემ ძველი თურქულიდან ქართულ ენაზე თარგმნა ეპიკური ჟანრის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ძეგლი „ოღუზ-ნამე“. გამოცემა ახლავს შესავალი სტატია და კომენტარები⁵⁷. მანვე გამოაქვეყნა სტატია „ქართულ-აღმოსავლური დემონოლოგიური ურთიერთობიდან“, რომელშიც დამაჯერებლად არის ნაჩვენები ქართული დემონოლოგიის პოპულარული პერსონაჟის — ალის კავშირი თურქულ-სპარსულ დემონ ალუსთან⁵⁸.

ქართველი თურქოლოგები ჭეშოვან ყურადღებას უთმობენ თურქულენოვანი მხატვრული ლიტერატურის ქართულად თარგმნასა და პოპულარიზაციას.

ქართულ ენაზე საკმაო რაოდენობით არის თარგმნილი სხვადასხვა ჟანრის აზერბაიჯანული, თურქული, უზბეკური ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები. ამ თარგმანების მეოხებით ქართველი საზოგადოება ეცნობა მოძვე ხალხთა კულტურის მიღწევებს, რაც ხელს უწყობს ქართველი და თურქულენოვანი ხალხების დაახლოებას. მათ შორის მეგობრული კავშირის განმტკიცებას.

ამასთან დაკავშირებით უპირველესად ყოვლისა უნდა აღინიშნოს გამოჩენილი თურქი პოეტის ნაზიმ ჰიქმეთის „ჩრეული ლექსების“ კეშმარიტად ბრწყინვალე თარგმანი, რომელიც შესრულებულია ორიგინალიდან ვახტანგ კეკელიძის მიერ⁵⁹. ქართულად თარგმნილია აგრეთვე ნაზიმ ჰიქმეთის „პიესები“, თარგმნილი გ. ბათიაშვილის მიერ⁶⁰. ი. შილაკაძემ და ვ. ჭანგიძემ შეადგინეს და გამოსცეს „სომხური და აზერბაიჯანული ლიტერატურის ქრესტომათია“⁶¹, რომელიც შეიცავს ჩვენი მოძვე ხალხების მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშების ქართულ თარგმანს უძველესი დროიდან დღემდე (ქართველი თურქოლოგების მიერ თარგმნილი აზერბაიჯანული ნაწილი 200 გვერდია).

ჩვენი თურქოლოგების დაუღალავი შრომის მეოხებით ქართველმა მკითხველმა მიიღო თურქული ხალხური ზღაპრების შესანიშნავი თარგმანები: „ჩადოსნური სარკე“ (თარგმნა ე. გულიაშვილმა)⁶², „მსოფლიო ხალხთა ზღაპრები“ სერიაში (გამომცემლობა „ნაკადული“) უკვე გამოვიდა: „თურქული ზღაპრები“ (შეადგინა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ლია ჩლაიძემ. მთარგმნე-

⁵⁶ Об одной неизвестной рукописи Кер-оглы, тос-ის შრომები, ტ. 121, თბ., 1967.

⁵⁷ თბილისი, 1975.

⁵⁸ მაენე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, თბილისი, 1974, № 1.

⁵⁹ ნაზიმ ჰიქმეთი, ჩრეული ლექსები, თბ., 1952, ტრაჟი 7000.

⁶⁰ თბილისი, 1970 (ტრაჟი 4000).

⁶¹ თბილისი, 1968.

⁶² თბილისი, 1961 (ტრაჟი 10000).

ლები: ე. გუდიაშვილი, ი. გოცირიძე, ლ. ჩლაიძე, ნ. სხირტლაძე⁶⁵, „აზერბაიჯანული ზღაპრები“ (შეადგინა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გ. შაყულაშვილმა. მთარგმნელები: ზ. მედულაშვილი, ვ. ჯანგიძე, გ. თუმშალიშვილი, გ. შაყულაშვილი)⁶⁴, „უზბეკური ზღაპრები“ (კრებული შეადგინა, უზბეკურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ა. ცალქალაძანიძემ)⁶⁵.

1957 წელს გამოცემულ იქნა კრებული „აზერბაიჯანული მოთხრობები“. აზერბაიჯანულ მწერალთა ნაწარმოებები თარგმნეს თურქოლოგებმა ნ. ჯანაშიამ, ლ. ერაძემ და ნ. წულუესკირმა⁶⁶.

საერთო სათაურით „აღმოსავლური ლიტერატურის ნიმუშები“ უკვე გამოვიდა კრებულ „არამაღანის“ მეორე წიგნი⁶⁷ (პირველი წიგნი გამოიცა 1965 წელს). ორივე წიგნში შესული აღმოსავლეთის ხალხთა მდიდარი ლიტერატურის ნიმუშები თარგმნილია ორიგინალიდან. მათში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი თურქულენოვან მოძმე ხალხთა ლიტერატურას.

აღსანიშნავია საბაჰათინ ალის მოთხრობების ქართული თარგმანები, შესრულებული ნ. ჯანაშიას მიერ („თურქული მოთხრობები“, „მგელი და ცხვრები“)⁶⁸.

ნ. ჯანაშიამ თარგმნა აგრეთვე: უზბეკი მწერლის შ. რაშიდოვის რომანი „ქარიშხალზე ძლიერი“⁶⁹, თურქი მწერლის სუათ დერვიშის რომანი „ფოსფორიანი ჭვერი“⁷⁰ და თურქი მწერლის ორჰან ჰანჩერლიოღლუს მოთხრობა „ალი“⁷¹.

ქართულად გამოცემულია თურქი მწერლების: აზიზ ნესინის იუმორისტული მოთხრობების კრებული „ძაღვის კული“, თარგმნილი გ. ბათიაშვილის მიერ⁷², და ჰალდუნ თანერის მოთხრობები სათაურით „თორმეტს აკლია ერთი შუთი“, თარგმნილი ლ. ჩლაიძის მიერ⁷³.

ლ. ერაძემ ქართულად თარგმნა ცნობილი აზერბაიჯანელი მწერლის საჰედ ვერდუნის „რჩეული“⁷⁴. მასვე ეკუთვნის მოძმე აზერბაიჯანელი ხალხის ლიტერატურის სხვა საუკეთესო ნიმუშების თარგმანები: „აზერბაიჯანული პროზის ანთოლოგია“⁷⁵, „აზერბაიჯანული საბჭოთა პოეზიის ანთოლოგია“⁷⁶, ნაბი ხაზრის „ლექსთა კრებული“ (ორჯერ)⁷⁷ და სხვ. ქართულ ენაზე თარგმნილია და სხვადასხვა ურნალ-გაზეთში გამოქვეყნებულია თურქულენოვან ხალხთა მხატვრული ლიტერატურის მრავალი ნიმუში, რომელთა სრული ჩამოთვლა ამ მოხსენების ფარგლებს აღემატება.

დიდი ოქტომბრის საიუბილეო წლით აღფრთოვანებული ქართველი თურქოლოგები კვლავაც არ დაიშურებენ ენერგიას, რათა ქართველ მკითხველებსათვის ხელმისაწვდომი გახადონ მეგობარი თურქულენოვანი ხალხების მდიდარი სულიერი კულტურის მიღწევები.

⁶³ თბილისი, 1972 (ტირაჟი 25000).

⁶⁴ თბილისი, 1973 (ტირაჟი 25000).

ე. ⁶⁵ თბილისი, 1973 (ტირაჟი 25000).

⁶⁶ თბილისი, 1957 (ტირაჟი 5000).

⁶⁷ კრებული შეადგინა მ. თოდუამ, თბილისი, 1977

⁶⁸ თბილისი, 1958. ⁶⁹ თბილისი, 1961. ⁷⁰ თბილისი, 1967. ⁷¹ თბილისი, 1966.

⁷² თბილისი, 1969. ⁷³ თბილისი, 1971. ⁷⁴ თბილისი, 1958. ⁷⁵ თბილისი, 1957.

⁷⁶ თბილისი, 1972. ⁷⁷ თბილისი, 1961 და 1975.

მ ა შ ა კ ა ვ ა ს კ ი რ ი

ძველისა და ახლის კონფლიქტის რამდენიმე ასპექტი
კ. გამსახურდიას „მთვარის მოტაცებაში“

ეპოქის იდეები — ლიტერატურისა და ხელოვნების წარმმართველი და მამოძრავებელი ძალა — მუდამ თავისებურ მიმართულებას აძლევს მხატვრულ შემოქმედებას. იდეის სიახლე და სიღრმე განსაზღვრავს შესაფერისი ფორმებისა და ცხოველმყოფელი გამომსახველობითი საშუალებების ძიებას.

მეოცე საუკუნის ოცი-ოცდაათიანი წლები ის მძაფრი და მღელვარებით აღსავსე პერიოდია საბჭოთა ხალხის ისტორიაში, როცა ფართო ფრონტით გაიშალა სოციალისტური მშენებლობა, როცა სოციალიზმმა ყველა უბანზე მთელი ენერგიით დაიწყო შეტევა და ბრძოლა გამოუცხადა კულაკობას — კაპიტალიზმის ამ უკანასკნელ გადმონაშთს.

ქართული ლიტერატურა, ცხადია, გვერდს ვერ აუვლიდა ამ ბობოქარ მოვლენას, და, მართლაც, საბჭოთა საქართველოს ცხოვრების ეს მონაკვეთი მკაფიოდ აისახა ქართული მწერლობის სხვადასხვა ქანრში.

სწორედ ამ დროს შეიქმნა ლ. ქიაჩელის „გვადი ბიგვა“, პ. კაკაბაძის „კოლმეურნის ქორწინება“, შ. დადიანის „თეთნულდი“, კ. ლორთქიფანიძის „კოლხეთის ცისკარი“ და სხვა. აქ ცალკე გამოვყოფთ მეოცე საუკუნის ქართული პროზის დიდ მონაპოვარს — კ. გამსახურდიას ტრილოგიას „მთვარის მოტაცება“, რომელიც გამოირჩევა ცხოვრებისეული მოვლენების სიუხვითა და მრავალმხრივობით, მოქმედების პორიზონტის მასშტაბურობით. მწერალმა დიდი მხატვრული ძალით აღბეჭდა სოფლად მიმდინარე მწვანე კლასობრივი, ძველი და ახალი თაობების სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა. ამასთანავე „მთვარის მოტაცება“ პირველი დიდი მხატვრული ტილოა. რომელშიც კ. გამსახურდიამ უარყო „დისტანციის თეორია“.

თანამედროვე ცხოვრების ასახვამ მწერლის შემოქმედებას კიდევ უფრო მეტი ცხოველმყოფლობა შესძინა.

თავადაზნაურობის წარმომადგენელთა ბედის ჩვენება, „ზედმეტი ადამიანის“ სულიერი და ფიზიკური მდგომარეობის ასახვა, როგორც ბატონყმობის გადავარდნამდე. ისე მის შემდეგ, არაა ახალი ქართული ლიტერატურისათვის; თავის დროზე ეს თემა აისახა დიდი ქართველი მწერლების: გ. ერისთავის, ი. ქავკავაძის, დ. კლდიაშვილის შემოქმედებაში. მათი ლიტერატურული პერსონაჟები მკაფიო ანარქულს იძლევიან იმ სოციალური დაკნინების წარმოსახვაად, რომელიც თავადაზნაურობის წარმომადგენლებმა. აწ უკვე „ზედმეტმა ადამიანებმა“, განიცადეს გარკვეული საზოგადოებრივი ატმოსფეროს შედეგად.

„უღრობის გმირი“, უშუალო წინაპარი „ზედმეტი ადამიანისა“, მაფიგურირებული პერსონაჟი იყო მეთვრამეტე, მეცხრამეტე საუკუნის ევროპული ლიტერატურისათვის, მისი გამოჩენა მხატვრული სიტყვიერების სარბიელზე დაკავშირებულია უილიამ შექსპირთან, რომელმაც ჰამლეტის სახით შექმნა პირველი მხატვრული ნიმუში ამდაგვარი ადამიანისა.

ახალგაზრდა ადამიანის პრობლემამ დაიპყრო სხვადასხვა ლიტერატურული ქანრი. მთლიანად დაიმორჩილა რომანთა სამყარო (გოეთე, სტენდალი, ბალზაცი, ლერმონტოვი), პოეტური ეპოსი (ბაირონი, პუშკინი), დრამატურგა (შექსპირი, შილერი, გრიბოედოვი) და სხვ.

„უღრობის გმირი“ თავისი მოწინავე იდეებითა და განწყობილებებით წინ უსწრებს ეპოქას, მის მოვლენებს, საზოგადოებას. გარემომცველი პირობები მომავლენებელ გავლენას ახდენს მასზე. მას არ შეუძლია თავისი მიზანდასახულებისამებრ გამოიყენოს საკუთარი ძალა. სამოქმედო ასპარეზის უქონლობას ტრაგიკულ აღსასრულამდე მიჰყავს ის. ჰამლეტმა, ვერტერმა, ჩაილდ ჰაროლდმა, ევგენი ონეგინმა, პეჩორინმა და ჩაკიმ ვერ განახორციელეს ის მაღალი იდეები, რომელნიც მათი ცხოვრების მთავარ მიზანს წარმოადგენდნენ.

კაპიტალიზტურმა სამყარომ წარმოშვა „ზედმეტი ადამიანი“, რომელიც აშკარად ჩამორჩება ეპოქას, უარყოფს ახალს, ძველისაგან სრულიად განსხვავებულ პროგრესულ იდეებს, მისწრაფებებს და წარსულის მელანქოლიურ ბურუსში ეხვევა.

„უღრობის გმირსა“ და „ზედმეტ ადამიანს“ შორის დიდი განსხვავებაა. თუმცა ბევრი რამ საერთოც აქვთ ზნეობრივ-მორალურ და ფსიქიკურ-გონებრივ სფეროში.

კ. გამსახურდიამ „დიონისოს ღიმილსა“ და „მთვარის მოტაცებაში“ დამაჯერებელი სისრულით გვიჩვენა „ზედმეტ ადამიანთა“ შემდგომი ბედი, თავდაზნაურობის უკანასკნელ შთამომავალთა დასამარება.

კ. გამსახურდიამ „მთვარის მოტაცებაში“ უდიდესი სიცხადით შეძლო მკითხველთათვის ეგრძნობინებინა ის სიმნლევები, რომლებიც თან სდევდა კოლმეურნეობათა ჩამოყალიბებას საქართველოში, კერძოდ აფხაზეთსა და სამეგრელოში.

მწერალმა ფართო ჰორიზონტი აიჩრია მოქმედებათა მსვლელობისათვის. მისი გმირები შემოივლიან მთელ ევროპას. რომანში ჩვენ ვხედავთ მთელ საქართველოს, როგორც ამიერს, ისე იმიერს, ძველ, მიუვალ, პატრიარქალურ სუანეთს და ახალ, აღორძინებულ საბჭოთა საქართველოს დედაქალაქ თბილისს.

კ. გამსახურდიას რომანში „თასი რჭულის“ ხალხი ცხოვრობს, განსხვავებული იდეებითა და მისწრაფებებით; ხასიათებისა და განწყობილებების ზღვაა.

„მთვარის მოტაცება“ იწყება ძველებური აფხაზური სიმღერით. „ერეგაშეა“ ერთგვარი უვერტიურაა რომანის სამყაროში შესასვლელად.

მოქმედების დასაწყისიდანვე აშკარად იგრძნობა ძველისა და ახლის კიდლი. ცხენების გაჯობრება რომანის პროლოგში ამ შერკინების სიმბოლური დეტალია. მამა-შვილ ზვამბაიების ხასიათებისა და მოქმედების შემდგომი განვითარების მიმანიშნებელი ნიშანსწევთა. კაც ზვამბაიას ცხენი დინჯია და აუჩქარებელი, არზაყანისა — გაუხუნდელი და თავაწყვეტილი, წინ გარბის, ახალი სივრცეების გადალახვა სურს „არაბიას“, კაც ზვამბაიას კი დინჯად მიჰყვება ცხოვრების შარაგზას.

მარულაზე მიმავალ მამა-შვილს შორის იღუმალი ქიშპი იჩენს თავს. კაც ზეამბაია ხედავს, რომ მისი ნაშიერი ტოლს არ უდებს. „კომკავშირში ნუ შე-
ბვალო“. არიგებდა შვილს კაც ზეამბაია, არზაყანი კი პირველი ჩაეწერა,
„ჩალმასს — რაიკომის მდივანს ნუ აკუევიბო“, — ეუბნებოდა კაც, არზაყან-
მა კი ლამისა სულში ჩაიძვრინოს ჩალმაზი. არზაყანმა აკვანში დანიშნული ქა-
ლი მიატოვა და თამარს გადაეციდა, შერვაშიძის ასულს. ...„რა მისი საქმეა თა-
ვადის ქალი! სად შერვაშიძე, და სად ზეამბაია!“.

ამ განწყობილებით ოდიშის ერთ-ერთ დაბაში შესულ მამა-შვილს თვალ-
წინ გადაეშლება სახურავებსა და ქიშკრებზე მოფრიალულ დროშები, იწყება
ილუმინაცია. ყოველ მხრივ იგრძნობა ახალი ცხოვრების სუნთქვა.

არზაყან ზეამბაია — ახალი ცხოვრების გმირი, სოციალისტური საზო-
გადოების დამკვიდრებისათვის თავდადებული მებრძოლი, სრულიად ახალ-
გაზრდა შევიდა კომკავშირში. კომკავშირმა და წითელმა არმიამ გამოაწრთო-
იგი კომუნისტური სულისკვებით. აქ მომწიფდა მისი მსოფლმხედველობა,
რომელსაც მთელი ცხოვრება შესწირა. როგორც კრიტიკოსი ბ. ჟღენტი აღნიშ-
ნავს, მას „ერთგულად შეუსრულებია პარტიისა და სახელმწიფოს საპასუხის-
მგებლო დავალებანი, თავდადებულად უბრძოლია ბანდიტების წინააღმდეგ,
ჩვეოლუციის გაცოფებული მტრების წინააღმდეგ და ახლა, მშობლიურ კუთ-
ხეში დაბრუნებული, სოფლის მეურნეობის მთლიანი კოლექტივიზაციისათვის
გაჩაღებული ბრძოლის ერთ-ერთი მესვეური გამხდარა“¹.

არზაყანმა იცის, რომ შერვაშიძეებისა და ემხვარების მაგიერ უხნაეთ მის
წინაპრებს. იცის, რომ ზეამბაიების ქალებს ემხვარებისა და შერვაშიძეების
ბავშვები უზრდიათ, რათა ძუძუ-მკერდი არ დაშრეტოდათ მალალი საზოგა-
დოების დედაკაცებს. „ახლა ზეამბაიების დროა, ახლა ჩვენი დროა, ფიქრობდა
არზაყან ზეამბაია. სახნაიცი ჩვენია და სათესიცი, ზღვაცა და ცაი“.

არზაყანმა იცის, რომ ეს ქვეყანა ბრძოლისა და შრომისთვისაა გაჩენილი,
იბრძვის და იღუწის ახალი ცხოვრებისათვის, საბჭოთა სინამდვილისათვის, საბ-
ჭოთა ხელისუფლებისათვის. მისი ოცნებაა, განაგრძოს სწავლა-განათლება:
მზადაა, მთელი თავისი ენერგია მეცნიერების საფუძვლების შესწავლას შეს-
წიროს. ოცნებობს თავის მომავალზე... „ტფილისის უნივერსიტეტში შევა, პარ-
ტია დაეხმარება არზაყანს. მისთვის პარტია თითქოს ზენარული რამ ერთარსე-
ბა იყო მუდამ, რომლისთვისაც ყოველ წუთში გასწირავდა სიცოცხლეს. და
განა ერთხელ შეუგდია არზაყანს სასწორზე თავისი ჰაბუჯური სიცოცხლე
პარტიის დავალებით, პარტიის გულისათვის?“

არზაყანს მეცნიერების დაუფლებაშიც სურს შეეჯიბროს თავდაზნაურო-
ბის წარმომადგენლებს, ელანდება, რომ იგი განთქმული მეცნიერია. „მალალი,
თეთრი სახლის მარმარილოს კიბეებზე აღის, მარჯვნივ და მარცხნივ ქუდს ის-
დის მოზიშნიმე ახალგაზრდობა... ათასი ცნობის და ცოდნისმოყვარე თვალი
შემოსტკერის, უცდიან რას იტყვის ახალს უკვე პარმეგი მეცნიერი არზაყან
ზეამბაია“.

ახალი საზოგადოების მშენებელს აქტუალურ საკითხად მიუჩნევია კოლ-
ხეთის ქაობების ამოშრობა, გადაუწყვეტია ბალნარად აქციოს კოლოებისა და
ბაყაყების სამფლობელო. იგი გატაცებით უყვება თამარ შერვაშიძეს, რა მო-

¹ ბ. ჟღენტი, მწერლობა და თანამედროვეობა, თბ., 1976, გვ. 249.

მავალი აქვს კოლხეთს, როგორ გაშენდება ამ ქაობიან ველებზე ჩაის პლანტაციები, როგორ იხარებს ნაყოფიერ მიწაზე ციტრუსოვანი ნარგავები.

ნაწარმოებში ნათლად იგრძნობა ის დიდი სულიერი და ფიზიკური სიძნელები, რომელთა გადალახვა მოუხდა არზაყან ზვამბაიას სოფლად პირველი კოლექტივის ჩამოყალიბებისას. „რამდენიმე ღარიბი გლეხი მიიმხრო არზაყანმა, ათიოდე კომკავშირელიც. მათთან ერთად აპირებდა პირველი კოლექტივის დაარსებას...“ მაგრამ, თითქოს, ყველამ პირი შეერა მის წინააღმდეგ: თითქოს ბუნებაც დალატობს. თავი წამოყვეს რევოლუციის მტრებმა. კორებით გაბრუდა სოფელი. ზურგი შეაქციეს არზაყანს. „მის დანახვაზე ჩურჩულს ასტეხდნენ, მოხუციები სახეს ჭლანავდნენ, განზე აწითებდნენ და მზერას არიდებდნენ...“ სიყრმის მეგობრებიც კი დაემდურნენ. ის კი მაინც არ ცხრება. სძლევს ყოველგვარ დაბრკოლებებს და პირველი შედის კოლმეურნობაში.

არზაყან ზვამბაია და საურ ლაფარიანი პირველნი ჩამოაყალიბებენ სვანურ სოფელში კომკავშირულ ორგანიზაციას, თუმცა საურ ლაფარიანის როლი კომკავშირულ მოძრაობაში გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე არზაყანისა. ქორა მახვილსა და მამის თვალის ასახვევად საური იძულებულია ილოცოს კრდეც. კომკავშირობას კი საერთოდ ვერ ამხელს, ბრმად ემორჩილება დრომოქმულ სვანურ ტრადიციებს.

ტარებისაგან დევნილი არზაყან ზვამბაია, საურ ლაფარიანთან ერთად განახლებულ მომავალზე ოცნებობს. ინატრიან იმ დღეს, „...როცა ელმავლები ხალხითა და საქარხნო საქონლით დატვირთულ მატარებლებს შემოიკყანენ ენგურის გაუვალ ხეობაში. ბაგირის გზები და ფუნიკულდორები აცოცდებიან ამ ამაყ მთებზე, ელექტრონი, ტელეფონი, რადიო შემოვა და ჰაერობლანები კავკასიონს დაბალ ღობედ გადააქცევენ“.

არზაყან ზვამბაიას მხატვრულ პორტრეტში შეინიშნება სუსტი მხარეებიც. არც ისე იშვიათია წუთები, როდესაც იგი მზად არის დათმოს ყოველივე და ყველაფერი: მოვალეობა პარტიის წინაშე, მოვალეობა მამის წინაშე, დედის ძუძუს მოზიარის მიმართაც შეუძლია გატეხოს მტკიცე აფხაზური ფიცი. და ყოველივე ამას სჩადის იმისათვის, რომ თუნდაც ერთხელ მაინც ნახოს თავისი გულისწორის, თამარ შერვაშიძის „მოლიბრო თვალები“. მას ხშირად არასწორად ესმის წარსულთან დამოკიდებულება. „როგორ? მტერს, რომ მოერიო ბედაურზე მჭდარს, განა იმ ბედაურზე იმიტომ არ უნდა შეჭდეს, რომ იგი მტრის ნაჭდომია? ...როგორ? მტერს, რომ მოერიო და სახლ-კარი წაართვა, განა იმიტომ არ უნდა მოსწყვიტო მის ბაღში მოსული ვარდი, რომ ეს ვარდი მტრისეულ ბაღშია მოსული?“.

არზაყან ზვამბაია არ არის თავისუფალი ძველი, დროგადასული აფხაზური ტრადიციებისაგან, შებოჭილი ჰყავს მამა-პაპათა ადამ-წესებსა და ზნე-ჩვეულებებს. მის სახეს ერთგვარ ჩრდილს აყენებს უპატივემლობა და გულგრილობა, რომელსაც იჩენს თავისი მამის, კაც ზვამბაიას მიმართ. არზაყანმა გადააბიჯა იმ ზნეობრივ ზღვარს, რომლის დაცვაც მოეთხოვება ყველა შვილს. აღნიშნული გარემოებანი აპირებებს მის ზნეობრივ სახეს. არზაყანი მოკლებულია შინაგან სითბოს, ვერ იჩენს სულიერ წონასწორობას. რაც ასე აუცილებელია ადამიანის ნორმალური მოქმედებისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ არზაყან ზვამბაიას აკლია ორგანიზატორული ნიჭი, აჩქარებულია და ვერ იჩენს ზომიერებას, მაინც უფლება არ გვაქვს არ მივიჩნიოთ იგი რევოლუციური გარდაქმნების ქარისკაცად. „მე ვაღიარებ

ჩემს შეტყობას, რომ გამიტაცა ერთმა გარემოებამ, — წერს ე. გამსახურდია. — არზაყანის სახეში მე მაქვს გადაჭარბება“. ავტორი იქვე დასძენს, რომ იგი გაიტაცა მხატვრულმა ამბავმა: „რა თქმა უნდა, მე უნდა მივექცია ყურადღება, რომ ეს კაცი ახალი კაცია და იგი უფრო სუფთად უნდა გამოიყვანა, მაგრამ მე მყავდა ნეორე კაცი, ჩალმაზი, რომელიც ჩემი აზრით არის იდეური კომუნისტი“.

კრიტიკა ხშირად საყვედურობდა ე. გამსახურდიას რომ „მთავრის მოტაცების“ წინ წამოსწია ძველი ცხოვრება, ახალი კი შედარებით უკანა პლანზე მოაქციაო. „ძველები მე ჯეროვნად გამომივიდა იმიტომ, რომ გვანჯ აფაქიძეს, ამ ყაჩაღს, ქართველ აზნაურს, აქვს 20 საუკუნის ტრადიცია, ტარიელ სერგაშიძესაც აგრეთვე 15 საუკუნის ტრადიცია და 15-20 წლის მანძილზე შექმნილ ადამიანს თუ თქვენ მომთხოვთ, რომ ტარიელის გრძელი წვერი გამოვასხა არზაყანს — აქედან არაფერი გამოვა“. — აღნიშნავს შემოქმედრი.

დიდი განსხვავებაა მამა-შვილს შორის. სულ სხვა მიზნებისა და იდეალების ადამიანია კაც. დიხვი და კვიციანი გლეხი ახალი ცხოვრების წინააღმდეგ გამოსულა. ე. გამსახურდიამ ერთ ოჯახში მოაქცია ორი შეურიგებელი მიმდინარეობა და საბოლოოდ, სრულიად კანონზომიერად, გაამარჯვებინა ახალ თაობას, არზაყან ზევამბაიას სახით.

კაც ზევამბაია შიშით მოელის იმ დღეს, როცა კოლექტივში უნდა გაერთიანდეს მთელი სოფელი: „მაღე ყველას კოლექტივში შერეკავენო, აღარ იქნებაო შენი და ჩემი, თვით ცოლებსაც კოლექტივში შეგვაყვანიანებნო“. საშინელი ჭორების ბაღეში გახლართულა კაც, დარწმუნებულია, რომ ბოლშევიკები თოთო ბავშვებს საძინად ხარშავენ. არ დაუჯერა შვილმა, გაეყარა და თავისი წილი კოლექტივში შეიტანა. ჩამოწვა ზვავი მამა-შვილს შორის. აღარ სცემდნენ ერთმანეთს ხმას, მაგრამ, როცა ტარბებმა არზაყანის მოკვლა განიზრახეს. იფეთქა მამობრივმა სიყვარულმა და თავიც არ დაუზოგავს შვილის გადასარჩენად. სვანეთში გადაიყვანა შვილი და გაზრდილი, მოარიდა ტარბების ხანჯალს. ევედრებოდა არზაყანს, გამიშვიო თბილისში, მტკიცე უარზე იყო მამა: „ტფილისში არიანო უღმერთოები და „საკატროლო ხალხი“, სოციალისტები და „ქვეყნის დამტყვევები“ „ყველა, ვინც, ძველი, ტყბილი დროის მყუდროება დაარღვია, მამა და შვილი ურთიერთს „გადაჰკიდა“, ვინც გაზრდილი მამამძუძუს წაჰკიდა, ვინც ქალს სადავე დაუგრძელა და ვინც ოჯახის ფუძე შეარყია სამუდამამოდ“.

მიუხედავად დიდი სიმპათიებისა, მწერალმა დასაღუპავად გაიმეტა კაც ზევამბაია. მისი გაქრობა ახალი ცხოვრების საზოგადოებრივი ფონიდან კანონზომიერ მოვლენად მიიჩნია.

„მთავრის მოტაცების“ მთავარი პერსონაჟი თარამ ემხვარი უკანასკნელი შთამომავალია იმ წოდებისა, რომელიც რევოლუციამ აღგავა პირისაგან მიწისა. მისი სახით ე. გამსახურდიამ ერთგვარად გააგრძელა იმ გმირის ფიზიკური და სულიერი ცხოვრების ასახვა, რომელიც „დიონისოს ღიმილში“ დაწყო. თარამ ემხვარი უშუალო გაგრძელებაა კონსტანტინე სავარსაშიძისა.

მეთვის არმიის გენერალმა ჭანსულ ემხვარმა რევოლუციის გამარჯვებისთანავე მივიდ-მოვიდა თავისი ქონება და ჯერ კიდევ უწვერული ვაჟით ევროპას მიაშურა. დიდი იმედებით მიდიოდა ჭანსულ ემხვარი, მაგრამ საწყალ გენერალს ერთიც კი აღარ შემორჩა ზღვა იმედების სათვალავიდან, საბოლოოდ ვანაწამები ცხოვრება პერლამეზის სასაფლაოზე დაამთავრა.

მარტინდმარტო დარჩენილი თარაშ ემხვარი პარიზისა და ბერლინის ბულვარებზე ემბდა ბედს. ბურუსით მოცულ გარემოში მიიკვლევედა გზას, სწავდა, რომ ოდესმე მადწევედა მიზანს. მისი შინაგანი ბუნება გარდაქმნის პირას იდგა. ბურეუთაზიული სამყაროს იდეები მის სულში მძლავრ ნაკადად იჭრებოდნენ. „როგორც დასაგემ მიმინოს აბრეშუმის ძაფით თვალებს ამოუკრავენ, მერე მარცხენა ხელზე დაიხვამენ და მთელ ღამეს ააააა-ს ჩასძახიან ყურში, რათა თავისი წარსული გადააფიქრონ, თანდაყოლილი ენერჯის პირველადი სილადე გააქალონ და სხვის ნებაზე ფრენას მიაჩვიონ, ისე ჩამძახოდნენ ყურში ააააა-ს ... ევროპელი მეცნიერები, მწერლები, მხატვრები და მუსიკოსები შვიდი წლის განმავლობაში...“

თარაშ ემხვარმა მოიარა მთელი ევროპა: პარიზი, ბერლინი, რომი, ფლორენცია, გაეცნო მსოფლიო ხელოვნების შედეგებს. გრიგალივით მიეჭრა მას უშველებელი და უცხო ცივილიზაცია; ეძგერა, შეარყია და ააფორიაქა იგი. კერძოდ ვერ პოვა თავისი ადგილი, ვერც უცხოეთში, ვერც სამშობლოში. გრძნობს, რომ მისი წოდების დღეები დათვლილია. მტკიცედ ურწმუნებია, რომ წინაპართა ცოდვები ზეცაშიაც მისწდება. „თუნდაც ცამდისაც აყუთ ზელები, მამების ჩვენის ცოდვა აღრე თუ გვიან მაინც გვიწვეს და მოგვახრჩობს. რადგან ჩვენ წინაპრების სისხლი გვაქვს ძარღვებში... და კაცთა მოდგმის ტრაგედია ისაა, რომ ჩვენ ისე შეკრულნი ვართ მათი ენებებით, როგორც ლაოკონისის მამა და ორი შვილი გველის მოქნილი სხეულით“.

თარაშ ემხვარში, ერთი შეხედვით, თითქოსდა ძლიერია მამულის სიყვარული, ამიტომაც მოისწრაფვის საქართველოსკენ. ეჩქარება, ნახოს თავისი სათაყვანებელი ქვეყნის ღამაზი ველები, მთები; დატკეპს მათი სილამაზით. მან კარგად იცის, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლებამ გაიმარჯვა, თუმცა ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს ამ წესწყობილებაზე. თარაშის დედა მათა, რომელიც ემხვართა ფუძის მომვლელად იყო დატოვებული აფხაზეთში, კერძოდ ოქუმიში. შვილს სწერდა: „წისკვილები და მამულები ბოლშევიკებმა წაგვართვესო, სასახლეში სკოლა გამართესო... არზაყანი კომკავშირში შევიდაო, ეკლესიას ჯვარი მოხსნესო, მღვდელი კომკავშირებმა გაჰკრიტესო, წმინდა თებრონეს ძელები მონასტრიდან გარეთ გამოყარესო, მონაზვნები გამორეკეს და ტფილისის აბრეშუმის ქარხანაში სამუშაოდ გააგზავნესო. დიაკონი ჭაში ჩახტაო, ამოიყვანეს და ცოლი შეირთოვო, ახლა ოქუმელი დიაკონი კოპერატვის მონაგარიმედ დადგაო, და ფსალმუნების კითხვას ბალანსების შედგენა არჩიაო...“

თარაშ ემხვარს მოსწყენია ევროპა თავისი მუხეუმებითა და თეატრებით, გრანდიოზული პარკებითა და ბალებით, მასკარადებითა და ბულვარებით. „აფხაზეთი მენატრება. ჩვენი მთები, ჩვენი პიშპილი და წითელი ტალახი. და პირდაპირ ფიზიკურ ტკივილებს განვიცდი, არ ვიცი, ახლა, რა ხალხი ცხოვრობს ჩვენში, მე იმ ხალხისთვის ისევე უცხო ვიქნები, როგორც იგია ამჟამად ჩემთვის“.

თარაშ ემხვარი გრძნობს ანტეოსის ბედს, ჰერკულესმა ბროლოს დროს მიწას—დედას, რომ მოსწყვიტა და პაერში დაახრჩო. პირისპირ დგანან ახალი საქართველო და თარაშ ემხვარი. ვერ გაუგვს ერთმანეთს. იგი ისევ ძველს მიეკედლა. მასთან საუკუნოებრივი სისხლხორცილ დაკავშირებულს. ახალი საქართველოს შემხედვარე რწმუნდება „სამშობლოს უბედობაში“ და აწი სულორთია მისთვის, ვის მხარეზე დადგება, ვის გაუწევს სამსახურს. თარაში

გრძნობს თავის ცვალებადობას. „მე სულ სხვა გავხდი, — ამბობს ის, — ვიდრე აქ ვიყავი და ახლაც იგი არა ვარ, რაც უნდა ვყოფილიყავი. რაც იქ მისწავლია, აქ აღარ გამომადგება და რაც აქ წემიძენია, იქ არ გამომადგება“. ემხვართა ნაშეირმა ფართო პორიზონტის ძებნაში თავისი წილწდომილიც დაკარგა. უდიდესი მწუხარებით უამბობს თამარ შერვაშიძეს იმ გულისგამაწვრილებელი გრძნობის შესახებ, რომელსაც სიმარტოვე ჰქვია. განსაკუთრებით აუტანელი ყოფილა მისთვის „არა დილა, არა შუადღე, არამედ ის დრო შებინდებისა, როცა არც დღეა და არც საღამო, როცა ნელნელ ფთობდება ცა“.

აქ მხოლოდ თარაშის სულიერი „კრიზისი“ როდია გადმოცემული, არამედ მისი პოლიტიკური მრწამსიც. იგი ერთმანეთს უპირისპირებს ორ ურთიერთ გამომრიცხველ უყიდურესობას. ერთ-ერთ მათგანში ნაგულისხმევია ძველი დრო, მეორეში ახალი. ამჟამად ჩანს, რომ თარაშ ემხვარი „ვერ იტანს“. როცა ერთი „სტაბილური წყობილება“ იცვლება მეორით; ამ „გარდამავალ ხანას“ მწუხრს, საღამოვამს უწოდებს. მას მხოლოდ მისთვის ხელსაყრელ, მყარ საზოგადოებაში შეუძლია ცხოვრება, გარდამავალ პერიოდში იგი ვერ იარსებებს, ვინაიდან ეს დრო ყველაზე მძიმეა და მოითხოვს ნებისყოფის უდიდეს სიმტკიცეს.

სწორედ ამ საკითხს ეხება ვ. ი. ლენინი სტატიაში „ლ. ნ. ტოლსტოი და მისი ეპოქა“. იხილავს რა პესიმოზმის საკითხებს, აღნიშნავს, „პესიმოზმი. წინააღმდეგობლობა, მიმართვა «სულისადმი» წარმოადგენს იდეოლოგიას, რომელიც აუცილებლად ჩნდება ისეთ ხანაში, როცა მთელი ძველი წყობილება «გადატრიალდა», და როდესაც ამ ძველ წყობილებაში აღზრდილი მასა, რომელსაც დედის ძუძუსთან ერთად შეუწოვია ამ წყობილების საფუძვლები, ზნეჩვეულებანი, ტრადიციები, რწმენანი, — ვერ ხედავს და არც შეუძლია დაინახოს, როგორია ის ახალი წყობილება, რომელიც «ეწყობა», რა საზოგადოებრივი ძალები და სახელდობრ როგორ «აწყობენ» მას, რა საზოგადოებრივი ძალებს შეუძლიათ ხსნა უამრავ, განსაკუთრებით მწვავე უბედურებათაგან, რომელნიც «მსხვერვის» ეპოქებს ახასიათებენ“.²

„მარტოხელა მოარული“ ცდილობს განერიდოს საზოგადოებას, თავის თავში უფრო მეტ საზრდოს პოულობს „სიციარიელის გამოსაკვებად“. მისთვის საზოგადოება „ზედმეტი“ გამხდარა, ხოლო საზოგადოებისთვის თვითონაა „ზედმეტი ადამიანი“. ამ მხრივ კ. გამსახურდიას გმირი ერთგვარად ენათესავება შექსპირისა და გოეთეს ლიტერატურულ პერსონაჟებს. როგორც ვერტერში, ისევე თარაშში დაუდევრობისა და ცვალებადობის ზღვაა დაგზბებული. უკმაყოფილება და განხეთქილება საზოგადოებასთან, თავის ეპოქასთან — აი, ეს არის უპირველესი მიზეზი ვერტერისა და ჰამლეტის, თარაშ ემხვარისა და კონსტანტინე სეფარსაძის ტრაგიკული დასასრულისა. კ. გამსახურდიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვერტერი „რევოლუციონერია თავის სოციალურ წრეში, უფრო მეტის თქმაც შეიძლება, იგი, ზედმეტი კაცია თანადროული სახელწიფოსა და საზოგადოების წიაღში“.

ემხვართა უკანასკნელი შთამომავალი ამრეზით უყურებს ქრისტიანობას, ბნელ სამყაროდ მიუჩნევია ბიბლია. „ბნელა თქვენს ბიბლიაში. ბნელა იოჰანეს გამოცხადებაში, ისევე როგორც ნოტრდამში“.

მოდის ძლევამოსილი რევოლუცია თავისი იდეებით, მისწრაფებებით, რ-

ლევა ძველი სამყარო. სწრაფი ტემპით მიმდინარეობს მაღალი წოდების უკანასკნელ ნაშიერთა გადაგვარება. ქრება პრივილეგიები და ყოველივე ეს ხდება თარაშ ემხვარის თვალწინ, თითქოს ბუნებას იმისათვის გაუჩენია, რომ ანახოს თავისი კლასის უბედურება და დაქცევა. „არასოდეს ისე სასტიკად არ განუყოფხვართ ადამიანი წინაპართა ცოდვების გამო, როგორც რევოლუციების დროს. რადგან ყოველ დიდ რევოლუციას ასე სჩვევიაო“.

შეიგნო თარაშმა თავისი კლასის უბედურება, დაჩივება, ამიტომაც ცდილობს გარდაიქმნას, როგორმე თავი დააღწიოს არსებულ მდგომარეობას: „მინდა გვეჯანსაღდე, მშობლიური მიწის სურნელით განვიკურნო. მინდა უცხოური ჩვეულებანი უქვევადო და ჩემ ხალხს დავუბრუნდე“. თარაშის მისწრაფება ფერისცვალებისადმი იმ მომენტშიც გამოჩნდება, როცა ოქტომის სასახლეში მისულ ლუკაია ლაბახუას ქედნისფერ ფრანგულ კოსტუმს უსასსოვრებს, თავად კი მამაპაპეულ ჩოხა-ახალუხში გამოეწყობა. ემხვართა შთამომავალი ერთი ხელის მოსმით ცდილობს ჩამოიცილოს, განთავისუფლდეს „ზედმეტი ტვირთისაგან“: „მწყურია ამოენერწყვო პირისაგან ჩემისა სხვის ქვეყანაში მიღებული ზედმეტი საზრდო... ჩემი ღსოვნიდან წარიხოცონ უცხო და უცხო მოძღვრებანი სამარადყამოდ, ოღონდ ეს გული განმეწმინდოს ბიწიერებისაგან“. მიუხედავად ამისა, თარაშ ემხვარი ექვის თვლით უყურებს თავისფერისცვალებას; იცის, რომ თავადია და რევოლუცია წინაპრების ცოდვებს მოპკითხავს: „მონანიებული აზნაურის ამბავი, ჩემის აზრით, ლიტერატურული ფანტაზიის ნაყოფია. ძერის ბახალამ რაც უნდა ინანოს, მტრედის მართვე მაინც ვერ გახდება“.

თანადროული ეპოქის „უძღები შვლა“ თარაშ ემხვარი ფერისცვალებებისათვის სვანეთის მთებს მიაშურებს; ამ გზით ცდილობს დაემალოს ცივილიზაციას, გასწყურტოს მასთან ყოველგვარი კავშირი, მაგრამ სულ მალე თვით ცივილიზაცია მოძებნის მას.

თარაშ ემხვარი, — წერს ე. შუშანიანი „უპირველეს ყოვლისა, ყენეველი ფილოსოფოსის ეან ჟაკ რუსოს მიმდევარია, გმობს ქალაქის ცივილიზაციას და თავყანსცემს ბუნებას, მის „შუებლალავ იდილიას“³ თუმცა ვერც გადახვეწამ განკურნა იგი, ვერც ბუნების სიმყუდროვეში პოვა სავანე, თითქოს ლიტურგიულ ძილს მიეცა ემხვართა უკანასკნელი მოპიკანი.

დაკნინება, დაჩივება ეტყობათ არა მარტო თავდაზნაურობის უკანასკნელ შთამომავლებს, არამედ მათ კარ-მიღამოსაც. ირგვლივ ყველაფერი ნგრევაზე დაშლაზე, გაპარტახებაზე ლაღადებს.

თარაში გრძნობს, რომ დაკარგა უფლება და ყოველგვარი წილი ქვეყანაზე. როგორც პროფ. გ. მერკვილაძე აღნიშნავს, იგი „ისეა დაშორებული რეალურ სამყაროს, რომელსაც ძალიან შორს გაუსწრია მისთვის, რომ იძულებულია ხშირად სხვა პლანეტის ადამიანად წარმოადგინოს თავი“⁴.

თარაშ ემხვარმა ვერც მეცნიერებაში მოაკიდა ფეხი, მისი შრომა „კოლხეთის ფეტიშიზმისათვის“ საბჭოთა უნივერსიტეტმა დაიწუნა, როგორც მიუღებელი თანამედროვეობის თვალსაზრისით. ყველა გზა დაკეტილი აღმოჩნდა.

თარაშ ემხვარის ავადმყოფი ბუნება, ნათესაურ კავშირის პოულობის ა. პუშკინის ევგენი ონეგინთან, რომელიც იგივე მსუხუბთ ვარდება ამათიისა და დღერემილობის კლანკებში. მსგავსად ონეგინისა. თარაშ ემხვარს მოსწყენია სა-

³ ე. შუშანიანი, ე. გამსახურდია, ი. აბაშიძე, თბ., 1963, გვ. 35.

⁴ გ. მერკვილაძე, ორი ბელი, „ცხელი“, თბ., 1963, № 12, გვ. 65.

მიჯნურო ინტრიგები და მზიარული დროსტარება. ისინი გრძნობენ თავიანთი საზოგადოების მანკიერ მხარეებს და იღვწიან უფრო სერიოზული, შინაარსიანი ცხოვრებისათვის, თუმცა მათი ყოველგვარი მოქმედება თავიდანვე დასაღუპადაა განწირული.

ემხვართა შთამომავალი გრძნობს ახალი საქართველოს ეკონომიურ სუნთქვას, ხედავს, როგორ შესევიან კოლხეთის ველებს თუჯის ბეჭემოთები.

თარაშ ემხვარის ბუნება მომაკვდინებელი წინააღმდეგობებითაა აღსავსე, თითქმის მუდამ გაორებულია; უარყოფითად, სიძულვილით უყუტებს ევროპულ კულტურას, მაშინ როდესაც ყოველი მისი ნაბიჯი ამ კულტურის ნიშნებითაა აღბეჭდილი; ტექნიკის წინააღმდეგ ილაშქრებს, მაგრამ ფეხით სიარულს მანქანით სეირნობა ურჩევნია; ვერ იტანს ადამიანთა საზოგადოებას, მაგრამ დღენიადაგ მარტობის გრძნობას უჩივის; ამქვეყნიური ცხოვრებით მოყირკებული სიკვდილზე ფიქრობს, მაგრამ არც უკვდავებაზე იტყოდა უარს: მშვენიერი სქესის სახსენებელს წყევლის, მაგრამ სიყვარულის გრძნობა მის გონებას არ შორდება; ქართველი ხალხის ერთგული შვილის სახელით ლაპარაკობს, მაგრამ ამ ხალხის იდეალებს, მისწრაფებებს შორიდან უყუტებს.

იგი არც სვანეთში მოასვენა თავისმა ორეულმა. ერთმანეთს დაეჭვრა ორი მე: ერთი ევროპულად წვერგაპარსული, მეორე წვერგაბურძვნილი. „ეს შენ გამძარცვე — ეუბნება ტახტზე მწოლიარე, ნაციები თავის ორეულს, — შენ წარიტაცე ყოველივე, რაც კი მებადა. გულის სიქველე, სიყვარულის ბრძნული ნიჭი, ნდობა წამართვი მოყვასისადმი და შემამძლე ადამის მოღვაძე. შენ შემამძავე საკუთარი მე, ნათესავი. შენის წყალობით მეუტცხოვება ჩემივე მოძმე, ჩემი სისხლი და ჩემი ხორცი“.

თარაშ ემხვარის გაორებული ბუნების პროტოტიპად შეიძლება მივიჩნიოთ პეჩორინი „ჩვენი დროის გმირიდან“. „ჩემში ორი ადამიანია, — აღნიშნავს მ. ლერმონტოვის ლიტერატურული პერსონაჟი, — ერთი ცხოვრობს სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით, ხოლო მეორე კი სჯის და ასამართლებს მას“⁵.

უმალ მწუხარებით იცხება, ვინც თარაშ ემხვარს გაეკარება. ამის დადასტურებაა ემხვარისა და თარაშის სამიჯნურო ისტორია, რომლის მსხვერპლიც მყრვამიძეთა ასული შეიქმნა. თამარი ვერ მიხვდა, რაოდენ დიდი განსხვავება იყო ახლანდელ თარაშსა და მისი სიყრმის მეგობარს შორის. მოუფიქრებელმა ნაბიჯმა ტრაგიკულ დასასრულამდე მიიყვანა მისი ცხოვრება.

ამ მხრივ ევგენი ონეგინის პიროვნება უფრო მაღლა დგას, ვიდრე ემხვარისა, პუშკინის პერსონაჟმა იცის, რომ ოჯახის შექმნის თავი აღარა აქვს და უარყოფს ტატიანას წმინდა სიყვარულს. არც პეჩორინს, მსგავსად ონეგინისა და ემხვარისა, არ გააჩნია ნამდვილი სიყვარულის უნარი. გასაოცარი ურთიერთდამთხვევით მსჯელობენ ამ დიად გრძნობაზე მ. ლერმონტოვის, ა. პუშკინისა და კ. გამსახურდიას მხატვრული ტიპები.

მამაპაპეულ ოქტომის სასახლეში დაბრუნებული თარაშის თვალწინ კალეიდოსკოპური სიჩქარით მიჭრიან წარსულის სურათები. იგი მწარედ დაფიქრებული ანალოზს უკეთებს ემხვართა გვარის უკანასკნელი შთამომავლის განვლულ გზას.

იგი, როგორც კ. სეპარსამიძე, საბოლოოდ მიდის იმ დასკვნამდე, რომ განათლებამ უბედურება მოუტანა. უკეთესი იქნებოდა და უფრო ბედნიერი იქ-

⁵ მ. ლერმონტოვი. ჩვენი დროის გმირი, თბ., 1946. გვ. 104.

გებოდნენ. აქ მიუვალ მთებში რომ დარჩენილიყვნენ, არ გაეგოთ კაცობრიობის აფორიაქებული მარცხემა. უცხოეთში მიღებულმა სწავლა-განათლებამ მშობელ ქვეყანას ვერაფრითარი სარგებლობა ვერ მოუტანა. გონებაში წამოქოლი თეორიებს პრაქტიკული განხორციელება არ ეღივსა.

თარაშ ემხვარისათვის ფუჭი აღმოჩნდა ქრისტიანობის, ბუღიზმის, ბრაჰმანიზმისა და სხვა მრავალ მიმდინარეობათა შესწავლა: ცსაა და მიწას შორის გამოიღებულა. განწირული ადამიანის ბედს შერიგებია. ვერც მშობლიური, კარდასული ცხოვრებისათვის შესძლო სიკვდილი და ვერც ახალ ეპოქალურ მიმდინარეობას აუღო ალღო, მას უკვე აღარ ესმის საუკუნის ძახილი. მისი რეალაზიზაციის ისარი დაჩლუნგებულა, ყურთასმენა მოდუნებულა, ფიქრებ-პესეული, ხელმოკარული დგას ცხოვრების შუა გზაზე. ფესვმომპალ უნაყოფო ედ ქტეულა თარაშ. მის ინდიფერენტულ ბუნებას სიცოცხლის ფასი და მნიშვნელობა წართმევია. სწორედ აღნიშნავს შემოქმედი, — მარტოხელა კაცო, ასუგადობას ნოწყვეტილი, როგორი დიდი სიბრძნითაც არ უნდა იყოს აღსრული, შლეგის შთაბეჭდილებას ახდენსო.

დიდი ხნის ნალოლიავები გმირი მწერალმა საბოლოოდ ენგურის ტალღებს გაატანა. სიმბოლურია, რომ ენგურით იწყება და ენგურითვე თაედება „მთაფრის მოტაცება“. თვით მწერალიც რევოლუციის სახედ მიიჩნევს მას, თანისი ძლიერი. მჩქეფარე ტალღებით, დაუშრეტელი ენერგიით, შეუბოვრობით, ახლის ძიებითა და შემართებით.

რომანში სპეციფიკურ იდეურ ჩანაფიქრს ასახიერებს ფიზიკურად და ესპოლოგიურად დამახინჯებული ლუკაია ლაბახუა, რომელიც ეულად შებე-რებია ამ წუთისოფელს.

შეუბოვარი წინააღმდეგობით შეხვდა ლუკაია ახალ ცხოვრებას. ვერსად ვერ ისვენებს: ძველი თაობის ადამიანები არად ავდებენ. ახალგაზრდებს კი უცხოებათ გარდასული დროიდან გადმოტყორცნილი „სასაცილო გონჯოლა“. მისი შემბრალებელი მხოლოდ თარაშ ემხვარია.

რევოლუციური მთავრობა ცდილობს ცხოვრების ნორმალური პირობებ-ეუქმნას, მოაშოროს შერგავშიძის ოჯახს, მაგრამ ლუკაია თვითონაა ამის წინააღმდეგი. ის არავითარ პროტესტს არ გამოხატავს ნახუცრის მიმართ: „მცემს, მე მცემს, თორემ თქვენ, ხომ არ გევით, დიი! მცემს, დიახაც მცემს, ჩემი ბა-ჯონია და მცემს, გასკდით გულზე! მცემს, მცემს, მცემს“. ლუკაია ლაბახუა ჯაგეშილ ცხოველს უფრო ჰგავს, ვინემ ადამიანს. დასალუპავად განწირული ბოელი ძალით ებლაუქება წარსულს, აღტაცებას ვერ მალავს, როცა ტარიელ შერგავშიძის სახლში აღდგომაზე ისევ შეიკრიბებიან სტუმრები. გახარებულა. რადგან ხედავს, რომ ჯერ კიდევ არ ამომწყდარან ქრისტეს რჯულის მოთაყვა-რი ადამიანები.

არის მომენტი, როდესაც ლუკაიაშიც იფეთქებს შურისძიების გრძნობა.მაგრამ ვისზე იძიოს მერე მან შური?

ეს ქვეყანაო, -- ფიქრობდა ლუკაია, -- არ ღირებულა ნივრის ნაქრცე-ვაო.

ღმერთიო?

რა ღმერთი? დაცლილი ეჩვენა ეს უცნაური მიწაცა და ზღვისფერი ციო-ციო.

არსებობს იდუმალი მსგავსება ლუკაია ლაბახუასა და ვ. ჰილგოს კვაზი-ბოლოს შორის. თუ კვაზიმოდომ ბოშა ქალს, ესმერალდას შესწირა სიცოც-

ხლე, ლუკაია ლაბახუამ აფხაზეთის ულამაზეს მანდილოსანს ჯახანას, შემდგომ კი მის ასულს თამარს მიუძღვნა იგი. როგორც ლუკაია, ასევე კვაზიმოდო მნათეა, ზარების რეკვა მათთვის პროფესიულ საქმიანობად ქცეულა, თუმცა არ იციან რისთვის არისებენ ზარებს. ისინი იმ წუთსვე ქრებიან ცხოვრებას არენიდან, როგორც კი მათი მასულდგმულეზელი არსებანი წყვეტენ სიცოცხლეს.

„მთვარის მოტაცებაში“ მკაფიოდ აისახა მთლიანი კოლექტივიზაციო-პროცესის სიძნელები და ცალკეული დამახინჯებანი.

შემოქმედმა დამაჯერებლად დაგვიხატა მაშინდელი პარტიული მუშაკის ჩალაშის მხატვრული სახე. თავისებურად დასამახსოვრებელია პარტიის წევრი არლან არენბაც, რომელიც სათანადო ანგარიშს არ უწევს გლეხობის მიმართ დამოკიდებულებას ლენინურ პრინციპებს, აფრახებს მთლიანი კოლექტივიზაციის წარმატებით განხორციელებას. არენბა, როგორც ყოფილი მონამსახური ბევრს რამეში ბაძავს აზნაურებს, რის საკომპენსაციოდ პოლიტიკურ უხეშობას იჩენს და სასტიკად სდევნის ყოველგვარ ღვთის მსახურებას. მან ძალდატანებით, ერთი ხელის მოსმით შეყარა გლეხობა კოლექტივში, რის გამოც გლეხობის ერთ ნაწილს გული აუტრუა კოლმეურნეობაზე და მათ ხელ მიჰყვეს ქონების განიკვებას. ამავე მიზეზით თავი წამოყვეს ბობოლქმამ: „ღამდამოთი უშობელებს, დეკეულებს, მარჩინალ ძროხებს და მუშა ხარებს ჰელადენენ...“

უპრინციპო, ანტიპარტიული მოქმედებისათვის ხელმძღვანელობა რაიონიდან რაიონში აგზავნიდა არლანს, ტუქსავდა, მაგრამ მაინც ანგარიშს უწევდა მის წარსულს. „მე დავხატე „აზიაკებიანი“ ქართველი კომუნისტები, — წერს კ. გამსახურდია, რომლებმაც სახელი მოიხვეჭეს სამოქალაქო ომში, მაგრამ პარტიის დისციპლინის დაცვა არ ემარჯვებათ. აი, ეს გამოვხატე არენბა არლანის სახით.“

რომანში ფართო პლანითაა წარმოჩენილი კომუნისტის, ბოლშევიკურ-პარტიის ნაპდვილი შვილის, ლიჩელის სახე.

მასშტაბურობითა და ხასიათის სირთულით გამოირჩევა ტარიელ შერვაშიძე, რომელიც შეგნებულად არ ცნობს ახალი ეპოქის დიად წინსვლას; პროტესტის ნიშნად „ანაფორა არ გაიხადა, ახალ წესებს ვერ შეეგუა, ენა არ გააჩერა, ყოველ ქადაგებაში ბოლშევიკებს ლანძღავდა.“ მას არ ტოვებს წაუსულის ტყბილი ზმანებანი; ყოველ მხრივ ცდილობს ოჯახში მაინც შეინარჩუნოს ქრისტიანული იდილია. აღდგომის სუფრაზე ენაშეობს თამადა შარდინ ალშიბაია, მიუხედავად ამისა „სუფრაზე ისეთი განწყობილება სუფედა, თაქის ეს უკანასკნელი აზნაურები, გრძნობენ კიდევ უკანასკნელად, რომ უსხედან აღდგომის ნადიმს“. საჯარებაში პოულობს სულიერ სიმშვიდეს: „ბაბუა ტარიელმაც ქრისტიანობისათვის გვემულ წმინდა მამებს მიაკუთვნა თავი“...

ამყაყებულ ნარევს — შარდინ ალშიბაიას ინტელიგენტად მოაქვს. თავი განათლებულ პიროვნებას თამაშობს, გარეგნულად ვერასდროს შეატყობთ ნაფიქრალს. მის წვრილ და მოძრავ თვალებში ყოველთვის გაურკვეველობის ბურუსი კრთის. „ბოლშევიკებთან შინა კაცად ითვლებოდა, კონტრარეოლუციონ ბოლშევიკებთან ასმენდა, ხოლო კონტრარეოლუციონერებთან ბოლშევიკებს ლანძღავდა“. ტარიელ შერვაშიძესთან ღვთისმოსავად მოაქვს თავი, ამავე დროს ანტირელიგიური უჭრედის წევრია.

რევოლუციის შედეგად განადგურებული წოდების ნაშიერთა დაკნინების ურათები გადავიშალა კ. გამსახურდიამ რომანის ეპილოგშიც.

თბილისში მამიდასთან ჩასული თარამ ემზვარი გულისტყვილით ხედავს. როგორ დაუნგრევია ახალ ცხოვრებას ფარჯანინათა ბუდე. თავადი ნოშრევანი, ეს ბრწყინვალე არისტოკრატი. იწლებული გამხდარა კინოობიექტივის წინ თავისავე კლასის დაცემის ტრაგედია გაითამაშოს. „ჩემს წოდებას ვაპაპა-პულებო“, იტყოდა, ხოლმე ნოშრევანი. თავისი მძიმე ბედი ღვთის განჩინებად ჰაჩნია.

იღუმალებითაა მოცული გვანჯ აფაქიძე, რომლის წინაპარნი ტყვეებით ეპრობას ეწეოდნენ მაჰაჯირებთან. იგი „ბრწყინვალე“ გამგრძელბეულია მანაპაათა „დიდებული დეაწლისა“, მთელი ცხოვრება თავგამოდებით იცავს თავისი კლასის პრივილეგიებს. ყოველ წუთს მზადაა კლანჭები გამოაჩინოს.

მიუხედავად თავისი უკუღმართობისა, გვანჯ აფაქიძეს სიმაართლეც წაქოსცდება. „მე მგონია, მახა, ხვალ რო ბოლშევიკები აღარ იქნენ, ჩვენ ყველამ ძეგლი უნდა აუფგოთ მათ, რადგანაც ეს მათ გამოამელავენეს კაცობრიობა, შავი და თეთრი საშუკარაოზედ გამოიტანეს, გამოაჯკეცეს, ვინ ყოფილა ქამაცი და ეინ დიაცი. მათ ნიღაბი ჩამოგლიჯეს მატყუარა ღმერთებს, ტრაბახა მკომრებს, ცრუპენტელა ხუცებს და ქარაფშუტა პატრიოტებს“.

ამათ ვერდლით მწერალი გვიჩვენებს იმ ადამიანებსაც, რომლებიც შეულოდნენ ახალ ეპოქას. საინტერესოდაა დახატული ვახტანგ იამანიძე, რომელიც აქტიურ შრომით მონაწილეობას იღებს საბჭოთა საქართველოს აღმშენებლობაში.

ღრმა შინაარსიან, სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ნაწარმოებში, რომლის ერთ-ერთი მთავარი ფიგურა მეოცე საუკუნის გარიყრაზე წარმოშობილი „ხედმეტი ადამიანია“, დიდი მხატვრული ძალით წარმოგიდგება ახალი სოციალისტური საზოგადოების მშენებლობა თავისი ნათელი მისწრაფებებითა და ადამიანებით.

V. M. ПАПАСКИРИ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ КОНФЛИКТА НОВОГО И СТАРОГО В РОМАНЕ К. ГАМСАХУРДИЯ «ПОХИЩЕНИЕ ЛУНЫ»

Резюме

Роман К. Гамсахурдия «Похищение луны» дает ясное представление о сложности процесса социалистического строительства в 20-х—30-х годах. В произведении показана бескомпромиссная борьба между новым и старым. В характерах главных персонажей романа (Тараш Эмхвари, Арзакан Звамбана, Кац Звамбана, Лукана Лабахуа и др.) выявлены тенденции и суть современной действительности.

«Похищение луны» продолжает традицию отображения «лишнего человека» в грузинской классической литературе (Г. Эристави, И. Чачавадзе, Д. Каднашвили).

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ჟურნალისტიკის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

თამარ ჯაგოღნიშვილი

ააკაი წერეთლის „მედია“ ხალხურობის შესახებ

ჩვენს სინამდვილეში თუკი რომელიმე მწერალზე ითქმის, რომ ეს მწერალი ეროვნული იდეალებით ცხოვრობდაო. აკაკი წერეთელზე ითქმის. ილია და აკაკი იყვნენ ის მწერლები, რომლებმაც თავიანთ მხატვრულ შემოქმედებასა და პრაქტიკულ მოღვაწეობაში ნათლად გააცნობიერეს ეროვნულის, სპეციფიკურად ქართულის იდეა. ეს გარემოება არაერთგზის არის კიდევაც აღნიშნული ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში. სამშობლოსთან დაკავშირებული ეროვნული იდეის ძიება ამ მწერალთა შემოქმედებითი მიზანსწრაფვის მთავარ მასაზრდოებელ იმპულსად იქცა. ილიასთან და აკაკისთან ამ იდეისადმი თაყვანისცემა პათი მოღვაწეობის მრავალ ასპექტში გამოვლინდა. განსაკუთრებული სიმძლავრით კი მან თავი მხატვრული სიტყვის სფეროში იჩინა, რადგან ეს უკანასკნელი აღმოჩნდა სწორედ განსაკუთრებულად გამძლე და სადღეისო მნიშვნელობის მქონე ჩვენი ხალხისათვის. შეიძლება გადაუჭარბებლად ითქვას, რომ აკაკი წერეთლისათვის არ არსებობს სხვა თემა, გარდა პატრიოტიზმისა. და თუ არსებობს, ეს თემებიც უშუალოდ ექვემდებარება ან, უკეთ, მოქცეულია აკაკისეული პატრიოტიზმის გავლენის რკალში. ერთი სიტყვით, აკაკი წერეთლის სახით ჩვენ წინაშე დგას ხელოვანი, რომელიც პატრიოტულ სამოსელში ხვევს ყველასა და ყველაფერს, ე. ი. პატრიოტის თვალთ უცქერის მთელს სინამდვილეს.

ეროვნული იდეალის ძიების პროცესი ჩვენს ლიტერატურაში აკაკიმდეც იყო და აკაკის დროსაც არსებობდა მხატვრული სიტყვის სხვადასხვა ქანრში. მაგრამ დრამატურგიული ხასიათის ინტერესი ამ მხრივ ერთობ მკრთალად არის წარმოდგენილი. აკაკი წერეთელი ის მწერალია, რომლის შემოქმედებაშიც მკვიდრი ტენდენციის სახეს ღებულობს ეროვნული იდეალის, ეროვნულის დრამატურგიული განსახიერებისადმი ინტერესი. ეს გამომქლავნდა აკაკის არა მხოლოდ პროზით შესრულებულ დრამებში, არამედ იმ თხზულებებშიც, რომლებიც თავისთავად დრამებია, მაგრამ აკაკისთან ლექსითი ფორმა აქვთ მიღებული („პატარა კახი“, „თამარ ცბიერი“, „მედია“ და სხვ.). რით შეიძლება აიხსნას ეს ფაქტი? თუ კი „დრამა ესაა პროდუქტი შინაგანად განვითარებული ნაციონალური ცხოვრებისა“¹, თუკი დრამაში მთავარია ზნეობრივად სამარცხვინოსა და საქმბარის პათოსი და თუკი „დრამა ესაა მოქმედ პირთა გამოსახვა დიალოგებსა და ავტორისეულ რემარკებში“², დაეინახავთ, რომ აკაკი წერეთლის დრამატული პოემები, დრამატული თხზულებები ამ მოთხოვნებს ფორმალურად სავსებით აკმაყოფილებს.

ეტყობა აკაკი წერეთლის ლირიკული ტალანტი სავსებათ შესაფერისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ჩვენი ეროვნული ცხოვრების გაართულების პროცესში, ე. ი. ჩვენი ხალხის ნაციონალური შეგნების მომწიფების პროცესში, დრამატურგიულად მომართულიყო და ამგვარივე ფორმა შეეცა

¹ Г. Гегелъ, Эстетика, т. 3, М., 1971, гл. 539

² В. Волкенштейн, „Драматургия, М.-Л., 1937, гл. 10.

მისი ქმნილებებისათვის. ეს ერთობ დიდ სულიერ დატვირთვას მოითხოვდა ხელოვანისაგან, რომლის შემოქმედებითი სპეციფიკა ლირიკულ სიბრტყეში მელანქოლიკურად.

ლირიკული ჟანრი შეიძლება ყველაზედ უფრო ხელსაყრელი პირობა იყოს იმისათვის, რომ გზა გაიხსნას თვითნაღობით საკვებ გრძნობათა გამომქვანებისაკენ. დრამატული ნაწარმოების ავტორი უნდა იძლეოდეს ისეთ სიტუაციათა აღწერას (ამა თუ იმ ყოფითი ცხოვრებიდან), რომელიც უბრალო ყოფითი კოლიზიიდან საყოველთაო მნიშვნელობის მოვლენამდე აღის. წინააღმდეგ შემთხვევაში განსახილველი მასალის გაცნობისას დრამისათან კი არ გვექნებოდა საქმე, არამედ ჩვეულებრივ ყოველდღიურ უბედურებასთან.

მაშასადამე, დრამატული ნაწარმოების ავტორი მეტად საპასუხისმგებლო ამოცანის წინაშე დგას. მან, როგორც ხელოვანმა, უნდა შექმლოს მრავალნაირად შესწრას მკითხველთა გული, ე. ი. მოახერხოს ნაირ-ნაირ სიტუაციაში ჩაყენოს მკითხველი, რათა მას გაუთვალსაზიროს დრამატული ნაწარმოების ამა თუ იმ პერსონაჟის არსებობის ფაქტი. რასაკვირველია, ეს ძალზედ რთული ამოცანაა, მით უფრო როცა საკითხი ცალკეული დრამატურგის ხალხურობას ეხება.

რასაკვირველია, აკაკი წერეთელი სრულიადაც არ არის მოწოდებული თავისი შესაძლებლობები დრამატურგიულ ჟანრში გამოავლინოს. ეტყობა, ძალიან მწაუზრი სულიერი დატვირთვაა საჭირო, რომ მან დრამატურგიული განსახილველების ფორმას მიმართოს და თავის პიროვნულ განცდებს გარკვეულად სათეატრო მნიშვნელობა მიანიჭოს. თუკი აკაკი წერეთლის შემოქმედების დინებას დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ ამ მწერლის მხატვრული პროდუქცია ჩვენი წარსულის, ტრადიციების ახალი შინაარსით აღვსებითა და მისი ყოველდღიურობის შეფასებით საზრდოობს, ე. ი. აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში არაფერი არის ისეთი, რაც ჩვენი ერის წარსულს, მის აწმყოსა და მომავალს შორდებოდეს.

აკაკის შემოქმედებისათვის თითქოს ჩვენი ყოფის ყოველდღიურობაა მასაზრდოებელი წყარო. აკაკი წერეთლის ტალანტის დამახასიათებელი თვისება მაინც ხომ ისაა, რომ მან არა ყოველდღიურობისათვის დამახასიათებელი წერილმანები, არამედ ვამორჩეული, საყოველთაოდ ცნობილი მოვლენები აქციოს თავისი გამოსახვის საგნად და ამით თავის პოეტურ ფანტაზიას ფართო გასაქანი მისცეს. ამის დამადასტურებელია მისი „თორნიკე ერისთავი“, „ნათელა“, „ბაგრატი დიდი“, „პატარა კახი“, „თამარ ცბიერი“...

აკაკი წერეთლის თავისებურება ისიცაა, რომ მას როგორც ხელოვანს თავის ლირიკულ შედეგებსა და პოემებში ძალუქს ახალი შინაარსით აავსოს ჩვენს ლიტერატურასა და ზეპირსიტყვიერებაში ტრადიციულად განმტკიცებული სახეები. ამიტომაცაა, რომ პირდაპირ აკაკისებური ფერადოვნება გააჩნია ჩვენს თვალში მის ლირიკულ შედეგებში ამეტყველებულ ნესტანს, ტარიელს, ავთანდილსა და ფრიდონს, მის პოეზიაში განსაკუთრებული პოეტური ძალით უკვდავყოფილ მითურ ამირანს...

ბუნებრივია, რომ მითურისადმი სწრაფვა შემოქმედებითი მოთხოვნა უნდა ყოფილიყო ისეთი უაღრესად პოეტური ბუნების ხელოვანისათვის, როგორც აკაკი წერეთელი იყო. მითური მასალა უკვე თავის თავშივე ატარებს პოეტურ ნიშნებს, რაც, რასაკვირველია, ყველა შემოქმედს აძლევს ბიძგს თავისი შემოქმედებითი მიზანდასახულობისათვის. იგი (ე. ი. მითი)

სწორედ თავისი მითურობის გამო ადვილად იტევს თავის თავში ხელოვანის იდეალის გამომხატველ თავისებურებებს.

მედეა-იაზონის საყოველთაოდ გავრცელებულ თქმულებასაც შემთხვევით არ მიუტყვევია აკაკი წერეთლის ყურადღება. ნათქვამს თვით პოეტის სიტყვებიც ადასტურებს. პოემა „მედიანზე“ დართულ შენიშვნებში ერთგან აკაკი წერეთელი წერს: „ისტორიის წინასწართქმულობისა და მითების სამშობლოდ საზოგადოდ საბერძნეთია ცნობილი!... უმეტესობა დღემდისაც დაჭერებულა, რომ ისინი შექმნა ელინების ალტიკნებულმა ფანტაზიამ და მერე გადმოსცა მთელ კაცობრიობას. მაგრამ ჩვენ კი დარწმუნებული ვართ, რომ, პირიქით, ბერძნებმა გაიტანეს სხვა ქვეყნებიდან სულ სხვა ხალხების ამბები, შეიისხლხორცეს. თავისებურად გადააკეთეს და ფერცელოლი უკანვე დააბრუნეს. ამას ნამდვილად გვიმტკიცებენ, სხვათაშორის, ძველისძველი მითები „პრომეთეოსზე“ და „მედეა-იაზონზე“³.

ამჟამად, რომ მასალის შერჩევის აკაკისეულ თვალსაზრისს ერთი მთავარი ფაქტორი განსაზღვრავს. პოეტი ამ შემთხვევაშიც (ისე როგორც საერთოდაა მისთვის დამახასიათებელი) პატრიოტული მიზანდასახულობით ხელმძღვანელობს. მას, როგორც ქართველ ხელოვანს, სურს ეროვნული თვალთახედვით დაინახოს უცხოელ მწერალთა მიერ ოდითგანვე უკვდავყოფილი მედეა-იაზონის ტრაგიკული სიყვარულის ამბავი. აკაკისგან დიდ შემოქმედების გამბედაობას მოითხოვდა, — 1891—1897 წლებში ახალი აქტუალური შინაარსით აევსო მედეა-იაზონის შესახებ არსებული მითი და ლიტერატურაში ესოდენ ვახშაურებული სიუჟეტი. ამას გამართლება მხოლოდ მაშინ ექნებოდა, თუ ა. წერეთელი მოახერხებდა პატრიოტული სულის ჩაღვრას მედეას ხასიათში და თვითონ იმ ამბავში, რომელზეც აგებულია ნაწარმოები. მაგრამ მაინც რა მომენტი შეიძლებოდა გამომდგარიყო აკაკის პოეტური ფანტაზიის გამღიზიანებლად?

როგორც ცნობილია, მედეას თემა უცხო არ არის მსოფლიო ლიტერატურისათვის. იგი საუკუნეთა განმავლობაში იყო ცალკეულ შემოქმედთა ყურადღების საგანი. განსაკუთრებით თვალსაჩინო იყო მითისადმი ინტერესი ძველ ბერძნულ სამყაროში. ჰომეროსის „ილიადასა“ და „ოდისეადას“ მოყოლებული⁴ ანტიკური ეპოქის მრავალი ხელოვანი შეხებია ამ თქმულებას⁵. მედეა-იაზონის მთავარი სიუჟეტით გარკვეულად დაინტერესებულნი იყვნენ ალექსანდრის ხანის ევროპელი მწერლებიც. საამისოდ ფრანგ, ინგლისელ, ნიდერლანდელ დრამატურგთა — კორნელის, გლოვერის, გრასენ-ზოდენის, კლინგერისა თუ სხვათა — გახსენებაც კმარა. ინტერესი თქმულების მიმართ არც თანამედროვე ევროპულ მწერლობაში შენელებულა. ამ მხრივ აღსანიშნავია საკმაოდ ვახშაურებული ჟან-ანუის „მედეა“ (1948 წ.).

ქართულ მწერლობაში მედეას მითის ხსენება სხვადასხვა თვალსაზრისით გვხვდება — გერმანე პატრიარქთან, ეფრემ მცირესთან, ვახუშტის „გეოგრაფი-

³ ა. წ ე რ თ ე ლ ი, თხზ. სრული კრებული 15 ტომად, ტომი 6, თბ., 1956, გვ. 402. ციტირებას ყველგან ამ წიგნიდან ვახდენთ.

⁴ აკაკი უ რ უ შ ა ძ ე, Julius Stender-ზე დაყრდნობით წერს „ფაქრობენ, რომ ჰომეროსმა გამოიყენა მანამდე არსებული ეპოსი, რომელშიც არგონავტთა თქმულებას ვარკვეუდი ნაწილი იყო გადმოცემული (იხ. აბ. რ ო დ ო ს ე ლ ი, არგონავტიკა, აკ. ურუშაძის რედაქციით, თბ., 1970, გვ. 12).

⁵ აღნიშნულის თაობაზე დაწერილებათ იხ.: აბ. რ ო დ ო ს ე ლ ი, არგონავტიკა, აკ. ურუშაძის რედაქციით, თბ., 1970.

აში“, იოანე ბაგრატიონის „კალმასობაში“, თეიმურაზ ბატონიშვილის „ივერიის ისტორიაში“ თუ XVIII—XIX საუკუნეების მითოლოგიური ხასიათის კრებულებში.

„მედეას“ ლიტერატურულ წყაროებად კი აქაის შეეძლო გამოეყენებინა პინდარე, აპ. როდოსელი, ესქილე, ფსევდო-პლუტარქე, კლავდი კლავდიანი, პოლიდორე და აპიანე⁶.

აქაი წერეთელს დიდი ხნის განმავლობაში უმუშავნია „მედეაზე“. ოთხი წელი უგრძობებია მასალა და ამის შემდეგაც თავდაპირველად პროზად დაუწერია ნაწარმოები. მხოლოდ მოგვიანებით მიუცია სათქმელისათვის ლექსითი ფორმა.

აქაის შემოქმედებითი მუშაობის ამ საინტერესო თავისებურების მომსწრე შ. დადიანი აღნიშნულის თაობაზე 1935 წელს („სიტყვა და საქმე“, № 3) წერდა: „ტფილისის შემდეგ აქაის ახლო ნახვა მახსოვს ქუთაისში, კვლავ მამასთან. მაშინ თავის პიესა „მედიას“ სწერდა. მაშას, როგორც ქართულის და ძველ გადმოცემათა კარგად მცოდნეს, ეკითხებოდა ზოგი სიტყვის მნიშვნელობას, ან ამბების ვარიანტს...“

საყურადღებო ის იყო, რომ აქაიმ პირველად ეს პიესა მამას რომ წაუკითხა, პროზად იყო დაწერილი და, კარგად მახსოვს, შემდეგ ეს პროზა სიტყვა სიტყვივით იყო გალექსილი“.

პროზული თხზულების „გალექსვა“, საერთოდ დამახასიათებელია აქაი წერეთლისათვის⁷.

აქაი ხომ ყველგან და ყოველთვის ცდილობს მკითხველს პოეტური გარემო მოუპოვოს. პოეტური გარემოს მოპოვებას, ერთი მხრივ, დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა აქვს, რადგან პოეტური ატმოსფეროს შექმნის ერთი მიზანი ისიცაა, რომ ადამიანში ადამიანური ცხოვრების წყურვილი აღძრას; ხოლო მეორე მხრივ, აქაიმ კარგად იცის, რომ სწორედ პოეტურობა აპირობებს ნაწარმოების, როგორც მხატვრული ფაქტის, სიცოცხლის ხანგრძლივობას. გამძლეა ის, რაც პოეტურია⁸.

ამიტომაც მედია-იაზონის მითის თავისთავად პოეტურ ბუნებასაც უნდა მიეკცია აქაის, როგორც ხელოვანის, ყურადღება, რადგანაც როგორც მიუთითებენ, აქაი „განსაკუთრებულს, არაჩვეულებრივს ეძებს და კიდევ პოულობს მას. იგი აგნებს ლამაზ სიუჟეტებს და მასში შემავალ მომენტებიდანაც ასეთს ირჩევს. ურთულეს მოვლენებს ამარტივებს და პოეტურ სულს შთაბერავს მათ. აქაის პოეტურობის ერთი ხიზანი ისიცაა, რომ მისი პოემების სიუჟეტები სიმარტივით, სისადავითა და მოქნილობით გამოირჩევიან. ეს მისი ხალხურობის პირობაცაა. მაგრამ ამასთანავე აქაი გვერდს უვლის ზოგადს და კონკრეტულზე დაყრდნობით ცდილობს მიზნის მიღწევას. ეს უკანასკნელი კი პოეტურობის მხრივ მეტ სიძლიერეს ანიჭებს მის ქმნილებებს, რადგან, როგორც აღნიშნულია, ცალკეული მაგალითები უფრო პოეტურია ხოლმე, ვიდრე მთელი“⁹. აქაი მედია-იაზონის თქმულებიდანაც მხოლოდ მისთვის ნი-

⁶ ამის შესახებ თვით აქაი წერეთელი მიუთითებს პოეზაზე დართულ შენიშვნებში. იხ. ა. წერეთელი, თხზ. სრ. კრ. 15 ტ., ტ. 6, გვ. 405—406

⁷ სალომე ყუბანეიშვილი, აქაის დრამატული პოემები, 1969, გვ. 89.

⁸ გრ. ერკანაძე, აქაის პროზის პოეტურობის შესახებ, „მნათობი“, 1965, № 1.

⁹ იქვე.

შანდობლივს — არაჩვეულებრივს იღებს, რის გამოც პოემის სიუჟეტი ფოლკლორულთან შედარებით უფრო ლაკონურია.

აკაკი წერეთელი პოემაში ქართული ხალხური წარმოდგენების, ზნე-ჩვეულებების, ადათ-წესების შემოტანა-განმტკიცებით ახერხებს მოარული სიუჟეტის ეროვნული სულით ავსებას. ამითვე მიიღწევა თხზულების ახლებური გააზრებაც.

ამ მიზნით აკაკი პირველ რიგში თვით ბერძნულ მითში ეძებს სპეციფიკურად ქართულს. იგი თავიდანვე საგანგებოდ მიუთითებს, რომ „ამ ბერძნულ გადმოცემაში, როგორც ადგილის სახელები, ისე თვით ქალაქებისაც ერთის ყურის მოკვრით უცბოა, მაგრამ თუ ჩავეუკერძებთ, გამოდგება, რომ ყველა ჩვენებურია, „ქართული“, მხოლოდ მათებურად, ბერძნულად, გადაჩქორთულებული“. ნათელია, რომ მითში მოხსენიებული გეოგრაფიული თუ მოქმედი პიროს სახელის აკაკისეული ეტიმოლოგიური ღიების მიზანია, ერთი მხრივ, მითის ქართული წარმომავლობის მტკიცება, ხოლო მეორე მხრივ — ამბისათვის დამაჯერებლობის შინიკება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა თვით პოეტისეული მტკიცებანი. მავალითად, მედია — აკაკისათვის „მედია“ — ღველქართული საკუთარი სახელის „მეგარქალის“ სინონიმია. პოეტის აზრით, იგი ძველ ბერძნებთან ქცეულა მედევად. აკაკის მსჯელობით, „დია“ სიტყვა ქალის აღმნიშვნელი ძველქართული ტერმინია, საიდანაც ქალის საკუთარი სახელი — მეგარქალი არის მიღებული. ამიტომაც აკაკის დასაშვებად მიაჩნია მეგარქალის (მე + გარ + ქალი) მსგავსად საკუთარი სახელის მედიას (მე + დია) არსებობაც. ასეთივე ხასიათისაა აკაკის მსჯელობა მითური ქალაქის „ეას“ სახელწოდების გარკვევის შემთხვევაშიც. მისი აზრით, „ეა“ ნაქალაქევი, ანუ „იას“ ქალაქია, სადაც „ზღაპრის სიტყვით, ღვთისაგარ მონადირე მივიდა და ნახა, რომ ზამთარში იქ ია და ვარდი იშლებოდა“.

პოეტის აზრით, ბერძნული „ეა“ ქართული „ია“ არის, რადგან, როგორც გამოიჩვენა, ია ქართულ ზღაპარშიც ოხსენიება. შესაბამისად კი აეტი იას ანუ იების (იათა ქალაქის) მამასახლისია. სწორედ ამიტომაც ჰქვია პოემაში კოლხ მეფეს იათა მამასახლისი. ამდენად, ბერძნულ მითში თვით ქალაქისა და მეფის სახელიც კი ქართული წარმომავლობისაა. ასეთივეა თქმულებაში მოხსენიებული სხვა სახელების აკაკისეული გააზრებაც.

აკაკის ამგვარი ხასიათის ძიებათა შედეგების პოემაში შეტანა ტრადიციული სიუჟეტისაგან პოეტის დაცილების ერთ მხარეს ათვალსაჩინოებს. მეორე და არანაკლებმნიშვნელოვანია თვით არქიტექტონიკური მსგავსება-განსხვავებანი, რაც გარკვეულად პოემის თავისთავადობასაც აპირობებს და ადვილად შესამჩნევ ცვლილებებზე მიუთითებს საზოგადოდ. პოემაში ამ მხრივაც საინტერესო სურათი შეინიშნება.

„მედიაში“ თხრობა უფოთიანი ღამით განაწამები და სულადორიქებული ძიძის ლოცვით იწყება. მითისაგან განსხვავებით, პოემაში უგულებელყოფილია არგონაუტთა ხანგრძლივი, ფათერაკიანი მოგზაურობის ამბავი. ამას გარდა იაზონი სანადიროდ გამოსული მედიასა და მის ღობილ ძუძულდასთან პიოველსავე შეხვედრისას მოიპოვებს მათს კეთილგანწყობას. აქვე გაიგებს იაზონი მედიას მოიპოვების გზაზე არსებულ დაბრკოლებების დაძლევის საიღუმლოს. ერთი სიტყვით, პოემაში იაზონს წინასწარვე ექმნება წარმატების პირობები. ტრადიციულ თქმულებაში კი თხრობა პირდაპირ იაზონის აეტის კაცს გამოცხადებით იწყება.

თქმულებასა და პოემას შორის საერთო ამ ეპიზოდში ბერძენი გმირის განმარტებაა. პოემაში იაზონს საიდუმლო შევლის, მითში კი მედეას სასწაულებრივი მალამო.

ტრადიციულ ამბავსა და პოემას შორის სხვაობას ერთ შემთხვევაში ცალკეულ სცენათა წინწამოწვევაც ქმნის. მათ ქართული ყოფითი მასალა აშინაარსიანებს. ასეთია მაგალითად. მითური ამირანის ხშირი ხსენება. უკვე პოემის შესავალში მშფოთვარე ლამის მიზეზად კლდეზე მიჯაჭვული ამირანის მოუსვენრობაა ნაგულისხმევი:

„ამირან-გმირო, მთა და ბარს აჩუყე!...

ქ. ყველაფერი შენი ბრალია!“

აკაკი წერეთელი თავიდანვე ცდილობს ქართული ყოფითი მასალის მისეული განმარტება მაწილოს მკითხველს. მოცემულ შემთხვევაშიც იგი საგანგებოდ მიუთითებს: „როცა გამწარებული ამირანი ჭაჭვის გაწყვეტას და თავის აშვებას მოინდომებს და გაინძრევა, მაშინ იძვრის ხოლმე დედამიწაო. — ჰფიქრობდნენ ძველად კავკასიელნი“. პოეტის ამგვარი განმარტებანი, რომელთა ერთი მიზანი მკითხველისათვის ტრადიციული ამბისაგან გაიჭვინის გათვალსაზრისობაა, საინტერესო დაკვირვებებს წარმოადგენს. მაგალითად, იძვრის სიტყვების («ფერხულს დაბამს. დასაძებნს „თინას“») შესახებ აკაკი ასეთ განმარტებას გვთავაზობს: „ძველად კოლხელები ცის მნათობებს აღმერთებდნენ და მთიებსა სტემდენ თავყანს, მაგალითად: „მზეს, მთვარეს, ვარსკვლავთ გუნდს. ცის ბურჯებს. დილას, განთიადს და სხვათა. მათ-მათ შესაფერად უგალობდნენ ლოცვის დროს: „მზეშინას“, „თინას“, „ოდილას“, „შავილას“ და სხვა. ეს მაშინდელი მათი საგალობელი დღესაც სიმღერად არის ჩვენში დარჩენილი“.

ასეთი სახის დაკვირვებებს გარკვეულად სადღესო მნიშვნელობაც გააჩნია იმ მხრივაც, რომ პოეტის მიერ აღწერილი ქართული წარმართობის ელემენტების არსებობა ხშირად სწორედ ამგვარი სახითაა შემორჩენილი. ამ თვალსაზრისით უინტერესო არ უნდა იყოს აკაკი წერეთლის ის განმარტებაც. რასაც პოემაში იძვრის ლოცვის აღწერის დროს ხმარებულ სიტყვას — „ჩამოვარტყავე“ — დაუბრუნებს („ლოცვად ვიღეჭი, ჩამოვარტყავე სადაც კი ჩვენი სალოცაიია“). აკაკი წერს: „კერპთთაყვანისმცემლობის დროს მოფიცაჲს კერპის წინ ჩამოკიდებულ ზვარაყისათვის ტყავი უნდა გაეძრო, ანუ ანთებული ლამპარი გაეჭრო სულის შებერვით: „ფუ-ო“ უნდა შეებერა სული... აქედან წარმოსდგა სიტყვა „ფუცი“, ანუ „ფიცი“ და აგრეთვე ხატებისა და სალოცავების ჩამოტყავება. რომელსაც ხალხში დღესაც ხშირად ამბობენ“.

ამგვარ განმარტებებს საინტერესო ექსკურსების სახით აკაკი წერეთელი პოემაში ამბის თხრობის კვალად სხვა შემთხვევაშიც სთავაზობს მკითხველს. ასე, მაგალითად. პოემაში, თქმულებისაგან განსხვავებით, გვხვდება მოქმედი პირები — ქურუმები, რომლებსაც კაბდელები ჰქვიათ. სწორედ ერთ-ერთი კაბდელი ეხმარება იაზონს მიზნის მიღწევაში. კაბდელთა მოქმედ გმირებად შეყვანა ქმნის კიდევ ერთ სხვაობას პოემასა და თქმულებას შორის. მაგრამ აქ საინტერესოა თვით აკაკისეული განმარტება სიტყვისა — კაბდელებს ეძახდნენ ჩვენში კერპობის დროს მღვდლებს. ისინი ზორვის დროს, ე. ი. კმევის დროს, ჰგალობდნენ. იქედან წარმოსდგა ჩვენებური სიტყვა „ზარი“ და „კაბდური“, რომელსაც დღესაც კიდევ აქა-იქ სამეგრელოში მღერაინ“.

ხშირ შემთხვევაში აკაკი წერეთელი განმარტებებისადმი დამაჩერებლობის მინიჭების მიზნით ისტორიულად სარწმუნო წყაროებსაც იშველიებს. მაგალითად, იასირის გლოვის ეპიზოდი პოემაში ასეა გადმოცემული:

„წაიღეთ მკედარი.
ვადაუხადეთ რიგი და წესი,
ოქრო და ვერცხლით შეჭედეთ მუხა,
მრავალმტოვანი და უდიდესი.
ზედ ჩამოჰკიდეთ უსულო გვაში“...

შენიშვნაში, სადაც აკაკი წერეთელი ამ მოხსენიებული წარმართული წესჩვეულების (მიცვალებულის ხეზე დაკიდება) განმარტებას აწვდის მკითხველს, წერს: „ძველად კოლხელები მხოლოდ ქალებს მარხავდნენ მიწაში და მამაკაცთ კი ხეზე ჩამოჰკიდებდნენ ხოლმე. ამას მოწმობს ელიანი და ნიკოლოზ დამასკელი“.

ამგვარი ცვლილებები პოემაში გადმოცემული ამბისათვის ეროვნული ელფერის მისანიჭებლადაცაა ნახმარი. ამავე მიზნითაა მოხმობილი მეფედ არჩევის უძველესი ჩვეულება, რაც პოემაში იაზონის შემდეგი სიტყვებითაა გადმოცემული:

„თაზე დაქდომას ხომ არ მიქადის?
სამეფო გვირგვინს ხომ არ მპირდება?“¹⁰.

მსგავსი მაგალითები სხვაც ბევრია პოემაში. მაგრამ „მედიაში“ თხრობა ძირითადად მაინც ტრადიციულ ამბავს მიჰყვება. იაზონი აღწევს მიზანს. მას საბერძნეთში მიაქვს ოქროს საწმისი და თან მიჰყავს მედია.

მართალია, აკაკი პოემას ქართული ყოფითი მასალით ტვირთავს, მაგრამ ეს ყველაფერი მაინც მხოლოდ ფოლკლორულთან გარეგნული სიახლოვის მაჩვენებელი მომენტებია. ისინი ანიჭებენ პოემას თავისთავადობას და ეროვნულ ელფერს, მაგრამ ჭერ კიდევ არ იძლევიან ნაწარმოების ხალხურობაზე მსჯელობის საფუძველს.

მაინც რითა და როგორ აღწევს აკაკი მოარული სიუჟეტის ახალი შინაარსით ავსებას და რაში გამოიხატება პოემის ხალხურობა?

ეს უპირველეს ყოვლისა ამბის პოეტურიზებაშია საძიებელი. ამბის პოეტურიზება აკაკის ხელოვანების ერთ-ერთი თვისებაა. ამიტომაცაა, რომ იგი პოეტური სულით ავსებს მედეა-იაზონის შესახებ არსებულ, ისედაც პოეტურობის შემცველ მოარულ სიუჟეტს, რომელშიც ქმედით მოტივად ახალგაზრდა ქალვაჟის სიცოცხლისაკენ სწრაფვა, მათი პოეტური სიყვარული კი არ გამოდის, არამედ იაზონის ანგარებიანი სიყვარული მედეასადმი.

პოემა „მედიაზე“ დაკვირვებისას ადვილად შესამჩნევი ისიცაა, რომ განცდითი მომენტებია წინწამოწეული, გმირთა ფსიქიკურ მხარეს ექცევა ყურადღება. იოლი დასანახია აგრეთვე ამბის აკაკისეული რეალისტური თვალთახედვა. ეს თუნდაც იმაში მქლავნდება, რომ შეძლებისდაგვარად თითოეული მითური ეპიზოდი რეალისტურ ძირებზე დაიყვანება.

მაგალითად ოქროს ვერძი პოემაში კოლხ ოსტატთა მიერ დამზადებული ოქროს სარეწი იარაღის სიმბოლოა და არა ხელთუქმნელი საკვირველება. ოქროს საწმისის მაძიებელ იაზონს ასეთ განმარტებას აძლევს იათა მამასახლისი:

¹⁰ პოემის ფოლკლორულთან აგვარი გარეგნული სიახლოვის მანიშნებელი მასალა დაქვნილია აქვს ქს. სიხარულიძეს. იხ. მისი: ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება, თბ., 1956.

„ტყავებით ვიჭერთ ჩვენ ოქროს სილას,
მდინარეების ჩამონატანებს,
ერთად ვაგროვებთ შესაკრებელში
და გარეშებს ეუქნავთ კარებს.
იქვე დაუდგაუთ ჩვენს მამა-პაპებს
ვერძი ოქროსი, ხატჩამოსხმული,
ზეციურ ვერძის წარმომადგენლად
და მისვე ხატად გარშეკაზმული“.

მაგრამ ნათქვამმა სრულიადაც არ შეეცაბუნა იაზონი. მან ხელი არ აიღო განზრახვებზე და მზითვის სანაცვლოდ მიიწვი „ოქროს მატყლიანი“ ვერძი მოითხოვა.

ოქროს საწმისის ხელახალმა მოთხოვნამ ერთგვარი ალტერნატივის წინაშე დააყენა კოლხი მამასახლისი, მაგრამ მან იაზონის დალუპვა გადაწყვიტა. იათა მამასახლისში ამ შემთხვევაში ქვეყნის პატრონი ლებულობს ასეთ გადაწყვეტილებას. მას მედიას მცხეთის მამასახლისის შეიღზე მითხოვება და ამით მცხეთასთან კავშირის განმტკიცება სურს, რადგან იცის, რომ „მხოლოდ გვარტომობაა თავდები ქვეყნის ბედნიერების“.

თქმულებისაგან განსხვავებით საკითხის ამგვარ დაყენებასა და გადაწყვეტაში ვლინდება აკაკის შემოქმედებითი მრწამსი, ღრმა პატრიოტიზმი. სამშობლოს სიყვარული ამ შემთხვევაში ადამიანის ზნეობრივი სიმაღლის კრიტერიუმია. იგი აკაკის ეთიკური თვალსაზრისის მთავარ შინაარსს შეადგენს. მცხეთასთან კავშირში, ქვეყნის გაერთიანებისაკენ იათას მისწრაფებაში აკაკიმ ლაკონურად გადმოსცა თავისი შემოქმედებითი კრედი.

აკაკი უდიდესი პატრიოტი იყო და რაც პატრიოტულ გრძნობასთან წინააღმდეგობაში მოდიოდა, იგი მას ადამიანის ეთიკურ დეფექტად მიიჩნევდა¹¹. ამ ეპიზოდის ასეთნაირი გადაწყვეტით აკაკი წერეთელმა აამაღლა თავისი გმირი. გრძნეული და სისხლისმსმელი აეტის ნაცვლად გამჟრიახი პოლიტიკოსისა და მამულიშვილის სახე შექმნა.

პოემაში აკაკი არც ამბის დასასრულს შორდება თქმულებას. შეყვარებული მედია საქმროს ანაცვლებს ყველაფერს. იაზონი სხვასთან ერთად მედიას დახმარებითაც აღწევს გამარჯვებას. ძვირფასი ნადავლით იგი სამშობლოში გაიპარება. ციხე კვლავ შიგნიდან გატყდა. სიყვარულით ნასაზრდოებმა სიშმაგემ კიდევ ერთხელ დაამარცხა კოლხი მეფე.

საერთოდ, სიყვარულის მოტივი წარმმართველია პოემაში. იგი კვანძის გახსნის ერთგვარი წინა პირობაა. მაგრამ აქ მაინც იაზონისა და მედიას ურთიერთისაგან განსხვავებული გრძნობა აპირობებს სიყვარულის თავისებურებას. ერთი მხრივ, მედიას ჯერაც გამოუცდელი, უმწიკვლო, გულწრფელი ტრფობა და, მეორე მხრივ, იაზონის აფექტური, ანგარებიანი სიყვარული ფიგურირებს პოემაში. მედიამ გულისსწორს ანაცვალა ყველა და ყველაფერი — სამშობლოც, მშობლებიც, ძმაც და საკუთარი თავიც. მაგრამ პოემაში მედიას საქციელი არ იწვევს მკითხველის გულისწყრომას. ესეც აკაკის პოეტურობის წყალობაა, რადგან, როგორც მიუთითებენ, აკაკისთან ტრაგიკულიც სხვაგვარია, შერბილებულია, შემსუბუქებულია. აკაკი მკითხველს არ ტოვებს მძიმე განცდებით. თავისი ღიმილით იგი თუ არ ფარავს, არბილებს მაინც ვითარებას.

¹¹ გ. კ. ი. ნ. ა. ძე, დასახ. შტ.

ეს კი თავისთავად იმას გულისხმობს, რომ აკაკი მკითხველს სულიერი აქტივობის ატმოსფეროს უქმნის¹².

იაზონს მედიას სიყვარული ოქროს საწმისის მოსაპოვებლად სჭირდებოდა. იაზონმა მოიპოვა კიდევ ესოდენ სასურველი ნივთი. მედია თითქოს აღარ უნდა აინტერესებდეს იაზონს. ასეთია ტრადიციული თქმულების ამ ეპიზოდის გააზრება. მაგრამ აკაკიმ თავისებურად გადაწყვიტა საკითხი. იაზონს პირველი დანახვისთანავე თავდავიწყებით შეუყვარდა ლამაზი კოლხი ქალშვილი. აქ ამიტომაც მან წმინდა ხესთან — დიდ მუხასთან — „ჰყონდიდთან“ დადო მარადიული ერთგულების ფიცი მედიას წინაშე.

სიყვარულმა სძლია ანგარებას. იაზონმა მედია საბერძნეთში წაიყვანა. პომეის ეს ადგილიც ერთგვარად დაცლილია დრამატულობისაგან, შერბილებულია. ეს აკაკის ხელოვანების თვისებაა, რადგანაც აკაკი წერეთელი ყოველთვის ცდილობს მძიმე სიტუაციები გაამარტივოს, ნათელი, ლამაზი ოცნების სახით წარმოდგენილი სინამდვილე გააბატონოს წერილმანებითა და სიმდაბლით სავსე ყოვითს ვითარებაზე, პოეტური თვალთ დაინახოს მთელი სინამდვილე. ამიტომაცაა, რომ ამ შემთხვევაში მან ჩვენი ხალხური წარმოდგენების კვალად სიყვარულის ყოველისშემძლე ძალას გაამარჯვებინა იაზონის მდაბალ მიზანდასახულობაზე და სწორედ ამით კიდევ ერთხელ წარმოსდგაროგორც უაღრესად ხალხური შემოქმედი.

მართალია, „მედია“ დრამატული პომეაა, მაგრამ აქ უფრო პოეტური ხილვა სჭარბობს მოვლენათა დრამატიზირებას; იმ ხასიათის პოეტური ხილვა, როგორც ნიშანდობლივია აკაკის სხვა დრამატული პომემებისათვის („თამარ ცხიერი“, „პატარა კახი“). ამასთან შესაძლოა, ერთი მხრივ, ეს იმიტაცაა გამოწვეული, რომ ნაწარმოები არაა დასრულებული¹³.

Т. И. ДЖАГОДНИШВИЛИ

კ ВОПРОСУ О НАРОДНОСТИ ПОЭМЫ А. ЦЕРЕТЕЛИ «МЕДИЯ»

Резюме

В статье рассматривается вопрос народности поэмы А. Церетели «Медия». Указано, что литературная обработка известного сказания о трагической любви Медин и Язона от А. Церетели требовала большой творческой смелости, так как эта тема, начиная со времен античной эпохи до сегодняшнего дня, шлововаля многих мастеров художественного слова. Для создания нового художественного полотна А. Церетели решил придать традиционному сюжету национальный оттенок.

Переосмыслив тему любви Медин и Язона в духе грузинских народных представлений, А. Церетели сумел внести в сюжет поэмы национальный колорит, тем самым представ перед читателем истинно народным поэтом.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძმიგურმა

¹² იქვე.

¹³ პომეაზე დართული შენიშვნებიდან ირკვევა, რომ აკაკის ტრილოგიის შექმნა ჰქონია განზრახული. პირველ ნაწილს უნდა დაერქმეოდა „მედია კოლხეთში“, მეორეს „მედია ელადში“, მესამეს კი „მედია სამშობლოში დაბრუნებული“. აკაკი წერეთელმა მხოლოდ პირველი ნაწილი დაასრულა, მეორე დაუმთავრებელია. მესამე ნაწილის შექმნის იდეა კი განუხორციელებელი დარჩა.

გორის ღარჩია

მეფხისტყაოსნის კეფილიანთ ხელნაწერის ტიპის ნუსხები

მხედველობაში გვაქვს ვეფხისტყაოსნის სამი ხელნაწერი: N — S 3077. Y — H 740 (კეხელიანთი) და A' — K 383 (ქუთაისური). ამ ხელნაწერთა რედაქციული რაობისა და ურთიერთმიმართების შესახებ რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში განსხვავებული შეხედულებები არსებობს¹.

პ. ინგოროყვას სხვა ნუსხებთან მათი მიმართება ასე ესახება: WU GACBA'YLNFPQKH'. მისი სიტყვით, „რიგი, რომლის მიხედვით ჩამოთვლილია ხელნაწერები აქ მოყვანილ სიაში, მისდევს მათს კლასიფიკაციას რედაქციებად“².

ვეფხისტყაოსნის 1927 წლის გამოცემაზე დართულ გამოკვლევაში ს. კაკაბაძეს Y დასახელებული აქვს პოემის იმ ექვს ხელნაწერთა შორის (EKO-YWF), რომლებიც, მისი აზრით, შეიცავენ თხზულების შედარებით თავდაპირველ მოცულობას (გვ. VIII). ს. კაკაბაძე ერთგან აზუსტებს: „რამდენადაც ჩვენ დავრწმუნდით, დასახელებულ ძირითად ტექსტის 6 პირველხარისხოვან ეარიანტს შორის მთავარი მნიშვნელობა ტექსტის აღსადგენად, თვით მართლწერის მხრივაც, ეძლევა ხელნაწერებს: K, O, E, ვახტანგისეულ რედაქციას, შემდეგ Y და სულ ბოლოს F. ჩვენ აქ ვგულისხმობთ ტექსტის შინაგან წაკითხვათა ვითარებას დასახელებულ ვარიანტებში...“ შემდეგ: „...ტექსტის წაკითხვათა დადგენისას ჩვენ ვუფარდებდით ერთმანეთს ხელნაწერებს K, O, E და ვახტანგისეულ რედაქციას მათ თანაბრად ერთმანეთთან შედარებით და Y ხელნაწერის მოშველიებით შესაძლებელი ხდებოდა ტექსტის დადგენა, როგორც ლექსიურ მოცულობით, ისე, აგრეთვე, უფრო მეტ შემთხვევაში მართლწერის

1 ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები ყველგან, მათ შორის დამოწმებულ ლიტერატურაში, დასახელებული გვაქვს „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტებსა“ (ოთხი ნაკვეთი, თბ., 1960—1963 წწ.) და ვეფხისტყაოსნის 1966 წლის ვარიანტებიან გამოცემაში (რედაქტორები ა. შ ა ნ ი ძ ე, ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე) მიღებული ლიტერატურის მიხედვით. აქ მათ ემატება: Z'—Q 1075, V²—Q 279. პოემის ვახტანგისეული გამოცემა აღნიშნულია W-ით, ახალციხური ფრაგმენტი — G-ით.

2 ამ ხელნაწერთა აღწერილობა და მათ შესახებ არსებული ლიტერატურის სია იხ. ს. ც ა ი შ ი ლ ი ს წიგნში — ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, II, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები, თბ., 1970; N-ის შესახებ გვ. 33—34, Y-ის შესახებ — გვ. 57—58, A'-ის შესახებ — ვ. 73—74.

3 პ. ინგოროყვა, რუსთველანა, თბ., 1926, გვ. 9—13. გადაბეჭდილია მისსავე წიგნში: თხზულებათა კრებული, I, თბ., 1963, გვ. 13—14. ორივეგან A' დასახელებულია ამგვარად: „A'—ხელნაწერი № 78 (ქუთაისის) სპხარეთმცოდნეო მუზეუმისა). უთარაღ. გუთენის შე-18 საუკუნეს“. ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ამ ნომრით დაცული ხელნაწერი შეიცავს სახარების თარგმანს. როგორც ზოგიერთი ნიშნის მ.ხედვითა ალ. ბარამიძე ვარაუდობს, პ. ინგოროყვას მხედველობაში უნდა ჰქონდეს აღნიშნული მუზეუმის № 383 ხელნაწერი — A' (ალ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ნარკვევები..., IV, თბ., 1964, გვ. 372).

ამ ხელნაწერთან თუ რა მიმართებაშია შემდგომ აღმოჩენილი ან ავტორისათვის შემდგომ ხელმისაწვდომი ხელნაწერები, როგორცაა DHIQRVZ და სხვები, ამის შესახებ „რუსთველანას“ მეორე გამოცემაში არაფერია ნათქვამი (იხ. თხზულებათა კრებული, I, გვ. 14).

ვეფხისტყაოსნის 1953 წლის გამოცემაში პ. ინგოროყვა პოემის ხელნაწერებს ასეთი რიგით ჩამოთვალს: WI.NEAMCDBFYKQJUIG'(?)PZ (გვ. 404—407), მაგრამ აქ აღნიშნული არ არის, რა პრინციპის მიხედვითაა ეს რიგი შედგენილი.

მხრივაც. ხელნაწერი F კი გამოყენებული იყო მიღებულ წაკითხვათა საკონტროლოდ“ (იქვე, გვ. IX, XI).

N, Y, A' ხელნაწერები სტროფული შედგენილობის მიხედვით განხილული აქვს ს. ცაიშვილს. მკვლევარი ამ ხელნაწერებს პოემის ე. წ. შუა მონაკვეთის მიხედვით უკავშირებს EFIRZR'Z' ხელნაწერებს და მათ ცალკე რედაქციულ ჯგუფად გამოყოფს⁴. ჩვენს ნუსხებს დაზიანების გამო პროლოგი არ მოეპოვება. გამოდის რა EFZ ხელნაწერებთან სტროფული შედგენილობის მიხედვით მათი მსგავსებიდან, ს. ცაიშვილი ვარაუდობს, რომ N, Y, A' ხელნაწერებშიაც ისეთივე თავნაკლული პროლოგი იყო, როგორც EFX-შია. იგი პროლოგის მიხედვით გამოყოფს EFNYZA'Z' ხელნაწერებს და მიაჩნია, რომ ეს არის „პირველი ტიპის პროლოგი (პროლოგის თავნაკლული ტექსტი, სტროფთა პირვანდელი თანმიმდევრობა)“⁵.

„ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორიის“ პირველ წიგნში დაბეჭდილ სტემაზე Y უშუალოდ უკავშირდება IRZZ' ხელნაწერებს, რომლებსაც აკავშირებს უახლოესი პროტოგრაფი. ხოლო N და A'-ს აქვს საერთო პროტოგრაფი, რომელიც მოდის IRZZ' ხელნაწერთა პროტოგრაფიდან (გვ. 287). თუ რა მონაცემებს ეყრდნობა ავტორი ამ სტემის შედგენისას, ნაშრომიდან არ ჩანს⁶.

N, Y, A' ნუსხები რედაქციულად EFIRZ ხელნაწერებთანაა დაკავშირებული აგრეთვე საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებულ ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის მიერ მიღებულ პოემის ხელნაწერთა ლიტერებშიაც. აქ ეს რედაქცია აღნიშნულია A ლიტერით, მასში შემავალი ხელნაწერები კი ასეთი რიგით არის წარმოდგენილი: «ERZNSPA'FIYR'Z'.

N და Y ხელნაწერთა⁸ რედაქციული სახე სხვაგვარად ესახება მ. კარბელაშვილს. ამ ხელნაწერებს ის ვეფხისტყაოსნის არც ერთ ძირითად რედაქციულ ჯგუფს არ აკუთვნებს. მკვლევარს ისინი ცალ-ცალკე აქვს გამოყოფილი, როგორც თავისებური ხელნაწერები, რომლებიც გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ პოემის ძირითად რედაქციულ ჯგუფებთან და „ერთგვარ საშუალოდ რგოლს წარმოადგენენ“ მათ შორის⁹.

მ. კარბელაშვილის მიერ შედგენილ სტემაზე Y მდებარეობს იმ სავარაუდო არქეტიპებს შორის, რომლებსაცანაც მომდინარეობენ — ერთისაგან სამეფო

⁴ ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963, გვ. 48-64; მ. ს. ი. ვე, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, I, ვეფხისტყაოსნის რედაქციები, თბ., 1970, გვ. 200-210.

⁵ ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, I, გვ. 185, 187, 192.

⁶ 1967 წელს NA' ნუსხები ერთმანეთს დაუკავშირებთ და ცალკე გამოყვებით სვარაზმულთა ამბის მიხედვით. ანალოგიური სურათი მივიღეთ ხატულთა ამბავშიაც. ოლონდ ვეფხისტყაოსნის გარკვეულებში ამ ხელნაწერებთან აღმოჩნდა S'V'V² ნუსხებაც (იხ. ჩვენი წიგნი: ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა რედაქციები გარკვეულებების მიხედვით, თბ., 1975, გვ. 97-99).

⁷ „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974, № 3, გვ. 201.

⁸ A'-ს იგი არ ეხება.

⁹ ც. კარბელაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა კლასიფიკაციის ზოგიერთ საკითხზე, შოთა რუსთაველი, საიუბილეო კრებული, თბ., „მეცნიერება“. 1966, გვ. 342; მ. კარბელაშვილი, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ისტორიული კლასიფიკაციისათვის, თბ., 1977, გვ. 43-45, 51.

ხელნაწერთა (ABCMX) რედაქცია, მეორესაგან კი—ზაზასეული (DUV), ბებურიშვილისეული (FIRZ) და მზეხათუნისეული (JKOT) ხელნაწერთა ტიპის რედაქციების საერთო არქეტიპი. N მდებარეობს ამ უკანასკნელსა და ბებურიშვილ-მზეხათუნისეულ ხელნაწერთა ტიპის რედაქციათა საერთო არქეტიპებს შორის¹⁰.

N, Y, A' ხელნაწერთა რედაქციული სახის დადგენას ძლიერ უშლის ხელს ის გარემოება, რომ ისინი მნიშვნელოვნად დაზიანებულია. ყველაზე ნაკლებია N. დაზიანების გავრცელება აკლია შემდეგი სტროფები¹¹: 1—146, 158—206 (142), 218 (153)—260 (183), 274 (196)—295 (211), 320 (232)—332 (241), 380 (279)—521 (387), 1, 543 (407)—588 (446), 599 (457)—664 (519), 1—2, 674 (529), 3—4—684 (539), 1—2, 721 (573)—762 (610), 1—3, 770 (618)—785 (633), 796 (643)—805 (652), 815—832 (675), 841—860 (701), 873—1142 (959), 1152 (969), 4—1187 (1004), 1198—1224 (1040), 1234 (1050)—1253 (1069), 1264 (1080)—1270 (1086), 1291 (1107)—1339 (1154), 1369 (1148)—1446 (1261), 1457 (1272)—1498 (1311), 1509 (1322)—1550 (1358), 1571 (1379)—1588 (1395), 1630 (1434)—1649 (1453), 1659 (1463)—1668 (1472), 1699 (1503)—1734 (1536), 1768 (1567)—1777 (1576), 1788 (1587)—1807 (1603), 1829 (1624)—1858 (1656), 1870—1879, 1891—1900, 1912—1932, 1954—1974, 1988—1995 და 2006 სტროფიდან ბოლომდე.

Y-ს აკლია სტროფები: 1—136, 164 (113)—202, 300 (216)—385 (284), 1-3, 589 (447)—598 (654), 1-3, 838 (681), 3-4—872 (711), 1, 893 (727), 2-4—922 (756), 1088 (907)—1098 (917), 1, 1156 (973), 4—1247 (1063), 1, 1561 (1369), 3-4—1653 (1457), 1733 (1535), 3-4—1743 (1545), 1-2 და 1805 (1601), 4 სტროფიდან ბოლომდე.

Y-ში 1088 (907)—1098 (917), 1 და 1158 (973), 4—1166 (983), 1-3 სტროფები აღდგენილია (გვ. 69, 76), სადაც იგი მიჰყვება F-სა და მის მიმდევარ ნუსხებს. მაგალითები¹²:

1089 (908) ბ. სახელ] სხდეს Y.

1090 (909) გ. განა იდნეს] განა-იდნეს Y. FGHJKOTZF'G'I'L'Q'.

დ. გაეიდა] წაეიდა Y. FIKZE'G'R'.

1092 (911) ა. გაეიქუ] გაეიქუ F Y.

1094 (913) სტროფში სართობი დაბოლოება არის „და“. Y. FIKOZG' ხელნაწერებში—„დეს“.

1095 (914) სტროფის წინ სათაურ არ არის მხოლოდ Y. FJTZA' ხელნაწერებში.

1158 (975) დ. წემს] ღერის FY.

1159 (976) ა. ჯზას—Y.

1160 (977) ე. შემოეკრა] შემორტყვოდა FY.

1161 (978) ბ. ისი] იქა FY.

1162 (979) დ. ხე ვითა] ხევეითა Y.

1166 (983) ბ. წაღიან] მიღიან FY.

გ. სარო მორჩი ~ Y. EFZ.

¹⁰ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ისტორიული კლასიფიკაციისათვის, გვ. 45.

¹¹ სტროფთა რედაქცია და სხვა სტროფით ნაშენებელ ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტების* წინადადება არის აღბეჭდილი. პირველი დიდი ცოდრი უჩვენებს პოემის ს. ყუბანიიშვილისეული ერთ-ერთი ამოცემის (თბ., 1956 წ.) სტროფთა სათვალავს, მცირე, ფრანგულში მოთავსებული ცოდრები კი—ვეფხისტყაოსნის პირველი სათვალავი (1937 წ.) და მისგან მომდინარე გამოცემათა (1951, 1953, 1957 წწ.) სტროფთა სათვალავს.

¹² ყ აქ ორივე შემთხვევაში თვისებურია და მასაც უჭყენებთ.

A'-ს აკლია სტრ.: 1—262 (185), 274 (196)—312 (225), 382 (281) —435 (319), 444 (327)—464 (341), 641 (499)—657 (513), 737 (587)—738 (588), 741 (591)—742 (592), 747 (595)—748 (596), 751 (599)—768 (616), 829 (672)—836 (679), 1028 (851)—1037 (858), 1096 (915)—1103 (922), 1150 (967)—1158 (975), 1280 (1096)—1295 (1111), 1313 (1128)—1328 (1143), 1337 (1152)—1360 (1175), 1377 (1192)—1392 (1207), 1433 (1248)—1466 (1280), 1475 (1289)—1490 (1304), 1523 (1335)—1532, 1550 (1358)—1557 (1365), 1634 (1436)—1657 (1461), 1682 (1486)—1689 (1493), 1738 (1540)—1812 (1608), 1821 (1616)—1828 (1623), 1861 (1659)—1868, 1910—1944, 1953—1968 და 1985 სტროფიდან ბოლომდე.

A'-ში ნაკლები სტროფები აღდგენილია მოგვიანო ხელით რუსულ ქალღმერთზე. ქალღმერთი მოეპოვება ქეირნიშანი და დამზახების თარიღი—1828 წელი¹³. გარკვეულია, რომ ამ ნაწილში ტექსტი ემთხვევა პოემის 1712 წლის გამოცემას¹⁴.

რუსთველოლოგიურ ლიტერატურაში ამ სტროფების აღმდგენელ-გადამწერად მიჩნეულია ნიკოლოზ პოლტარაკი¹⁴. ეს ცნობა ემყარება ხელნაწერის შემდეგ მინაწერს: „წიგნი ესე გადაწერე მე ნიკოლაი პოლტარაკიმ თავიდან ბოლომდე ერთ თვეში“ (გვ. 96 V. იხ. აგრეთვე გვ. 4r., 5r.). ეს მინაწერი და აღდგენილი სტროფები ერთი ხელითაა შესრულებული. მაგრამ ამავე ხელს ეკუთვნის აგრეთვე შემდეგი მინაწერიც: „...სიმონ ქასრაძე ბერი შეცდომა გიქნია. ამა ვეფხისტყაოსანსა რააცა აკლდა, შეეასრულე დიდის შრომით—მე, უჩიტელმა სვიმონ კასრაძემ,—და მოღვაწეებით და ამამიაც თუ რაოღენიმე შეცდომა იხილოთ, გთხოვთ არა მუცხვედეთ, აქრამელ მომიტყუებდეთ, ექითარცა ბრძანებული არს სამღოსსა წერილსა შინა“ (გვ. 168 V. იხ. აგრეთვე გვ. 60r.).

ამ მინაწერის შესახებ ს. ცაიშვილი შენიშნავს: „გარდა პოლტარაკისა (იხ. 96 ფურცელზე) ხელნაწერის აღდგენაში, როგორც ერთი მინაწერიდან ჩანს, თავისი წვლილი შეუტანია სიმონ კასრაძესაც (იხ. 168 V)“¹⁵. მაგრამ, როგორც ვთქვით, აღდგენილი ტექსტი და ორივე მინაწერი ერთი და იმავე ხელითაა შესრულებული. ამ ხელის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ იგი ეკუთვნის სვიმონ კასრაძეს. კერძოდ, ამავე ხელით, ამავე პერიოდში სვიმონ კასრაძის მიერაა გადაწერილი ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q—828 და S—1716 ხელნაწერები¹⁶.

მაშასადამე, A'-ში ნაკლები სტროფები 1828 წელს თუ უახლოეს მომდევნო წლებში პოემის ვანტანგისეული გამოცემის ტექსტის მიხედვით აღუდგენია სვიმონ კასრაძეს. რაც შეეხება ხელნაწერის აღდგენის საქმეში ნიკოლოზ პოლტარაკის ღვაწლს, იგი შემდგომ კვლევას მოითხოვს. შესაძლებელია ის დამკვეთი იყოს.

გარდა ამისა, ამავე ხელნაწერში უფრო ადრე, 1810-იან წლებში რუსულ ლურჯ ქალღმერთზე აღდგენილია კიდევ¹⁷ 1288 (1104)—1295 (1111), 1345 (1160)

¹³ იხ. გვ.: 1. 5—7, 16—17, 59, 96, 116—117, 124—125, 132, 134, 136. შტრ.: რ. პატარაძე, ვეფხისტყაოსანის ხელნაწერთა ქეირნიშნები, კრებ.: მჩაველიძე, V, თბ., 1975, გვ. 75.

¹⁴ ს. ყუბანეიშვილი, ვეფხისტყაოსანის ხელნაწერთა სტროფული შედგენილობა, თბ., 1959, გვ. 316; ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსანის ტექსტის ისტორია, II, გვ. 73.

¹⁵ ვეფხისტყაოსანის ტექსტის ისტორია, II, გვ. 74.

¹⁶ გადაწერა შესახებ იხ.: პირველ ხელნაწერში გვ. 46 V., მეორე ხელნაწერში—გვ. 237.

¹⁷ ქალღმერთ აქვს დამზახების თარიღი—181... (ბოლო ციფრი ჩამოჭრილია. ფ. 113). შტრ.: რ. პატარაძე, დასაბეჭდებული ნაშრომი, გვ. 75.

-1352 (1167) და 1449 (1264)—1456 (1271) სტროფები, (ფ. 113, 120, 133),
 ომლებიც გამოირჩევა საკუთარი წაკითხვებით:

ხელნაწერთა უმრავლესობის წაკითხვები:	მის წაკითხვები:
1288 (1104) გ. იგი	ი.ი+YP
1289 (1105) ა. დენითა	დებული
1290 (1106) გ. გეტყვი ყოელსა	უარელესს
დ. თავისისა	მისი ჩემგან
1291 (1107) ა. ამის მეტსა	მამაცურად
გ. დახოცასა დაგვხენ ამით	გარდაუქასა მამირჩენდით
დ. მოეთმოთხარ ცრემლთა ლამით	იღუმელსა თუნდა ცხადით
1292 (1108) ბ. მი რითა	ჩირითა+HIJTY
1293 (1109) ა. ლალსა	ლახსა
დ. ეპე	ეპეე
1294 (1110) დ. მოგანახვებ	მოგახსენო A', მოგახსენებ CDIPVWE'R', მოგახსენოს GHJTF'L'Q'
1346 (1161) ბ. ზმამან/კმარან	ყვაეახ
1348 (1163), 0 გამელაენება ნესტან-დარეჯანისა	~ A', JPVF'L'
1450 (1265) სტროფში სარითმო დაბოლოება „სა“. A'-ში „საღ“.	
1451 (1266) დ. ხდებასა	ნებასა
1452 (1267) ა. გრმნეული	რჩეული
ბ. ცნეული	ეული
გ. მისი	საქმე
დ. ძლეული	ეული
1454 (1269) ბ. ფიცხლა	აძლა
1456 (1271) ა. თუ	რა
ბ. მე ვგრეცა ვცან მართალი შით გულსა შენთვის ვალიე	აწსცა ვცან ყველა მართალი შით გულსა მოვალხენიე

თუ ეს წაკითხვები აქ არ გაჩნდა პირველად და იგი მომდინარეობს პოემის რომელიმე, აწ დაკარგული ხელნაწერიდან, მაშინ ვღებულობთ, რომ არსებულა პოემის კიდევ ერთი მეტად თავისებური რედაქცია, რომელიც ძლიერ ნასწორები ყოფილა. მაგრამ ამ მასალების მიხედვით ამის დაბეჭდვით თქმა შეუძლია.

ეს Y-სა და A'-ის ალღენილი სტროფების შესახებ.

N, Y, A' ხელნაწერთა პირველადი ნაწილების ერთმანეთთან შედარება კვიჩენებს, რომ ისინი ერთმანეთს მიჰყვებიან და ერთი რედაქციისანი არიან. ამ დასკვნის გამოტანას ხელს არ უშლის ის გარემოება, რომ ეს ნუსხები სხვადასხვა ნაწილებშია დაზიანებული და საერთო სტროფები ცოტა მოეპოვებათ.

N-სა და Y-ს საერთო სტროფები აქვთ: 147 (98)—157 (139), 207 (143)—217 (152), 261 (184)—273 (195), 296 (212)—299 (215), 521 (387), 3-4—541 (406), 598,4, 664 (519) 3-4—674 (529), 1-2. 684 (539), 3-4—720 (572), 762 (610), 4—769 (617), 786 (634)—795, 806 (653)—814 (658), 833 (676)—838 (681), 1, 872 (711), 2-4, 1143 (960)—1152 (969), 1-3, 1254 (1070)—1263 (1079), 1271 (1087)—1290 (1106), 1340 (1155)—1368 (1183), 1447 (1262)—1456 (1271), 1499 (1312)—1508 (1321), 1551 (1359)—1561 (1369), 2, 1654 (1458)—1658 (1462), 1669 (1473)—1698 (1502), 1743 (1545), 3-4—1767 (1566) და 1778 (1577)—1787 (1586).

N-ისა და A'-ის საერთო სტროფები: 263 (186)—273 (195), 313 (226)—319 (231), 333 (242)—379 (278), 521 (387), 3-4—541 (406), 589 (447)—598 (456),

664 (519), 3-4—674 (529), 1-2, 684 (539), 3-4—720 (572), 769 (617), 786 (634)—795, 806 (653)—814 (658), 837 (680)—840 (683), 861 (702)—872 (711), 1143 (960)—1149—(966), 1188 (1005)—1197 (1014), 1225 (1041)—1233 (1049), 1254 (1070)—1263 (1079), 1271 (1087)—1279 (1095), 1361 (1176)—1368 (1183), 1499 (1312)—1508 (1321), 1558 (1366)—1570 (1378), 1589 (1396)—1629 (1433), 1658 (1462), 1669 (1473)—1681 (1485), 1690 (1494)—1698 (1502), 1735 (1537)—1737 (1539), 1813 (1609)—1820 (1615), 1859 (1657)—1860 (1658), 1869, 1880—1890, 1901—1911, 1945—1952 და 1975—1984.

Y-ისა და A'-ის საერთო სტროფები: 263 (186)—273 (195), 436 (320)—443 (326), 465 (342)—588 (446), 598 (654), 4—640 (498), 658 (514)—736 (586), 739 (589)—740 (590), 743 (593)—745 (596), 749 (597)—750 (598). 769 (617)—828 (671), 872 (711), 2-4—893 (727), 1, 923 (757)—1027 (850), 1038 (859)—1087 (906), 1104 (923)—1149 (966), 1247 (1063), 2-4—1279 (1095), 1296 (1112)—1312 (1127), 1329 (1144)—1336 (1151), 1361 (1176)—1376 (1191), 1393 (1208)—1432 (1247), 1467 (1281)—1474 (1288), 1491 (1305)—1522 (1334), 1533 (1343)—1549 (1357), 1558 (1366)—1561 (1369), 1-2, 1658 (1462)—1681 (1485) და 1690 (1494)—1733 (1535), 1-2.

საერთო სტროფები კიდევ უფრო ნაკლები აქვთ N, Y და A'-ს — სამივეს ერთად. ეს სტროფები: 263 (186)—273 (195), 521 (387), 3-4—541 (406), 598, 4, 664 (519), 3-4—674 (529), 1-2, 684 (539), 3-4—720 (572), 769 (617), 786 (634)—795, 806 (653)—814 (658), 837 (680), 872 (711), 2-4, 1143 (960)—1149 (966), 1254 (1070)—1263 (1079), 1271 (1087)—1279 (1095), 1361 (1176)—1368 (1183), 1499 (1312)—1508 (1321), 1558 (1366)—1561 (1369). 1-2, 1658 (1462) და 1690 (1494)—1698 (1502).

ამ სტროფებში N, Y და A' ხელნაწერები წაითხვების მიხედვით გვიჩვენებს ზოგიერთ თავისებურებას. აი ის წაითხვები, რომლებითაც ეს ხელნაწერები გამოიყოფიან როგორც ერთიანი და თავისებური ხელნაწერთა ჯგუფი:

214 (149) ა. ქალაქი ქონდა მაგარი ქონდა მაგარი ქალაქი NY (აქლ. A').

314 (227) ა. მისივე იმავე NA' (აქლ. Y).

333 (242) ბ. შემშრების შემჩების NA' (აქლ. Y).

335 (244) ა. დამტყარია მამტყარია NA' (აქლ. Y).

გ. საეღბარია ნაეღბარია NA' (აქლ. Y).

342 (251) ბ. ვააქაბე ვააქაბე NA' (აქლ. Y).

348 (253) ა. ღონელ ღხინად NA' (აქლ. Y).

374 (274) გ. სოფლად ქვეზად NA' (აქლ. Y).

375 (275) დ. მივის მიზის NA' (აქლ. Y).

483 (357) დ. ააას რასდა YA' (აქლ. N).

522 (388) ა. პატრონო მამანო NA', მონანო Y, იმედნო F.

526 (392) ა. საწოლს (-N) უთხია ~ YA'.

530 (396) ა. წამოველ წაღლით N YA'.

ბ. დამანთა /დრამითა/დარამთა დრამთანა NYA'.

536 (402) ბ. ეარსკელათა მასკელათა NYA'.

545 (409) ა. წაღღე წაღე YA' (აქლ. N).

554 (416) ბ. იჩითია იჩითითა YA' (აქლ. N).

592 (450) დ. ბუქმან ბუქთა NA' (აქლ. Y).

624 (482) გ. არად/არას არა YA' (აქლ. N).

669 (524) დ. დაეწეე A... N დაეწოე YA'.

- 672 (527) ბ. უგზოს] უცხოს NYA'.
- 674 (529) ბ. ძილი/ღუღი] ძაღი NYA', C (აღღ.) F'L'.
- 687 (512) ა. სავშე] სიტყვა NYA'.
- 695 (549) გ. ვითა] ვითა ო YA', ვითრა N.
- 716 (568) ბ. თუ მოღმა ~ NYA'.
- 766 (614) ბ. არა ვიცო იყო თუ რეა] აზ ვიცო იყო შევილი თუ რეა NY (აქლ. A'); იყო] შევილი JT.
- 769 (617) ბ. წმიდალ] ხლ-მითა (ხრმ-ლითა A') NYA'.
- დ. მისნი] თვისნი LNYA'.
- 779 (627) გ. შეტყეება] შეტრობა YA' (აქლ. N).
- 782 (630) ბ. მეტად] უცხოლ YA'R' (აქლ. N).
- 793 (641) დ. რომელ-მან/ასეთი/ქვეყანად] რომელი NYA'I'.
- 797 (644) დ. ჩემი ღხინი ~ YA' (აქლ. N).
- 840 (683) ა. გაუგება] გაემართა NA' (აქლ. Y).
- 868 (709) გ. თავი მზესა ჩემთვის] ჩემთვის მზესა თავი NA' (აქლ. Y).
- 877 (715) გ. უშრეტსა] უცხესსა YA'. აფიესა F.
- დ. აწყა] ახლად YA' (აქლ. N).
- 878 (716) გ. სიხლესა] სიყვარულსა YA' (აქლ. N).
- 880 ბ. კი-ი ღხინსა ~ YA' (აქლ. N).
- 881 (718) გ. გამზომელი] გამძღარელი YA' (აქლ. N).
- 884 (720) დ. ეკზომდა] მოვიდოდა (მი- A') YA' (აქლ. N).
- 949 (778) გ. გქონდეს] იყოს YA' (აქლ. N).
- 966 (794) დ. საღა გინდა] საღ ღინდა YA' (აქლ. N).
- 1081 (900) დ. ქერტ/ქერტა] ქერტა YA' (აქლ. N).
- 1104 (920) გ. მას] კვლა YA' (აქლ. N).
- 1108 (927) გ. მისსა] ქნათა YA' (აქლ. N).
- 1118 დ. ზელისტანა/ზავ-ისტანსა] ზავრისტანსა YA' (აქლ. N).
- 1278 (1094) ბ. მავსე რაქა] თუ მქონდეს NYA', J.
- 1312 (1127) ა. უმასინდღღ] უაღესეს YA' (აქლ. N).
- 1350 (1165) დ. რომელ] მწომელი YA' (აქლ. N). მწომელი N.
- 1397 (1212) ბ. გუნანს] გესა YA'; რა მისი ~ YA' (აქლ. N).
- 1398 (1213), O ამბავი] აწ ამბავი YA' (აქლ. N).
- 1399 (1214) ბ. მონაცები] მზეებო იყო YA' (აქლ. N).
- 1402 (1217) ბ. სხვანი] ზონი YA' (აქლ. N).
- 1407 (1222) ბ. დამადეს] დამლა წნეს YA' (აქლ. N).
- 1608 (1414) დ. ტურტილი/ღვრილი] ზრილი NA' (აქლ. Y).
- 1659 (1463) გ. რველი] რჩეული YA' (აქლ. N).
- 1697 (1501) ბ. აკ-ე/ვითა/დიდალ] ასრე NYA'.
- 1709 (1512) დ. ვეკობ ღმრთიო/ვეკობ რომ] ვეკობ YA' (აქლ. N).
- 1710 (1513) დ. წავიდა] მივიდა YA' (აქლ. N).
- 1729 (1531) გ. ირცხვი] მრცხენის YA' (აქლ. N).
- 1753 (1552) ბ. გორი] გუარი NY (აქლ. A').
- 1779 (1578) ა. თვე] დღე NY (აქლ. A').
- 1860 (1658) დ. ვით] ვერ NA' (აქლ. Y).
- 1880 ბ. მებრძოლთა] მტერისა NA' (აქლ. Y).
- 1885 ა. თაღვით ერვის შევითა] ყოლ ვერა ვერ გამივია NA' (აქლ. Y). ვერაით ვერ შევითა V'.
- 1903 დ. დახოქილნი] დაფრწილნი¹⁸ NA', U'V'V² (აქლ. Y).
- 1908 ა. მუხმ მორჩმან ტურჯამან ტანაღ] მუხმან და ნორჩმან NA', U'V' (აქლ. Y).
- 1909 ა. გუბი] უბი NA', U'V'V².
- გ. არამთათ] საა მრავალნი (მრავანი A'V', მრავლად U'V²) NA', U'V'V² (აქლ. Y).

¹⁸ როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებებში NA'-თან გარკვეულ მსგავსებას იმტარებენ გვიანდელი ნუსხები U'V'V².

- 1950 გ. სუაზახშისა] აწ ხუარაზშისა NA', V².
 დ. ზინ ხანსა] ხანს (ხანს V²) შინა NA', V² (აქლ. Y').
 1952 ა. კელაქე ხუარაზშთა ემთხევა მუნ კაცი მაამბობარი] კელა (-აე V', კელა V²) ემთ-
 ხუა ხუარაზშელთა გაქუეული კაცი ჩქაზი NA'V'V².
 1975 ა. დამძლი] დამძლით (-ლი A') NA', V'V².
 და სხე.

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწე-
 რებიდან სტროფები ორ ხელნაწერს აკლია და ერთ-ერთი თავისებურებას
 ვვიჩვენებს. აი ეს შემთხვევებიც:

- 141 (95) ე. მკვდართა] მტურთა Y (აქლ. NA').
 228 (159) ა. ამისვანცა] ამისვანცა Y (აქლ. NA').
 229 (160) დ. დანსტლი] დანსტლი YR' (აქლ. NA').
 230 ა. რატა] იმა YR' (აქლ. NA').
 236 (165) დ. მოსინოთ] სეისმინოთ Y (აქლ. NA').
 258 ა. მუნ] კელა Y (აქლ. NA').
 287 (205) დ. შით] თითის Y (აქლ. NA').
 300 (216) ა. იალ] ეთა N (აქლ. YA').
 310 (223) ა. ტეტი] ტოტი N (აქლ. YA').
 376 (276) დ. ზამსა] ეთამ N (აქლ. YA').
 381 (28') გ. მთვარე მოსავანებლ აქ] მთვარე მთვარებლად A' (აქლ. NY).
 399 დ. მუნებნელი/მუნებელი] მუნებელი Y (აქლ. NA').
 418 (315) დ. მამამან] მამან (ა) Y (აქლ. NA').
 447 (330) ა. მუქამრთა] მუქამრთა Y (აქლ. NA').
 464 (340) ა. რა ხანი] რანთა Y (აქლ. NA').
 646 (503) გ. კავიდალნი] კავიდალნი Y (აქლ. NA').
 656 (512) ბ. სწებბ-და] სწებბოდა Y (აქლ. NA').
 851 (693) გ. ემა სოფლისა] ემა სოფლის A' (აქლ. NY).
 860 (701) ა. წაღილი] წამალი A' (აქლ. NY).
 918 (752) დ. დავით დაღა] დაღა რასმე A' (აქლ. NY).
 1163 (980) ა. ულბანა შუა] ულბიდამე A' (აქლ. NY).
 1166 (983) ბ. რაღეთი A' (აქლ. NY).
 1168 (985) ბ. მოსრული] ულბებო A' (აქლ. NY).
 1223 (1039) გ. მმანი] ემანი A' (აქლ. NY).
 1245 (1061) დ. სიტურფე რა გაგავსო ენითა] ქებათა ეთი, გადრო სიტურფე რითა A';
 რა გაგავსო ენითა] ან გადრო სიტურფე რითა R' (აქლ. NY).
 1386 (1201) გ. ლომსა] ეტლსა Y (აქლ. NA').
 1390 (1205) ა. შით] მე Y.
 დ. ნეტარძი ეინ] ახ ნეტარძი Y (აქლ. NA').
 1633 (1437) გ. სამოქარას/სამქურქუსა] ყვედაყასა A' (აქლ. NY).
 1651 (1455) გ. შენბა] ენბა N; იოცნეს] იტოღეს N (აქლ. YA').
 1739 (1541) ბ. დაამეს] მათ აამეს N (აქლ. YA').
 1740 (1542) დ. დავისეა] შევისეა N (აქლ. YA').
 1741 (1543) დ. რამინის] თუ სამნი N (აქლ. YA').
 1742 (1544) ბ. შენ და] ზედა N (აქლ. YA').
 1803 (1599) გ. ჰკადრა] ბრძანა Y (აქლ. NA').
 1809 (1605) ბ. გაოდმანევე/დაამანევე] გაოდმანევე N (აქლ. YA').
 1819 (1614) გ. ოღის] როღის N (აქლ. YA').
 1823 (1618) დ. რომე ერთი ბეერთა] ერთი ბეერთა ეთთა N (აქლ. YA').
 1828 (1625) ა. ხელია] ცხელია N (აქლ. YA').
 1831 (1626) დ. გლოვა ახვად] აწუა გლოვად A' (აქლ. NY).
 1863 (1661) ა. ერთან ფრიღონ] გამოეგებეს ინღონ N (კალმოსული მომღვეთა სტროფის
 დასაწყისიდან).
 დ. ნახნა] მიხედა N (წინა სიტყვის გამოვრება, აქლ. YA').

1865 (1663) ლ. მონატნეს] მუჟიმატენ N (აქლ. YA').

1873 ზ. მ. ანაწიწიქ] საწონღი A' (აქლ. NY).

1890 ლ. მე ასწიქ] მე არე A' (აქლ. NY).

1936 ბ. ტაიწიქ] იყო მართ N (აქლ. YA').

1937 ო. მქ: ელ დაქ] ერთობ N (აქლ. YA').

2001 ბ. საღმე აწიწიქ] აწიწი ოთ ეწმე N (აქლ. YA').

2002 ბ. ნუადინსქ] პიწიწა N (აქლ. YA').

2003 ლ. მიწმობღია] ქეწასა ~ N (აქლ. YA').

ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებებში N არ იცნობს 1985 და 1986 სტროფებს (YA'-ს ორივე აკლია).

ამავე რიგისად უნდა იქნეს მიჩნეული ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებათა ის ვარიანტები, რითაც U¹V¹V²-თან ერთად გამოიყოფა N ან A' და Y-თან ერთად ერთ-ერთ მათგანს მოცემული ვარიანტი დაზიანების გამო აკლია. ამგვარი შემთხვევები აღრიცხული გვაქვს ჩვენს წიგნში „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა რედაქციები გაგრძელებების მიხედვით“ (გვ. 98—99) და მათ აქ აღარ გავიყურებთ.

დასაშვებია, რომ ამ მაგალითებში, ზოგიერთებში მაინც, N, Y, A' ხელნაწერები ერთად იყო.

ყურადღება უნდა მიექცეს იმასაც, რომ A' ნაკლებად გამოიყოფა.

ახლა ამ ხელნაწერთა შორის განსხვავებების შესახებ.

სტროფული შედგენილობის მხრივ განსხვავება შემდეგია: თავის ნუსხებს ყველაზე მეტად შორდება N. ვეფხისტყაოსნის ძირითად ნაწილში იგი უმატებს ოთხ სტროფს, სამაგიეროდ. გაგრძელებებში აკლებს ორ სტროფს¹⁹. სახელდობრ, N-ში არის 809 (655), 810 და 811 სტროფები, რომლებსაც არ იცნობს YA' და ზოგიერთი სხვა, მოკლე შედგენილობის ხელნაწერი. მხოლოდ N-ში დასტურდება 1567¹ სტროფი („მიუხდეს, ჯოგი წაუსხეს...“). ხვარაზმელთა ამბიდან N-ში არ არის 1906 და 1981 სტროფები. ორივე სტროფი არის A'-ში (Y-ს ორივე აკლია). 1906 სტროფი არ არის აგრეთვე V¹V²-ში, 1981 — მოკლე შედგენილობის სხვა ნუსხებშიაც.

Y-სა და A'-ს შორის განსხვავება არის მხოლოდ ერთ სტროფში: 998 სტროფი არ არის Y-სა და ხელნაწერთა დიდ უმრავლესობაში, არის A'-ში (N-ს აკლია).

სტროფული სტრუქტურის მხრივ ამ ხელნაწერებს შორის სხვა რაიმე წინააღმდეგობა არ იგრძნობა²⁰.

სათაურების მხრივ აღსანიშნავია მხოლოდ ერთი შემთხვევა: 631 (489) სტროფის წინ ხელნაწერთა დიდ უმრავლესობაში (შესაძლებელია, ყველაში!) არის სათაური, მათ შორის Y-შიაც, არ არის A'-ში (N-ს აკლია).

წაკითხვების მხრივ განსხვავება გაცილებით მეტია.

ერთმანეთთან დაშორებისას საძიებელი ნუსხები ზმირ შემთხვევებში ვანცალკეებით დგას. ამ მხრივაც ყველაზე მეტი თავისებურებანი ახასიათებს N-ს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყველაზე უფრო დაზიანებულია. მაგალითები:

¹⁹ ამგვარად მხედველობაში გვაქვს მხოლოდ ის სტროფები, რომლებითაც საძიებელი ნუსხები ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

²⁰ არაფერს ვამბობთ იმის შესახებ, რომ A'-ში ვაერთიანებულია 323 (234), 1 და 324 (235), 2—4 სტროფები.

როგორც აღენიშნეთ, მხოლოდ N-ში იკითხება 1567¹ სტროფი. A'-ში იგი არ არის, Y-ს აკლია. წაკითხვები:

ხელნაწერთა უმრავლესობის, მათ შორის Y-ისა და A'-ის, წაკითხვები:	N-ის წაკითხვები:
149 (100) დ. ღმერთო	ღმერთსა (აქლ. A')
151 (102) გ. მოლარე	მოლარეს (აქლ. A')
154 (104) ა. რასა იქს დ. მობრუნდა	რა იქნა გაბრუნდა (აქლ. A')
155 (105) ა. უმისობა	უნემობა (აქლ. A')
156 (106) დ. რად შელი	შე ველი (აქლ. A')
211 (146) დ. ღბილი (ტკბილი Y...)	იბილი (აქლ. A')
212 (147) გ. იგია ნიეთი	ღა იგი ნიეთი (აქლ. A').
215 (150) დ. შონისა	გონისა (აქლ. A')
263 (186) გ. მღეველად	მე ველად
265 (188) დ. ტირილით	ტირილად
267 (190) დ. არ საქნელი	არა საქნე
269 (192) ბ. სადა	სად რა
316 (230) გ. გამოიქრა	გამოვიდა (აქლ. Y)
334 (243) ა. ეგების	მეშეების (აქლ. Y)
336 (247) დ. რა	არ (აქლ. Y)
339 (248) ბ. ამოხინჩეთ/ამოხინჩეთ	ამოხინჩეთ (აქლ. Y)
368 (268) გ. ქნაა საქმისა	ქნა ამა საქმის (აქლ. Y)
375 (275) ა. რად	არ (აქლ. Y).
376 (276) დ. ზომსა თავი/ვირო თავსა	თავი ეზომ N, თავი (თავის I) ზომსსა (ზ'-მსა I') EI' (აქლ. Y).
377 დ. ბულბული	ბულბული (აქლ. Y).
379 (278) ა. გაგსაჟე (-სარჟე A'...); შეგონებითა	გავაჟაჟე; შეგმონებითა (აქლ. Y)
524 (390) ბ. ნადიმობანი	ნადირობანი
527 (393) გ. არ	ნე
530 (396) გ. რად გამოზიარე	არ გეზიარე
536 (402) გ. მონასხანია	მონასხანია
591 (449) ბ. მოგებდნა	მოგვეუიღნა (აქლ. Y)
667 (522) დ. შერკუმით	შეკერთ
671 (526) დ. ვინძი/ვინცა	ვინე ვინ
672 (527) ბ. მაქეს პატრონობა	მქნას პატრონობად
684 (539) გ. მეფე	საქნე
687 (542) დ. სამართლისა	სამართალი
689 (544) ბ. სპარსთა	სპათა
694 (548), O აქა ხეარაზმელთ მეფის შვილის მოსვლა და ტარიელისაგან მოკვლა	წამოსვლა ინდოეთს ხორაზმის შვილი საქორწილოთ (არ იცნ. Y).
695 (549) ბ. ვითა	ცით რა
702 (556) ბ. აწ გამოხდეს არ მინდოდეს	არ მინდოდეს აწ გამოხდეს
703 (557) დ. მოვკალ იგი გლახ (ყმა A')	მოვიღ მოვკალ იგი ყმა
716 (568) ბ. ჰყუა ერთსა	ჰყუენდა ერთს
720 (572) გ. გახდა/გახმა დ. მოგნახეს შინა	გახმა მოგანახენ
766 (614) დ. დაიზახნეს	მათ შეექნა (აქლ. A').
739 (637) ბ. მრავალთა დ. ა მავა/მავ შენთა	მრავალთა ამავად
795 ბ. ვიშეებ	ვიშოებ
809 (655) ა. აიწოლა ბ. შეიარყოლა	გაიღებოლა დაიქცოლა (არ იცნ. YA')
810 დ. გული	ღვიძლი (არ იცნ. YA')

840 (683) ბ. ამას	იგი
862 (703) ბ. გული მისცეს	თვით გულისა (აკლ. Y)
865 (706) გ. ცოდნა	ცნობა (აკლ. Y)
872 (711) ბ. რგოს... ახოს	რწყოს... ახოსა
1197 (1014) ბ. ნადირობას	ნადიმობას
1231 (1047) ბ. შეატყუბნა	შეატყებნა N, შეატყებნა I' (აკლ. Y)
1254 (1070) დ. გამოგებვა და	გამოგებვა
1257 (1073) დ. მიხმო შკითხა	~
1259 (1075) ბ. იჭაროდეს/იჭრებოდეს	ირჩებოდეს
1262 (1078) ბ. თქვეს თუ ვარგა	თქვალა კარგა
1271 (1087) ბ. დღე	სკდ
1272 (1088) გ. მუნადის	იარემდის
1273 (1087) ა. დაწერა და	დაიწერა
გ. ეისსა	ისისა
1286 (1102) დ. მომდევით მამყარნი	მამდევით და მამყარნი
1287 (1103) ა. მოსთქვამს მოვკალ	მოვკალა მოსთქვამს
1288(1104) ა. გატუნეებულნი	გამკუნეებელი
გ. კლებული	ვლებული
1341 (1156) ა. ხორციელობა	იაციიანობა
1346 (1161) ბ. იკოცნეს	იხოცნეს
1347 (1162) დ. მახით	ნახი[თ]
1349 (1164) დ. შეცეს	მიესცე
1351 (1166) ბ. სხვა	კვლა
1354 (1169) ბ. მითქს	მაქეს
1364 (1179) ა. ზათქი	რადი
დ. მოიგვარები (შოიარები A'...)	მოგივარები
1504 (1317) დ. უსტარი	—
1506 (1319) გ. სახელისა	დასახელისა
1590 (1397) გ. მტერთა	+ მათ (აკლ. Y)
1595 (1402) ბ. პირობა/პირება	გმირება (აკლ. Y)
1597 (1404) ბ. დამე ჩნდეს ნათენები	ლამითა ჩნდეს ნათლები
გ. დავსხლიტოთ/გავექუსლოთ	დავსტყიპოთ N, დავსტყიპოთ A', დავსტყიპოთ FGJLTZ
დ. მძლედ ნები	მძლევები (აკლ. Y)
1599 (1405) ა. შეესყარნეთ	შეეტარნეთ (აკლ. Y)
1606 (1412) გ. სადარნო	სადარნი
1624 (1428) ბ. მსაბელი	მოსრული (აკლ. Y)
1658 (1462) დ. წარონები	სარონები
1670 (1474) ბ. არვისგან	არ ვარგა
1671 (1475) დ. უმისყამისოდ	უმისყამისოდ
1672 (1476) ბ. ლობილი	ლობილი
1673 (1477) გ. სიერცელე	სიერაქელე
1679 (1483) დ. ხამს	ჩანს
1683 (1487) გ. მომართებამან	მე მართებანი
1684 (1488) ბ. დიდობა	ჩიდობა (გადმოსულია პირველი სტრიქონიდან)
გ. მონაზილობა	მონაზრდილობა (აკლ. A')
1694 (1498) დ. არ გვაქვსო	რა გვაქო
1735 (1537) დ. არიანო	ლარიანო+L' (აკლ. Y)
1745 (1547) დ. შეამტრნეს	შეამოკლნეს (აკლ. A')
1753 (1552) ბ. გორი ოქროსა	ოქრო გუარი (აკლ. A')
1754 (1553) ა. არა... და არ	არვინ... არც (აკლ. A')
1757 (1556) დ. ზის ახლოს	მას უზის (აკლ. A')
1881 დ. გუნდია	გინდია (აკლ. Y)

1905 დ. არ	ვერ (აქლ. Y)
1950 გ. სპისა მის	~ (აქლ. Y)
1952 ბ. ბარი	გორი (აქლ. Y)

1906 სტროფს არ იცნობს მხოლოდ NV^1V^2 ხელნაწერები (A'-ში არის, Y-ს აკლია):

აქვე უნდა იქნეს მოყვანილი ის წაკითხვები, რომლითაც ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებებში N გამოიყოფა $U^1V^1V^2$ ხელნაწერებთან ერთად, მაგრამ ამგვარი შემთხვევებიც აღნიშნული გვაქვს ზემოთ დასახელებულ ჩვენს წიგნში (გვ. 98—99) და აქ აღარ გავიმეორებთ.

მხოლოდ N ხელნაწერშია მეორე და მესამე სტრიქონები გადაადგილებული 1346 (1161) და 1453 (1268) სტროფებში (ორივე სტროფი A'-ს აკლია. უკანასკნელ სტროფში მესამე და მეოთხე სტრიქონები გადაადგილებულია E-ში).

ნაკლები თავისებურებანი მოჰპოვება Y-ს:

ხელნაწერთა უმრავლესობის, მათ შორის

Y-ის წაკითხვები:

N-ისა და A'-ის წაკითხვები:	Y-ის წაკითხვები:
213 (148) გ. სიარულსა	სიარულსა+I' (აქლ. A')
215 (150) გ. მან	თან
491 (362) დ. გავიხსენ	დაგვიხსენ (აქლ. N)
620 (476) დ. კატბანი/კადაბანი	კაბაბანი (აქლ. N)
631 (469) დ. მისგან	ვითა (აქლ. N)
680 (535) დ. შენვე	შევე (აქლ. N)
723 (575) დ. გრძნებითა	გრძნობითა (აქლ. N)
750 (598) დ. გამაჩივნა	გამაჩივნა (აქლ. N)
798 (645) დ. გაწამოთ	გაწამოთ (აქლ. N)
314 (658) ბ. სიცოცხლისა	სოვედილისა+F'
944 (775) ბ. რათა ვინა	ესე ვითა (აქლ. N)
949 (778) ბ. ხლებსა	ლებსა (აქლ. N)
950 (779) ბ. ერთობ	ჩემსა (აქლ. N)
955 (784) ა. ეხამ	ხაჰს (აქლ. N)
1011 (834) დ. ცოცხალმან	ორთავე (აქლ. N)
1719 (842) გ. ბრკელითა	ბრკელითა (აქლ. N)
1023 (846) ა. ყოფა რაღვან ჳირად	რადვან ჳირად არა (აქლ. N)
1080 (899) ბ. შენგან ღირს	შენს უღირს (აქლ. N)
1081 (900) ა. მან უბრძანა	ემამან უბხრა (აქლ. N)
1107 (926) დ. მოყვრობა მოყვრისა	~ (აქლ. N)
1109 (928) დ. ხელად	ბნელად (აქლ. N)
1138 (956) ბ. დამიჯირიან	ამიჯირიან (აქლ. N)
1248 (1071) გ. შე შეცნების	შეშეცნების Y, შეშეცნების D' (აქლ. N)
1269 (1085) ა. ჰე ნზეო	ნით შეგქმნა (გადმოსულია მეორე სტრიქონიდან; აქლ. N)
1269 (1155) ა. დაცემან უბხრა	დატმან უბხრა თუ
1292 (1112) გ. ბანის	ბალის (აქლ. N)
1317 (1137) გ. შევალვენ	მივავენ (აქლ. N)
1346 (1161) გ. იგი/ყველა/ისი/სრულად	მათვე (აქლ. A')
1363 (1178) დ. პირი/ტურთა/პირმზე	იგი ქალი
1378 (1193) დ. შესაგვანია	დასაგვანია (აქლ. N)
1456 (1460) გ. შენათხარია	შენათხარია (აქლ. A')
1457 (1461) გ. მოიჭრებოდეს	მოიჭრებოდეს+L' (აქლ. A')
1732 (1534) გ. სახლსა	მხარული (აქლ. N)

ამგვარი თავისებურებანი ყველაზე ნაკლები აქვს A'-ს. აი თითქმის ყველა შემთხვევა:

ხელნაწერთა უმრავლესობის, მათ შორის N-ისა და Y-ის წაკითხვები:

A'-ის წაკითხვები:

325 ბ. გამიგრძელდა	წამიგრძელდა (აქლ. Y)
334 (243) ბ. მოგონება	მოგახსენებ (აქლ. Y)
440 (221) დ. სახე ვარ	~ (აქლ. N)
473 (347) ბ. მოურჩებოიან	დაურჩებოიან (აქლ. N)
505(375) გ. შემართებალ (-ება Y)	შემართება (აქლ. N)
656 (A6A) ბ. წამოვიხვენ	წამოვიხვენ (აქლ. N)
628 (486) დ. ჩვენგან ნულარა	წვენგან აღარა (აქლ. N)
824 (667) დ. სიახლემან	სიახარულმან (აქლ. N)
1022 (845) ა. დაქმუნდა	დაქმუნდა (აქლ. N)
1066 (885) ბ. ხელქმნილსა	დამეხსენ (აქლ. N)
1105 (924) ა. ამოსა	ასეთსა (აქლ. N)
1121 (939) გ. სწადდეს	ცადდეს (აქლ. N)
1498 (1311) ბ. არ	რა (აქლ. N)
1690 (1494) ა. აგრე	გაგრე
1906 ვ. ვაკელ ქნეს კლდე და ღრენია	და კააჯაკეს კლდენია (არ იცნ. N. აქლ. Y)

A'-ში 1362 (1177) სტროფში ადგილები აქვს შენაცვლებული მეორე და მესამე სტრიქონებს.

ამ ხელნაწერთა ეს თავისებურებანი უბრალო კითხვა-სხვაობანია, რომელთაგან ზოგი კალმისმიერი შეცდომაა, ზოგი — ტექსტის არასწორად ამოკითხვის მიზეზით მიღებული და მხოლოდ მცირე ნაწილი თუა ტექსტის შეგნებული სწორების შედეგი. ეფიქრობთ, რომ ისინი უფრო ამ ხელნაწერთა გადაწვევებს უნდა ეკუთვნოდეთ.

ახლა იმ განსხვავებათა შესახებ, რომლებითაც N, Y და A' ერთმანეთს შორილებიან და სხვა ნუსხებს ემთხვევიან. ამ მხრივაც ყველაზე მეტი თავისებურებანი N-ს მოეპოვება, ყველაზე ნაკლები — A'-ს. დავიწყით ამავე რიგით.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, Y და A'-ში არ არის 809 (655), 810 და 811 სტროფები. ეს სტროფები არის N-ში. N ამ შემთხვევაში მიჰყვება ხელნაწერთა უმრავლესობას, Y და A' კი — მოკლე შედგენილობის ხელნაწერებს. გარდა Y და A'-ისა, 809 (655) სტროფს არ იცნობს EFIRZU', 810 სტროფს — EFIJTUVZR', 811 სტროფს — EFIJRTUVZR', ხელნაწერები. ბოლო ორი სტროფი უცნობია აგრეთვე ვახტანგისეული გამოცემისა და მისგან მომდინარე ხელნაწერებისათვის. ხვარაზბელთა ამბის 1981 სტროფი, რომელიც არის A'-სა და ხელნაწერთა უმრავლესობაში, არ დასტურდება მოკლე შედგენილობის EFIIH'N' ხელნაწერებში.

N, IKLCG' ხელნაწერებში მეორე და მესამე სტრიქონებს ადგილები აქვს შენაცვლებული 1350 (1165) სტროფში, ხოლო N, EIJKCTG' ხელნაწერებში 1288 (1104) სტროფში პირველი სტრიქონი გადატანილია ბოლოს.

წაკითხვები:

156 (106) დ. მოკანებასა	მ-ციენებასა N, GF'O'L'Q'R' (აქლ. A').
209 (144) ?.	გამდრეჯეჯობა N, EFIZ, JK, GF'L'Q', R'T' (აქლ. A'. OT...)
318 (230) გ. ბროლი ფერ N.	EFIR, KOUVG' (აქლ. Y).
319 (231) გ. დააბა	ჯააბა NZ (აქლ. Y).
339 (246) ბ. გააბაქლა	ჯააბალა (ეაბ- E) N, EFIRZ, KOG', UVWT', გააბართლა J (აქლ. Y).

- 364 (264) გ. მეუნებლე| მოუბარი N, KOG'. მეუბარი Z, მაენებელი ER' (აქლ. Y).
- 375 (275) ა. რადმცა| სხემცა NZ (აქლ. Y).
- 534 (400) გ. რამ ჩენ ვართ| ჩენ ვართ (ჩენა ვართ R') Y, GHJTR'. ვართ (ვარცა V) კაენი N, KOZG'L'Q'.
- 667 (522) ა. ნაბრასა| ნაბრას (ნაბრას I') N, FJZWI'.
- 693 გ. რახვარი| წამწაბი NA'. FIZ.
- 695 (549) ბ. რასარულია| დარულია NA'. E, დარულია FI.
- 704 (558) ა. კარი| კალთა NY, DGHJKOTUVZWF'G'L'Q'.
- 792 (640) გ. მო-რე-მლხენოდეს| რომე მლხენოდეს N, FHKOF'G'Q', რამე მლხენოდეს| GJTL'.
- 862 (703) ბ. გულსათის სიყვარული| სიყვარული გამაგალი N, JT.
- 864 (705) ბ. რიხეთი ცა ~ N, DEGHJKOUVWF'G'L'Q'R'.
- დ. ვა და| ვაი N, JTF'L'R'. კაი GH (აქლ. Y).
- 868 (709) დ. რა| რა N, GHIJKOTZF'G'I'L'Q' (აქლ. Y).
- 1145 (962) დ. ვითა თმასა| ვით ლეწმასა N (აღლ. ?), GHKOUVWZF'G'I'L'Q',
- 1188 (1005) დ. ცხელითა| ცხელითა (-სა R) N, DEFGHKORTVWZF'G'L'Q' (აქლ. Y).
- 1192 (1009) გ. არე (არე A'...) | რამე N, JT (აქლ. Y).
- 1196 (1013) ა. რასისა| ვარისა N, FKOZG' (აქლ. Y).
- 1228 (1044) დ. ხმასა| ხმასა N, GHIKOG', თავსა F'L'Q' (აქლ. Y).
- 1230 (1046) ა. მოკვეცხ| მორეხე N, HT (აქლ. Y).
- 1255 (1071) ა. შინა| შინ არ N, GHKOZG'I' (აქლ. Y).
- 1263 (1079) ა. უჩენა| უბრძანა N, KO.
- 1279 (1095) ა. წაეციოხე შინ წიანი| წიანი შინ წაეციოხე N, HJT.
- 1288 (1104) ა. ამას ველასა ავთარდილ ისმენდა| რომე გეგადა (გეგადა N) მესმოდა; ვიკე მართ (მეც N) N, HJTKOG' (აღლ. A').
- ბ. ეებელი| ვნებელი N, KOG' (აღლ. A').
- 1348 (1163) ა. რამე| ხანი N, JT.
- 1349 (1164) ა. ტარასა დაწყო ~ N, IJKORTZG'R'.
- გ. ამბავსა| საქმესა N, IZR'.
- 1350 (1165) დ. მოურალი| ცქაფი N, IR'. მცქაფი KOG'; ცქაფი| მოურალი (თურალი I') N, IKOG'R'.
- 1354 (1169) ბ. სასლო| საძღნოთ (საძღნოთ N) N, RZ.
- 1355 (1170) გ. ლხინი| ძალი N, JT.
- 1555 (1363) გ. ხელ-განყვარობით მხიარული ~ NY, EFIJLTI'.
- 1605 (1411) ა. მოეწოდანია| მოეცეთოძია LN, -ღ- E (აქლ. Y).
- 1611 (1417) ბ. აეწეიტნეს (აეობრხეს A') | დაეობრხეს N, აეობრხეს IR' (აქლ. Y).
- 1765 (1564) ბ. ვაუ| ავრე N, DHIKLOQRVWR', მაკას Y, FGQ' (აქლ. A').
- 1787 (1586) გ. საეებნელად| საძებნელად N, HJTZD'F'L'X'Z'... დ. მამლებ| მიღებ N; მომიღებ-მე TUV'V'; ნელად| ბნელად N, N'X'... (აქლ. A').
- 1860 (1658) გ. მეურჩები| მეუბნები N, FILRZK'M' (აქლ. Y).
- 1979 ა. ტარიელს მე ჩემი| მე ჩემი ტარიელ NV'V', FIRH'N'.
- დ. შეკვმნას| გიყოს N, GQ'U' (აქლ. Y).
- 1980 ა. ესა ესე ~ N, EFIH'N'.
- ბ. აღვომილ იყენს| აღგეს ვითამცა NV'V', EFIRH'N' (აქლ. Y).
- 1982 ა. მათ ლომთა| კელა (-აე H'N') მათნი (მათი V'V') NV'V', EFIRH'N'.
- ბ. მცქაფად (-ათ A') | ხაფად (-ათ NH'N'V', -ით V') NV'V', EFIRH'N' (აქლ. Y).
- 1983 ა. კართა| რათა NV', LM', ართა V'.
- გ. მუნა მაღლი ჰადრეს| ჰადრეს (ჰადრეს Q'M') მაღლი მუნა (მუნე L. მუნთ M', დილი GQU') NV'V', GQ'U', LM' (აქლ. Y).
- 1984 ბ. ტარიელ არს მათთვის| ქე ჩამოჰყრიდს (ჩამოჰყრის V') მათ (მათი V') NV'V', სწვეტს და ხაფობდს მათი (მათ LM') A', LM' (აქლ. Y).
- Y-ის წაქითხეები:
- 508 (376) ა. ცეცხლი| ღლი Y, FIZ, JKOTG', DGHUVF'L'Q'R' (აქლ. N).
- 509 დ. მით| არ Y, FR, JKOTG'; თხეხად| თხოვად RY (აქლ. N).

- 511 (378) დ. მანლა აჟა IY, მე აჟ Z, მე აჟა F, JKOTG' L (აჟლ. N).
- 534 (400) გ. რამ ჩვენ ვართ ჩვენ ვართ (ჩვენ ვართ R') Y, GHJTR', ვართ (ვართ V) კონი N, KOVZG'L'Q'.
- დ. ვინ არის ნეტარ ეგ Y, JT.
- 569 (430) ბ. სალადალ მას ღამე (-ეს R') Y, FR, JT (აჟლ. N).
- 633 (491) დ. ხე მისალ ხევისად Y, IZ, GJTF'L'Q' (აჟლ. N).
- 675 (530) დ. ერთაი/ერთილა გკარო] ერთი ვიკადლო Y, FJT (აჟლ. N).
- 679 (534) ბ. მომხლარა] გამხლარა Y, FGHJKOTZF'G'L'Q' (აჟლ. N).
- 692 (547) დ. შერშე] რომე Y, EGJTF'L'Q'.
- 701 (555) გ. წინ შენ Y, FGTQ.
- 703 (557) დ. ღლახ] ემა YA', DFHIJKORUVZWG'I'R'.
- 704 (558) ა. კარი] კალთა NY, DGHJKOTUVZWF'G'L'Q'.
- ბ. უმასა ფეზთა მოვეციდე] სასიძოსა ხლი ჩეგმაე (ესტ:ღ I RZ) Y, EFGIT ZD'F'L'Q'.
- 711 (564) დ. მანდომია] მიხდომია Y, FIZ, მისახდომია/მოსახდომია GJKOTG'F'L'Q'.
- 712 (565) გ. ხეარხშმა დაეა ხელმწიფედ დამრჩემის ღა ნაცვლია] აწ იგი (აწვე იგ Y) დასეი ხე-მწიფედ სება ვინლა (ვითლა Q') შეგიითუღა ია (მოიიუენია YQ') Y, GJTF'L'Q'.
- 788 (636) ვ. რასმე მღამელი] რადმე მხლომელი Y, გარდახლომელი GHJLTF'L'Q'R'.
- 817 (660) ა. დიდ საეებუ-მან] დადუმებუ-მან Y, FCIHJLUVWZWF'L'Q'R' (აჟლ. N).
- 831 (674) ბ. მსე-რულსა] მრწველსა Y, FIKOLZF'G'L'Q'R' (აჟლ. N).
- 890 (724) დ. რადა] კვლავა Y, კვლავა JT (აჟლ. N).
- 924 (758) ა. ხამსტა] რამანტ (რამანტ J) Y, JT (აჟლ. N).
- 928 (761) ბ. გამოძარწა და] გამოძარწა (-წნა KOTG') Y, EJKOTUVG' (აჟლ. N).
- 931 (764) დ. საურავა] საეკუნოს Y, GHJKOTF'G'L'Q' (აჟლ. N).
- 932 (765) დ. თოზა] ცნობა Y, IRZ (გადმოსულია შესამე სტრ:იქონიდან) (აჟლ. N).
- 944 (775) ბ. და სულდგმული] სულდგმული ვარ Y, JKOTG' (აჟლ. N).
- 945 (776) დ. ღხინა] კაცსა Y, JKOTG' (აჟლ. N).
- 950 (779) დ. კვლა გეღენა] კვლავა ეფრო Y, KOG' (აჟლ. N).
- 957 (786) დ. სახ-სა] თავსა Y, JT (აჟლ. N).
- 965 (793) დ. გეთნების] ეცების Y, GIJTF'L'Q' (აჟლ. N).
- 973 (801) ა. შერშე] ამა (მა K) Y, KOG'. დია JT (აჟლ. N).
- 983 ბ. წაეიღლა] მოეშორა (-ოვა J) Y, JKOTG' (აჟლ. N).
- 1011 (834) ბ. წყენასა] ღხენასა YZ (Y-ში „ღ ხ“ თითქოს წაშლილ იყოს სულთა მიჩვეული სტრ:იქონიდან. (აჟლ. N).
- 1018 (841) ა. შარტო] აშას Y, EJT (აჟლ. N).
- 1023 (846) ა. თუ მე Y, JT (აჟლ. N).
- 1027 (850) დ. ომა ბრძენია] უმრუდენია Y, KOG' (აჟლ. N).
- 1044 (865) ბ. ბელსა ჩემსა] ამა ბელსა Y, EFGJKORTF'G'L'Q'R' (აჟლ. N).
- 1054 (873) დ. არ მიკაე] არა მიმე Y, EFGHIJKOTUVZ... (აჟლ. N).
- 1059 (878) ა. ღმერთმან] რამან Y, DFGHIJKOTUVZaF'G'L'Q'R' (აქვე „რამან“ იყო თავიდან A'-ში?); ტანაქ] თვალად Y, EIZR' (აჟლ. N).
- 1061 (880) ბ. თათიროსა] თაეირსა Y, თაეისა E (აჟლ. N).
- 1085 (904) ა. მოახსენა] ემამან ეთხრა Y, JT.
- დ. აჟ] რას Y, GHKOF'L'Q' (აჟლ. N).
- 1107 (926) გ. ნაქმარია] ნათქვამია Y, GHJKOTF'L'Q' (აჟლ. N).
- 1112 (931) ა. სხვა რა] რა არის Y, FIJKOTG'R' (აჟლ. N).
- 1121 (939) ა. მან ობრძანა] ემამან ეთხრა Y, JT (აჟლ. N).
- 1124 (942) გ. მოშორეუბა და] ვა მოშორეუბა Y, GHIJKORTUVG'R' (აჟლ. N).
- 1147 (964) დ. უშენოლ] უძისოდ Y, JT.
- 1248 (1064) ბ. იხანების] იხანების Y, FKOG' (აჟლ. N).
- 1280 (1096) დ. ღამე] მალე YWE', მალე R' (აღდ. A').
- 1291 (1107) დ. მოვითმობარ] მე ვითა ვარ FY, მე ვით (რად HJKOTG') GHJKOTF' G'L'Q' (აღდ. A').
- 1297 (1113) ბ. ემა ხმა Y, CDFHIKOVG'I' (აჟლ. N).

- 1300 (1116) ბ. ქვესკენუს მიწათა გაზია ეგრე ედას მოყოლა დარია Y, JT (აქლ. N).
 1307 (1122) გ. ენისა| სმენისა Y, EH, ენისა A', JT (აქლ. N).
 1313 (1128) ა. ეზასა| ზღვასა Y, DEFGHKOLTW... (დავით აღმაშენებელი მე-3 სტილიზაცია).
 (აქლ. N).
 1314 (1127) დ. გამოიღეს| გამოიღეს /და- Y, DEFJKOT... (აქლ. N).
 1317 (1132) ბ. ხმელთა ზესა| უფრო შვესა Y, FILZ (აქლ. N).
 1331 (1146) ბ. ეუზონის| ეყარის /-რნის Y, DGHKOVZ... (აქლ. N).
 1335 (1150) დ. კელა შევილი კელა| შევილი თუ Y, FGHKOTVZ... (აქლ. N).
 1341 (1156) ბ. მაქეს არცა| არა მაქეს Y, EFLJKOPVGR', მაქეს არა N... (აქლ. A').
 1420 (1235) ა. კელა| ვარ JY (აქლ. N).
 1429 (1244) ა. მაგრა| მაგარ FY (აქლ. N).
 1469 (1283) დ. სწრაჟითა| მტად Y, KOG' (აქლ. N).
 1501 (1314) გ. დაახლებული (-ლნი NA'...)| დაახლებული Y, DEFCHKLOTVZF' G'I'L'.
 1508 (1321) ბ. ძნელი| ოზი Y, IOLG'.
 1511 (1324) ა. თითა| ფერიზ (-ითა II) Y, HI (აქლ. N).
 1513 (1325) ბ. პითა საესა| პითთა მგზავსი Y, IR (აქლ. N).
 1545 (1353) გ. ზე| მხე YF'L'Q' (აქლ. N).
 1698 (1502) დ. ავთანდილ-ა| ავთანდილ ჩანს Y, HKOG' (აქლ. N).
 1765 (1564) ბ. ვე (აქლ. N...)| შავს Y, FGQ' (აქლ. A').
 1778 (1577) ბ. თაითა| ლაშქრითა Y, GQ' (აქლ. A').

A'-ის წაკითხვები:

- 616 (474) გ. ქვე ქდა| შექდა IA' (აქლ. N).
 617 (475) ბ. საურგელთა| საშურგელთა A', საშურგელთა E (აქლ. N).
 623 (481) დ. შე-ლა-გება| შემოგება A', DFILUVZ (აქლ. N).
 671 (526) გ. სტარ სხეაი| სახეაიმცა EA', სახენიცა F, სახეიმცა N.
 673 ... სახეაი| წამწამი NA', FIZ.
 695 (547) ბ. დასასრულია| დარიული NA', E, დარეული FI.
 703 (557) დ. გლახ| ყმა YA', DFHIJKORUVZWG'I'R'.
 723 (575) დ. უანბა| უბრძანა A', DGHWF'I'L'Q' (აქლ. N).
 862 (703) გ. კირალ| ლხინად A', HR' (აქლ. Y).
 880 გ. ეამთა| კითა A', კიზას UV, კიზი DIII', ღხინთა IZ; კირი| ღხინი A',
 DHKOUVG'I' (აქლ. N).
 925 (759) გ. წა| აწ A', GHKOVZFG'Q' (აქლ. N).
 1192 (1009) გ. აზე (რამე N...)| აზე A', DEFGIKOVWZG'I' (აქლ. Y).
 1297 (1115) დ. დასკენა (დასკეა Y)| დაკელა PA' (აქლ. N).
 1306 (1121) ა. ამა ქალაქა წესია| წესია ამა ქალაქსა A', FHIJKOTZ (აქლ. N).
 1307 (1122) ბ. ენისა| ენისა A', JT, სმენისა Y, EH (აქლ. N).
 1611 (1417) ბ. ავწყერტეს| ავონ:ნეს A', დავხოცნეს N, ავხოცნეს IR' (აქლ. Y).
 1725 (1528) დ. მოიმდალეს (-ლნეს Y)| მოიმდალეს A', მოიმდალნეს (-ლნეს R) FRZ
 (აქლ. N).

როგორც ვხედავთ, ეს ვარიანტებიც უმნიშვნელოა და რაიმე რედაქციულ კანონზომიერებას არ ექვემდებარება. კონტექსტების მიხედვით მათი განხილვა კიდევ უფრო სარწმუნოს ზღის, რომ მათი უმრავლესობა ადვილად შეიძლება დამოუკიდებელიც გაჩენილიყო.

ამ ნუსხებს დაუზიანებლად რომ მოედწია, რა თქმა უნდა, მათ შორის მსგავსება და განსხვავებაც მეტი იქნებოდა, მაგრამ არა გვგონია, პროცენტულად და ხარისხის მხრივ რაიმე შეცვლილიყო.

ამრიგად: 1. N, Y და A' ხელნაწერები ერთმანეთს მიჰყვება, მათ შორის განსხვავება უმნიშვნელოა და ზოგიერთი საერთო თავისებურებაც ახასიათებთ. ისინი ერთი რედაქციისანი არიან, მაგრამ ცალკე რედაქციულ ჯგუფად მათი გამოყოფა მიზანშეწონილი არ არის იმის გამო რომ, პოემის სხვა

მარტონ ნობვანოვიჩი

პართულ-ირანული ხალხური წიგნი და ოსური საბმირო თქმულება*

ურიშმაგის უცნობი ვაფი

კავკასიურ-ნართული ეპოსის არქაულ, „სახელმწიფომდელ“ ტიპოლოგიაში არავითარი ეჭვი არ შეიტანება. აბსოლუტური ქრონოლოგიის დადგენისათვის გაწეულ ცდებს რაც შეეხება, წარმოშობა-განვითარების სკალა ათასწლოვან გადახვევებს გვიჩვენებს. შ. ინალ-იფას მიხედვით „...უძველესი ფენები ძირითადად სპილენძ-ბრინჯაოს ხანას (ჩვ. წ.-მდე მესამე ათასწლეული) ასახავენ; ნართიადის, როგორც მეტ-ნაკლებად დასრულებული სახის ეპოპეის, აყვავების ხანა რკინის გამოყენების ეპოქის დასაწყისს (ჩვ. წ.-მდე მე-2 ათასწლეულის დასასრული და პირველის დასაწყისი) ეკუთვნის [14,67]**. შ. სალაცაიაც ასევე განსაზღვრავს: „თუ ნართული ეპოსის პირველ დასაწყისი ბირთვი მატრიარქატის გაფურჩქვნის ხანაში კი არა, არამედ დედამთავრული გვარის მამამთავრულზე გადასვლის პერიოდში წარმოიშვა, ...ქრონოლოგიური საზღვრები მაშინაც უკან უნდა გადავიწიოთ, და არა მარტო ალანთა სამხედრო დემოკრატიის (ჩვ. წ.-მდე პირველი ათასწლეულის დასასრული, ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისი), ანდა სკვით-სარმატების ჩრდილოეთ კავკასიაში შემოსევის (VII—VI სს. ჩვ. წ.-მდე) ხანის იქით, არამედ ყობანის კულტურის (ჩვ. წ.-მდე 2 ათასწლეულის დასასრული და პირველის დასაწყისი) ხანის იქითაც...“ [22,66].

ჩვენ, რასაკვირველია, აქ არ შევეცდებით ნართოლოგიის ისტორიაში წამოჭრილი ყველა ქრონოლოგიური ცდის ჩვენებას; ეს ნარკვევი უმთავრესად რეპრეზენტული-განმაზოგადებელი ხასიათისაა. საყურადღებოა, რომ ენათმეცნიერი ვ. აბაევი და არქეოლოგი ე. კრუპნოვი, თუმცა ეპოსის მთლიანობის გარკვევის საკითხში არ ეთანხმებიან ერთმანეთს, მაგრამ ქრონოლოგიას რაც შეეხება, აღნიშნავენ: „...ნართული თქმულებების ძირითადი ბირთვი ერთმანეთის ზიმიდევარ გვიანი ბრინჯაოსა და განსაკუთრებით კი ადრეული რკინის ხანაში ჩამოყალიბდა“ (კავკასიასთან კავშირში ჩვ. წ.-მდე მე-8—7 საუკუნეები) [1, 117; 15, 220; 17, 373 და ა. შ.]

ქრონოლოგიასთან დაკავშირებული შეხედულებების მესამე ჯგუფი ყველაზე დამახასიათებლად ე. მელეტინსკიმ წარმოადგინა და დღემდე უდიდესი თავგამოდებით იცავს მას. „შესაძლებელია, — წერს იგი, — ნართული ეპოსის უძველესი ციკლები ჩრდილო კავკასიის საზღვრებში ჩამოყალიბდა, მეტწილად ალანთა ტომობრივი კავშირების პერიოდში (ჩვ. წ.-ის პირველი ათასწლეული) სამხედრო დემოკრატიის პირობებში“ [19, 163; 18, 37/71—72].

ნათქვამიდან ცხადი ხდება, რომ ქრონოლოგიის დასადგენად წამოყენებულ ვერც ერთ შეხედულებას ვერ მივიჩნევთ რამდენაღმე დასრულებულა-

* უნგრულიდან თარგმნა მ. ს ა ლ ა ძ ე შ.

** ღრჩხილებში მოცემული პირველი ცდებები შესატყვისი ლიტერატურის ნომერს მიუთითებს, ხოლო, -ს შემდეგ მოცემული ცდებები — დასახელებული ნაწარმოების კვირდს.

დაც კი. და რადგანაც ამგვარი ცდები ყოველთვის ნაწარმოების ტიპოლოგიურ ინტერპრეტაციას ემყარება, ამ უქანასკნელთა სანდოობასაც არყევს. ცხადია, გამოკვლევებში შემჩნეული თვალსაჩინო ნაძალადევი არქაიზაცია თვით ყველაზე ფრთხილ მსაჯულ ე. მელეტინსკისთანაც კი არცთუ ისე დამაჯერებელია.

რაც არ უნდა ვთქვათ ნართული ეპოსის მომავალი დათარიღების გამო, ერთი რამ მაინც დღესდღეობით უმკველია (და მკვლევრებსაც არ დაუჯარგავთ შემთხვევა იგი ეჩვენებინათ): ასეთი მონუმენტური ქმნილება მხოლოდ მრავალი საუკუნის შემოქმედებითი ძალების დაძაბვის შედეგი შეიძლება იყოს და მის დღევანდელ ფორმაში ისტორიული ფენების აღმოჩენა შეიძლება. ვ. აბაევის სანდო დასკვნების თანახმად, ამგვარი შემოქმედებითი პროცესი მე-13—14 საუკუნეებში ჩერ კიდევ ცხოველმყოფელი იყო და ამ პერიოდში დასრულდა, ნაწილობრივ მონგოლების გავლენით, ეპოსის კოდიფიკაცია, ციკლებად დაყოფა [1, 117].

ეპოსის იმ ციკლმა, რომლის მომდევნო ვარიანტებში განზრახული გვაქვს მოულოდნელი, აქამდე შეუმჩნეველი პარალელების წარმოჩენა, რათა ხელი შევეწყუთ ტიპოლოგიური ინტერპრეტაციისა და ქრონოლოგიური ურთიერთობების გარკვევას, შესაფერისი ადგილი დაიკავა უძველეს ისტორიულ ფენებს შორის. ვ. აბაევი მას პირდაპირ „მატრიარქატულ სახეებს“ შორის განიხილავს [1, 36—46].

ეჭვს გარეშეა, ურიზმაგის ციკლში მართლაც გვხვდება არქაული თემები და მოტივები, მაგრამ ესენი, ჩვენი აზრით, მეორეხარისხოვანნი არიან. აქედან სწორედ იმის ჩვენება ვესურს, რომ თქმულება ურიზმაგის უსახელო ვაჟზე, ალბათ, მთლიანად ახალი დროის ნასესხობაა, შესაძლებელია, ქართულის საშუალებითაც. ასეთი დასკვნა საშუალებას მოგვცემს უფრო რეალური ინტერპრეტაცია მივცეთ ურიზმაგის მთელ ციკლს, იმის საპირისპიროდ, რაც სპეციალურ ლიტერატურაში საზოგადოდ აღიარებულია დღესდღეობით.

ჩვენი შესასწავლი სიუჟეტი არ მიეკუთვნება ნართული ეპოსის ყველაზე პოპულარული თემების რიგს და აქამდე გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით მხოლოდ ოსებს შორის არის ცნობილი [18, 78; 20, 288—293; 23, 40—44]. ეს სიუჟეტი „ურიზმაგის უსახელო ვაჟის“ სახელწოდებით გვხვდება კრებულებში. მოკლე შინაარსი ასეთია:

ერთხელ ნართების ქვეყანაში საშინელი შიმშილობა ჩამოვარდა. მოუსავლიანობა ანადგურებდა ყველაფერს. ხალხმა ყოველგვარი იმედი დაკარგა. ძალაგამოღებული ოდესღაც უძლეველი ნართი ქაბუკები მთელი დღეები ნიჰასში (თავშესაყარი ადგილი, მამაკაცების სადგომი) ეყარნენ და ეძინათ; თუ გამოიღვიძებდნენ, მაშინაც მხოლოდ წარსულს მისტიროდნენ, იარალსა და თავგადასავალზე აღარავინ ფიქრობდა. ერთხელ სირდონის (ლოკის მსგავსი ეპიკური გმირი) უნამუსო ძალი შევარდება ნიჰასში და წაბილწავს იქაურობას: უღონოდ მიყრილ ნართებს თავზე გადააბტება, ქაბრებს დაუგლეჯს, ფეხსაცმელებს დაუღეპავს. ამის მოწმეა გმირთა წინამძღვარი მოხუცი ურიზმაგი. მოხუცს შეაშფოთებს თანამემამულეთა განადგურების სურათი და შეძრწუნებული დაბრუნდება სახლში. სათანა, ურიზმაგის ცოლი და მისი ძმა ვაიგებენ ურიზმაგის ჭმუნვის მიზეზს. ქალი გაანდობს მათ საიდუმლოებას, რომ იგი (სათანა) დიდი ხანია უხვი რაოდენობით აგროვებს საკვებს თავისი (უსახელო) ვაჟისათვის. ყოველი ნადიმობის შემდეგ იგი გვერდზე დებდა თავისი

უსახელო ვაჟის წილს. აღმოჩნდა, ეს მარაგი საკმაო ხანს ეყოფოდა ნართებს. ურიზმაგმა გმირის დახმარებით შეკრიბა ნართები და სადილი გაუმართა მათ. მრავალი დღის განმავლობაში ნადიმობენ ნართები შეუსვენებლად, თავდავიწყებით. ურიზმაგი ამაოდ ბრაზობს, აწინებს საერთო კერის ჩაქრობის საფრთხე. მას ყურადღებას არაავინ აქცევს. მოხუცი თვითონ მიდის ცეცხლის გადასარჩენად. გზაში შავი მთიდან წამოსული უზარმაზარი შავი არწივი დაესხმის თავზე. აიტაცებს პაერში, ზღვას გადაატარებს და ნაპირიდან შორს უქატირელ კლდეზე დასვაძს. შეძრწუნებული ურიზმაგი მთელ დღეს დაღუპვის მოლოდინში ატარებს. ღამით წყლისქვეშ კლდის ძირიდან გამონაშუქ სინათლეს შეამჩნევს და გადაწყვეტს გამოიკვლიოს ეს საოცრება. წყალში სინათლის სხივს გაჰყვება და მოულოდნელად კარის წინ აღმოჩნდება. შეაღებს კარს და წინ სამი მზეთუნახავი შეეგებება. ქალწულები პატივით მიაცილებენ ჰალარა მოხუც ქალთან. ოთახის იატაკი ცისფერი მიწისაა, კედლები — მარგალიტისა, ჰერზე კი გარიყრაჟის ვარსკვლავი ციალებს. ამ ნიშნებით მიხვდება ურიზმაგი, რომ თავისი ცოლის, იგივე დის, სათანას ნათესავ დონბეთირებთან იმყოფება. მის გულს ბედნიერი სიამაყე ავსებს: თვით ზღვის ფსკერზეც ჰყავს ნათესავეები, რომლებიც კეთილად ხვდებიან. ამასობაში ქალიშვილებმა სადილი მოამზადეს და სტუმარი სუფრასთან მიიწვიეს. ურიზმაგი ხორცის პირველ ნაჭერს, ჩვეულების მიხედვით, ხმლის წვერზე წამოაგებს და იქვე მოთამაშე ბიჭუნას მიაწოდებს. ბავშვი სტუმრისაკენ გარბის, უეცრად წაიბოროძიკებს და ხმაზე წამოეგება. დონბეთირები ამაოდ ამშვიდებენ ურიზმაგს, რომ ეს ღვთის განგება იყო. გმირის დამშვიდება შეუძლებელი ხდება. იგი სასწრაფოდ მიატოვებს ბავშვის სიკვდილით დამწუხრებულ ნათესაობას. ზღვისპირას კვლავ გამოჩნდება არწივი და როგორც მოიყვანა, ისევე დააბრუნებს უკან. ურიზმაგის უკვალოდ გაქრობა მონადიმე ნართებმა ადრე ვერ შეამჩნიეს. ახლა იგი კვლავ მათ შორისაა და მოუთხრობს მომხდარ ამბავს. მოყოლას რომ დაამთავრებს, სათანას სამგლოვიარო შეძახილიდან გაიგებს, რომ უცაბედად მოკლული ბავშვი მისი საკუთარი ვაჟი იყო. ბავშვი ურიზმაგის არყოფნაში დაიბადა და სათანაც მალულად დონბეთირებთან ზრდიდა ვაჟს. ნართების მხიარული სადილი სამგლოვიარო სუფრად იქცევა. ურიზმაგი დაეშობა ნიჰასის „ნაცრისფერი დავიწყების ქვაზე“ (ოსური „ნაღვლის დავიწყების ქვა“). ვ. აბაევი სამართლიანად უკავშირებს მას ბერძნული მითოლოგიის „ნაღვლის ქვას“, რომელზედაც დემეტრე ცდილობდა დავიწყებისა პერსეთონეს დაკარგვით გამოწვეული ნალველი (1:38). უტყვად, უძრავად ეგდო ქვაზე დიდხანს, ვიდრე ნუგეში არ პოვა.

ამ ისტორიის გაგრძელება, საკმაოდ ორიგინალური საგმირო თქმულება (ანდა საგმირო სიმღერა), ამბობს, რომ ურიზმაგის მოკლული „უსახელო ვაჟი“ ნებართვას თხოვს იმქვეყნის ბატონს, რომ მიწაზე დაბრუნების ნება მისცეს, რადგან იგი დავიწყებს და სულის მოსახსენებელ სუფრას აღარ უმზადებენ. ბარასტიმი, იმ ქვეყნის ბატონი, ნებას იმ შემთხვევაში რთავს, თუ ბიჭი ცხენს ნალებს შებრუნებულად დააკრავს, რომ სხვა მიცვალებულებმა არ შეამჩნიონ სულეთიდან გამომავალი კვალი. იმ ქვეყნიდან დაბრუნებული ვაჟი ურიზმაგს სალაშქროდ უზნობს და აურაცხელ ნადავლს შეაქენინებს. უკან ვამგზავრებისას (მზის ჩასვლამდე უნდა დაბრუნდეს, ამ დროს იკეტება იმ ქვეყნის კარი) ვაჟი მამას დაუძახებს, ყოველწლიურად მსხვერპლად თეთრი ხარი მოუყვანოს [20, 294—301; 23; 44—47].

ამბის ამ ნაწილს ჩვენ თვითმყოფად მოვლენად ვთვლით. იგი ამ სახით იბეჭდება ფოლკლორისტულ კრებულებში და ცალკე გამოცემებში. ახლა მის შესახებ მეტს აღარ ვილაპარაკებთ. ყურადღებას არ მივაქცევთ აგრეთვე სიუჟეტის ჩვენთვის საინტერესო პირველი ნაწილის ვარიანტებსაც (ეს ვარიანტები, რასაკვირველია, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ოსურ-კავკასიური მიტოლოგიისათვის, ანდა ეთნოლოგიური თვალსაზრისით და სხვა). ჩვენთვის აქ უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა გმირული ეპოსის სტილი, ტექსტოლოგიური პრობლემების გადასინჯვა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ნაწარმოები მშობლიურ ენაზე ჩვენს განკარგულებაში არ არის; ამის გამო ჩვენი პროპოზიცია მხოლოდ სიუჟეტურ დონეზე ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე უნდა გამოეხატოთ.

უკვე ითქვა, რომ „ურიზმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ ყველა მნიშვნელოვანი მკვლევარი მას ნართული თქმულებების ეპოსის „ბიოთეს“ მიაწერს. ეპოსის ისტორიის ისეთი გამოჩენილი მცოდნე, როგორც ე. მელეტინსკია, მას „მატრიარქატის“ როგორც საზოგადოებრივი სისტემის „ელორიზაციის“ სინქრონულ ასახვად თვლის. ...მატრიარქატული ჩვეულებების არაკრიტიკული გადაფასება გვხვდება თქმულებაში, რომლის მიხედვითაც ურიზმაგი უნებლიეთ, კლავს თავის უსახელო ვაჟს. აქ იმ შემთხვევის ტრაგიკულ შედეგს ვხვდებით, რომლის გამო მამას არ შეუძლია იცნობდეს ვაჟს, დედის გვარს რომ ეკუთვნის. ამ თქმულებას ვერ ჩავთვლით ირანული რუსტამისა და ზამპრას გავლენით შექმნილად. იგი არც მამა-შვილის ბრძოლის ამსახველი საგმირო ეპოსის სიუჟეტის განმეორებაა [18, 62]. ეს იყო ე. მელეტინსკის ნართულ ეპოსთან დაკავშირებული პირველი პოზიცია, რომლის შეცვლაც საჭიროდ არ ჩათვალა თავისი დიდი მოცულობის მონოგრაფიაში, სადაც უძველესი ეპოსის საერთო ევოლუცია აისახა [19, 188—189].

ე. მელეტინსკის პოზიცია ნაწილობრივ ე. აბაევის უფრო ადრე გამოხატულ შეხედულებას ეკამათება, რომლის მიხედვით: „სათანასა და ურიზმაგის ვაჟი („უსახელო (უცხო) ვაჟი“) დაბადების დღიდანვე დედის გვარში, დონბეთიერთან ცხოვრობს. ურიზმაგი არც კი იცნობს მას და თავისდაუნებურად კლავს. ამ მკვლელობას ხშირად ადარებენ რუსტამის მიერ თავისი ვაჟის მოკვლას შაჰნამეს მიხედვით, ანდა ილია მურომეცის შემთხვევას რუსულ ბილინებში, კუჰლინის ირლანდიურ საგებში, ჰილდებრანდს ჰილდებრანდის საგაში. ეს მოტივი ფართოდაა გავრცელებული და, როგორც სწორად აღნიშნავენ, მატრიარქალურია. რატომ? იმიტომ, რომ მოტივის საფუძველს წარმოადგენს საგანთა ისეთი განლაგება, როცა მამა არ იცნობს საკუთარ ვაჟს, ვაჟი კი — მამას. ზუსტად ასეთი მდგომარეობა მატრიარქალურ ოჯახშია“ [1; 46].

ჩვენ აქ განზრახული არ გვაქვს განვიხილოთ მკვლევრების მიერ ყოველნაბიჯზე ხაზგასმული, მეტად რთული კომპლექსი საკითხებისა: ნართული ეპოსისა და მატრიარქატის შესაბამისი კავშირის პრობლემა და მისი მრავალგვარი კონსექვენცია. ქეშმარიტება მოითხოვს ისიც მოვიხსენიოთ, რომ ნართულ ეპოსში ურიზმაგის სახეს მრავალი ვრცელ თქმულებათა ციკლი უკავშირდება. „უსახელო (უცხო) ვაჟი“ მხოლოდ ერთ-ერთი რგოლია ამ დიდ ჯაჭვში. მკვლევრები ურიზმაგის მთელ ციკლს გულისხმობენ, როდესაც მას „მატრიარქატის“ ამსახველად თვლიან. ციკლის მთლიანობის განხილვას შემდეგში კვლავ დავუბრუნდებით.

ე. მელეტინსკიმ, ჩვენი აზრით, უსაფუძვლოდ უარყო ვ. აბაევის (და მისი წინამორბედების) მოსაზრება „ურინზმავის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ საერთაშორისო პარალელების არსებობასთან დაკავშირებით (რუსტამი-ზაჰრა, ილია მურომეცი, პილდენჩანდი და სხვა). სპეკიალურ ლიტერატურაში ეს სიუჟეტი განიხილება როგორც ოსური ფოლკლორის ორიგინალური მოვლენა და ვადამწყვეტ გავლენას ახდენს ურინზმავის ციკლის მთელ ინტერპრეტაციაზე. საერთაშორისო კატალოგები და კრებულები ვერ გვაწვდიან ამომწურავ პასუხს ამ სიუჟეტზე. როგორც ეს საერთოდ ხდება ფოლკლორისტიკაში, მხოლოდ დროის საკითხადღა რჩება ის, რომ ამოტვივდეს რომელიმე პარალელური თემა. ასეა აღნიშნულ შემთხვევაშიც.

ა. გვახარია ხალხური წიგნების მონოგრაფიული შესწავლისას საქართველოს ცენტრალურ სახელმწიფო არქივში წააწყდა ერთ აქამდე უცნობ ხელნაწერს (დანარჩენი ორი, არასრული ვარიანტი საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქივში აღმოჩნდა). ამ გამოუქვეყნებელი ძეგლის შინაარსი ასეთია:

ბაღდაღში იყო ერთი ძლიერი მეფე. ჰყავდა ერთადერთი ვაჟი, მშვენიერი და ლამაზი. მეფის საღაროში ინახებოდა რომელიღაც უცნობ ენაზე დაწერილი წიგნი. მისი წამკითხველი ქვეყანაზე ვერაფერს მონახავს. ხელმწიფე ძლიერ შეწუხდა. ერთ დღეს საიდანღაც მოვიდა მოლა და განაცხადა, მე წაგიკითხავო. მეფის ძე სედრაჟი ამაოდ ეძებს წიგნს. ბოლოს თვით ხელმწიფე მიდის წიგნის მოსაძებნად. შვეა თუ არა საღაროში, დაინახავს, ფანჯარაზე დიდი ფრინველი შემომკვდარა. მეფე მიეპარება დასაჰერად, მოავლებს ფეხში ხელს. ამ დროს ფრინველი აფრინდება, მეფეს წარიტაცებს და შორს ერთ მშვენიერ ბაღში ჩასვამს. ბაღში სახლი დგას, რომელშიც მშვენიერი ვაჟი ცხოვრობს მარტოდ მარტო (გარეგნობით მეფის ვაჟს სედრაჟს წააგავს). როცა ვაჟი მეფეს დაინახავს, გაიცინებს: მამაჩემი სამი ათას მცველს თავს მოჰკეთეს, შენი აქ შემოსვლის ამბავი რომ გაიგოსო, რადგან წინასწარმეტყველებმა დამითქვეს: ოცდაორი წლის ასაკში ბაღდაღის მეფის ხელით მოკვდებიო. ამის გამო აქ გამომამწყვდიესო, — თქვა ვაჟმა. ორი საათილა დარჩა ვადის გასვლამდე. ბაღდაღის მეფე დიდად შეაწუხა ამ ამბავმა, შიშმა აიტანა. რატომ უნდა მოკვლა ვაჟი? ორივენი ტყბილ საუბარში გაერთნენ და მალე სუფრასაც მოუსხდნენ. მეფემ დანის წვერზე წამოცმული ვაშლის ნაჭერი შესთავაზა მეფისწულს. ამ დროს ვაჟმა ძლიერად დააცემინა, დანა ცხვირში შეერჭო და იქვე სული განუტევა. იმავე დროს ფრინველი მოფრინდა, მეფე კვლავ აიტაცა და განძთსაცავში დააბრუნა. მეფე წიგნს მიაგნებს, მოლას მიუტანს და წააკითხებს...

წიგნის ტექსტი მეფისწულის თავგადასავალს შეიცავს. ამბავი მსგავსია „მადლიერი მკვდრის“ ცნობილი ზღაპრისა (AT 507 ml), ე. ი. სცილდება ურინზმავის „უსახელო (უცხო) ვაჟის“ სიუჟეტს, თუმცა მათ შორის არსებული თემატურიკი მსგავსება უეჭველია! [13, 133—134].

ა. გვახარია ირანული წარმოშობის (ამაზე მიუთითებენ ტექსტის ირანიზმები, მაგ., პერსონაჟების სახელები, და საერთოდ ამბის მთელი ატმოსფერო და კულტურულ-ისტორიული კონტექსტი) ხალხური წიგნის ქრონოლოგიას არ იძლევა. ვიცნობთ რა ქართული ლიტერატურის საერთო განვითარების ისტორიას, არ შევცდებით, თუ ამ ნაწარმოების წარმოშობის (თარგმნის) დროს ქართული ლიტერატურის „აღორძინების ეპოქას“ (16—18 სს.) დავუკავში-

რებთ [16, 309—320, 13, 114—154]; ante quem non, უფრო მეტიც, გამო-რიცხული არაა, რომ მისი გადამუშავება სწორედ მე-19 ს-ში მოხდა.

ქართული ხალხური წიგნის ირანულ წარმოშობას კიდევ უფრო უეჭველს ხდის მ. მაჭუბის მიერ გამოქვეყნებული ერთი დასთანნი [13, 134—ჩანაწერებში], რომელიც შემდეგს მოგვითხრობს:

ერთხელ პარუნ არ-რაშიდმა უზარმაზარ ფრინველს ჩასჭიდა ფეხში ხელი. ფრინველი აფრინდა და პარუნი უცნობ კუნძულზე დასევა. არ-რაშიდი კუნძულზე ბაღდადის უფლისწულს შეხვდა და მისი ამბავი მოისმინა. წინასწარმეტყველის თქმით, ამ ვაჟს პარუნ არ-რაშიდის ხელით ელოდა სიკვდილი და ამიტომაც კუნძულზე გამოიხიზნა. ორივენი სუფრასთან სხდებიან. პარუნ არ-რაშიდი დანის წვერზე წამოკმულ ქაბაბს შესთავაზებს. ამ დროს ვაჟი ძლიერად დააცხიკვებს, დანას წამოეგება და მოკვდება. გაოცებული პარუნ არ-რაშიდი ჭერ ვონსაც არ იყო მოსული, რომ გამოჩნდა ფრინველი, აიტაცა იგი და თვალის ერთ დახამხამებაზე თავის სასახლეში დააბრუნა. მოთხრობა შემდეგი სენტენციით მთავრდება: რაც ბედის წიგნში გიწერია, გვერდს ვერ აუვლი...

დასთანნი ახალი ამბით გრძელდება. აქაც სახეზეა „ორსვლიანი“ თხრობის კომპოზიცია, მაგრამ მომდევნო სიუჟეტი განსხვავდება როგორც ქართული რელაქციის კომპოზიციისგან, ისე „ურჩხმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ ლეგენდისგან.

ა. გვახარია, თავისი შრომის მიზანდასახულების შესაბამისად, არ ეძებდა ხალხური წიგნის სიუჟეტის პარალელებს, და ამდენად ვერც შეამჩნია ნართულ ეპოსთან მისი მსგავსება. ცხადია, აღნიშნული ორი სიუჟეტი უეჭველად ემთხვევა ერთმანეთს მორფოლოგიური, თემატიკური და ეპიკური მასალის მიხედვით. ბუნებრივად მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაც შეიმჩნევა. ეს განსხვავებანი ისტორიულ-ტიპოლოგიურ დიფერენციაციასზე მიუთითებენ და საკვებით გასაგები ხდება მნიშვნელოვნად განსხვავებული ორი საზოგადოებრივი კონტექსტის გათვალისწინებით.

ჩვენ პირველ რიგში არსებული კავშირის ბუნება გვეანტერესებს, რაც თემის სირთულისა და ეპიკური მასალის ერთიანობის გამო მხოლოდ და მხოლოდ გენეტიკურად უნდა ჩაითვალოს. აქ ხაზგასანმელია ის, რომ საგმირო ლეგენდის შინაარსი არსებითად არ სცილდება დასთანის საზღვრებს, რომელშიც ბედის გარდუვალობის რწმენაა გამოხატული. ურჩხმაგის ხელმოცარულობაც სხვას არაფერს წარმოადგენს. იგი უფრო მეტად გახაზავს იმავე იდეას. თვალში საცემია ფაქტი, რომ მსგავსი ფატალიზმი ნართულ ეპოსში (მიტოსურ გმირულ ეპოსში!), ურჩხმაგის ციკლის გარდა, სხვაგან არ გვხვდება. ნართ გმირებს სწორედ ადამიანთა კოლექტივის ომნიპოტენციაში ფესვგადგმული რწმენა უბიძგებს საგმირო მოქმედებისკენ. მაგ., სოსრიყო, ეპოსის ყველაზე მონუმენტური სახე, ცენტრალური გმირი, ინტრიგების მსხვერპლი რომ ხდება, სიკვდილის დროსაც არ კარგავს ძალას, წუთიერადაც არ ნებდება სიკვდილს და სიცოცხლის სურვილი არ წყდება მასში. «...ნარაუები, — წერს ე. დაღვატი, — ჰეროიკული ტიპები არიან. აქტიური, გულადი გმირები, კვიანები, ძლიერები, მამაკები და მონუმენტურები. ეს გმირები თვით ღვთის წინაშეც არ იღრეკენ ქედს. გმირული სიკვდილით კვდებიან... ისინი ისეთი ეპითეტებით არიან შემკული, როგორებიცაა: „ფოლაღივით გამოწრთობილი“, „მოუღრეკელი...“» [9, 208].

ქართულ-ირანულ დასთანსა და ურიზმაგის თქმულებას შორის წარმოჩენილი კავშირიდან, რომელი მათგანი შეიძლება დავასახელოთ პირველწყაროდ? პასუხი, ბუნებრივია, აქაც მხოლოდ ჰიპოთეზური იქნება. ჩვენი აზრით, თუ თავს გავანებებთ პრეკონციპიალურ არქაიზმს და არ ამოვიჩემებთ „უძველესის“ ძებნის ტენდენციას, თქმულების უფრო რეალურ ინტერპრეტაციას მივაგნებთ.

კვლავ უნდა მოვიგონოთ, რომ ურიზმაგის ციკლი ნართული ეპოსის არც ერთ ეთნიკურ ვერსიაში არ თამაშობს ისეთ დიდ როლს, როგორც ოსურ ვერსიაში. აფხაზურ, ადიღურ, ყარაჩაულ-ბალყარულ და ჩეჩენურ-ინგუშურ ეპოსებში აღნიშნული სიუჟეტი არც კი გვხვდება ამ გმირთან დაკავშირებით. უკანასკნელთა შორის იგი სხვა გმირების თქმულებებში იჩენს თავს, რომელი გმირებიც შესაძლებლობისდაგვარად უკანა რიგში აყენებენ ურიზმაგს. ოსურ ეპოსში კი ურიზმაგი, ყოველ სიმღერასა და თქმულებაში გვხვდება, თანაც მრავალ სიუჟეტში პირველ ადგილზე დგას და უმთავრეს როლს ასრულებს. ე. მელეტინსკის მიხედვით, ურიზმაგის ციკლს 13 სიუჟეტი ქმნის. თავისთავად ცხადია, რომ ეს სიუჟეტები გმირის მდიდრულსა და სრულ დახასიათებას იძლევა [18, 78].

ჩვენ ჰიპოთეზასთან დაკავშირებით, რასაკვირველია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმასაც, თუ რა ხასიათის გმირად სახავს ეპოსი ურიზმაგს, რა მასალით აყალიბებს ამ ტრადიციულ სახეს. ჭერ კიდევ გ. დუმეზილი აცხადებდა, რომ ურიზმაგის (და სათანას) ციკლში ყოველდღიური ცხოვრების მოვლენები გარკვევით ბატონობს მითურებზეო. ეპიკურ მასალად გამოყენებულია: ქორწინება, ოჯახური გარემო, ორპირობა, მშობლიური გრძნობები... ყველაფერი ეს თითქმის ყოველდღიური ცხოვრებიდან არის აღებული და ურიზმაგი და სათანა ჩვეულებრივი ადამიანური სისუსტიითა და ვნებათაღელვით ხასიათდებიან [11, 167 ტ.].

ამგვარად განიხილავდა ამ ციკლს ე. მელეტინსკიც: „ურიზმაგის ციკლი უძველესად ნართული ეპოსის ისტორიის ახალ პერიოდს განეკუთვნება. ურიზმაგის შესახებ არსებულ ეპოსში არ არის არავითარი მითი“ [18, 61, 22—63].

და მართლაც, არა მარტო მითურს (რომლის ხვედრითი წონა ეპოსის ბირთვის შემქმნელ ციკლებში საკმაოდ დიდია), არამედ გმირულ-ეპიკურსაც კი ნაკლებად ვპოულობთ ისეთ სიუჟეტებში, როგორცაა, მაგ., „ყველა საოცრება სამ დღემდე გრძელდება“ (ი. ნაღი ბერაქე, უნგრული ხალხური ზღაპრების ტიპები, 929 II. mt, აქვე აღვნიშნავთ, რომ ნაღი ბერაქე, მაგალითად, ურიზმაგის ციკლს სწორედ ამ სიუჟეტთან დაკავშირებით მიუთითებს ა. დირისეული „კავკასიური კრებულიდან“), „ჰკვიანი გოგონა“ (AT 875 mt), „პუტივარნეს ამბავი“, „მფვის ძალი“ (AT 449 mt), და სხვა ცნობილ საერთაშორისო ანექდოტურ-ზღაპრული ხასიათის ამბებში [1, 37—39; 18, 78]. ურიზმაგის (და სათანას) სახეც აღნიშნული ეპიკური მასალის საფუძველზე ჩამოაყალიბა ტრადიციამ.

ტიპურია, მაგრამ არა საესებით უსაფუძვლო, ლ. ბიზიროვის მეთოდი, რომელიც ამ სიუჟეტების ერთ ნაწილს, აგრეთვე რიგ დანარჩენსაც (მაგ., კავკასიაში საკმაოდ ცნობილი) ჩარჩოებიანი სტრუქტურის მქონე სამონადირეო მოთხრობების სერიას აკუთვნებს. მოკლული და უკვე ცეცხლზე შედგმული ნადავლი ცოცხლდება და გარბის. ამავე დროს მონადირე აღნიშნავს: ამაში საოცარი არაფერია, საოცარია მხოლოდ ის, რაც მეანს და მეანს შეემთხვა.

ამბის ვაგების სურვილით გატაცებული გზიანი მანამდე არ მშვიდდება, სანამ არ გაიგებს, თუ რა შედეგზეა მივან მონადირეს. ძიების პერიოდში კი მას მოელის ჩამატებული ზღაპრების ფორმის მქონე თავგადასავლების მთელი წყება (6:436—455).

ცხადია, ურიზმაგის სახეს ტრადიცია საერთაშორისო ეპიკური „გადანახული მასალის“ საშუალებით აყალიბებს. ამის გამო შემთხვევითი არ არის, რომ აქ თავს არ იჩენს ისეთი დამახასიათებელი საგმირო-ეპიკური თემები, როგორცაა: პერიოკული საომარი მოქმედებანი, ქალის მოპოვება და სხვ.

ხანშიშესული პატრიარქი ურიზმაგი, რომელმაც ყველაზე სრულყოფილი სახე ოსურ ვერსიაში მიიღო, იმის საპირობამ წარმოშვა, რომ ნართული ეპოსის გმირები ურთიერთშორის გენეალოგიურად იყვნენ დაკავშირებული. როცა ეპოსის ევოლუციაში განვითარების ეს საფეხური დადგა, მაშინ ოსური სასოგადოებრივი ორგანიზაცია „გმირულ ეპოქაზე“ წინ იყო წასული. ამიტომ გმირული ეპოსის ესთეტიკური სტრუქტურა დაირღვა, ფოლკლორული ტრადიციის მთლიანობამ სხვანაირი სასიათი მიიღო და ახალი ხარისხის ჩარჩოებში იწყო განვითარება. ამკარაა, ამ შემთხვევაში, რაც ერთი მხრით ნგრევას წარმოადგენდა, იგი მეორე მხრის შენება იყო. გმირული მსოფლმხედველობის სინთეტიზში შეცვალა კონკრეტულ-ისტორიულ და სოციალურმა სინამდვილემ. ეპოსში ამის საჩვენებლად, რასაკვირველია, მითური შინაარსის ტრადიცია აღარ გამოდგებოდა. ამიტომაც აქ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს ის ეპიკური მასალა, რომელსაც აქამდე არცთუ სამართლიანად „საერთაშორისო მოხეტიალე მასალას“ ვუწოდებდით. ახალ შემოქმედებითს ატმოსფეროში ბუნებრივად ორგანული ხასიათი შეიძინა იმ სიუჟეტმა, რომლითაც თხრობა დაიწყო: „ურიზმაგის (უცხო) უსახელო ვაჟის“ ისტორიამ, კერძოდ მისმა ქართულმა ვარიანტმა, რომელიც უკიდურეს შემთხვევაში შეიძლება ირანული წარმოშობისაც იყოს.

სხენებული მხატვრულ-ესთეტიკური სისტემების ცვლის ქრონოლოგიური საზღვრების დადგენა, ვფიქრობთ, არაა ძნელი. ცნობილია, რომ პეჩენეგურ-მონგოლურმა ეპოქამ ოსური ფოლკლორის განვითარებაში ნამდვილი საგმირო ეპოსი შემოიტანა და საგმირო ეპოსის ტრადიციაც ამ პერიოდში ცხოვრებისეული იყო. ურიზმაგის ტიპის ჩამოყალიბების შესაძლებლობა მე-13—14 საუკუნეებამდე არ არსებობდა. ეს საერთოდ ითქმის ფოლკლორის გამო, როცა საქმე ეხება კოლექტიური შემოქმედების მიმდინარეობას და მისი ქრონოლოგიური ფარგლები მხოლოდ საუკუნეებით გაიზომება. უფრო ვიწრო დროული საზღვრები შეიძლება მხოლოდ კონკრეტული სიუჟეტების შემთხვევაში ვეძებოთ.

აქ ერთი წამით უნდა შევჩერდეთ და საკითხს ოდნავ გადავუხვიოთ, რათა უფრო ახლოს მივიდეთ შემოქმედებით-ისტორიული მდინარების ახსნასთან. ურიზმაგის ციკლი სხვა თემებსა და მოტივებს რომ არ მოიცავდეს, რომლის შესახებაც აქამდე ვლაპარაკობდით, მაშინ ჩვენი ინტერპრეტაცია ძირითადად დასრულებულად შეიძლება ჩაგვეთვალოს. მაგრამ ამ ციკლთან დაკავშირებულ სიუჟეტებში უთუოდ გვხვდება საგმირო-ეპიკური და მითური შტრიხები. სწორედ ამან მისცა მკვლევარებს საბაბი, რომ ურიზმაგის ციკლი მთლიანად ეპოსის არქაულ ფენას მიაკუთვნონ და ეპოსის ბირთვის კუთვნილებად ჩათვალონ; ასე მოექცნენ ისინი იმ საგმირო თქმულებასაც, რომელიც ჩვენი გამოკვლევის უშუალო საგანს შეადგენს. მაგალითად, გ. დუმეზილი აცხადებს,

რომ მითების გმირები ღმერთები და ნახევარღმერთები ფოლკლორული სიუჟეტის მსკლელობაში ხშირად გადაიქცევიან ხოლმე ყოველდღიური ამბების, თვით ანეკდოტების გმირებადაც კი [11, 167 ტ.]. ვ. აბაევი კვლევას მთლიანად ამ მიმართულებით წარმართავს: „ჩვენ გვეონია, — წერს იგი, — რომ ურ-ზმაგისა და სათანას ციკლშიც სწორედ ისეთი ძველი, მითური სახეების დეგრადაციასთან გვაქვს საქმე; ამასთან „ამქვეყნიურად“ წარმოსახული გმირების კავშირი ღმერთების ანდა ნახევარღმერთების პროტოტიპებთან ჯერ კიდევ ნათელი და საგრძნობია“ [1, 39].

ვ. აბაევი ამის შემდეგ თანმიმდევრობით არჩევს ურიზმაგის ციკლის ყველა იმ ელემენტს, როლითაც, მისი აზრით, ზემოთ მოყვანილი შეხედულება მტკიცდება, და ერთ ნაწილში მაინც უძველესად მოჩანს მითი. მაგრამ ჩვენ ვერ დავეთანხმებით მკვლევარს (სხვათა შორის) „ურიზმაგის უსახლო (უცხო) ვაჟის“ ინტერპრეტაციაში. მისი შეხედულება ამ საკითხთან დაკავშირებით უკვე მოიყვანეთ, ახლა კი შევავსებთ შემდეგით: „ურიზმაგ-კრონოსის პარალელი კიდევ უფრო საყურადღებო დადასტურებას პოულობს. კრონოსი, როგორც ცნობილია, თავის შვილებს ყლაპავდა. მხოლოდ ზევსის გადარჩენა შესლო დედამ, მარტო იგი გადაურჩა თავისი ძმების ბედს. იგივე მიეწერება ურიზმაგსაც: მისი შვილებიც მამის ხელით იღუპებიან. ერთი დიგორული (ოსური ტომი. — მ. ი.) ვარიანტის თანახმად ურიზმაგის 16 ვაჟმა პოვა მამის ხელით სიკვდილი. მეჩვიდმეტე შვილი სათანამ აღსაზრდელად წყალქვეშა სამეფოში გააბარა, ისე, რომ არც კი უჩვენებია მამისთვის. ბედის განგებით ურიზმაგი ღონეთიერებთან მოხედება და უნებლიეთ საკუთარ ვაჟს მოკლავს“ [1, 40].

ამ ორ სიუჟეტს შორის მსგავსებას ვერ ვუარყოფთ, თუმცა უნდა ვთქვათ, რგი ზედაპირულია. კრონოსი-ზევისისა და ურიზმაგის — „უსახლო (უცხო) ვაჟის“ ამბებს შორის, არათუ გენეტიკური (ამას ვ. აბაევიც არ გულისხმობდა), არამედ ტიპოლოგიური მსგავსებაც კი არ არსებობს.

ვ. მელეტინსკიც ბოლომდე განიხილავს ურიზმაგის ციკლის არქაულ შტრიხებს, მაგრამ ვ. აბაევისგან განსხვავებულ დასკვნებამდე მიდის. იგი ციკლის ცენტრალურ თემად, — ჩვენი აზრით, არა საკმარის საფუძვლიანად, — ურიზმაგის უკანასკნელ „ბაღც“-ს (ოსურად: ბრძოლა, თავგადასავალი) თვლის. ეს უკანასკნელი აგრეთვე საერთაშორისო ეპიკურ თემას წარმოადგენს: მოხუცებულ გმირს ახალგაზრდები დასცინიან, არცხვენენ; საკუთარი თხოვნით ყუთში კეტავენ და ღია ზღვაში აგდებენ. მოხუცი ტყვედ ჩავარდება; ეშმაკური ორაზროვნებით, გამოცანების შეთვლით ახერხებს, რომ გამტაცებელს გამოსახსნელი ფული მისცეს, იგი, პირიქით, გმირ ხალხს ნადავლს შესძენს და საკუთარ თავსაც თავისუფლებას მოუტანს. ეს სიუჟეტი უძველესად ოქაზის უფროსის აპოლოგიაა: „კარგია მოხუცი სახლში“ — თემის ესთეტიკური გამოხატულება.

ვ. მელეტინსკი ამ თემას განმარტავდებელ დასკვნამდე მიჰყავს: „ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ურიზმაგი წმინდა ეპიკურ-ჰეროიკული სახეა, აღრეალა-ნური პატრიარქალური საზოგადოების ტენდენციების თავისებურად ამსახველი. ურიზმაგი პირველ ყოვლისა, პატრიარქია და შემდეგ წინაპარი, გვარის უფემდეგბელი...“ [19, 192—193].

„პატრიარქატზე“ აქ სიტყვაიც არაა ნათქვამი, მაგრამ, ჩვენი აზრით, თქმულების არქაიზაცია აქაც გადაჭარბებულად იჩენს თავს. ურიზმაგის შესახებ

ა. ანშაა წერს: „...ოსურ ეპოსში გვიანი პატრიარქალური საზოგადოების გმირების სრულ უპირატესობას ვერძნობთ...“ [5:34]. ა. ბიზირიოვი აგრეთვე, როგორც აღვნიშნეთ, ურიზმაგის ციკლს თითქმის გამოყოფს ნართული ეპოსიდან. ზოგადად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ აღნიშნული საგმირო ეპოსის ადრინდელ წარმოშობას ყველა მკვლევარი ადასტურებს. კერძოდ, შ. ინალ-იფა. ნართული ეპოსის უძველესი ციკლის წარმოშობას („ურიზმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟისაც“) ჩრდილოკავკასიური, ალანური ტომების პერიოდს უკავშირებს. ე. ი. მე-10—12 საუკუნეებს, თუმცა მსჯელობიდან ნათლად გამოსჭვივის, რომ იგი მე-5 საუკუნის წინა პერიოდს, დაახლოებით ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყის ეპოქას ვარაუდობს.

ახლა დავუბრუნდეთ საკითხს, თუ რატომ ვერ გავიზიარებთ ნართული თქმულების მკვლევართა შორის გავრცელებულ ეპოსის არქაიზაციისაკენ ლტოლვას და მასთან ერთად ურიზმაგის ციკლის არსებულ შეფასებასაც.

ბუნებრივია, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქ ირანულ-ქართულ პარალელს ენიჭება. ჩვენი აზრით, იგი საფუძვლიანად არის დათარიღებული, დათარიღებისათვის კი ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან დასაყრდენს „ურიზმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ თქმულება წარმოადგენს, რომელიც თავისი მხრით ე. წ. საერთაშორისო გვიანი მოხეტიალე თემების რიგს მიეკუთვნება. რასაკვირველია, საერთაშორისო მოხეტიალე ხასიათის სიუჟეტები ტიპოლოგიურ თვალსაზრისით უძველესნიც შეიძლება იყოს. უფრო მეტიც, განსაზღვრულ დონემდე შეიძლება ისინი კავკასიის სოციალურ საფუძველსაც შეეფერებოდნენ თვით ნაგვიანვეი ნაესხობის შემთხვევაშიც, თუკი მხედველობაში მივიღებთ იმას, რომ ეს საზოგადოებანი ჯერ კიდევ მე-19—20 საუკუნეში თავიანთი სოციალური სტრუქტურით რამდენადმე არქაულნი იყვნენ. ტიპოლოგიურ ეთნოგრაფიულ-ფოლკლორისტულ ანალიზს ზოგ შემთხვევაში შეუძლია მკვლევარი გზასაც ააღინოს, როგორც ეს ვნახეთ ნართული ეპოსის შესწავლის მაგალითზე.

მართალია, ირანულ-ქართული დასტანი არ შეიცავს „საკუთარი შვილის ფატალური მოკვლის“ თემას, მაგრამ ამას მაინც ვერ ჩავთვლით საზოგადოებრივი ფორმაციის სინქრონულ — უშუალოდ ამსახველ სიუჟეტად. ეს იმის გამო, რომ ხალხური წიგნის მხოლოდ ოთხ რედაქციას ვიცნობთ ჯერჯერობით, თანაც აქამდე ფიქსირებული არ არის უშუამავლად აღიარებული ქართული ფოლკლორული რედაქცია. ამავე დროს იმაზეც უნდა ვიფიქროთ, რომ კავკასიის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გასულ საუკუნემდე შემორჩენილ-გაძიძავეების ჩვეულების გამოხატულება სათანას მიერ ბავშვის აღსაზრდელად სხვის ოჯახში მიყვანა.

აქ არანაკლებ მნიშვნელოვანი უნდა იყოს ეპოსის ევოლუციის ერთი ტენდენცია, რომელსაც ა. ბიზირიოვი მიიქცია ყურადღება: „ახსართაკავების ტონის უკანასკნელი, მეოთხე თაობის შესახებ არსებული თქმულებების ციკლი ახალგაზრდა გმირთა ცხოვრებაზე მოგვიტხრობს, იმაზე, ვინც ვერ მიაღწიეს თავიანთი ცხოვრების დაისს და ადრეულად დაიღუპნენ. ...ნართების მთელ ტომთან ერთად. რაღაც ბოროტი ბედისწერა დასწოლია თავს ურიზმაგის ვაჟებს: პირველი მათგანი მამის ხელით იღუპება. თანაც მთავარ საგმირო საქმეს — თერქ-თურქების განდევნას სიკვდილის შემდეგ ახერხებს“ [6, 453].

აქ დროული იქნება, დავუბრუნდეთ ვ. აბაევის ზემოთ ნაჩვენებ მოსაზრებას ანტიკური პარალელის, კრონოსისა და ზევსის თაობაზე. უკვე ითქვა, ეს

ერთი შეხედვით მნიშვნელოვანი კავშირი, სინამდვილეში მხოლოდ ზედაპირული, უფრო ზუსტად, მოჩვენებითია. სინამდვილეში ბერძნულ მითში იმის შესახებ კი არაა ლაპარაკი, რომ კრონოსი ფატალურად კლავს საკუთარ შვილებს, არამედ „საკუთარი შვილის მოკვლა“ აქ სავსებით ცნობიერი და წინასწარგანსაზღვრულია. ამნაირად ეს თემა მთლიანად საპირისპირო ნიშნების მატარებელი არის, ვიდრე „უროზმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ თქმულება. ზევსი ცოცხალი რჩება. იგი, ღმერთების ახალი თაობის წინაპარი, ცვლის კრონოსს. არაფერი ამის მსგავსი არ გვხვდება ნართულ ეპოსში! (აღსანიშნავია, კრონოს-ზევსის მითოლოგიის ტიპოლოგიური პარალელი მართლაც გვხვდება კავკასიურ, ასევე ოსურ ფოლკლორშიც და შეუძლებელი არ არის, რომ სწორედ ეს ტრადიცია აფერადებდა ჩვენ მიერ გაანალიზებულ საგმირო თქმულებებს, მაგრამ მის უშუალო კავშირზე ვერაფერს ვიტყვით).

„საკუთარი შვილის ფატალური მკვლელობის“ თემის კიდევ ერთი შესაძლებელი (ალბათ, ყველაზე სარწმუნო) წყარო „როსტომის თქმულება“ და მისი ფოლკლორული ვარიანტები არის, თუმცა ე. მელეტინსკი საკმაოდ დამაჯერებელი არგუმენტებით (უფრო სწორად — დედუქციით) ცდილობდა მის უარყოფას [18, 62].

ამ თქმულებისა და განხილული უროზმაგის ციკლის ერთიანობის საკითხში ჩვენ ვადაპყვევებ მნიშვნელობას ვანიჭებთ ისტორიულად წარმოშობილ ქართულ-ოსურ სამხედრო, სავაჭრო, დინასტიურ, პოლიტიკურ და კულტურულ ურთიერთობათა განსაკუთრებულად ინტენსიურ დინებას. დამახასიათებელია, ეს კავშირები შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიული შეგნებისთვის, თითქმის ხალხთა ეთნოგენების გარეგანადაც იღებენ საწყისს. სათვალავი არ ვაჩნია ოსურ სულიერ კულტურაში შესამჩნევ ქართულ ნასესხობებს. მე-19 საუკუნემდე ოსებს არ შეუქმნიათ წერილობითი კულტურა (ქართველებს არა უგვიანეს მე-4 საუკუნიდან გააჩნიათ ლიტერატურა); ამის გამო ეს კონტაქტები, — ნასესხობანი რა წყაროდანაც არ უნდა მომდინარეობდნენ, — უშუალოდ ზეპირმეტყველების გზით გადადიოდა და ფოლკლორულ ტრადიციებს ამდიდრებდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი ისაა, რომ [3, 13—14; 7, 138—174; 8, 181—198] არსებობს რუსთაველის, მე-12 საუკუნეში შექმნილი საგმირო-რომანტიკული ეპოსის „ვეფხისტყაოსნის“ ოსური ფოლკლორული ვარიანტი, აგრეთვე ამირან-დარეჯანის ისიც (ბუნებრივია, არსებობს რუსთაველის ეპოსის ქართული ფოლკლორული რედაქცია).

ფირდოუსის გენიალური ქმნილების მდიდარ ფილაციას ვხვდებით ქართულ ლიტერატურაში და ფოლკლორში. განსაკუთრებით როსტომის ციკლია ამ მხრივ პოპულარული. სრულიად დამარწმუნებელია ქართული ფილოლოგიის განსაზღვრებანი, რომ ქართულ ზეპირსიტყვიერებაში უკვე არსებობდნენ ირანული ეპოსის ისეთი ქმნილებანი, რომლებიც ფირდოუსის ნაწარმოებების წყაროები იყვნენ; და სიტყვიერი კავშირი საქართველოსა და ირანს შორის მომდევნო საუკუნეებშიც არ შეწყვეტილა. აქ საქმე გვაქვს ფოლკლორისა და ლიტერატურის საოცრად რთულსა და შეკავშირებულ, უმაღლესი დონის ურთიერთმიმართებითი კავშირის სისტემასთან [16, 323—338].

აღნიშნულის შემდეგ არაფერი გასაოცარი არ არის იმაში, რომ ქართულმა ლიტერატურულმა პროდუქციამ და ფოლკლორულმა ტრადიციამ გველენა მოახდინა ოსურ ხალხურ პოეზიაზე, რომ როსტომის სახემ და მისმა საგმირო საქმეებმა აქაც პოვეს გამოხმაურება.

დასასრულ, გვიხსენით ერთი, აგრეთვე ირანული წარმოშობის, უზარმაზარი მოცულობის რაინდული რომანი, რომელიც ქართულ-ოსური ფოლკლორული ციკლის საწყისად იქცა. ესაა ქართული „ყარამანიანი“ (ირანული ყაპრამან-ნამე), მე-18 საუკუნის ბოლოს თარგმნილი სპარსულიდან [16, 354—355; 3, 142—147], შესაძლებელია სწორედ იმ დროს, როცა დასტანი „ბაღდადელი მეფის ამბავი“ იქნა გადმოთარგმნილი. ჩვენი ჰიპოთეზის თანახმად იგი გენეტიკურადაა დაკავშირებული ურიზმაგის განხილულ თქმულებასთან. არ შევცდებით, თუ ცილევ ერთხელ ვესვამთ ხაზს იმ ფაქტს, რომ ამ თქმულებას ოსურის გარდა ნართული ეპოსის სხვა არც ერთი ეთნიკური ვარიანტი არ იცნობს!) ამ უკანასკნელს ქართულ-ოსური ფოლკლორული კავშირების ზევით მოხაზულ დინებას მივაკუთვნებთ და საგმირო თქმულების წყაროდ ირანულ-ქართულ ხალხურ წიგნს ჩავთვლით.

„ურიზმაგის უსახელო (უცხო) ვაჟის“ თქმულების შემოქმედებით-ისტორიული ევოლუცია შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვყალიბოთ.

ურიზმაგი, სახელის მიხედვით, ირანულ-ოსური ტოტემური წარმოშობისაა (სახელი ძველი ირანული სიტყვიდან „ვარაზა“ „გარეული ტახი“ მომდინარეობს [1, 25—26]; მითურ-პეროიკული სახის ფორმირება სინკრეტიული ხასიათისა უნდა ყოფილიყო (ამ ტიპის ანალიზი ჭერ კილევ მომავლის საქმეა). ნართული ეპოსის გმირების გენეალოგიის მოწესრიგების პერიოდში (დაახლოებით მე-13—14 საუკუნეებიდან მოყოლებული) ურიზმაგს უნდა შეესრულებინა პატრიარქის — ეროვნული გმირის — ოჯახის უფროსის ასევე სინკრეტული როლი. ბუნებრივია, აქ შედარებით სხვა ხარისხის სინკრეტიზმზეა ლაპარაკი, ვიდრე მითური აზროვნების სტრუქტურაში ვხვდებით. როგორც ტიპმა, ურიზმაგმა განვითარების დონის მხრივ საკმაოდ უკან ჩამოიტოვა „გმირული ეპოქა“ და ანალიტიკურ-ისტორიულად აზროვნებს და რეაგირებს სოციალურ პრობლემებზე. ფოლკლორის ევოლუციის ამ მონაკვეთზე რებრეზენტულ ჟანრებად გვევლინება: ისტორიული სიმღერა, კლასიკური ბალადა, ზღაპარი თავისი მრავალსახეობით, ყოველდღიური თემატიკის ამსახველი ანეკდოტები და სხვა, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში — საგმირო ეპოსი.

ახლა თვალი გადავავლოთ ოსური საზოგადოებრივი განვითარების ამ გვიან, ფეოდალურ ხანას. ფეოდალიზმის არსებობის პირობები აქ სხვა იყო, ვიდრე შუა საუკუნეების ევროპაში. პატრიარქალური თაობების რიცხოვრები ზრდის დროს, ეროვნებათა პერმანენტული შეჯახების პერიოდში მხოლოდ და მხოლოდ პიროვნულ ავტორიტეტებზე დამყარებული „მოხუცების“ ძალაუფლება უფრო და უფრო სუსტდებოდა. სამაგიეროდ ერისა და ტომის სტრუქტურაში საგრძნობლად დიდ როლს თამაშობენ სამხედრო მეთაურთა ესკორტის წევრები და თვით ესკორტი, რომელიც ვითარცა გაერთიანება ხალხს მოწყვეტილი იყო. ასეთ ვითარებაში იშვიათი იყო საკუთარი ხალხისგან განდევნილთა მთავრებად გახდომა. (ნართული ეპოსი არცთუ იშვიათად უსვამს ხაზს ურიზმაგის „უცხოობას“, მისი ავტორიტეტიც თავიდანვე მტრულ განწყობილებას იწვევს). გაბატონებული ფეოდალური კლასი იძულებული ხდებოდა, ანგარიში გაეწია ერის ცხოვრებისეული ტრადიციებისა და იდეოლოგიისთვის. ამას თვალსაჩინოდ ასახავს როგორც ფოლკლორი, ისე თითქმის ჩვენს დღეებამდე მოღწეული ადამიანთა ურთიერთობის ნორმათა სისტემები [10, 198].

ფეოდალურმა საზოგადოებრივმა ურთიერთობებმა და მათმა შესატყვისმა იდეოლოგიურმა სისტემებმა გახადეს შესაძლებელი, ერთი მხრივ, ურინზმავის არქაული სახის შემონახვა და შემდგომი ევოლუცია საგმირო ეპოსის ჩარჩოებში; მეორე მხრივ, „ანალიტიკურ-ისტორიული“ აზროვნების შესატყვისი ესთეტიკური სტრუქტურა სათანადო ეპიკური მასალის შერჩევას მოითხოვდა ტრადიციების მაცოცხლებელთაგან. ამიტომაც კანონზომიერია ის მასალა, რაც ურინზმავის ციკლის მაგალითზე ვნახეთ. აქ არის „საერთაშორისო ზონგტიალე“ ეპიკა, ზღაპრები, თქმულებები, ანეკდოტები, მის თემატიკას შეადგენს: ოჯახური ურთიერთობანი, ოჯახის რეაბილიტაცია, მისი როლის იდეალიზაცია.

ეს კი კოლექტიური შემოქმედების უბაღლო გენიალურობაზე მიუთითებს.

დასახელებული ლიტერატურა

1. В. И. Абаев, Нартовский эпос, Известия Северо-Осетинского научно-исследовательского института, том X, вып. I, Дзауджикау, 1945.
2. В. И. Абаев, Проблемы нартовского эпоса, сборник „Нартский эпос“, Материалы совещания 19—20 окт. 1956, Орджоникидзе, 1957.
3. В. И. Абаев, «Даредзидановские» сказания у осетин, Амраш, Осетинский эпос, Москва-Ленинград, 1922.
4. А. И. Алиева, Адыгский нартовский эпос, Москва-Нальчик, 1969.
5. А. А. Аниба, Вопросы поэтики нартовского эпоса, Тбилиси, 1970.
6. А. Х. Бязилов, К вопросу о круге осетинских нартовских сказаний, Сборник сказаний о нартах — эпос народов Кавказа, Москва, 1969.
7. მ. ნ. ქოჯანი, ქართული ეპოსი, წიგნი II, თბილისი, 1965.
8. М. Я. Чиковани, Народный грузинский эпос о прикованном Амيرانе, Москва, 1966.
9. У. Б. Далгат, Героический эпос чеченцев и ингушей, Москва, 1972.
10. Н. М. Дрягин, Лишвиные мотивы нартовского эпоса, Тристан и Изольда, Ленинград, 1932.
11. G. Dumézil, Les légendes sur les Nartes, Paris, 1930.
12. А. М. Гадагатль, Героический эпос Нарты и его генезис, Краснодар, 1967.
13. ა. გვახარია, სპარსული ხალხური პროზის ისტორიიდან (დათანგბი), თბილისი, 1973.
14. Ш. Д. Инал-Ипа, Исторические корни древней культурной общности кавказских народов (опыт сравнительного изучения нартовского эпоса). Сб.: Сказания о нартах — эпос народов Кавказа, Москва, 1960.
15. А. Б. Кялов, Осетины (историко-этнографическое исследование), Москва, 1957.
16. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ძველი ლიტერატურა, II, თბილისი, 1958.
17. Е. И. Крупинов, Древняя история Северного Кавказа, Москва, 1960.
18. Е. М. Мелетинский, Место нартовских сказаний в истории эпоса, сбор. Нартский эпос, материалы совещания 19—20 окт. 1956 г., Орджоникидзе, 1957.
19. Е. М. Мелетинский, Происхождение героического эпоса, Москва, 1965.
20. Нарты, Эпос осетинского народа, Москва, 1957.
21. Нарты, адыгский героический эпос, Москва, 1974.
22. Ш. Х. Салакья, Абхазский народный героический эпос, Тбилиси, 1966.
23. Сказания о нартовских богатырях, Осетинский эпос, Москва, 1966.
24. А. Т. Шортанов, Героический эпос, «Нарты», Сказания о нартах — эпос народов Кавказа, Москва, 1969.
25. И. В. Тресков, Фольклорные связи Северного Кавказа, Нальчик, 1963.

უნგრეთის მეცნიერებთა აკადემიის ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის ფოლკლორის განყოფილება, ქ. ბუდაპეშტი

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებთა აკადემიის შ. რუსააკელის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

მეხე ლავითაჲ

ანტიფონური შესრულების ტრადიციები ზეპირსიტყვიერებასა და ხალხური შემოქმედების მომიჯნავე ღარბებში

სინკრეტიზმი პირველყოფილი ხელოვნების არსებობის მთავარ ფორმას წარმოადგენდა¹ და მან სხვადასხვა ხალხის ცხოვრებაში სხვადასხვანაირი ასახვა ჰპოვა. ქართულ სინამდვილეში სინკრეტული ხელოვნების ნათელ გამოხატულებას წარმოადგენს ჩვენამდე კარგად შემონახული საფერხისო სიმღერა „სამაია“², მეგრულ-გურული „მზე შინა“³, შაირის სახელწოდებით ცნობილი სვანური ფერხული⁴, აჭარული ჩეჩვისა და რთვის („ო მ ნ ა ნ ი და ნ ა ნ ა“), საქორწილო („საეკური“ — „ჰა მ ნ ა ნ ი“, „ნ ა ნ ი და ნ ა ნ ა მ“ „ოჰო მ ნ ა ნ ა“)⁵, საძეობო („ნ ა მ ნ ა მ“, „ნ ი ნ ა მ ნ ა“)⁶, საფერხისო სიმღერები და სხვა.

ერთ-ერთი აჭარული საფერხისო სიმღერის შესრულება ასეა აღწერილი: „გაყოფილი ვიყავით ქალები და კაცები. ხან კაცები დემწყებდენ, ხან ქალები. ორ-ორ თულათ ვიყავით დაყოფილი. ამ ქალებს ერთი მეთავე ყავდათ. ეს მეთავე რომ ლექსს იტყოდა, ერთი თული (რომელშიც სამი კაცი შედიოდა) მუბანებდა, მემრე მეორე აართმევდა. ზოგიც ამ სიმღერის დროს სამობდა. ვინც არც მღეროდა და არც სამობდა, ის ტაშს არტყამდა“⁷. როგორც ვხედავთ, აქ საქმე გვაქვს შესრულების აშკარა სინკრეტულ ხასიათთან. ეს ნიშნები ასევე ნათლად აქვს გამოხატული ჩეჩვისა და რთვის საფერხისო სიმღერებს.

გუნდური სინკრეტიზმის თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ლაზურში დაცული გუნდური შეჯიბრის ტრადიცია: „ქალთა და მამაკაცთა ორგუნდოვანი ნადური სიმღერის დროს იწყება შეჯიბრება („გეჭგინაშა ბირაფა“ — სიმღერაში შეჯიბრება). მთავარ ფიგურებს კორიფეები წარმოადგენენ, ისინი ექსპრომტად თხზავენ საპასუხო ლექსებს და იქვე ჩუმად კარნახობენ თავიანთ გუნდს. გუნდი კორიფეს ნაკარნახევს სიმღერით იმეორებს“⁸.

ლაზურ ნადში, სააპეროდ გაყოფილ ჯგუფებში შეყვარებული ქალ-ვაჟი რომ მოხედებიან, მამაკაცთა კორიფე თხზავს და ჯგუფს ვაჟის სათქმელს ჩუ-

1 მ. ჩიქოვანი, ქართული ფოლკლორი, თბ., 1946, გვ. 39.

2 ა. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, „სამაია“, ქუთნ. „ცისკარი“, 1861, № 11.

3 შ. ა ს ლ ა ნ ი შ ვ ი ლ ი, ნარკვევები ქართული ხალხური სიმღერების შესახებ, I, თბ., 1954, გვ. 260.

4 ელ. ვ ი რ ს ა ლ ა ძ ე, ქართული ხალხური სატრფიალო ლირიკის ძირითადი სახეობანი, „ლიტერატურული ძიებანი“, მ, თბ., 1958, გვ. 288.

5 ა. მ ს ხ ა ლ ა ძ ე, აჭარის საოჯახო-საწესჩვეულებო პოეზია, ბათუმი, 1969, გვ. 91.

6 იქვე, გვ. 29.

7 ე. ზ ო ი ძ ე, გაშიორების ტრადიცია აჭარაში, ქუთნ. „ჰორიხი“, №5, გვ. 86, 1971.

8 ზ. თ ა ნ დ ი ლ ა ე ა, ლაზური ხალხური პოეზია, ბათუმი, 1972, გვ. 28.

ნად კარნახობს, ხოლო ქალთა კორიფე—ქალის სათქმელს. აქ „ნოდერიქ ყორიფელი ბიჭი და ეულანში ჰაჯით ღარღარათს—ნადი შეყვარებული ქალ-ვაჟის პირით ლაპარაკობს“⁹, რაც ქალ-ვაჟის შეფარვით გაშიარებას წარმოადგენს. ლაზურ ქორწილში სრულდება მენავე-მაყრების დიალოგური ლექს-სმღერები, რაც თავისი ბუნებით გუნდური გაშიარებაა¹⁰. სიმღერა-დიალოგები იმართება აგრეთვე ქალთა და მამაკაცთა გუნდებს შორის. ერთ-ერთი ამგვარია საქორწილო საცეკვაო სიმღერა „უჩა ბიჭი“ („შაგი ბიჭი“)¹¹, რომელიც ცეკვასთან ერთად სრულდება. გუნდური გაჯიბრების აღნიშნული ნიმუშები შესრულების ანტიფონური ჩასიათით სინკრეტიზმის თავისებური გამოხატულებაა.

ლაზურ გაშიარებაში შენონახული კორიფეს გადაამალვის ფაქტი საყურადღებოა თავისი იშვიათობით. ეს ეპიზოდი ავსებს განვითარების ჩავარდნილ საფეხურს: გუნდური ანტიფონია—ფსევდოგუნდური ანტიფონია (კორიფეს გადაამალვის გამო) — ინდივიდუალური ანტიფონია. კორიფეს გადაამალვა კი ის მომენტი უნდა იყოს, როცა გუნდური სინკრეტიზმი ჯერ კიდევ არაა დაშლილი, თუმცა, ძველი უცილობლობა დაკარგული აქვს. განვითარების შენდგომ საფეხურზე კორიფეებმა მოიპოვეს სააშკარაოზე გამოსვლის უფლება, რაც გუნდური სინკრეტიზმის საბოლოო დაშლას მოასწავებდა.

გარდა გუნდური გაბაასება-დიალოგისა. ცნობილია გუნდისა და კორიფეს გაბაასება-დიალოგი. ამის ნიმუშია. მაგალითად. აჭარულში დაცული პატარძლისა და გუნდის გაბაასება-დიალოგი:

- მაე აბრეშუმის საყაბე კ-ნ მოგიტანა?
- ჩემმა აღამ. საყვარელმა, მან მოგიტანა.
- ყურზე საყურე გიღია, ენ მოგიტანა?
- ჩემმა ჯანამ. საყვარელმა, მან მოგიტანა.
- ხელზე საათი გაბია, ენ მოგიტანა?
- ჩემმა აღამ. საყვარელმა, მან მოგიტანა.
- თითზე ბეჭედი რომ გაქვა, ენ მოგიტანა?
- ჩემმა ჯანამ, საყვარელმა, მან მოგიტანა¹².

ესაა საქორწილო ფერხული, რომელიც საპატარძლოსთან გამოშვებობების დროს სრულდებოდა. შესრულების წესი სინკრეტულია: „ახალგაზრდა ქალებს პირბადეჩამოფარებული, აცრემლებული საპატარძლო წრის შუაში ჰყავთ ჩაყენებული, ნელ-ნელა წრეს უვლიან და ლექსებს უმღერიან“¹³. წარმოდგენილ ნიმუშში გუნდისა და კორიფეს გაბაასება-დიალოგი თავისი ანტიფონური შესრულების ჩასიათით ცნობილ „მზე შინა“-ს ემსგავსება და უთუოდ აღრინდელ პერიოდს მიეკუთვნება.

ანტიფონია თანაბრად დამახასიათებელია საქართველოს ყველა კუთხის ზეპირსიტყვიერებისათვის. იგი ასევე შენარჩუნებულია ძველ ქართულ ტერიტორიებზეც, როგორცაა შავშეთ-კლარჯეთი¹⁴. ანტიფონური შესრულება ასევე გავრცელებული იყო ძველი და საშუალო საუკუნეების მსოფლიოს სხვა

9 ზ. თ ა ნ დ ი ლ ა ე ა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 30.

10 იქვე, გვ. 125.

11 იქვე, გვ. 133.

12 ა. მ ს ხ ა ლ ა ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

13 იქვე, გვ. 60.

14 Н. Марр. Дневник поездки в Шапшети и Кларджети, ТР, Свб., 1911, гв. 53.

ხალხებშიც. მაგალითად, საბერძნეთში საგალობლები და სიმღერები ჩვეულებრივი გუნდების მიერ სრულდებოდა კითარისა და ფლეიტის აკომპანიმენტით და სოლისტების ჩართვით, რომლის დროსაც ხშირად რამდენიმე გუნდი ერთმანეთს ეჯიბრებოდა; ატიკაში გავრცელებული „სქოლიოები“, რომელიც *versibus alternis opprobria ructica* და გალექსილი „ედლა“, გერმანიაში გავრცელებული ფერხულის ფორმა, რომლის დროსაც ქალები და მამაკაცები პაექრობდნენ და ა. შ. საშუალო საუკუნეებში ვირგილიუსისა და ჰორაციუსის, აგრეთვე ხალხური სასიმღერო ანტიფონიზმის გავლენით პროფესიონალმა პოეტებმაც დაიწყეს ანტიფონური ნაწარმოებების შექმნა¹⁵.

ამებზეურ-დიალოგური წესით სრულდებოდა აგრეთვე ეპიკური ქმნილებებიც, მაგალითად, პოენა როლანდზე¹⁶ ანდა ქართული „მაღლა მთას მოდგა“ და „ეთერიანი“¹⁷.

გაჯიბრება-დიალოგს ადგილი აქვს რუსულ და გერმანულ საგაზაფხულო სიმღერების შესრულებისას, ფრანგულ და ესტონურ ქორწილში, დანიის, ბავარიის, ავსტრიის, ისლანდიის და სხვა ქვეყნების მკვიდრთა შორის სხვადასხვა საყოფიერო და საწესჩვეულებო ტრადიციებთან დაკავშირებით¹⁸.

როგორც ვხედავთ, ანტიფონური შესრულება პირველყოფილი სინკრეტიზმისათვის საერთოდ დამახასიათებელ მოვლენას წარმოადგენდა. სინკრეტიზმის რღვევის შემდეგ, როგორც ცნობილია, მისმა შენადგუნელმა ნაწილებმა (მუსიკა, ცეკვა, სიმღერა) ცალ-ცალკე არსებობა განაგრძეს. საინტერესოა, დაშლისა და ცალ-ცალკე გამოყოფის შემდეგაც თითოეულმა მათგანმა თავისებურად შეინარჩუნა სინკრეტიზმისდროინდელი ანტიფონურობა. აქედან მივიღეთ მოგვიანებით ლექსში შეჯიბრების, ანუ გაშაირება-დიალოგის, სხვადასხვა სახე: კათა, გუნდის ბანის ფონზე ორ სოლისტს შორის ლექსებით შეჯიბრება, ორი სოლისტის გაშაირება-შეჯიბრი გუნდის გარეშე¹⁹ და სხვა. გაშაირება-დიალოგის ამგვარ წარმოშობაზე მიგვანიშნებს ზეპირსიტყვიერების ისეთი პოეტურა ნიმუშები, რომლებიც შეიძლება შესრულდეს როგორც გუნდურად, ისე ინდივიდუალურადაც. პროფ. მ. ჩიქოვანი მსგავს ნიმუშად ასახელებს ფშავურ ლექსს „სიყვარული ვაყიკასი და ზეარამზისა“²⁰.

ანტიფონურ ნიმუშებადაა მიჩნეული აგრეთვე საყოფიერო ლექსები: „კოსია, ვისია ქალი ლამაზია“, „ქალო კრულო“, „გოგოვ შეჩერდი ერთ წაშა“. ამათ გვერდით შეიძლება დავასახელოთ აჭარული „წყალს ნათობი ჩაიოპქონდა“.

შეარსულების ხალხურ ტრადიციებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ვუნდური სინკრეტიზმის დაშლის შემდეგ ანტიფონური შესრულების სახე შეინარჩუნა არა მხოლოდ დიალოგურმა პოეტურმა ტექსტმა (გაშაირება მელოდიის გარეშე) და სიმღერამ, არამედ ისეთმა დარგებმა, რომელთა შესრულებაც ხშირად ყოველგვარი პოეტური ტექსტის გარეშე ხდება (მუსიკა, ცეკვა).

რამდენიმე სიტყვით ჩვენ აქ შევჩერდებით სიმღერაში, დაკვრასა და ცეკვაში გაჯიბრებაზე, როგორც გაშაირება-გაბაასების ტრადიციის წანამძღვრებზე.

¹⁵ ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 341—342.

¹⁶ A. H. Бессоновский, *Собрание сочинений*, т. I, Петербург, 1913, гл. 109—129.

¹⁷ იხ. ვ. კოტეტიშვილი, დასახ. ნაშრომი.

¹⁸ ვრცლად იხ. A. H. Бессоновский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 109—129.

¹⁹ ვ. ვირსალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 288.

²⁰ მ. ჩიქოვანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 262.

შრომის პროცესში ნაღური სიმღერების შესრულებისას კომპლექტის მხარეში ხშირად იმართებოდა თურმე სიმღერა-გაჯიბრებანი: „ნაღში ხდებოდა შეჯიბრება „გადაკიდება“ ხმასა და ცოდნაში: მთქმელი მთქმელს გადააკიდებოდა. ვამყივანე — ვამყივანეს, შემხმობარი—შემხმობარს, ბანი—ბანს და სიმღერა უფრო საინტერესო და მიმზიდველი ხდებოდა“²¹.

სოფელ ლიხაურის მკვიდრის 80 წლის რაჟდენ დავითის ძე გორდეღაძის გადმოცემით, კომპლექტურ ნაღს სანახაობითი მხარის გამო მოსაზღვრე გურიის სოფლებიდანაც ესწრებოდნენ თურმე²². სიმღერაში გაჯიბრებას ზოგჯერ იმდენად აზარტული სახე მიეცემოდა, რომ ნაღი სამუშაოს მოსცდებოდა. ამის გამო ნაღს წინასწარ გამოყოფილი ჰყავდა ზედამხედველი, რომელსაც „ხელმომყრავი“ ეწოდებოდა. „ყანა რომ გათავდებოდა იმ ხელმომყრავს თოხზე დასმიდნენ, იქიდან-აქიდან მოკიდებდნენ ხელს, ასწევდნენ და წეიყვანდნენ სახლისკენ, საპართო“²³, — იგონებს მთქმელი.

რა პრივილეგია ენიჭებოდა გამარჯვებულ მხარეს, რაში მდგომარეობდა „გადაკიდების“ აზრი და მიზანი?! გარდა იმისა, რომ მომღერალ-შემსრულებელი აზტყივებდა თავის უპირატესობას სხვა შემსრულებელთა მიმართ, გამარჯვება მას გარკვეულ უფლებებსაც ანიჭებდა: მუშაობის დაწყებისას შეეძლო აერჩია კარგი ნაპირი, სადილის დროს მოხერხებულ ადგილას დამჯდარიყო სუფრასთან, პირველს გადაეღო კერძი და სხვა. გამარჯვებულს მასპინძელი სხვებისგან გამორჩევით დამატებით კერძს ან შარბათსაც მიაზომევდა ხოლმე.

ნაღური სიმღერების შესრულებაში გაჯიბრებას სოფელ ხალას მესოერები, 84 წლის ხუსეინ კონცელიძე ასე აგვიწერს: „ძველათ იყო ნაღური სიმღერები: ხელთახვაი, ხასანბეგურაი, გორდეღაი, ნიანაერულაი, ყაზანაი, ჯიქურაი; მომღერლები ჯგუფ-ჯგუფად მღეროდნენ. ერთი რომ დაასთავებოდა, მეორე დეიწყებდა. ნაპირის თავში იყო მოხარშული ხარის თავ-ფეხი. რომელი მომღერლებიც მიეგებდა, იმას ერგებოდა საჭმელათ“²⁴.

სიმღერაში გაჯიბრებისას გამარჯვებულს, ხალხი ისევე აფანანს ვა პატივს სცემს, როგორც გამარჯვებაში გამარჯვებულს. როგორც პირველ, ასე მეორე შემთხვევაში ძლიერის აღიარებასთან გვაქვს საქმე. სიმღერაში შეჯიბრი მთელ დღეს არ წყდებოდა და ზოგჯერ სამუშაოს დამთავრების შემდეგაც გრძელდებოდა: „დილიდან მოყოლებული საღამომდე მომღერლები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ სიმღერის ცოდნაში, ხოლო საღამოს, შრომის დამთავრებისას, ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ. „გადაკიდებოდნენ“ ხოლმე ხმაში, ხმით დამღევაში“²⁵.

სიმღერაში გაჯიბრება ზოგადღარტული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი მოვლენაა. ცნობილია ლეგენდა შაშვეთელი დარისპანისა და კაკაბეთელი თედოს პაქრობის შესახებ, რომელიც თურმე რამდენიმე დღეს ვაჭარტლებულა და, ხალხის გადმოცემით, ერთობ სევდიანადაც დასრულებულა. სიმღერაში დამარცხებული კაკაბეთელი თედო უზბო-უეკლოდ გადაკარგულა, ხოლო შაშვეთელს ამის გამო სიმღერაზე საერთოდ ხელი აუღია. ამ მომხბლავ ლეგენ-

²¹ ქ. ნოღაიღელი, ნარკვევები და ჩანაწერები, I, ბათუმი 1971, გვ. 157.

²² ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის (შემოკლებით: ბსკი) ფონდ. 2. საქმე 72, გვ. 59, 1963.

²³ ბსკი, ფ. 1, ს. 71, 1963.

²⁴ ბსკი, ფ. 1, ს. 59, გვ. 118, 1961.

²⁵ ქ. ნოღაიღელი, დაახ. ნაშრომი, გვ. 157.

დაწე ხალხს ლექსი გამოუთქვამს. რომელიც შემდეგ სიმღერად ქცეულა და „შაშვი-კაჯახის“ სახელწოდებით გავრცელებულა: მასში პოეტური გაპიროვნებით მოხდენილადაა ასახული ადამიანური ყოფა, ჩაქსოვილია სიმღერისადმი ქართული კაცის დაუცხრომელი ტრფიალი, მისი ამაღლებული ბუნება და კეთილშობილური ხასიათი.

სიმღერაში გაჯიბრების ტრადიცია კოლექტიური შესრულების ერთ-ერთი სახეა და შედარებით სრული ფორმით ქართული შრომის სიმღერებშია შემონახული. სიმღერის ანტიფონური შესრულება საქართველოში საერთოდ არ არის უცხო. პროფ. მ. ჩიქოვანი მიუთითებს: „ლექსებში „ნაღუსს“ თოხნის დროს ორი ნახევარგუნდი მღერის, როცა ერთი დაასრულებს. მეორე ჩამოართმევს“²⁶ და იქვე შენიშნავს, რომ ანტიფონურ შესრულებას დასავლეთ საქართველოში „ორბუნი“ ეწოდება.

სიმღერაში გაჯიბრებას ქორწილშიც ვხვდებით. საქორწილო-სუფრულ სიმღერებთან დაკავშირებული ზოგიერთი მომენტი შემღერება-შეჯიბრების თვალსაზრისითაც საყურადღებოა. სიმღერაში შეჯიბრი სუფრასთან დაჯდომამდეც იმართებოდა აქართულ ქორწილში. იუსუფ მემედის ძე ბეჟანიძის (ქედის რაიონი, სოფელი მერისი, 68 წლის) გადმოცემით. სიმღერაში გაჯიბრება ხდებოდა ჯერ კიდევ სიძის სახლთან პატარძლის მიყვანამდეც: „ექვს-ექვსი კაცი, კაი მომღერალი გოგოს და ბიკის მაყარში იქნებოდა და სიმღერაში ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ“²⁷.

აჭარის მთიანეთში გამართულ ქორწილებზე ხშირად შევსწრებოვართ სუფრის წევრთა ცალ-ცალკე მომღერალ ჯგუფებად გაყოფას და სიმღერაში გაჯიბრებას. ჯერ ერთი ჯგუფი წამოიწყებს რომელიმე სიმღერას და სხვები უსმენენ. შემდეგ სუფრის სხვა კუთხიდან გაისმის სიმღერა, ბოლოს ისევ პირველი იტყვის და ა. შ. შესარჩობებულ მომღერლებში ამ დროს პოეტური პაექრობის ენის აღვიძებს და რიგრიგობით შეხმიანება თანდათან ურთიერთგაჯიბრებაში („ვალდომში“) გადაიზრდება. მღერთან სხვადასხვა სიმღერას. გაჯიბრების დროს დაპირისპირებულმა მხარეებმა შეიძლება ერთი და იგივე სიმღერაც შეასრულონ. ეს ხდება უფრო მაშინ, თუ ერთი მხარე მეორის შესრულებულს დაიწუნებს. ამ დროს ისინი თავად ასრულებენ იმავე სიმღერას უკეთესად და ამით ხაზს უსვამენ თავიანთ უპირატესობას. ხშირად სიმღერაში გაჯიბრება იმდენად აზარტულ ფორმას იღებს, რომ სუფრის თავს უჭირს „ხელქვეითთა“ დამორჩილება და „ფრჩთა“ დასაშოშმინებლად სუფრის უმაღლეს სასჯელს—„ღვინის ჩარმას“ მიმართავს. სიმღერაში გაჯიბრება ხდება უძეტესად მეფისა და დედოფლის მსლებლებს შორის (იელი და მაყარი). გამარჯვებულ მხარეს მასპინძელი განსაკუთრებული კერძით უმასპინძლდება.

აქართულ ქორწილში, გარდა გუნდური პაექრობისა, გაჯიბრება იციან აგრეთვე პროფესიონალმა მომღერალ-შემსრულებლებმაც. ნეფის მხარის მომღერალ-შემსრულებლები (მეგარმონე, მელოლე, მეკიბნე, მეღუღუე) ეჯიბრებიან დედოფლის მხარისას. გაჯიბრება ხდება როგორც სიმღერაში, ისე დაკვრაში. დაკვრაში გაჯიბრება მუსიკალური პაექრობის მეტად საინტერესო სახეა. აი, როგორ აგვიწერს მას 62 წლის შთქმელი, სოფელ რიყეთის მკვიდრი რამიზ მემედის ძე გიორგაძე: „ზოგჯერ ერთ ქორწილში ორი მეკიბნე შეიყრიდა თავს.

26 მ. ჩიქოვანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 43.

27 ა. მ. ს. ხალაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66—67.

ხან ერთი დუკრევედა, ხან მეორე. ერთი რომ მეიღებოდა, მეორე დუკრევედა. რომელცხას კიბონი გუმართლებდა, ის იყო პირველი მეჭიბნე, ხარისხიანი. ყველას უნდოდა მე ვაჯობო... ტაბახმელას, ქორწილში, მე და ქოჩახელია²⁸ შევხდით ერთმანეთს²⁹...

გაჯიბრებას წარსულში სახელის მოხვეჭასთან ერთად შეიძლება მუდმივი სამსახური და ლუკმა-პურიც მიეცა დამკვრელ-შემსრულებლისათვის: „მესაზღებოც იყენენ. შეჯიბრება ეწყობოდა. ვინც კარგა დაამღერებდა. იმას ბეგები წიფიყვანდენ ხიზმეთქრად (მოსამსახურედ) და ორ-სამ წელს იყო ბეგთან“³⁰. მსგავსი გაჯიბრებანი ამჟამადაც ეწყობა აჭარაში, გამარჯვებულის შეფასებას და აღიარებას უმეტესად თვითონ შესუფრენი კისრულობენ და მას ფულსაც უხვად აჩუქებენ ხოლმე.

ცალკე შეიძლება განვიხილოთ გაჯიბრება ცეკვაში. პაქრობა ხდება როგორც გუნდურად, ისე ინდივიდუალურადაც ერთისა და იმის. ან სხვადასხვა ცეკვას შესრულებაში გაჯიბრება უმეტესად ხდება ქორწილში, უფრო მეტჯერში და ხალისი ახლავს მეფე-დედოფლის მხლებელთა შეჯიბრებას. შუახვეის რაიონის ერთ-ერთ სოფელში გამართულ ქორწილში ადგილი ჰქონდა ცეკვაში პაქრობის საინტერესო ფაქტს. სრულდებოდა პოპულარული აჭარული ცეკვა-ხორუმი. მეფის მხარემ იგი ორ საბოლოოდ წარმოადგინა (მხრებზე შეყენებით), დედოფლის მხარემ დააპირა ცეკვის სამ საბოლოოდ წარმოადგენა. მაგრამ მეფის სიმაღლემ ხელი შეუშალა განზრახვას. მაშინ დედოფლის მხარემ მასპინძელს მოსთხოვა მრგვალად გამოეჭრა სეფა. მასპინძელმა საჩოთიჩო წინადადებას თავი აარიდა და სანაცვლოდ მთხოვნელებს ყოჩი დაუქლა. ასე „დაიხსნა“ თავი მოხერხებულმა მასპინძელმა ახირებული მთხოვნელებსაგან³¹.

ცეკვაში შეჯიბრი ხდება როგორც ქალებს, ისე მამაკაცებს შორის. არსებობს ცეკვიდან თავდახსნის („გამოხსნის“) ჩვევა. ზოგჯერ მაყრიონი მოითხოვს სადელამთილოს, სამამამთილოს და სხვა საპატიო პირთა ცეკვას. თუ ამ უქანასკნელთ სხვადასხვა გარემოების გამო არ სურთ იცეკვონ, მათ მაგივრად იცეკვებს შეილი, მამა ან მახლობელი. ცნობილია აგრეთვე ცეკვაში შენაცვლების („ჩაჭრის“) ტერმინი: თუ გაჯიბრებულთაგან ერთ-ერთი იღლება ან ცუდად იცეკვავს, მას ჯერ ამხნეებენ შაირებითა და ლექსების მიმღერებით. თუ საქმეს ამითაც არ ეშველა, მაშინ შეენაცვლებიან კიდევ. შენაცვლება თვითონ მოცეკვავის ჩუმი მინიშნებით ხდება. ზოგჯერ შემცვლელი მინიშნების გარეშე თვითონ შედის წრეში, „ჩაჭრის“ იმ პირს, ვისი შეკვლაც სტრს. და თვითონ აგრძელებს ცეკვას. ასევე შეიძლება მოხდეს მოპირდაპირე ბანაკიდანაც შენაცვლებათა გამო ცეკვა გრძელ. კეცხოვან და ჟინით აღსავსე საცეკვაო ესტაფეტას მოგვაგონებს.

ცეკვაში შენაცვლება თავისი შინაარსით შორეულ წარსულს უკავშირდება. — მაგალითად. ველური ტომების მიერ „ბიზონის“ ცეკვის შესრულებისას თუ რომელიმე ველური დაიღლებოდა, იგი მეორე ველურს თავის დახრათ

²⁸ ცნობილი აჭარული მეჭიბნე და მოშირიე ედემ კოჩახელილი (სურმანიძე).

²⁹ ბსკი, ფ. 1, ს. 80, გვ. 21. ჰიბონზე დაკრავში გაჯიბრება დადასტურებული აქვს აგრეთვე ა. მსხალაძეს. იხ. მისივე: ქართული ხალხური საკრავიერი მუსიკის ისტორიიდან, თბ., 1969, გვ. 24—27.

³⁰ ბსკი, ფ. 1, ს. 80, გვ. 23.

³¹ საკუთარი მასალებიდან.

აგებინებდა, რის შემდეგაც ცვლიდნენ დაღლილს³². „ბზონის“ ცეკვის დროს დაღლილის გამოცვლა მაგიასთან იყო დაკავშირებული. მოცეკვავენი ამ შემთხვევაში ბზონებს განასახიერებენ და მას პირდაპირი კავშირი არა აქვს ცეკვაში გაჯიბრებასთან. თუმცა, ჩვენს ყურადღებას იქცევს თვითონ ცეკვაში შენაცვლების ფაქტი, რაც აჭარულ სინამდვილეში შენარჩუნებულ ცეკვაში შენაცვლებას ჩვეულის სიმძლეზეც უნდა მიგვანიშნებდეს. ცეკვაში გაჯიბრების ტრადიციის ნაყოფს უნდა წარმოადგენდეს აგრეთვე ქართული ქორეოგრაფიული ხელოვნების მრავალფეროვნებაში ცეკვა „შეჯიბრის“ ანსებობაც. აგრეთვე კალეულ ცეკვებში (განდაგანა, ფერხული, მთიულური და სხვ.) ჩართული სოლო პარტიები, რომელთა შესრულებას ურთიერთგაჯიბრების სულისკვეთება გააჩნია.

ცეკვაში გაჯიბრების ტრადიცია არც ლაშხებისთვისაა უცხო. ნიკო მარს ცნობით, ათინელ ლაშხებში შემოჩინილი ყოფილა ჩვეულება ცეკვები ექსპრომტებთან ერთად, რაც წმინდა ლაშხად „იბიბრუ“-ს სასულწოდებათაა ცნობილი, სოლო მისი არალაშური სახელწოდებაა „ოტრადადუ“. „ორად გაყოფილი ჩვეულება რიგრიგობით ცეკვავენ. წარმოთქვამენ ექსპრომტებს და ერთმანეთს ეჯიბრებიან“³³.

ცეკვაში გამართული პაექრობა, ჩვენთვის საინტერესოა, იმდენად, რამდენადც ამ დროს ხშირია პოეტური ტექსტების ჩართვა-მიმღერება, რაც უმეტესად შაირებს წარმოადგენს. სიმღერით წარმოთქმული შაირული აკომპანეგენტი კიდევ უფრო მეტ ცეცხლოვანებას მატებს და ალამაზებს ცეკვებს. საცეკვაო პაექრობის შემდეგ დგება ყველაზე საპატიო მომენტი: მექორწილენი მეფე-დედოფლის ცეკვას მოითხოვენ. სიმბოლურია ეს ფაქტიც: მეფე-დედოფლის ცეკვა „გადაადებული“ მხარეების შემარიგებელია თითქმის და თვითონვე იქცევა ქართული ცეკვის უდიდეს ზეიმად.

ზემოთ განხილულ სიმღერაში, მუსიკალურ ინსტრუმენტზე დაკვრასა და ცეკვაში გაჯიბრების ტრადიციის საწყისი ერთია და იგი ასევე პირველყოფილ სინკრეტობაში უნდა ვეძებოთ. ამაზე მეტყველებს ცეკვაში გაჯიბრების დროს მოცეკვავეთა გასამხნეებლად შაირის, ძილექსების, მიმღერების და სხვა ჩვევა.

Э. А. ДАВИТАДЗЕ

ПРЕДПОСЫЛКИ ТРАДИЦИИ ПОЭТИЧЕСКИХ ПРЕНИИ И СОВЕСЕДОВАНИИ В ГРУЗИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

Синкретизм --- основная форма первобытного искусства, характерной чертой которого является антифоническое исполнение. После распада синкретизма его составные части (музыка, танцы, песни), существуя отдельно друг от друга, сохранили все же прежний антифонический характер. В Аджарии до сих пор сохранилась традиция соренований в песнях, танцах, игре на музыкальных инструментах, послуживший как бы стимулом возникновения и дальнейшего формирования поэтических прений и соренований (гашанреба-габаасеба).

³² ვრცლად იხ. Л. Левин-Брюль. Первобытное мышление. 1930, გვ. 149; ჩიქოვანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 24.

³³ ი. Марр. Из поездки в Турецкий Лазистан, გვ. 629.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

Н. А. КЕНЧОШВИЛИ

АЛЛЕГОРИЯ В НОВЕЛЛИСТИКЕ БХИШАМА САХНИ

Многозначность идейно-художественной проблематики Бхишамы Сахни обуславливает неоднозначность его стилистической манеры.

Помимо социальных, бытовых новелл, созданных в строгой манере реалистической школы письма, Сахни пробует свои силы и в жанре литературной сказки. Он всегда чутко относился к традициям национальной словесного искусства, но наиболее непосредственная оригинальная связь с этой традицией обнаруживается в его аллегорических новеллах.

Как известно, к форме сказки прибегали писатели самых различных национальных литератур. Естественно, что к ней обращаются писатели такой «сказочной» страны Востока, как Индия. К сказке обращались и великий Тагор, и Премчанд, а сегодня эту традицию продолжают К. Чандар, Р. Ядав, Дх. Бхарати, Х. Прасад, Хай Ансари, Бхишам Сахни и др.

«Часто литературная обработка народных сказок есть средство выражения идеологических установок того или иного писателя»¹. Эти слова справедливы и в отношении литературных сказок Сахни: «Необыкновенная косточка» — (Анокхи хадди), «Рани Мехто» — (Рани Мехто) и «Странствующий прах» — (Бхатакти Прах).

Содержание сказки-аллегии «Необыкновенная косточка» таково: властолюбивый, но мудрый Магараджа Удёнпир решил присоединить к своему княжеству свободный рыбацкий городок. Началась кровопролитная война. На второй день к Магарадже явился старик из этого городка. Он достал из кармана маленькую косточку убитого в бою и попросил у властелина столько золота, сколько весила эта косточка. Она оказалась тяжелее многих многих слитков золота. Тогда старик порезал руку и, когда капля его крови упала на золото, оно сразу перевесило косточку. На следующий день Магараджа и его войска покинули поле боя.

Смысл содержания сказки в том, что человеческая жизнь бесценна и «капля человеческой крови дороже самых тяжелых слитков золота»². Автор обличает преступность войны, бесчеловечность посягательства на свободу народа. Эта сказка, на наш взгляд, является своеобразным, завуалированным, художественным отголоском происходящих общественно-политических событий в Индии, а именно — оккупации Кашмира пакистанцами в октябре 1947 года. Кашмир тоже сохранил свободу благодаря воле прогрессивных сил.

В сказке ощущаются реалии природы Кашмира, чарующие ландшафты гор, гималайские кедры, озеро и т. д. Здесь же следует вспомнить, что «оборона города (Сринагар — столица Кашмира. — Н. К.) была организована народными силами под руководством демократического крыла национальной конференции и коммунистов»³. Именно

¹ Д. Н. Г. Шкири, Сказка и жизнь, М., 1959, стр. 122.

² См. предисловие к книге «Ослы и павлины» (индийские аллегии), М., 1965, стр. 3.

³ История Индии, М., 1973 г., стр. 482.

поэтому, на наш взгляд, «Необыкновенную косточку» можно причислить к жанру политической аллегории, подобно «Путешествию Гулливера» Свифта, в которой писатель отзывался на события периода правления королевы Анны⁴.

В данной аллегории косточка убитого воина и капли крови являются главными символично-аллегорическими образами, тесно связанными с идейным замыслом автора, раскрывающегося в основном в финале сказки. Магараджа обнаруживает, что нет цены человеческой крови, что все золото мира — ничто по сравнению с жизнью. Вот почему старик говорит Магарадже: «У вас нет столько золота, сколько несут эта косточка»⁵.

В отличие от народных сказок в «Необыкновенной косточке» большое внимание уделяется описанию природы: «Лучи заходящего солнца украшали гордо стремящиеся ввысь вершины гор, у подножия которых лежно колыхались волны широкого голубого озера. На склонах вершин шумели гималайские кедр, озеро походило на бездонное огромное зеркало природы». Ландшафт, описанный в сказке, символизирует красоту мира и любви. Антитезой красоты природы является жестокость войны: «Пануганные вторжением войск Удэгира, птицы и звери покинули леса. Озеро, где раньше с песнями рыбачили жители свободного городка, теперь от крови раненых стало красного цвета. От дождя стрел воинов Магараджи раскалывались камни, падали деревья».

Использование фольклорных приемов служит Сахи для решения различных морально-этических проблем, однако он всегда сохраняет в них принцип использования символично-аллегорических образов. («Рани Мехто») — «Раджа Ван-Ват до полудня занимался государственными делами, а после полудня снимал княжескую одежду, надевал рабочую и недалеко от своей хижины плел веревки допоздна». Не случайно писатель дает герою имя Раджа, т. е. плетущий веревки. Продажей веревки Раджа зарабатывал себе на жизнь. Его примеру следует его жена. «У меня все есть, мне ничего не надо. Мой Раджа собственными руками зарабатывает себе на жизнь, почему же я не должна работать?» Вот жизненное кредо Рани Мехто — идеальной жены.

Однако Рани Мехто поддается влиянию своих знатных друзей, которые разжигают в ней алчность, тяготение к роскоши, в результате чего между супругами возникает конфликт. Когда Раджа дарит серьги Рани Мехто, она раздраженно отвечает: «Серьги и прислуги носят». Тяга к богатству постепенно поглощает все лучшие духовные качества Рани Мехто.

Дальнейшая эволюция характера Рани Мехто уже связана со сказочными явлениями. Когда Рани Мехто, отяжелевшая от украшений, подбежала к колодезю, чтобы набрать воды для большого мужа, то вода в нем почернела и опустилась ниже. Она вернулась ни с чем. Попыталась второй раз, но лочерневшая вода все ниже и ниже опускалась. В отчаянии Рани Мехто сорвала с себя украшения и выбросила. Затем она опять подбежала к колодезю и опустила туда ведро. вода на этот раз поднялась вверх и стала прозрачной; Рани возвращается домой с водой, но любимого мужа уже не застает в живых.

⁴ См.: The modern philology. May 1976; vol. —73. № 4. (The problem of political allegory. p. 540—47).

⁵ Цитаты из сказок даны в переводе с хинди автором статьи.

Чистая вода колодца является основным аллегорическим образом данной сказки Сахни. Образ воды выступает как бы в роли аллегорического персонажа — «судьи», позволяющего автору выразить свое отношение к сложной морально-этической проблеме отношения человека к богатству, к осмыслению сущности счастья. Сахни показывает, что источник счастливой жизни не в богатстве, что замена моральным принципом ведет к краху. Об этом отчетливо явствует заключительное предложение сказки: «Говорят, Раджа умер, Раши Мехто сошла с ума, а княжество их разорилось».

О характере связи творчества Сахни с фольклором можно судить и по сюжетной морфологии его литературных сказок. Например, в аллегории «Раши Мехто», как и в «Необыкновенной косточке», Сахни не использует типичную формулу «жил некогда», «жил-был», «некогда в стране», «жил однажды», «у одного царя» и т. д. традиционных индийских сказок, а применяет индивидуальную: «Говорят, когда-то в Кангре» и т. д. или же: «когда Магараджа Сварандеша Удгиру исполнилось пятьдесят лет» и т. д. («Необыкновенная косточка»). Однако в аллегории Сахни «Раши Мехто» медальная формула «Раджу звали Ван-Ват потому, что он целыми днями сидел, плел веревки и продавал», являющаяся символично-аллегорической характеристикой персонажа, весьма схожа с традиционной медальной формулой народных сказок⁶. Мотив художественных свойств воды вообще характерен для фольклора; мотив искушения также не нов для фольклора.

В общественно-политической жизни Индии 50–60-х годов важную роль сыграл «курс Перу», ведущий к социальному и экономическому преобразованию страны. Для индийского народа жизнь Перу была примером героического деяния во имя счастья народа. Такое восприятие личности в истории нашло отражение в одной из лучших сказок Сахни — «Странствующий прах». Эта сказка-аллегория по своему идейному звучанию является революционно-романтической, ибо в ней автор проводит мысль о бессмертии людей, посвятивших себя служению народу, делу прогресса.

В сюжетной основе данной сказки лежит завещание Перу о том, чтобы после его смерти часть его праха бросили в реку, а часть развеяли по Индии. Содержание сказки «Странствующий прах» следующее:

В стране жил один юноша, красивый и умный. Однажды ночью он услышал плач, доносящийся из какой-то хижины. Он встал, пошел на эти звуки и больше домой не возвратился. В то время в стране властвовал тиран. Юноша вместе с народом стал бороться за свободу, много раз подвергался опасности, но в конце концов тиран был побежден, и, заслужив любовь и доверие народа, юноша стал королем. Когда он постарел, перед смертью завещал, чтобы часть его праха бросили в реку, а часть развеяли по стране. Народ так и поступил. И каждый раз, когда в стране выдавался обильный урожай и народ благоденствовал, то прах ночью сверкал. А если страну постигали несчастия и беды, то прах начинал блуждать по стране, словно что-то хотел сказать народу.

Такова стержневая линия сюжета этой аллегории.

Следует сказать, что жанровый характер «Странствующего праха» во многом перекликается с романтико-аллегорическим рассказом

⁶ К примеру, из грузинской народной сказки «Золотух»: «Целые дни он сидел у очага, дул на золу да копался в ней. Прозвали его за это Золотух». Грузинские народные сказки, Тбилиси, изд. «Мерани», 1971, (на русском языке), стр. 252.

Горького «Старуха Изергиль». Об этом свидетельствует некоторое сходство структурных элементов повелл этих авторов. В рассказе «Старуха Изергиль» в лице рассказчика выступает старуха, так же, как в аллегории «Странствующий прах». Близость рассказов «Старуха Изергиль» и «Странствующий прах» обнаруживается и в построении диалога:

— Откуда эти искры? — спросил я старуху.

— Эти искры от горящего сердца Данко⁷. («Старуха Изергиль»).

— Смотри, бабушка, на поле местами что-то блестит.

— Это прах короля блестит. («Странствующий прах»).

Ни в одном своем рассказе Бх. Сахни не выразил так сильно стремление к революционному преобразованию, борьбе за высокие идеалы, любовь к своему народу и мечту о том, какой бы хотелось видеть свою страну, как в сказке «Странствующий прах». Не случайно заглавие этой сказки Бх. Сахни дал одному из своих оборников повелл.

Характерной особенностью романтической притчи «Странствующий прах» является то, что Бх. Сахни славит яркую и значительную личность, призывающую народ к борьбе против тирании за счастье людей. Автор верит в исторический прогресс.

Три литературные сказки Сахни свидетельствуют о стремлении автора откликнуться на важные явления общественной и духовной жизни в форме обобщенной аллегории, близкой к образам и калямам, созданным народным художественным творчеством.

⁷ М. Горький. Рассказы и повести, М., 1976, стр. 31—32.

კორნელი ლანელია

უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული ჟერილოგითი ძეგლების ენაში

II. ე ი დ რ ე უღეტრიანი კონსტრუქციები ძველ ქართულში*

ე ი დ რ ე უღეტერი ძველ ქართულში პოლისემიურია. წარმოშობით ის რე-ნაწილაკდართული ვითარებით (ნიმართულებით) ბრუნვაში დასმული ვინაცალსახელური ფუძეა, როგორც ეს პირველად აღნიშნა ნ. მარშა¹ და შემდეგმ გაიზიარეს სხვებმა². ვი ფუძემ ნაცალსახელური მნიშვნელობა არსებითად ლუბიექტის ბრუნვებში შეინარჩუნა (სახ. ვი-ნ, მოთხრ. ვი-ნ, მიც. ვი-ს) და ნათესაობითში (ვი-ს<ვი-ის). სხვა ბრუნვებში კი მას შეეზარდა ბრუნვის ბრუნვები და ზმნიზედის თუ კავშირის მნიშვნელობა შეიძინა (მოქმ. ვი-თ<ვი-ით [შდრ. ვა-თ-არ], ვით. ვი-დ [შდრ. ვი-დ-რე]).

ე ი დ რ ე უღეტრის ეტიმოლოგიური და შექმნილი მნიშვნელობების გათვალისწინება შესაძლებლობას იძლევა. წარმოვანიშნოთ ამ სიტყვის არა მარტო ამინტიური ევოლუტია, არამედ ისიც, თუ წმინდა ქართული ეტიმოლოგიის უღეტრის როგორ დაეკისრა ძველ ქართულში უცხო ენობრივ ოდენობათა ვადმოცემის ფუნქტია უპირველესად ბიბლიურ თარგმანებსა და შემდგომ სხვა ორიგინალურ ძეგლებშიც.

ე ი დ რ ე უღეტრის მნიშვნელობები ძველ ქართულში არსებითად ცნობილია სპეციალისტთათვის. პროფ. ი. იმნაიშვილი ე ი დ რ ე-ს ორ მნიშვნელობას გამოყოფს „ქართული ოთხთავის სიმფონია ლექსიკონში“³. 1. კავშირი=ვიდრე, სანამ, -მდე. 2. სად, საით (კენ), куда⁴. ი. იმნაიშვილის შრომაზე დაყრდნობით ამ სიტყვის ორ მნიშვნელობას აღნიშნავს ს. სერგებრიაკოვიც⁵. უფრო ვრცლად და საფუძვლიანად არის მსჯელობა ე ი დ რ ე-ს ფუნქციებზე პროფ. შ. შიძიგურის შრომარაფიაში. სადაც ამ სიტყვის ოთხი მნიშვნელობაა გამოვლენილი⁶: 1. დროის კავშირი; 2. ლოკალურობის, გარკვეულ პუნქტამდე მიწეენითობის

* I წერალი. რომელიც ეგებოდა სინტაქსურ კონსტრუქციას ძველ ქართულში, დააბეჭდა: საქართველოს მეცნ. აკადემიის „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 4.

¹ Н. М. Марш. Грамматика древнеинтеративного грузинского языка, Ленинград, 1925, т. 102. შ ი ძ ი გ უ რ ი. Древнегрузинско-русский словарь, к 1—2 главам евангелия Марка. 1913, გვ. 7.

² ა. შ ა ნ ი ს ჯ ე. ქართული გრატიკის საფუძვლები, I. თბ., 1973, გვ. 607. ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სახელთა ბრუნვა და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბ., 1957, გვ. 506. რ. ნ. ი. ჭ. ბ. ე. ა. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში: თსუ-ს შრ. X. 1939, გვ. 174. შ. შ ი ძ ი გ უ რ ი, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის: კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, თბ., 1957, გვ. 293.

³ ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი, თბ., 1948, გვ. 180 — 182.

⁴ Древнегрузинско-русский словарь (по двум древним редакциям Четвероголава), составил С. Б. Серебряков, Тб., 1932, გვ. 63—64.

⁵ შ. შ ი ძ ი გ უ რ ი, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიისათვის: კავშირები და საკავშირებელი სიტყვები, თბ., 1957, გვ. 293—296.

აღნიშვნა: 3. მიწვევითობის აღნიშვნა დროში; 4. ვითარებით-შედარებითი კავშირი.

საკითხავია, ვიდრე ეს ზემოაღნიშნულ მნიშვნელობებს შორის როგორ-ურთიერთობაა. რომელი რომლისგან განვითარდა. სწორად არის აღნიშნული. რომ ვიდრე ეს იატორიულად ლოკალური ფუნქცია უნდა ჰქონოდა. უნდა აღნიშნა მიმართულება აქედან იქით. ე. ი. ვიდრე =სად, საით: შემდეგ სივრცეში ორიენტაცია საფუძველი ხდება დროში ორიენტაციისა და ვიდრე იძენს დროში მიწვევითობის შინაარსს მარტივ წინადადებაში. ამის შემდგომ ვიდრე დროს ეკუთვნის ხდება რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში. დაბოლო-ბის იძენს შედარებითი კავშირის მნიშვნელობასაც.

ჩვენი დაკვირვებით. ვიდრე-ს ექვსი მნიშვნელობა უნდა გამოიყოს ასეთ-თანმიმდევრობით: 1. ზ მ ნ ი ზ ე დ უ რ ი შ ი ნ ა ა რ ს ი თ : მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ი ა აღნიშვნა სივრცეში. ვიდრე =სად. საით: უფალო, ვიდრე ხუალ (ი. 13, 36). 2. თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს ი თ : მ ი წ ე ე ნ ი თ ო ბ ი ს, ზღვრის აღნიშვნა სივრცეში (ჩვეულებრივ -მდე თანდებულთან სახელეზთან): განვიდოდეთ ჩუენ ვიდრე ბეთლემდე (ლ. 2, 15). 3. თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს ი თ : მ ი წ ე ე ნ ი თ ო ბ ი ს აღნიშვნა დროში (ჩვეულებრივ -მდე თანდებულ-ან დროის გამოსწავლელ სახელეზთან): ბრძანე დაკრბალვად საფლავეი ივ-ვიდრე მესამედ დღემდე (მ. 27, 64). 4. თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე რ -კ ა ე შ ი რ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს ი თ : მ ი წ ე ე ნ ი თ ო ბ ი ს აღნიშვნა დროში ვით. ბრუნვითან დას-მულ -მდე თანდებულთან საწყის თან მარტივ წინადადებაში: მუნ დაადგე-რით ვიდრე გამოსლვამდე მიერ (მ. 10, 11). 5. წ მ რ ნ ა დ რ ო რ ს კ ა ე შ ი რ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს ი თ რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში (მთავართან აკავშირებ-დროის გარემოებით დამოკ. წინადადება): წარბარეს იგი, ვიდრე ჩუენ მე-ინა (მ. 28, 13). 6. ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ -შ ე დ ა რ ე ბ ი თ ი კ ა ე შ ი რ ი ს შ ი ნ ა ა რ ს ი თ :

ა) ე. წ. ... ხ ვ ა ო ბ ი თ ი შედარებისას⁴⁷: უმჯობეს არა შენდა. რაითა წარწყმდეს ერთი ასოთა შენთაგანი, ვიდრე არა ყოველი გუამი შენი შთავრ-დომად გეპენისა ცეცხლისასა (მ. 5, 29). უმჯობეს არს ჩემდა კელთა მისთა-გან სიკუდილი. ვიდრე ჩემი და მისი შეარება (მუშ. 14, 9).

ბ) უფროობითი ბარისხის ფორმასთან ახლავს იმ საგნის სახელს, რომე-ლიც ნაკლებად შეიცავს ზედსართავით გამოცემულ ნიშან-თვისებას: უმოლ-ხინეს იყოს ქუეყანა იგი სოდომისა და გომორისა და ღვესა საშველისასა. ვიდრე ქალაქი იგი (მ. 10, 15).

ვიდრე ეს ზემოაღნიშნული მნიშვნელობებიდან ზოგი მათგანი დაკისრე-ბული აქვს უცხო ენობრივი ერთეულების გადმოსაცემად და, ცხადია, ასეთი მნიშვნელობები ქართულისთვის არაბუნებრივ. უცხო სინტაქსურ კონსტრუქ-ციებში ცნაურდება. ასეთი პლენასტური კონსტრუქციები პირველ ყოვლისა ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმნებში იკადება ფეხს და შემდგომ ლიტერატუ-რული ტრადიციის ძალით — ორიგინალურ ძეგლებშიც. თუ ასეთი კონსტრუ-ქციების უცხოურობა დღემდე შეუმჩნეველი და აღუნიშვნელი იყო, ალბათ იმიტომ. რომ ვიდრე და მდე უღეტრები წმინდა ქართული ოდენობებია და უმეტეს შემთხვევაში ბუნებრივ ქართულ კონსტრუქციებში მოწაწილ-ობენ. ასეთ შემთხვევაში რომ პოლისემიურ ვიდრე ეს ზოგჯერ უცხო ენობ-

⁴⁷ ი. 29:—29: 15.

⁴⁸ ვიდრე... დასახ. წმინდა-მ. კ. 24—29.

ამ მხრივ რამდენადმე ქართულის ანალოგიური მდგომარეობაა სომხურში: ბერძნული ზო: წინდებელიანი ნათ. პრუნეაში დასუსული სახელი მიწენი-თობის შინაარსისა გადმოცემულია *ქ ა ნ ყ* წინდებელიანი აქუსატივეში დასუსული სახელით. რომელსაც წინ უძღვის კიდევ ზო: -ის ზუსტი ფარდი *ქჩხკ* („ეჭრე“) წინდებული. ვფიქრობთ, ბერძნული გავლენა სომხურ თარგმანშიც უნდა გელაენდებოდეს. ნ. მარს კი სხვაგვარად პქონდა წარმოდგენილი ასეთი კონსტრუქციის არსი, როცა მასში გაძლიერებით თანდებულებს („усилительные предлоги“-ს) ხელაქდა. მისი აზრით, „*ყ* означают между прочим и до, но *ქჩხკ* *ყ* только до“¹⁰. რაც შეეხება სიახულ ტექსტს, მასში ბერძნული ზო: -ის ბაღდად სისტემებზე ნახმარია ყველამ თანდებულო, რომლის ზუსტი მნიშვნელობაა „მდე“¹¹ და მიცენითის მნიშვნელობით ნახმარ ლ წინდებულისა სახელს უძღვის წინ. კარგი იქნებოდა გვეოდნოდა, რომ უცხოენოვან პირველწყაროთა წინდებულებების მჩობილი გადმოცემა ქართულ ტექსტში პირველმთარგმნელთა ნაშრომში იყო თუ რელაქტორ-შემგერებელთა ხელში გამოვიდა გადამუშავებულ თარგმანში ვაჩნდა. მაგრამ დღეს ამის მტკიცედ დადგენა შეუძლებელია, რადგან ბიბლიის უძველესი ქართული თარგმანის შემოცველ IV—V საუკუნეების ხელნაწერებს ჩვენამდე არ მოუღწევია. მაგრამ შემოაღნიშნულ კონსტრუქციაში ვიღრე-ს ხმაარება რომ მეორეულია, ამას შემდეგი ფაქტი გვაფიქრებინებს: ვიღრე არ არის -მდე/-მდის თანდებულის ზუსტი ფუნქციური ბაღალი: ოდენ-მდე/-მდის თანდებული ვიღრე-ს გარეშე დაუბრკოლებლად და ზუსტად გადმოსცემს მიწენითობას (ასეთი შემთხვევა ძველ ქართულში იშვიათი როდია). მაგრამ ამავე შინაარსის გადმოცემა ოდენ ვიღრე-ს (-მდე-ს გარეშე) საერთოდ არ ძალუძს. ყოველ შემთხვევაში უიშვიათესია ასეთი კონსტრუქცია: იწყე. უკანამსკენითიდან ვიღრე პირველთა მათ (მ. 20,8 DE) (შღრ. ვიღრე პირველთა მდე C). მასასადამე, სივრცეში მიწენითობის ფუნქციას ვიღრე დამოუკიდებლად კი არ ასრულებს, არამედ -მდე-ს გვერდით და მისივე ძალით, ე. ი. ფუნქციონალურად ქართული კონსტრუქციისთვის ვიღრე ზედმეტია, რადგან ის დანამატია უცხო წყაროთა გავლენით. მეორეც, -მდე თანდებულის კონსტრუქციაში ვიღრე-ს მეორეულობას მიანნიშებს შემდეგიც: როცა წინადადებაში გამოისველითობა და მიწენითობა ერთდროულად აღინიშნება, გამოხატვის საშუალებებში თანაფარდობა, სიმეტრია და რღვეულია: გამოსველითობა ყოველთვის ცალფად აღინიშნება (მოქმედებით თან-ვან თანდებულისი მოქმედებით), მიწენითობა კი — ორმაგად (-მდე თანდებულთა ვიღრე წინდებულთა): შეკრბნეს რჩელნი მისნი თხთხაგან ქართა კიდითგან ცისათ ვაღრე კიდემდე მისა (მ. 24, 31). ელვად გამოჩნდის კიდითგან ცისათ და ბრწყინავნ ვიღრე კიდემდე მისა (ლ. 17, 24).

ვფიქრობთ, ასეთ შემთხვევაში ვიღრე-ს მეორეულობა ეძებს არ იწყებს. ვიღრე-ს მეორეულობასა და ზედმეტობას ძველადვე გრძნობდა სოფი ატორი და უცხო წყაროებში წინდებულთ გადმოცემულ მიწენითობას ვიღრე-ს გარეშე მხოლოდ -მდე თანდებულთ გადმოსცემდა. ასევე ეს სოფიერ აღნიშნის

¹⁰ Н. М а р р. Грамматика древнеармянского языка. СПб. 1903. გვ. 286.

¹¹ С. В r o c k e l m a n n, Syrische Grammatik, Leipzig, 1932. გვ. 129.

ოთხთავში, რაც ბედნიერ შემთხვევას უნდა მივაწეროთ, რომ გალატრჩა ბერძნულ ტექსტთან ზედმეტად დაახლოების მიზნით ჩატარებულ რევიზიამ შესწორებას: კატესამგელი ტამრისაი მის განიპო ორგან ზეთგან ქუე ენამდე (მრ. 15, 28C), შღრ. ...განიპო ორად ზმთგან ვიდრე ქუე დემდე (DE). კატესამგელი... განიპო ორგან ზენათგან მიქუე ენამდე (მ. 27, 51C), შღრ. განიპო ორად ზმთგან ვიდრე ქუე დემდე (DE). ეგრეცა (ყო) მეორემან და მესამენან ნიმეშვიდე მდე ს. 22, 26 C, შღრ... ვიდრე მეშვიდე მდე (DE). ასეა გიორგისეულშიც.

მეწუხებულ არს სული ჩემი ნისიკუდი დემდე (მ. 26, 38C). შღრ. მწუხარე არს სული ჩემი ვიდრე სიკუდი დემდე (DE. იხ. მ. 11, 12; 24, 21, ლ. 23, 5...).

ადიშურ რედაქციაში ნახმარ მი/მო წინდებულებს, რა თქმა უნდა, ვიდრეს ფუნქციურ ბაღდად ვერ ჩავთვლით¹². როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მი/მო, -მდე, ვიდრე სხვადასხვაგვარი ოდენობებია ქრონოლოგიური თუ კილოტრი თვალსაზრისით. მი/მო წინდებულების ძალა -მდე-ს გვერდით ადარც ივრძნობა. იგი რუდიმენტითაა შემორჩენილი -მდე-ს გვერდით; ეს ორიგინალური ძეგლებიდანაც ჩანს: რომელი მოაქამდე დის (იოვ. ზედან. 156, 33), საზღვარი მათდა არს ზღუა იგი პონტოისაჲ, სამკვდრებელი ყოლადვე ქრისტეანეთაჲ, მისაზღვრამდე ქალდიამასა (ჰაბ. 59, 3, ქვ.).

შემთხვევითი არ არის, რომ ვიდრე წინდებულის გარეშე ოდენ -მდე თანდებულთ მიწვენილობის გადმოცემა, რაც ბუნებრივი ქართული კონსტრუქციაა, პრინციპულად ახასიათებს ადიშური რედაქციის ტექსტს. ეს ფაქტი თავად იმას უნდა გვაუწყებდეს, რომ ადიშის ხელნაწერში დაცული ტექსტი არსებითად თავდაპირველი სახით, ყოველ შემთხვევაში ნაკლებად შეცვლილი სახით უნდა იყოს მოღწეული. ამდენად, აღრე დასმულ კითხვაზე — მიწვენილობის მრჩობლი გადმოცემა (მდე+ვიდრე) თავდაპირველ თარგმანს ახასიათებდა თუ მერმინდელ, შეჯერებულ ტექსტს, შეიძლება დაბეჯითებით არა ნავრამ შინც ვუპასუხოთ: მრჩობლი, პლენონასტური კონსტრუქცია ბიბლიის სხვადასხვა წიგნის ძველ თარგმანებშიც იქნებოდა მეტ-ნაკლებად (მთარგმნელთა ვანსხვავებული ენობრივი პოზიციის გამო), მაგრამ ასეთი კონსტრუქციის მოხშირება-მოშუპრება და თითქმის ნორმატიულობამდე აყვანა უნდა მომხდარიყო აღრეული ბიბლიური თარგმანების ბერძნულ წყაროსთან საგანგებო შეჯერების შედეგად.

ათონელთა ლიტერატურული სკოლის ერთ-ერთი მიზანი ძველი ქართული თარგმანების ბერძნულ წყაროსთან კიდევ უფრო დაახლოება იყო. ამიტომაც, რომ კიორგისეულ რედაქციაში ვიდრე წამატებულია, ძველში კი არ არის: არამეუ სუფევდა სიკუდილი ადამისითგან მოსესადმდე (პრომ. 5, 14 AB). შღრ. ადამისითგან ვიდრე მოსესამდე (CD).

როგორც მოსალოდნელი იყო, ასეთი პლენონასტური კონსტრუქცია ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანებზე აღზრდილ ქართველ მწერალთა ორიგინალურ თხზულებებშიც ვლინდება. ოღონდ ნაკლები სიხშირით: და ეგრეთ წმიდაჲ შენაჲ-უ თრევით მოითრია... ეკლესიით ვიდრე ტამრადმდე (შუშ. 21, 23). განათლებულ იყო გარემოის კიდეთა მის მდინარისათა კლდმ იგი

¹² შღრ. მ. ბიბლიურთ, დსახ. ნაშრომი, გვ. 294.

სმთგან ვიდრე ქუეღმდე (პაბო 75, 16); და შეწევნითა ქრისტესითა ალ-
ქა სკლიაროსი და ვიდრე სპარსეთამდე მეოტად წარიქცია (იოვ. და
ეთ. 21, 2).

აღსანიშნავია, რომ როგორც ნათარგმნ, ისე ორიგინალურ ძეგლებშიც მი-
მართულე ბაშმიწვევნი თობას ნხოლოდ ვითარებითი (მიმართულები-
თი) ბრუნვა გადმოსცემს, არც-მდე და არც ვიდრე აუცილებელი არ არის.
ეს, რა თქმა უნდა, უძველესი ვითარების ამსახველია. ამ მხრივ სრულ ანალო-
გიას წარმოადგენს გამოსვლითის ფუნქციით ოდენ მოქმედებითი
ბრუნვის ხმარება (-გან თანდებულიანი მოქმედებითი გამოსვლითის მნიშვნე-
ლობით მეორეულ მოვლენად მიიჩნევა)¹³, როცა მოქმედებითს გამოს-
ვლითობის (აბლატივის) ფუნქცია აქვს, მის გვერდით ნახნარ ვითარებითს
(მიმართულებითს) უფრო მიწვევნი თობის შინაარსი ექნება (ე. ი. მოძრა-
ობის გამომწვეველ ზმნებთან სიერცეში დასაწყისი პუნქტის გვერდით
დასასრული. ბოლოც აღნიშნება): მოგუნი აღმოსავალით
მოვიდეს იერუსალმში (მ. 2, 1). განვიდა გარე ქალაქით ბეთან-
ად (მ. 21, 17) აღმოვიდოდა იოანებცა გალილეაჲმთ... ჰუროიანტანად.
ქალაქად დაეთისა (ლ. 24).

აღსანიშნავია, რომ თვით მიწვევსა ზნასათანაც კი მიწვევნი თობის
გამოხატვას ოდენ ვითარებითი (მიმართულებითი) ბრუნვა ართმევს თანს: ვი-
თარცა მიიწინებს იგინი ქუეყანად აფხაზეთისა (პაბო, 59, 7).

11. ვიდრე იხმარება თანდებულური მნიშვნელობით და აღნიშ-
ნავს მიწვევნი თობას დროში. მაგრამ მიწვევნი თობას დროში
ვიდრე-ს გარეშე ზუსტად გადმოსცემს-მდე თანდებულიც. აქაც ზემოგან-
ხილული შემთხვევის ნაკვასად პლეონასტური კონსტრუქცია გვაქვს. ოღონდ
უნდა გაიჩინოს ორი ტიპის მოვლენა:

ა) ვიდრე წინდებულად ახლავს ისეთ-მდე თანდებულიან სახელებს.
რომლებიც ლექსიკურად დროის მონაცევთს აღნიშნავენ:

ბრძანე დაკრძალვად საფლავი იგი ვიდრე მესამედ დღედმდე (მ. 27,
64). *χθίστασι ἡν θάψασι: αὐτῶν: τὸν ἄψυχον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας...* *მქნჯს
გსრქსა ათორცა*; ყვდამშ ლათლშთა ძაჲმნი.

აცადეთ იგი ერთად აღორძინებად ურთიერთას ვიდრე ეამადმდე
შეისა (მ. 13, 30). *ἔψαθε τριημέρας: αὐτῶν: ἕως τῆς τριῆρας: αὐτῶν,
...მქნჯს 'ქნიშბა*; ყვდამშ ლახსად...

იყო შენ დაღებებულ... ვიდრე დღედმდე ყოფად ანისა (ლ. 1, 20).
*ἔγω: αὐτῶν... ἔγω: ἡς ἡμέρας: ἔγω: τῶν: τῶν... 'მქნჯს ვიონ' კიონამ
სუქი ქნიქიქი*. ყვდამშ ლგაჲმნი.

დაბნელდა ყოველსა ქუეყანასა ვიდრე მეცხრედ ეამადმდე (მ. 27,
45). *αὐτῶν: ἔγνετο: ἐπὶ: πᾶσαν: τῆν: γῆν: ἕως: ἡμέρας: ἑνῆς: ἡμέρας.* *მქნჯს ვიხნნ ძამ,*
ყვდამშ ლგაჲყე თგმაჲ.

ბ) ვიდრე წინდებულად ახლავს-მდე თანდებულიან საწყისს:
და იყო შენ ვიდრე აღსრულე ბადმდე პეროდესა (მ. 2, 14).

καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς ἑλεσταιῆς Ἡραθῆου, ἡ ἡμέρα: ἡ ἡμέρα: ἡ ἡμέρα: ἡ ἡμέρα: *მქნჯს ვიქსან
სხრიქიქი*, ყვდამშ ლგაჲეთქ ლგპრანედეს.

¹³ ქ. ძოწენიძე. -გან თანდებულიანი მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციონათის ძველ-
ქართულში: იქ. I, 1946, გვ. 201.

მუნ დაადგერით ვიდრე გამოსლვადმდე მიერ (მ. 10, 11).

ⲁⲕⲁⲓ ⲛⲉⲓⲛⲁⲧⲉ ⲛⲁⲥ ⲁⲛ ⲛⲉ ⲛⲉ ⲛⲉ ⲛⲉ... *ანჟ ქრჩქეჲ მჩხჯღ სქანჩქეჲ ანაჟ.*
 ყკღამ ღენჲყვე.

ვიდრე ქათმისა პმოზადმდე სამგზის უვარ-მყო მე (მ. 26, 34).

ⲛⲉⲓⲛ ⲁⲗⲁⲧⲁⲣⲁ ⲡⲱⲛⲟⲗⲁ; Თⲉⲓⲥ ᲁⲛⲁⲣⲟⲗⲁⲥ Მⲉ, ...*მჩხჯღ Თⲁⲗⲟⲗ Ვⲱⲛⲱⲗ Ვⲟⲛⲉ...*
 ყკღამ ღენჲყვე თარნაგლ.

მამასაღამე, დროში მიწევენითობის შემთხვევაში ქართული ვიდრე-ს ბაღლად ბერძნულ წყაროშია: ჰაჲ, ᲁⲕⲣⲓ, Მⲉⲓⲛ..., ხოლო სომხურისაში—ყოველთვის მხოლოდ *მჩხჯღ*. ქართულისაგან განსხვავებით, სომხურში მიწევენითობა საწყისებთან გაღმოიკემა ცალმაგადაც, ოდენ *მჩხჯღ* თანდებულთ (მ. 10, 11; მ. 26, 34...)... სირიულშიც ყკღამ თანდებული იხმარება (გარდა მ. 26—34 ადგილისა), რომელიც მიცემითი ბრუნვის მნიშვნელობით ნახმარ ღ წინდებულისა სახელს უძღვის წინ.

ქართულში ა და ბ ტიპის მაგალითებს შორის შემდეგი სხვაობა იგრძნობა: პირველ (ა) შემთხვევაში ვიდრე წინდებულს აშკარად თანდებულის ფუნქცია აქვს და მნიშვნელობით უახლოვდება -მდე-ს. ხოლო მეორე (ბ) შემთხვევაში ვიდრე-ს მკრთალად აქვს შერჩენილი თანდებულური მნიშვნელობა და დროის კავშირის ფუნქციას ამჟღავნებს. ეს იმიტომ, რომ საწყისიანი კონსტრუქცია შეკუმშული სახეა დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადებისა: საკმარისია საწყისი პირიელ ფორმად იქცეს. რომ ვიდრე აშკარად დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადების მთავართან შემაერთებელი კავშირი გახდება: იყო მუნ ვიდრე აღსრულებადმდე პეროდესა ||—იყო მუნ, ვიდრე აღსრულებოდა პეროდე. სწორადაა აღნიშნული, რომ ვიდრე-ს დროული ნიუანსი მეორეული მოვლენა საწყის ფორმასთან¹⁴.

ორივე შემთხვევაში, ვიდრე მეორეულია. დანამატია. ზემოდანახელე-ბული ორივე ტიპის პლენასტური კონსტრუქცია ბიბლიის ძველი ქართული რედაქციების გავლენით ორიგინალურ ძეგლებშიც არის შეღწეული. მაგალი-თები:

ა ტიპისა: და ვიდრე მუნ ჟამადმდე მოვიდიან შვილნი იგი მისნი ხ-ლედ დედისა თვისისა (შუშ. 23, 25). და ვიდრე აქამომდის იქმნებო-ან კურნებანი სნულთანნი (ევსტ. 45, 18). დაადგრა მდგომარჲ ზედა ფერბთა თვისთა ვიდრე განთიადმდე (პაბო 67, 17). და დგა იგი ზე ჰაერთა ვიდრე სამჟამადმდე (პაბო 74, 20). ხანცთას შინა ელოცების ყოველთა დაფანჩულთა ვიდრე დღენდელად დღემდე (ხანცთ. 260, 23). ნეტარი ჯამაი ჩუენი ღწნოსა არა ოდეს იკმარებნ... ვიდრე სიბერედმდე (იოვ. და ეფთ. 70, 1).

ბ ტიპისა: ხოლო (აღკდაჲ) ბორკილთაჲ არა თაეს-იღვა წმიდამან შუშანიჲ ვიდრე აღსასრულამდე მითურთ (შუშ. 22, 17). ვერვინ განმანშოროს მე ქრისტესგან ვიდრე სულისა ჩემისა აღმოსლვადმდე (ევსტ. 42, 26). ნებითა ღმრთისაჲთა ვიდრე სიკჲდილამდე თუთ ეკმსახურო თაჲ-სა ჩემსა (ხანცთ. 255, 27). რომელიცა ფრიალთა წელიწადთა წინამძღურობდა ხანცთას კეთილად ვიდრე სიკჲდილამდე (ხანცთ. 278, 40).

¹⁴ შ. მანუჩარი. დასახ. ნაშრომ., გვ. 295.

შეგრამ. როგორც მოსალოდნელი იყო, მიწვევებითობას დროში ვიდრე-ს გარეშე ოდენ -მდე თანდებულნი სანელი ვადმოსცემს. ასეთი ბუნებრივი ქართული კონსტრუქციის შემთხვევები ორიგინალურ ძეგლებში იშვიათი როდია: ღამის თევით დაადგრის ვანთიადმდე (და არა: ვიდრე განთიადმდე) (ჰაზო 67, 5), პურობლი იყო იგი მუნ ყაშადმდე სამისა წლისა (და არა: ვიდრე ყაშადმდე სამისა წლისა) (ჰაზო 5ა, 5), აწ სიტყუა: ჩემი დადუმნების თქუნდა მომართ უფლისა დიდებით მოსლვადმდე, რამეთუ მე ჰემსას მივიწიე და მუნ ღამიინებია მეორედ მოსლვადმდე ქრისტესა (და არა: ედრედ მეორედ მოსლვადმდე ქრისტესა) (ხანცთ. 286, 31).

III. ვიდრე ვითარებით-შედარებით კავშირად გამოიყენება ე. წ. „სხვაობითი შედარებისას“. „სხვაობითი შედარება“ ორგვარია: ა. დიამეტრულად საბირისპირო ნიშანზე დამყარებული: ბ. ხარისხში განსხვავებაზე დამყარებული¹⁵. პირველ შემთხვევაში ვიდრე ბუნებრივ ქართულ კონსტრუქციებში მონაწილეობს და მასზე სიტყუვას არ გაეაგრძელებთ, მხოლოდ ორიოდ მაგალითს დავასახელებთ: უმჯობეს არს წენდა, რათა წარწყუნდეს ერთი ასოთა შენთაგანი, ვიდრე არა ყოველი გუამი შთაქრომად გეგნისას ცეცხლისასა (მ. 5, 29). ვიდრე უკუდავთა მათ მატლთა შევმასა, უმჯობეს იყავნ ამათ მოკუდავთა შევმა აქავე ამას ცხორებასა (შუშ. 25, 28). უმჯობეს არს ჩემდა კელთა მისთაგან სიკუდილი, ვიდრე ჩემი და მისი შეკრება (შუშ. 14, 9).

მეორე შემთხვევაში კი, როცა ვიდრე ნახშირია უფროობით ხარისხთან დაკავშირებული სახელის წინ, უცხო ენათა გავლენა უნდა შევადგინებოდეს. მხედველობაში გვაქვს ასეთი ნაკლებად ტიპური მაგალითები:

უმოლხინეს იყოს ქუეყანა იგი... ვიდრე ქალაქი იგი (მ. 10, 15).

¹⁵ *Ἀνεχτέτερον ἔσται: ἢ Σιბήτιον... ἢ ἡ πῖλῃ: ἔξαισῃ. ἡ ἑρρασιὸν ἔχει სιρქინ...*
ქან კოყაჲქინ აქნაქი, 'ავ ღამდინთ...

ქუეყანა იგი სოდომისა ...უმოლხინეს იყოს ვიდრე შენ (მ. 11, 24)
 ἢ Σιბήτιον ἀνεχτέτερον ἔσται... ἢ αἰῖ. სიρქინ სიციქამაუცი ἡ ἑრρασιὸν ἔχει...
ქან ესე ...'ავ ლექი).

იესუს უმრავლესნი მოწაფენი უსხენ... ვიდრე იოვანეს (ი. 4, 1).

¹⁶ *Ἰησους πλείονας μαθητὰς ποιεῖ... ἢ Ἰωάννης. ἵνα ἡ ἑρρασιὸν ἔχει... ἡ ἑρρασιὸν ἔχει... ἡ ἑρρασιὸν ἔχει...*
ქან ἡ ἑρρασιὸν ἔχει... ἡ ἑρρασιὸν ἔχει...

ყველა დასახელებულ მაგალითში ვიდრე-ს აქვებობას განპირობებს უცხო წყაროებში არსებული შედარებითი კავშირებ, ბერძნული ἢ, სომხ. *კან*, სირ. *მენ*, 'ავ.

თუ ბერძნულ წყაროში უკავშირო შედარება, ქართულ თარგმანშიც არ ჩანს ვიდრე. თავად ბერძნულისათვის ბუნებრივია კომპარატივისა და სუბერლატივის ფორმებთან სახელის დაკავშირება არა ἢ კავშირით, არამედ უიმიზოდ, ნათ. ბრუნვის ფორმით, როგორც ეს ქვემოდასახელებული მაგალითებიდანაც ჩანს. ხარისხის ფორმასთან სახელის ἢ-თი დაკავშირება ებრაიზმად ითვლება: სეპტანტის თარგმანს დაჰყუა ხარისხის კავშირანი კონსტრუქცია, ხოლო სეპტანტიდან ის შეითვისეს ახალი ალექსის ტექსტის ავტო-

¹⁵ შ. კიკიჭურა, დაახ. ნაშრომი. გვ. 159.

რებმა¹⁶. ცხადია, ქართულში ამ კონსტრუქციამ ბერძნულის გავლენით სცადა უცხოს მოკიდება. მაგრამ არ გავრცელებულა.

სომხურბრძანების კი ბუნებრივია და მიღებული: ხარისხში ასაყვანი სიტყვის შემდეგ წის კან („ცირა“, „ამ“) შედარებითი კავშირი და შემდეგ მოსდევს ყ თანდებულიანი ბრალობით ბრუნვაში დასმული ის სიტყვა, რომელსაც უღარებენ ხარისხში ასაყვან სიტყვას (ზოგჯერ ყ თანდებული არ ატლავს სიტყვას; მ. 10, 15; 11, 24; ლ. 10, 12); მისი დას დაყრდნობა უფროსი მეთოდისა, სიტყვისიტყვათ: (უფრო) დიდი ვიდრე მეფე“. ნილსე ველიკიმი, ყემ პირი¹⁷. არსებითად მსგავსივე ვითარებაა სირიულში: შედარებითი ხარისხის გადმოსაცემად ზედს. სახელი სუბატუს აბსოლუტუსში დგება (პრედიკატის როლში) და ის სიტყვა, რასაც უნდა შეუღარდეს ზედსართავით დასასიათებელი საგანი, შედარებითი მენ კავშირით უერთდება დასასასიათებელი საგნის აღმნიშვნელ სიტყვას: შაფირა რახელ მენ ხაზაჰ- „(უფრო) ლამაზია რახელი ვიდრე და მისი“. სირიულში მენ-ის მნიშვნელობით, რომ გორც ეს ზემოდასახელებული მავალითებიდან ჩანს (ლ. 10, 12; მ. 10, 15; მ. 11, 24), ავ კავშირიც გამოდის და ასეთ შემთხვევაში ის სიტყვა, რომელსაც უღარებენ ხარისხში ასაყვან სიტყვას, მიცემითი ბრუნვის მნიშვნელობის ლ წინდებულისანი ფორმითაა წარმოდგენილი.

როგორც ნათარგმნი. ასევე ორიგინალური ძეგლებისათვის ქართულში ტიპურად დამახასიათებელია სხვაგვარი კონსტრუქცია: იმ საგნის აღმნიშვნელი სახელი, რომელიც უფროობითი ხარისხის ფორმით გამოხატულ ნიშან-თვისებას ნაკლები ოდენობით შეიცავს, ზედსართავთან სინტაგმას ქმნის ვიდრეს გარეშე, ოდენ მიცემითი ან ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით. თუ გავითვალისწინებთ უფროობითი ხარისხის ფორმის ვენეზისს ქართულში¹⁸, შესადარებელი საგნის სახელის დასმა მიცემითსა და ნათესაობითში¹⁹ უნდა მივიჩნიოთ ძირითად და ბუნებრივ კონსტრუქციად. უამრავიდან ვასახელებთ რამდენიმეს.

ბიბლიური თარგმანებიდან: რაოდენ უმჯობეს არს კაცი საცხოვარსა (მ. 12, 12). რთჳთჳს ბიძაჲნი მუშრათიჲს რიჲჭიჲსა. ჩსკ არჳ ირჯაჲსი ათიჲს ქ მარჳ ქან იიჯისარ;... მენ ყერბს.

ჰე, ვეტყვ თქვენ, და უმეტეს წინაწარმეტყუელისა (მ. 11, 9), ვაჲ ლეჳა სჳს, ვაჲ პერჳთარჳერიჳ რიჲჭიჲსი. ...ს ათიჲს ქი ქან იმარჳარჲ;... მენ ნებოე.

უფრო მსამისა სიყუარული არავის აქუს (ი. 15, 13). დაჲწიჳა რაჲსჳდჳ ჰეჳაჳს ობჳჳ ლეჳი. მჩჳს კან იჳი სჳს ოჯიჳს ანჳჩჳს;... მენ ჰნწა.

ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებულმა სახელმა რომ საბოლოოდ მიცემითზე აიღო ხელი და ნათესაობითი არჩია, ამაში ბერძნულ წყარო-

¹⁶ Н. И. Глубоковский, Библиейский греческий язык в переводах Ветхого и Нового Завета (перевод). Киев, 1914, гл. 18.

¹⁷ Н. Марр, Грамматика древнеармянского языка. СПб., 1903, гл. 115. ი. შილაკაძე, ძველი სომხური ენის გრამატიკა, თბ., 1975, გვ. 133, 221.

¹⁸ ა. შანიძე, პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში: თსუ-ს შრ., ტ. 1, გვ. 333—334. მის ივე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1, 1973, გვ. 143.

¹⁹ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვითა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 443—451.

საც უნდა ედოს გარკვეული წილი: ბიბლიური და სხვა ქრისტიანული ლიტერატურული ძეგლების ბერძნულიდან მომდინარე ქართულ თარგმანებში პირველწყაროს (ბერძნულს) კვალობაზე მეტი მასშტაბური უნდა გამხდარიყო ხარისხის ფორმასთან სახელის დასაკავშირებლად ნათესაობითი ბრუნვის გამოყენება: სომხური და სირიული ტექსტის გავლენა ან შემთხვევაში გამორიცხულია, რომლებშიც ხარისხი მხოლოდ კავშირიანი კონსტრუქციით არის გამოხატული.

ორიგინალური ძეგლებიდან: უფრო მას არს ყოველსა რჩულსა ქრისტიანობა (ევსტ. 31, 29). და იქნა ღწონო უჰამოვენეს პირველისა მის ღწონისა (ევსტ. 29, 24). არა უნაკლულ მსიყო შენ პირველთა მათ მადლითა კურნებისადათა (ევსტ. 44, 31). საქმით კულა უხუცეს ხარ ჩემსა (ხანტო. 254, 10). მოწასტისა ჩემისა მამანი სათნობითა უხეშთა ეს არიან უამისა ამის მონაზონთა (ხანტო. 264, 14). არანედ იყუნენ იგინი მტკიცედ უფრო მსკლდეთა მყართა (ხანტო. 262, 30). უმჭობეს მისსა აწიყოს სხუად მდდელ მწყსად თქუნდაო (ხანტო. 283, 32). უმჭობებუსსა ყოველთასა განაწესებს (იოვ. და ეფთ. 1, 1), რომელთა-იგი უმეტეს ყოველთათნობათა მოწყალებად შეეტკბო (იოვ. და ეფთ. 32, 9).

იმის დასამტკიცებლად, რომ ძველ ქართულში ვიდრე-ს ხნარება სივრცესა და დროში მიწეენითობის ფუნქციით ან უფროობითი ხარისხის ფორმასთან მეორეულია და უტხოენოვანი (პირველ ყოვლისა ბერძნული) ტექსტების გავლენით ჩანს ფენომოქიდებული, გამოდგება საშუალო ქართულის ძეგლთა ჩვენება: ყველა შემოაღნიშნული მეორეული ფუნქციით ვიდრე-ს ხნარება XII საუკუნისა და მის აქეთა ხანის საერო ძეგლებში მკაცრად იზღუდება, კანტიკუნტად თუ მოიპოვება (ევსტ. რა თქმა უნდა, ლიტერატურული ტრადიციის ინერციით) და საბოლოოდ ის ამ ფუნქციებს კარგაფს. ამას ემატება ხმარებლური მნიშვნელობის დაკარგვა. საბოლოოდ კი ვიდრე-ს მხოლოდ ორი მნიშვნელობა შერჩა: დროისა და ვითარებით-შედარებითი კავშირისა (კონტრასტულ-სხვაობითი შედარებისას)²⁰. ვიდრე-ს მეორეული, იძულებითად დაკისრებული ფუნქციებისაგან თანდათანობითი განტვირთვა ერთი კონკრეტული მაგალითია იმისა, თუ როგორ ცდილობდა მტკიცე საწერლო ტრადიციის მქონე ქართული ენა, თავი დაეღწია უტხო ენათა მძლავრი გავლენისაგან და განეთარების ორიენტირად საკუთარი. ზუნებრივი გზა შეენარჩუნებანა.

ამ მხრივ დამახასიათებელია და არა შემთხვევითი, რომ რუსთველის „ვეფხისტყაოსანში“ ვიდრე (ვირე) მხოლოდ და მხოლოდ (!) დროის კავშირად გამოიყენება (სულ 16-ჯერაა ნახმარი და 16-ჯერვე დროის კავშირად!); ვირე მომკლევდეს, მოკვედები (582, 3). ცხენსა მისცა საძოვარი, ვირე წვადი შეიწოდეს (196, 1)...

უფროობითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული სახელი კი მხოლოდ მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვით არის წარმოდგენილი, თანაც უფ-

²⁰ ახალ ქართულში -მდე თანდებულისა სახელთან ვიდრე-ს (იშუათად) ხმარება გრამატიკულ არქაიზმად უნდა ჩაითვალოს: ახალგაზრდობიდან მოყოლებული ვიდრე მოხუცებულობა-მდე.—დაწესებული მეორეადი წილიდან ვიდრე ჩვენს დრომდე (ილია): ქგლ, IV, 1955, გვ. 63.

რომშითის მოკლე (ძველ) ფორმასთან ძველი, დატიური კონსტრუქციაა გამოყენებული, გრძელ (გვიანდელ) ფორმასთან კი — გენეტიური ('გვიანდელი) კონსტრუქცია.

დატიური კონსტრუქცია: რა უარეა მამაცა (798,4); პირი მისი უნათლეა სინათლესა ზესთა ზესა (685,3); ვინ მზესაცა უნათლეა (1431, 4).

გენეტიური კონსტრუქცია: ვარ უმაგრესი რვალია (563,1); არს უმჟავესი წმახისა (896,4); ხარ უმჯობესი დედისა (1141, 1).

„ანინდარეკანინაში“ ვიდრე ძირითადად დროის კავშირად გამოიყენება: ვირე არ შეარყვიან, არ გაილუძის (38, 10); წაუღო, ვირე მშუიღობით ხართო! (39,4) (იხ. 56, 12; 72, 4; 83, 9; 85, 4; 2:1. 11...), მაგრამ მიწვევითობის ფუნქციაც არ არის მთლად დაეფუძებული: წინა მივეგებნეთ, ვირე შეეოსელამდის ქუყყანასა ჩუენსა 130 4); თიცხელოში გარდაიქანის დილითგან ვიდრე მწუხრამდის (254, 4) (იხ. 139, 5; 152, 10; 168, 6; 254, 4). ხოლო უფროობითი ხარისხის ზედსართავთან დაკავშირებული სახელი ვიდრეს (ვირეს) გარეშე არის წარმოდგენილი ნათესაობითის ან იშვიათად მიცემითის ფორმით: ქალისა სახე კედელსა ზედან ეწერა, რომლისა უშუენიერესი აა ინახოდა (265, 3). ვნახე ჰაბუკი ჩემსა უკეთესი თუალითა ჩემითაო (170, 5) (იხ. 257, 10; 277, 7; 288, 2...).

„ვირაშინაში“ ვიდრე (ვირე) არსებითად დროის კავშირია: ვირე შაქს ნაძვი ნაყოფიანი, არ ვეძებ ანწლსა მყარლსა (21,8); ვირე ცოცხალ ვარ, აღარ ვახსენებ (101, 3); მე რამინის სიყვარულსა არ მოვსწყდები, ვირე სიცოცხლე არ მომწყდეს (101, 30) (იხ. 33, 12—19; 55, 16; 70, 22; 77, 2...). იშვიათად შედარებით კავშირდაც გამოიყენება: დედანი ნებისაყენ უფრო იზიდვენ, ვირე სახელისაყენო (73,8); ...უკეთ გააქვენებ ასპარეზობასა შიგან, ვირე ლაშქრობისა და შებმისა ეამსა (117, 24).

შედარებითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული სახელი არსებითად მიცემით და ნათესაობით ბრუნვაშია წარმოდგენილი: ჩემსა უკეთეს ცემ იყო და უერთგულესი (110,9); სამოთხე ღმრთისა უამეა (102, 6 ქე.) (იხ. 60, 2; 60, 19; 73, 1; 87, 4 ქე.; 88, 11; 93, 4; 99, 20; 102, 6 ქე. 115, 15...). მაგრამ ამის გვერდით გვხვდება ძველი ქართლისთვის სრულიად უცნობი კონსტრუქცია: უფროობით ხარისხთან დაკავშირებული სახელი წარმოდგენილია განთანდებულაინათესაობით ში: ლარი და საჭურქლე — მთისაგან უმძიმესი იყო, და შეჭრეება — ბზისაგან უსუბუქე (7, 21); ახალ სმლისაგანცა უკეთეს ცემს იცენეს (7, 24); ყოველთა ცისა მნათობთაგან უნათლესი (32, 8); მიჩუენა ანაზღუელად ქაჯისაგან უტურფესი პირი (62, 13) (კიდევ იხ. 7, 35; 11, 18; 46, 7; 60, 3 ქე.; 91, 13; 97, 27; 101, 6 ქე...). ასეთ შემთხვევაში ქართულ თარგმანზე სპარსული ორიგინალის გაველენა უნდა მქაუნდებოდეს.

სპარსულში *tar* (tar) მწარმოებელიანი შედარებითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებულ რმ სახელს, რომელსაც ხარისხით დახასიათებული საგნის სახელი უღარდება. კავშირის როლში ახლავს *az* წინდებული²¹. რომელიც

²¹ იოს. აბულოაძე, სპარსული ენის სახელმძღვანელო, თბ., 1953, გვ. 37.

* მისალოდნელი იყო: ვირე.

ჩვეულებრივ ქართული -გან თანდებულის მნიშვნელობისა. მაშასადამე, „ვის-რამიანში“ უფროობითი ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული სახელის დასმა -გან თანდებულის ნათესაობითში სპარსული შედარებითი ხარისხის კი (აზ) წინდებულის კონსტრუქციის კალკია.

მაშასადამე, საშუალო ქართულის ადრეულ (XII ს.) ძეგლთა მონაცემები უეჭველს ხდის, რომ XII საუკუნიდან ვიდრე-ს (ვირე-ს) მეორეული, უცხო ენათა გავლენით შექმნილი ფუნქციები თანდათანობით დაიწყებდას ეძლევა, და ეს პროცესი სხვადასხვა ავტორთან განსხვავებული ინტენსივობით მქალავდება. რუსთველი რომ ვიდრე-ს მეორეული ფუნქციით სრულებით არ ხმარობს, ამაში უნდა ვლინდებოდეს არა მარტო გენიალური პოეტის შეგნებული მიდგომა დედაენისადმი, არამედ ისიც, რომ პოეტური ენა ნაკლებად არის პროზის ენის ნორმათა ტყვეობაში და ანდენად ის უფრო დაზღვეულია ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანებში ფუნქციონირებული უცხო ენობრივი კონსტრუქციების გავლენისაგან.

დასკვნები: ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში ვიდრე უდეტერი პოლისემიურია და რამდენიმე მეტყველების ნაწილის როლში გამოდის: (ზმნი-ზედისა, თანდებულისა, კავშირისა). ავლენს ექვს სემანტიკურ ნიუანსს. ვიდრე-ს ფუნქციებს შორის მიმართება-კავშირი ასე წარმოგვიდგება:

I. ზ მ ნ ი ზ ე დ ა : I. მ ი მ ა რ თ უ ლ ე ბ ი ს ა ღ ნ ი შ ვ ნ ა ს ი ვ რ ც ე შ ი (ვიდრე=სად, საითყენ).

II. თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ი : 2. მიწეენითობა-ზღვრულობის აღნიშვნა სივრცეში -მდე თანდებულის სახელებთან.

3. მიწეენითობა — ზღვრულობის აღნიშვნა დროში -მდე თანდებულის სახელებთან.

III. თ ა ნ დ ე ბ ლ უ რ ი კ ა ვ შ ი რ ი : 4. ზღვრულობის აღნიშვნა დროში -მდე თანდებულის საწყისთან.

IV. კ ა ვ შ ი რ ი : 5. დ რ ო ი ს ა (რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში).

6. ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ-შ ე დ ა რ ე ბ ი თ ი : ა) სხვაობითი შედარებისას, ბ) ხარისხში განსხვავებისას.

აღნიშნულ ფუნქციათაგან ვიდრე-ს ზოგიერთი დაკისრებული აქვს უცხო ენათა წინდებულების გადმოსაცემად და, ანდენად, ისინი მისთვის მეორეულია (სქემიდან: 2, 3, 4 და 6ბ). პირველ სამ შემთხვევაში ვიდრე-მდე-სთან ერთად ქმნის არაბუნებრივ მორფოლოგიურ პლეთონაზმს. ამ დროს ვიდრე არასპირო ზედმიწევნითობით გადმოსცენს ბერძნულ ზა; (ზოგჯერ *αχρ*; *αχρ*—საც), სომხურ *ძիხე* და სირიულ ცუდამ თანდებულებს (წინდებულებს). ასეთი პლეონასტური კონსტრუქციის საფუძველია შემდეგი: უცხოენოვან ბიბლიურ ტექსტებში ნახმარი წინდებულები სხუთ მორფოლოგიურ ფარდად ქართულში გამოყენებულია ბუნებრივი-მდე თანდებული. მაგრამ ამასთანავე სამწერლო ენა, თარგმანის პირველწყაროებთან დაახლოების მიზნით, ცდილობს, უცხო ენათა წინდებულები წინდებულთვე იყოს გადმოტანილი და ვიდრე-ს აკისრებს წინდებულურ ფუნქციებს. შედეგად მიღებულია კომპრომისული ფორმა: მორფოლოგიური საშუალებები ქართულია, კონსტრუქცია კი — ნარევი (ქართულ-უცხოური). ეტიკობთ, ასეთი კონსტ-

რტქციები თავდაპირველად უძველეს ბიზლიურ თარგმანებში უნდა გაიხილიყო, ხოლო შემდეგ ნისო მოხსიერება და თითქმის ნორმა მდებარე აყვანა ძველი თარგმანების სერბულ წყაროსთან სავანებო შეჯერების შედეგი უნდა იყოს (აქის საფუძველს იძლევა ადრისა და ჯრტქ-პარტლის ოთხთავების ჩვენებათა შეპირისპირება). ბიზლიური ტექსტების გავლენით ორიგინალური ძეგლების ავტორებზე ხმარობენ ვიღარე-ს მეორეული ფუნქციებით.

ვიღარე-ს ხმარება შედარებით ხარისხის ფორმასთან დაკავშირებული იმ სახელის წინ. რომელსაც ხარისხში ასაყვანი სახელი უღარდება, ისე ბერძნულის გავლენას უნდა მიეწეროს (თავად ბერძნულში ხარისხის რკავშირიანი კონსტრუქცია ებრაიზმია). ამას გვაფიქრებინებს შემდეგი: როცა ბერძნულ წყაროში ხარისხს უკავშირო, ბუნებრივი გენეტიური კონსტრუქციაა, ქართულ თარგმანშიც არ ჩანს ვიღარე-ს კავშირი, თუმცა ასეთ შემთხვევაში სომხურსა და სირიულ ტექსტებში შედარებითი ხარისხი მხოლოდ კავშირიანი კონსტრუქციით ეადმოიყვამ (სომხურში *ჟან*-ით, სირიულში *მენ* და *ავ*-ით).

XII საუკუნიდან, როცა საერო ლიტერატურა ძლიერდება, ბიზლიური თარგმანების ენობრივი გავლენა სამწერლო ქართულზე სუსტდება. ამიტომ საკლებით ლოგიკურია, რომ საერო ხასიათის ძეგლებში ვიღარე-ს მეორეული, იძულებითი ფუნქციებით ხმარება მკვეთრად იზღუდება (თუმცა ლიტერატურული ტრადიციის ძალით აქამდე კიდევ შეიძინევა) და ბოლოს სულ აღიკვეთება (დამახასიათებელია, რომ რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“ ვიღარე-ს მხოლოდ დროის კავშირად იცნობს). ეს ფაქტი ერთი კონკრეტული მაგალითია იმისა, თუ როგორ ცდილობდა ძველი სამწერლო ტრადიციის მქონე ქართული ენა, თავი დაეღწია უცხო (ბერძნული) ენის მძლავრი გავლენისაგან, რათა თანდათანობით დაეძლია ამ გავლენის შედეგები და განვითარების საკუთარ გზას არ ასცდენოდა.

დასო ვმებანი

- მ.: სახარება მათში: ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945.
- 2. შრ.: სახარება მარკოზისი: იქვე.
- 3. ლ.: სახარება ლუკასი: იქვე.
- 4. მ.: სახარება იოანესი: იქვე.
- 5. ბრომ.: პროპელთა მართ ეპისტოლე: პავლეს ეპისტოლეთა ქართული ენისებო, გამოაცემად მოამზადეს მ. მონეიძემ და კ. დანელიამ. ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1974.
- 6. შუშ.: მარტულობა შუშანიკისი: ძველი ქართული ავოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, დასაბუქდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანულოვლიმა, ნ. ვოკუაძემ, ც. ჭურციკიძემ, ც. ჭაჩიავამ, ც. ჭაბავამ, ილ. აბულაძის ხელშეკრულებითა და რედაქციით, თბ., 1963.
- 7. ევხტ.: მარტულობა ევხტათი მცხეთელისა: იქვე.
- 8. ჰაბო: მარტულობა ჰაბო ტფილელისა: იქვე.
- 9. ხანტო: ცხოვრება გრიგოლი ხანტოელისა: იქვე.
- 10. თო. შელამნ.: ცხოვრება იოანე შედქელისა: ძველი ქართული ლიტ. ტრეტაობათა, I, შედქელი ს. ყუბანეიძის მიერ, თბ., 1915.
- 11. იოვ. და ვუთო: ცხოვრება იოვანესი და ვუთოქსი, ენო. კ. ლამხაია ივ. ჭავჭავაძის გამოცემა, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1916.

12. ვეფხ.: შ. რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, ა. ბარამიძის, კ. კეკელიძის და ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1951.
13. ვიხრ.: ენსრაშიონი. აღ. გეანთარიას და მ. თოდუას რედაქციით, თბ., 1961.
14. ამირანდარეჯ.: ამირანდარეჯანზე, ვამოსაყემად მოაწუხადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლ. ათაბეღლიშვილმა, თბ., 1967.
15. Novum Testamentum Graece cum apparatus critico curavit D. Eberhard Nestle..., Stuttgart, 1950.
16. The New Testament in Syriac, London, 1962.
17. ლის ნარკთასქარან... შავქათათსიერერქ ლ. შიქნანნი. შინრათსან... ქსნისქი, 1905.

К. Д. ДАВЕЛИА

СЛЕДЫ ВЛИЯНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В ДРЕВНЕГРУЗИНСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ

Синтаксические конструкции с наречием ვიდრე в древнегрузинском

Резюме

В древнегрузинском языке наречие ვიდრე полисемантически и обозначает: 1. Наречие: направленность в пространстве, ვიდრე-куда. 2. Предлог: достигаемость в пространстве у имен с послелогом -მდე, ვიდრე=до. 3. Предлог: достигаемость времени у имен с послелогом -მდე, ვიდრე=до. 4. Наречие-союз: достигаемость времени у отглагольных имен с послелогом -მდე, ვიდრე=до, пока. 5. Союз времени в сложноподчиненном предложении, ვიდრე=пока. 6. Союз образа и сравнения, ვიდრე=чем.

В тех случаях, когда ვიდრე с послелогом -მდე, («до») обозначает достигаемость в пространстве или времени, сказывается влияние иностранных языков (прежде всего греческого). Несмотря на то, что имеющиеся в иноязычных библейских текстах предлоги (греч. ἕως, ἄχρι... арм. *ի/ինչ*, сир. 'dapi) точно передаются послелогом -მდე, все же в древнегрузинском переводе, с целью сближения его с греческой редакцией, вместе с послелогом -მდე употребляется и наречие ვიდრე с функцией предлога, в результате чего получается своеобразный морфологический плеоназм. Существовала попытка перенести эту смешанную конструкцию из древнегрузинских переводов библейских книг в язык оригинальных памятников, но в среднегрузинском ვიდრე постепенно освобождается от выражения функций предлога достигаемости и союза сравнения.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ენის კათედრა
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. შანიძემ

ს ო რ ა კ ო მ ი ნ ო ვ ი

-მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციის ევოლუციისათვის
ქართულში

-მცა ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული მოდალური ნაწილაკია ძველსა და საშუალ ქართულში. ძველ ქართულში იგი გამოიყენება თხრობითი კალოს ზმნის ფორმასთან ერთად და ქმნის გარკვეულ სინტაქსურ კონსტრუქციას. რომელიც კავშირებითი კალოს ფორმის ეკვივალენტურია.

-მცა ნაწილაკს მაკავშირებთებელ ანუ მაკონიუნქტივებელ ფუნქციაზე მიუთითა და ამ საკითხს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა ა. შანიძემ. იგი წერდა: „რთული -მცა სუფიქსი ძველ ქართულში მნიშვნელობას უძლიერებს იმ სიტყვას, რომელსაც ის დაერთვის ხოლმე. დართვით კი შეიძლება დაერთოს სახელსაც, სახელის ნაცვალსაც, ზმნასაც, ზმნისზედასაც, კავშირსაც, მაგრამ რაგინდ სიტყვის ნაწილსაც უნდა დაერთოს, სულ ერთია, იმავე წინადადებაში ნატვრით კალოს (resp. კავშირებით კალოს. — ნ. კ.) ვერ იქნა, არამედ ყოველთვის მოთხრობითი (=თხრობითი კალო. — ნ. კ.) უნდა იყოს“ ([1], 79) ავტორი აქვე აღნიშნავს, რომ „საშუალო საუკუნეებში იწყება რყევა -მცა ნაწილაკის ხმარებაში. იგი შეიძლება დაერთოს აგრეთვე ნატვრითი კალოს ზმნასაც“ ([1], 80).

-მცა ნაწილაკის საკითხს სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა პ. ვაჩეჩილაძემ. ნაშრომში წარმოჩენილია აღნიშნული ნაწილაკის შესწავლის ისტორია ქართული გრამატიკული ლიტერატურის მიხედვით. ავტორის დასკვნით, ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში -მცა ნაწილაკის სინტაქსური ფუნქცია არაა გაგებულნი სწორად და იგი ჩვეულებრივ მნიშვნელობის გამაძლიერებელ ნაწილაკადაა მიჩნეულნი ([2], 242—244). ნაშრომში დაძებნილია -მცა ნაწილაკის ეკვივალენტები ბერძნულ-სომხურში და დადგენილია, რომ -მცა ნაწილაკიანი ფორმების შესატყვისად ამ ენებში ძირითადად კავშირებითი კალოს ფორმები გამოიყენება. საშუალ ქართულში -მცა ნაწილაკის დაკარგვის მიზეზებად პ. ვაჩეჩილაძე ასახელებს სამ ძირითად გარემოებას: 1. თხრობითი კალოს მყოფადის ჩამოყალიბების პროცესს, 2. II თურმეობითის ფორმათა ხმარების განსივრებასა და 3. -მცა ნაწილაკის ფუნქციურ აღრევას — თუმცა, ეითომ, განალაცხადანაც, ნუცა, ოდესაც კავშირებთან, შემდგომ -მცა ნაწილაკი უმეტესად წყველის, დალოცვისა და ნატვრის ფორმულებში გამოიყენება. თუმცა აქაც გვხვდება არასწორი ფორმები ([2], 251—252).

წინამდებარე ნაშრომში, ერთი მხრივ, მოცემულია -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციის ფუნქციონალური ანალიზი ისტორიულ-შედარებით ასპექტში, მეორე მხრივ, განხილულია თვით კონსტრუქციის შიგნით არსებული გრამატიკული მიმართება და, შესაბამე მხრივ, მოცემულია ცდა -მცა ნაწილაკის გენეზისის გარკვევისა.

ძველ ქართულში -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გამოყენებულია შემდეგი ფუნქციებით: ა) მოდალური -მცა ნაწილაკი + თხრობითი კალოს ზმნა გადმოსცემს კავშირებით კალოს, რაზედაც თვალნათლავ მიუთითებს

ქართული ოთხთავის რედაქციითა ურთიერთმიმართება. ერთი რედაქციის კავშირებითი კილოს ზმნას მეორე რედაქციაში შეესატყვისება -მცა ნაწილაკი + თხრობითი კილოს ფორმა, მაგალითად:

ღა ზრახვა ყვეს მისთვის, რაათაჲ წარწყმიდეს იგი: მკ. 3, 6 C. შტრ.: ღა ზრახვა ყვეს მისთვის, რაათაჲ წარწყმიდონ იგი: მკვ 3,12DE.

ღა ღრიად შეპრისხნა მათ, რაათა არა გამოაცხადონ იგი:
ღა ზრახვა ყვეს მისთვის, რაათა სიტყუთა საფრეჲ უგონ მას: მ 22,15DE. შტრ.: ღა ზრახვა ყვეს, რაათამცა დაუღვეს მას მაჲე სიტყუთა: C.

მართალია, -მცა ნაწილაკიანი თხრობითისა და კავშირებითის ფორმათა მონაცვლეობა ოთხთავის რედაქციებში ბოლომდე თანმიმდევრულად არაა გატარებული, კერძოდ, DE რედაქციაშიც გვეხვდება -მცა ნაწილაკიანი ფორმები. მაგრამ შემთხვევათა უმრავლესობა აღნიშნულ მონაცვლეობას ადასტურებს. -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციისა და კავშირებითის ფორმათა პარალელური ხმარება ქართული ოთხთავის C და DE რედაქციებში გეავრთულებინებს მათს დიალექტურს ურთიერთმიმართებას. შესაძლებელია დავუშვათ, რომ -მცა ნაწილაკის გამოყენება თავდაპირველად ერთ რომელსაჲმე დიალექტს ახასიათებდა და შემდგომ გავრცელდა მთელ ქართულში.

ბ) -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი გამოყენებულია მეორე და მესამე პართა ბრძანებითის გადმოსაცემად. ხშირად წინადადებაში ერთმანეთის გვერდით გვხვდება ბრძანებითის ფორმა და -მცა ნაწილაკიანი თხრობითი:

უკუეთუ სულთა ცხოველ არს იგი, ცოცხალ მცა ხართ იგიცა და შენცა. უკუეთუ სულთა მომყუდარ ხართ, მოკითხვაჲ ეგე შენი შენადგე მოიქციენ: შუშ, II, 9.
ლხანებამ ცა არს შენდა, უფალო, და ნუშეა იყოფინ: მ 16, 22.

გ) -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გადმოსცემს თხრობითი კილოს მეორედს. ამ შემთხვევაში აღნიშნული კონსტრუქცია ძველი ქართულის კონსტრუქციის მეორადი ფუნქციის გამომხატველ ეკვივალენტურ კონსტრუქციად გვევლინება. -მცა ნაწილაკი მასში მოკლებულია მოდალური ნიუანსის გაგებას:

რომლისა თანაცა იპოს მონათა შენთავანისა ბარძიმი იგი, მოკუედინ და ჩუენ მცა უკართ უფლისა შენისა მონა: დაბაღ., 44,9.
შტრ. რუს: *У кого из насш найдется чаша, тому смертъ: и мы будем рабами господиу нашему.*

ღა რომელი მცა რჩული უწმინდე იყო, იგიცა შევიყოუარე: ევსტ. 85.

დ) -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გამოიყენება პირობით-დამოკიდებულნიან ქვეწყობილ წინადადებაში, სადაც დამოკიდებულში აღნიშნავს პირობითს მოდალობას, ხოლო მთავარში — შედეგობითს მოდალობას:

უკუეთუ მცა ღმრთებამ: ჯორკითა არა დაეფარა, კაციმცა ვერ მიეახლა ღმერთსა: ევსტ., 97.

უკუეთუმცა უმეტრებასა და უკუნრებასა შინა ვიყავე, არამცა ღმრს ვიქმენ შედგომად ქრისტესა: ამო 13, 13.

უკუეთუმცა სიტყუთა რაიმე ჰეშმარიტყოფილ იყო თქუმულთა შინა შენთა, არამცა რაჲ ბორბტი შეე მთხუეულ იყო შენდა: იობ., 4, 12.

ამრიგად, როგორც პირობითი, ისე შედეგობითი მოდალობის გამოსატყუა -მცა ნაწილაკს ეკისრება. აღნიშნული ფუნქცია უახლოეს კავშირშია კონსტრუქტურ მოდალობასთან, რამდენადაც ორსავე შემთხვევაში განუხორციელებელი, შესაძლებელ-სავარაუდო მოჭმედებაა აღნიშნული. ამასთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ ერთი გაჩემობაც. ირკვევა, რომ ძველ ქართულში წარსული ღრბის პირობით და შედეგობით მოდალობათა გამოსატყუავლ ოდენ -მცა

ნაწილაკიანი კონსტრუქციაა გამოყენებული და ამ ფუნქციებით საკუთრივ კავშირებითის მწკრივები არ გვხვდება. რით უნდა აიხსნას ეს გარემოება? ჩვენი აზრით, კავშირებითის მწკრივები აღნიშნული ფუნქციით არ გამოყენებულა ამის გამო, რომ ისინი ვერ იგუებდნენ წარსული დროის გაგებას. -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციაში კი მოდალური ნიუანსის გადმოცემა ნაწილაკს ეკისრებოდა, ხოლო წარსულ დროს გადმოსცემდა თხრობითი კილოს ფორმა.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა რუსული ოთხთავის ჩვენება, სადაც -მცა ნაწილაკიანი თხრობითის კონსტრუქცია, ძველი ქართულის -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციის მსგავსად, გამოიყენება წარსული დროის პირობით და შედეგობით მოდლობათა აღსანიშნავად. შეადარე:

უკუეთუმ ცა გ რ წ მ ე ნ ა მოსმსი, გ რ წ მ ე ნ ა მ ც ა ჩემიცა: ი 5,46.
Ибо еси бы верилн Моисею, то поверилн бы и мне.
უკუეთუმ ცა მე მი ცო დ ე თ, მამაც ა მ ც ა ჩემი ა ცო დ ე თ: ი 8, 19.
Иди бы зналаи мсря, то зналаи бы и отца моего.

ე) სპორადულად გვხვდება -მცა ნაწილაკის ხმარება კავშირებითი კილოს კომპოსთან, რაც შესაძლებელია -მცა ნაწილაკის ფუნქციური მოშლის დასაწყისად მივიჩნიოთ:

ღ რ უ ს ცეხლი აღაგზნია მას ზედა, რ ა მ ც ა გ ა ნ ტ ვ ე ს ა დგილი იგი, ქვე დაქლის: იოხ., 26,15.

ს ა შ უ ა ლ ქ ა რ თ უ ლ შ ი -მცა ნაწილაკის გამოყენების არც ფართოვდება, თუმცა ამავე პერიოდში იწყება რღვევაც შესაბამისი სინტაქსური კონსტრუქციის გამოყენებაში, რაც ფაქტობრივად ამ კონსტრუქციის მოშლის მანიჭებელია.

-მცა ნაწილაკიანი თხრობითი შემდეგი ფუნქციებით გვხვდება:

ა) საშუალი ქართულის განვითარების პირველ საფეხურზე, კერძოდ, მე-12 საუკუნის სალიტერატურო ძეგლებში, -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქციის შერჩენილი აქვს თავისი ძირითადი ფუნქცია — კონსტრუქციური მოდლობის გადმოცემა, რის გამოც საკმაოდ მდგრადია თვით კონსტრუქციაც:

ვლა ნეთუმ ცა სრულად დამწვა ცეხლთა ცხელთა ანაგზითა: ეფხ., 310.
კამიყირა, მიქნურისა თაყანება ექნა ეისმცა? ეფხ., 378.
წავე, მონა წაეიტანე, რამცა ვე თ ხ ა რ ამისთანა! ეფხ., 398.
კითა მმართებდა, ეგზომი რამცა ვით გა ე ი ხ ა რ ე თ: ეფხ., 412.
ართან მეტად მუხთალნი.—ჩვენ ერთხელ კვლაც ენახენით, — არამცა მოგკლეს ღალათით, არამცა ვიკავლახენით: ეფხ., 430.
აღარ იცოდეს. რამცა ქმნეს: ვისრ., 148.
ჩვენგან ესე არ ეგების, რომელმცა არ უშველეთ: ამირან., 172.

ბ) -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გადმოსცემს ბრძანებით კილოს, რომელსაც ამავე დროს წყველის, ლოცვისა და ნატერის მოდალური ნიუანსები მოკლებება:

ღმრთისგანცა ნებასა ზედა თქვენსა სუფვეთ უკუნისამდე! ამირან., 21.
ერთხელმცა არს ღვთისაგან პეტრეს კელმწიუის ქსენება: დავით., 54, 194.
აღრემდის მიწუნ. პოყვასო, ნუშცა მაქვეს დღეთ სივრძენია: ქილ. და დამ., 117.

გ) -მცა ნაწილაკიანი კონსტრუქცია გვხვდება პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში, ხოლო მთავარში არ დასტურდება, როგორც ეს ძველ ქართულში ეკონსტრუქციის შემთხვევაში ხდება. ამასთან უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თუ ძველ ქართულში სათანადო აღვივლებს -მცა ნაწილაკიანი ერთად ნამყო დროის გამოთხატველი რამდენ-

ნიმე მწკრივი გამოიყენებოდა (უწყვეტელი, წყვეტილი, 11 თურმეობითი). საშუალო ქართულში მათგან მხოლოდ მეორე თურმეობითი გვხვდება:

თუ მცა ვინ ამას ღამე აქა ყოფილი იყო, არა დაგუფარვოდა: ვისრ., 165.

თუ მცა გენახა, იტყვი ამას, თუ ამისებრი კაცი არა ნახულ არსო: ამირან., 31.
თუ მცა არ მოსრული იყო კარსა ზედა ჩემსა და მუნითა ებრძანა, ამას ექვეყნა: ამირან., 39.

მე თუ მცა ერთსა წაშა შენგან ესეთი შეგეილი მენახა, სიხარულით ცამღს ფრინდებოდი: ვისრ., 191.

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თუ მცა საშუალო ქართულში III კავშირებითს მწკრივი ნამყოფი კავშირებითს გამოხატავს, მაგრამ იგი მაინც არ გვხვდება პირობით დამოკიდებულ წინადადებაში ნამყოფი დროის პირობითი მოდალობის გადმოსაცემად. ეს ფუნქცია წინანდებურად - მცა ნაწილაკიან მეორე თურმეობითს ეკისრება.

-მცა ნაწილაკიანი მეორე თურმეობითს ამგვარმა რეგულარულმა გამოყენებამ ნამყოფი დროის პირობითი მოდალობის გადმოსაცემად, ჩვენი აზრით, განაპირობა ის გარემოება, რომ უფრო მოგვიანებით, -მცა ნაწილაკის გაქრობის შემდგომ. ამავე საშუალო ქართულში მეორე თურმეობითს მწკრივს დაეკისრა ნამყოფი კავშირებითს გადმოცემის ფუნქცია. ამავე გზით უნდა შეეძინა მყოფადის ხოლმეობითს მწკრივისაც შედეგობითი მოდალობის გადმოცემის ფუნქცია თანამედროვე ქართულში, რამდენადაც შედეგობითი მოდალობის გამოხატველ მყოფადის ხოლმეობითს ძველ ქართულში ოდენ -მცა ნაწილაკიანი თხრობითის კონსტრუქცია შეეძაბა (იხ. ზემოთ). ამგვარად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნული ორი მწკრივის (მეორე თურმეობითისა და მყოფადის ხოლმეობითის) გამოყენება პირობით-შედეგობით მოდალობათა გამოსახატვად თანამედროვე ქართულში უშუალოდ -მცა ნაწილაკიან სინტაქსურ კონსტრუქციასთანაა დაკავშირებული.

დ) საშუალო ქართულში -მცა ნაწილაკი გვხვდება მასდარებთან და მიწლებობებთან, რაც უდავოდ მისი ფუნქციური გადაგვარების მაჩვენებელია:

ღმერთმცა ჩემი ანუ მისი მწე, თუ შენ არა დია გიუყარ: ვისრ., 276.

ნულარამცა ნაყოფთა მისთა ზრდა, რომელმანცა მიწამან მას დაფარეა ჰადარა: ვისრ., 152.

ე) ხშირია -მცა ნაწილაკის ხმარება კავშირებითი კილოს ფორმებთან. რაც ავრეთვე აღნიშნული კონსტრუქციის მოშლასე მიუთითებს:

თუმცა წელიწადისა საელსა იყოს, ეგრეცა ნახე მინდა: ამირან., 108.

ვერ მოვიტყენ ამას, თუმცა ჩემი ვისი მიწათა შიგან

მეგონებოდეს და შაჰინმა წალოტსა შიგან სუმაღ ჯდეს: ვისრ., 154.

თქვეს: -რამცა ეუყოთ მას-. სიბრძ. სიცრ., 15.

ვ) ხშირია ისეთი შემთხვევებიც, როცა -მცა ნაწილაკს არავითარი ხოლმეობითი ნიუანსის გადმოცემა არ ეკისრება წინადადებაში.

სწორად მიუთითებს ასეთ შემთხვევაში პ. გაჩეჩილაძე -მცა ნაწილაკი -მცა ნაწილაკთან აღრევის შესაძლებლობაზე ([2], 249—250):

მივსწერე: მეფე ინდოთა არიანა ღმრთულეებრ ძლიერი: ვეფხ., 393.

შორს უკე ვეფე და მემცა შევეკაზმე: ამირან., 103.

კუთხე კაცსა: რამცა უკობს, ანუ რამცა ეკარება: ქილ. და დამ., 134.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში -მცა ნაწილაკი მხოლოდ გადმონაშთის სახითაა დადასტურებული. თავდაპირველ ფუნქციათაგან მას მხოლოდ ნატურის, ლოცვისა და წყევლის ნიუანსების გა-

ქობაძეადა შენორჩია. ამასთან იგი გვევლება როგორც თხრობითი, ისე კავშირებითი კილოს ფორმებთან და უმთავრესად დიალექტიზმებს წარმოადგენს:

- უი, უწინამც დღე გაუჭრება: ილია, 145.
- აი, აგრამც მღერით მაგაზედ უფრო მეტს ღიღებას და პატივს მოგვეცემს: ილია, 145.
- იზიხარ სახელო, ვის სწირავ.
- იმასამც შეაწირება: ვაჟა, 209.
- შენი ჭირიშც დამიღვეია, შენი: ყაზბ., 83.
- ვემსახურებით ჩვენთა მოძმეთა და აგრამც უნდა იყოსო: ყაზბ., 344.

ქართული დიალექტებიდან — მც(ა) II-მ ნაწილაკი უმეტესად აღმოსავლური ზონის დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი, თუმცა გვევლება ანგილოურ-ფერეიჯულშიც და დასავლურ დიალექტებშიც, სადაც ჩვეულებრივ გამოიყენება ნატერის, წყველისა და დალოცვის გამომხატველ ფრაზებში:

- უნეროს იმე ხარავ ჩემის ძმისაივ, წყალსამც უზიდავავ, ტაბლასამც უშზადიბავ. ქლანთამც უბლანდავავ, ლოგინსამც უგებავ. ხევს., 16,5.
- შენამ შეერკვებ დედასა, თლომივ ბადენაურო: თუშ., 182, 16.
- შენთანამც ყოფნით გამაძლო, შეიდი დღე-ღამე ძილითა: ქიზ., 165.
- რამ დავეყველო, დედამაას ერთუნაი ხარ, შენამ ანდრესმანდრეს ქალი ახარში იაკალ: ინგ., 288.

- ღმერთმა შენამ შენ ზმევთან წვაიყონასავ: ინგ., 190.
- შეშინდა, არამც მინმე მაქადარიყოსო: ფერეიდ., 243.
- წეიძლოლეს წინ, ვითამც ანგელოსი უმანყო, პატარა ეშმაკი შემოსილმა ბერებმა: ზელომერ., 12.

თუმცა დიალექტებში, ნიშნად ამისა იმწამსვე მეიპარკონ წყერები და თმებიო: ზემოიმერ.,

- თქვე რამ წასსურსი მნახოთ./ თქვენ გამაძრეთ ზრუვზე ტყავი: გურ. ფოლკ., 116.
- შენი ხახვა პატკოფს, მარხენს./ გინდამც მქონდეს მე აღდგომა: გურ. ფოლკ., 32.

-მცა ნაწილაკის შესატყვისი ქართველურ ენათაგან ზანღრში არ დასტურდება. სვანურში კი მის ეკვივალენტად მიჩნეულია ნაწილაკი -უ||-უთ, -ოლც. -ოლ (პ.). სვანური ოთხი დიალექტიკური ვარიანტიდან, რომელთაც აკად. ვ. თოფურია იმთქმებს (-უ -უთ-ოლუ-ოლ). შედარებით სრულსახოვანი -ოლუ ვარიანტი, რომელიც რომელიმე სიტყვის ნაშთს უნდა წარმოადგენდეს. შეიძლება იმავარ სიტყვად მიგვეჩნია იმავე სვანურში დადასტურებული შორისდებული ააღო (=აბა), ან რომელიმე სრულმნიშვნელოვანი. მასთან გენეტურად დაკავშირებული სიტყვა, რომელიც ამჟამად აღარ იხმარება, -ოლუ ვარიანტის განარტიკლებით უნდა იყოს მიღებული სხვა დანარჩენი ვარიანტები ამ ნაწილაკის ერთი მხრივ. უს-დაკარგვის გზით (-ოლუ, -ოლ) ჩანს მიღებული -ოლ ვარიანტი. სოლო მეორე მხრივ, -ოლ ელემენტის ჩამოცილების გზით უნდა იყოს მიღებული -უ (-ა) ვარიანტი, რომელიც დადასტურებულია ბალხ-შენიღრში (-ოლუ, -უ). იმავე -ოლუ-საგან დ თანხმოვნის დაკარგვისა და ოს-ასიმილაციის გზით ჩანს მიღებული -უთ ვარიანტი (-ოლუ, -ოთ, -უთ).

საკარგვია, რომ ქართულშიც უნდა გვექონოდა სვანური -ოლუ ნაწილაკის გენეტური და ფონეტიკური ეკვივალენტი, რომელიც, როგორც ნაშთი, შემოღვრისა -მცა ნაწილაკში მ ელემენტის სახით.

ესევე შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია, ძველქართული მოდალური ნაწილაკი -მცა უთვლია თავისი შედგენილობით. მასში გამოიყოფა მოდალური მ ელემენტი, რომელიც გენეტურად და ფონეტიკურადც უკავშირდება სვანურ -უ (-ა) [-ოლუ-ოლ, -უთ] ნაწილაკს, და მნიშვნელობის გამაძლიერებელი -ცა ნაწილაკი.

მავალითები სვანური ენის ბალზხემოური დიალექტიდან:

მაზემ ხანი ლირდე ნაზუ ესერ ლახევემხ ალ ბეფუმს: სვან. პროზ., 333,15. (რამდენი ხნის სიციხის ნება [მცა] მიუყუთ ამ ბავშვსო).

იაღუთხესერ მამუ ოხგონეხ სერ? სვან. პროზ., 251,1 (აბა, ახლა რა [მცა] მოვეგონოთ)

უ (—) ნაწილაკიანი თხრობითი კილოს ფორმა ბალზხემოურ სვანურში გამოყენებულია მესამე პირის ბრძანებით ფუნქციითაც.

შოშმა ესერ ხადღენდეს, ეჩა აშხე. ჩუე იზობდა: სვან. პროზ. 287,5 (როდესაც მოხილვბაო, მაშინ [მცა] ერთი შექამოსო)

ქაე ესერ აღდე აღაბა: სვან. პროზ. 249,8 (ესენი [მცა] წაიღოსო).

სვანურში, ისევე როგორც საშუალო ქართულში, —უ (—) მოდალური ნაწილაკი ზოგჯერ კავშირებითი კილოს ზმნის ფორმასთან გვხვდება, რაც ფაქტობრივად მისი ფუნქციური მოშლის მაჩვენებელია:

ქა იტეხე აღას, მამუ ესერ ლესე: სვან. პროზ., 281,33. (დაიბრუნებს ამას, რა [მცა] იყოსო).

მა ესერ-ი გეე ესერ ლახევემ მინდერისგა, მამუ ესერ არღეღს. (რაო და ლუკვირდი. მინდორში რა [მცა] იყოსო).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სვანურში ნამყო დროის კავშირებითის გადმოსაცემად პარალელურად გამოიყენება: ერთი მხრივ, კავშირებითი მესამე და მეორე მხრივ, —უ (—) ნაწილაკიანი მეორე თურმეობითის მწკრივი. ეს ფაქტი უდავოდ საინტერესოა როგორც თვით ამ ორი მწკრივის ფუნქციონალური ურთიერთმიმართების მხრივ, ისე ქართულთან მიმართების თვალსაზრისითაც.

—უ (—) ნაწილაკიანი მეორე თურმეობითის გამოყენება სვანურში მესამე კავშირებითის, და საზოგადოდ კონიუნქტიური მოდალობის, ფუნქციით იმაზე პოლითებს, რომ თანამედროვე ქართულშიც თურმეობითი მეორისთვის კონიუნქტიური მოდალობის გადმოცემა მეორეული ფუნქციაა, რომელიც უფროდ —ქა ნაწილაკის გაქრობასთანაა დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში სვანური საშუალო ქართულის ვითარებას წარმოაჩენს. მაგ., —უ ნაწილაკი თურმეობითი მეორის მწკრივთან:

სერ მამუ ხოჩე მინწანი სგა ლაყენე: სვან. პროზ., 236,31. (მეტა რა [მცა] ექნა და შეაწვიანა).

ღახჯრანხ ლერბათე. ერე იმავა ღენ ესერ მინ ამე ქოხილა ი მხუშეამ ამე ხოზი, ეზუმი ნაწილობი ღახკოღან: სვან. პროზ., 328,31. (შეხვეწნენ ღმერთს, რომ რამაც ჩვენ აქამდე მოგვიყვანა და რა მანძილც აქამდე პრის, იმდენი სიმაღლე [მცა] მოგვემოღა).

კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც უდავოდ წამოიჭრება ძველქართულ —მცა ნაწილაკიან კონსტრუქციასთან დაკავშირებით, ეს არის საკითხი თვით ამ კონსტრუქციაში არსებული სინტაქსური ურთიერთმიმართებისა. მოდალური ნაწილაკი —მცა, როგორც უფორმო სიტყვა, მოცემულ შემთხვევაში ზმნისაგან მოთხოვს კილოს გარკვეულ სახეობას—თხრობითს: მასთან არ შეიძლება კილოს ახლა სახეობათა—ბრძანებითისა და კავშირებითის—გამოყენება. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ —მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში ზმნას მართავს კილოს კავშირების მხრივ და ანიჭებს მას კონიუნქტიური მოდალობის ფუნქციას. ამგვარი ნართვა თავისი ხასიათით შესაძლებელია გავუთანაბროთ თანდებულსა და სახელს.

შენიშნულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ:

ძველ ქართულში კავშირებითი კილოს ფორმათა გვერდით აღიარება თხრობითი კილოს ფორმა —მცა ნაწილაკთან ერთად. აღნიშნული კონსტრუქცია გამოიყენება რამდენიმე ფუნქციით. იგი გადმოსცემს: ა) კონიუნქტიურ მოდა-

ლობას, ბ) მეორე და მესამე პირებთანავე ბრძანებას, ე) თბრობითი კილოს მყოფადს, დ) რთულ ქვეწყობილ წინადადებაში -- პირობით და შედეგობით მოვალეობებს.

სასწავლ ქართულში -მცა ნაწილაკს ნაწილობრივ დაცული აქვს ძველ-ქართული ფუნქციები, თუმცა დამატებით გამოხატავს სხვა მოდალურ ნიუანსებსაც, კერძოდ, ნატვრას, წყევლასა და დალოცვას. მოგვიანო ხანის ძველებში დადასტურებულია -მცა ნაწილაკის უმარათებლოდ გამოყენების შემთხვევები: ერთი მხრივ, იგი ვეხვდება კავშირებითი კილოს ზმნებთან და, მეორე მხრივ, მასდარებთან და მიმღეობებთან. აღნიშნული დარღვევები ფაქტობრივად -მცა ნაწილაკიანი სინტაქსური კონსტრუქციის მოშლანზე მიუთითებს.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში -მც(ა) ნაწილაკი შემოგვრჩა მხოლოდ ცალკეულ ფრაზეოლოგიზმებში, კერძოდ, წყველს, დალოცვისა და ნატვრის გამოხატველ ფორმულებში.

სხვა ქართველურ ენათაგან -მცა, ეკვივალენტური ნაწილაკი დადასტურებულია სვანურში უ [||-ოლუ, -ოლ, -უუ]-ს სახით, რომელიც, ძველქართული -მცას მსგავსად, გამოიყენება თბრობითი კილოს ფორმებთან ერთად და გადმოსცემს კონიუნქტიურ მოდალობას.

-მცა ნაწილაკის შემადგენელ ელემენტებად შეიძლება გამოიყოს:

ა) მოდალური ელემენტი მ, რომელიც გენეტური, ფონეტიკური და ფუნქციონალური თვალსაზრისით სვანურ უ (—გ) ნაწილაკს უკავშირდება, და ბ) მნიშვნელობის გამაძლიერებელი -ცა ნაწილაკი. თავისი განსაკუთრებული მოდალური ფუნქციებისა და ზმნა-შემასმენელთან აქტიური ურთიერთობის გამო -მცა ნაწილაკი არ შეიძლება გაეთანაბროთ სხვა ნაწილაკებთან, რომლებიც ჩვეულებრივ მიერთიან სრულმნიშვნელოვან სიტყვებს. -მცა ნაწილაკი თბრობითი კილოს ზმნის ფორმასთან ერთად ძველ ქართულში ქმნის გარკვეულ სინტაქსურ კონსტრუქციას, რომლის შიგნით დადასტურებულია შართვის კერძო შემთხვევა — უფორმო სიტყვის (ნაწილაკის) მიერ ფორმაცვალებადი სიტყვის (ზმნის) შართვა გარკვეული გრამატიკული კატეგორიის (კილოს) მიტღევით.

ლიტერატურა

1. ა. ს ა ნ ი ძ ე, -მცა ნაწილაკი ძველ ქართულში. ჟურნ. „პრობეთ“, 1. 1916.
2. პ. გ ა ნ ე ჩ ი ლ ა ძ ე, კვლავ -მცა ნაწილაკ-სათვის, იყ. ტ. 12, 1960.
3. ე. თ ო ფ უ რ ი ა, სვანური ენა, ზმნა, ტფილისი, 1926.

შ ე მ ო კ ლ ე ბ ა ნ ი

- ა ბ ზ — იოვანე საბანისძე. მარტვლობა აბო ტფულელისა, კ. კეკელიძის რედ. აღრიხედლი ფეოდალური ლიტერატურა, ნაკვ. 1. თბ., 1935.
- ა მ ი რ ა ნ — მოსე ხო ნ ე ლ ი, ამირანდარეჯანიანი, ს. კავბაძის რედ., თბ., 1939.
- გ ე რ. ფ ო ლ ე. — აღ. ლ ლ ო შ ტ ი, გურული ფოლკლორი, ტექსტები, ნაწ. 1, თბ., 1957.
- დ ა ე ლ ო — დავით გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. დავითიანი, თბ., 1955.
- ე ნ ს ტ. — მარტვლობა და მომინება ზმონისა ევსტათი მცხეთელისა, გამოსცა მ. საბინინმა, „საქართველოს სამოთხე“, 1802.
- გ ა ვ ა — ვ ა ვ ა — ფ შ ა ვ ე ლ ა, პოეზიები, ტ. 3, ტფ., 1920.
- ე ე ე ხ. — შოთა რ უ ს თ ვ ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1967 წ.
- ე ლ ს რ. — ვისრამიანი, აღ. ზარამიძის, პ. ინგოროყვას და კეკელიძის რედ., ტფ., 1958.
- წ ე მ ო ი ძ ე რ. — ზემოიძერელი ტექსტები, „ძველი საქართველო“, საქ. საისტ. და საეონ. საზ. კრებული, ტ. 4, თბ., 1914—1915.
- ო ე ე. — ს. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, თუშური ლექსება, ტფ., 1937.

- ილია — ილია კავკასიელი, თხზ.-თა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. II, პ. ინგოროვას რედ., თბ., 1920.
- ინგილ. — რ. ლაშბაშიძე, ინგილოური ელო. თხზ შრომები, XXX—XXXI, 1950.
- იოზ. — იობოსი, წიგნი ძეულისა აღთქმისანი, ტ. I, ნ. ე. II, გამოსცა ა. შანიძემ, 1945.
- ი — იოვანეს სახარება, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით, გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945.
- მ — მათეს სახარება, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედ., გამოსცა ა. შანიძემ, თბ., 1945.
- მკეხ — მარკონის სახარება, ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედ., გამ. ა. შანიძემ, თბ., 1945.
- მოხეურო — მოხეური ტექსტები, ჩაწერილა დოც., ი. ვიგინიშვილის მიერ.
- სევა. პროზ. — ა. შანიძე, ვ. თოფური, სვანური პროზაული ტექსტები, თბ., 1939.
- სიბრძ. სიციტ. — სულხან-საბა ორბელიანი, სიბრძნე სიციტისა, გ. ლეონიძის რედაქციით, ტფ., 1948.
- ფიხ. — ფიზიოლოგია, ნ. მარის გამ., Т. Р. VI, СПб., 1904.
- ქილ. დადაშ. — ქილილა დადაშა, იგუარაყები, ქართულად გადმოკეთებული ვახტანგ VI და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, პ. ინგოროვას რედ., თბ., 1949.
- ხევს. — ბესარიონ ვახუშტი, ხევსურული მასალები, გამოსცა ა. შანიძემ, საენათმეცნიერო საზოგადოების წევრთა მიერ, I—II, ტფ., 1923—24.

Н. И. КОТИНОВА

ОБ ЭВОЛЮЦИИ СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ С ЧАСТИЦЕЙ -შკა -тса В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В древнегрузинском языке наряду с формами составительного склонения в предложении употребляется форма изъявительного склонения с модальной частицей -შკა -тса, которая присоединяется к другому слову, обычно подчинительному союзу. Данная конструкция употребляется в следующих функциях: а) выражает конъюнктивную модальность; б) повелительное склонение второго и третьего лиц; в) будущее время изъявительного склонения; г) в сложно-подчиненном предложении выражает условное и результативное склонения.

В среднегрузинском частично сохраняется модальное значение частицы -შკა -тса, однако приобретает новые модальные нюансы, а также употребляется с масдарами и причастиями, что фактически указывает на дефункционализацию данной конструкции.

В современном грузинском литературном языке и диалектах частица -შკა -тса сохранилась лишь в определенных фразеологизмах, выражавших вышперечисленные нюансы.

Из других картвельских языков эквивалентная конструкция имеется лишь в сванском в виде частиц -ჟ -ი[-ოლე -ოჟი, -ოლ -ოჟ, -ჟე -იჟ], которая, так же, как и в древнегрузинском, употребляется с формой изъявительного склонения и выражает конъюнктивную модальность.

Конструкция с модальной частицей -შკა -ტსა в древнегрузинском является синтаксической, т. к. в ней заведительствован определенный случай управления. В данном случае неизменяемое слово-частица -შკა -ტსა управляет глаголом в грамматической категории склонения, в частности, требует формы изъявительного склонения.

თელავს გოგებაშვილის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა

ლ ე ბ ა კ ა ლ მ ა ი ბ ი

„ემფატიკური“-ა სახელთა მორფოლოგიის ძირითად
საკითხებთან დაკავშირებით*

1. 0. ამ სტატიაში ვცდილობთ „ემფატიკური“ ა-ს პრობლემის ახლებურ გააზრებას. სახელდობრ, გვგონია, რომ ეს მოვლენა შეიძლება ჩაითვალოს რელიქტად პირვანდელი -Cა||-C მონაცვლეობისა თანხმონიანი მორფემის ბოლოში. სტატიის ნეორე ამოცანაა — ამ ახალი გააზრების ევრისტიკულ შედეგთა ჩვენება.

1. 1. „ემფატიკური“ ა-ს შესახებ ფაქტობრივ მხოლოდ ორი პრინციპულად განსხვავებული მოსაზრება არსებობს. ერთის მიხედვით, „ემფატიკური“ ა მადეტერმინებული ბუნებისაა. ასე, ნ. მარი მას ჩვენებით ნაცვალსახელს ზა-ს უკავშირებს¹. კ. დონდუა² და არნ. ჩიქობავა თვლიან მას მადეტერმინებელ ნაცვალსახელურ ნაწილაკად. არნ. ჩიქობავა მას მიიჩნევს ნანათესაობითარი ბრუნვის მაწარმოებლად და ფუნქციონალურად აიგივებს სახ. -ი და მოთხრ. -შ ა ნ ფლექსიებთან³. ა. ლომთაძე თვლის, რომ ეს ნაწილაკი არნ. ჩიქობავასა და კ. დონდუას თანახმად ამ ას, ამ ის, ამ ი თ ნაცვალსახელური ნაწევრის პირველ ელემენტს უნდა დაუკავშირდეს⁴.

მეორე მოსაზრების მიხედვით, „ემფატიკური“ ა-ს ბუნება არის არა მორფოლოგიური, არამედ ფონეტიკური. ასე, გ. დეტერსი მიუთითებს „ემფატიკური“ ა-ს რიტმულ-ფონეტიკურ არსზე⁵, ხოლო ალ. ფოცხიშვილი მის მარცვალთლიაობაზე. უკანასკნელმა პირველმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ „ემფატიკური“ ა ჩნდება მხოლოდ თანხმონიანი ამოსავალის შემდეგ⁶. „ემფატიკური“

* მუშაობის დროს დიდი დახმარება გაგიწია პროფ. ელენე ბაბუნაშვილმა, რისთვისაც უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

¹ Н. М а р р, Грамматика древнелитературного грузинского языка. Ленинград, 1925. (შმღ. — М а р р), § 34.

² К. Д. Д о н д у а, К вопросу о родительском эмфатическом в древнелитературном грузинском языке (შმღ. — Д о н д у а), Известия АН СССР, Отделение гуманитарных наук, 1930, გვ. 209.

³ არნ. ჩ ი ქ о б а в а, რტორიკულად განსხვავებულ ორა მორფოლოგიური ტიპისათვის ქართულ ბრუნვითა შორის (შმღ. — ჩ ი ქ о б а в а, ორი ტიპისათვის). საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოამბე, ტ. III, № 6, 1942, გვ. 620—621.

⁴ ა. ლ ო მ თ ა ძ ე, ემფატიკური ხმონები, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 3, გვ. 131—141.

⁵ G. Deeters. Armenisch und Südkaukasisch. — Caucasicca, 3, 1926, გვ. 53.

⁶ ალ. ფ ო ც ხ ი შ ვ ი ლ ი, მარცვალთლიაობის ა ხალ ქართულში, საოუბილო კრებულა, მიწოდნილი კ. აყელიძის 80 წლისთავისადმი, თბილისი, 1959, გვ. 337. მართლაც, ხმონიანი ამოსავალის შემდეგ არც „დეტერმინანტი“ და არც დეტერმინანტის საჭიროება არ იგრძნობა! ამას უნდა დაემატოს, რომ თანხმონიანი ამოსავალის შემდეგაც — ა ელემენტი მაინც არ გვხვდება თუ წინამთავალ თანხმონიანს სხვა -ა- უსწრებს, მაგ., ა დ გ ი ლ ა ს, ქ ა ლ ა ქ ა ლ. ც ა ც ა ლ ა ტ ი პ ის ფორმები ახალი და ხელუწერილი).

რი" -ა-ს დისტრაბიუციის სურათი ახალ ქართულში შეისწავლა თ. სურაბიშვილმა, რომელიც მას მაგრტობის ა-ს ემახის⁷.

1. 2. „უმფატიკური“ ა-ს არსის დასადგენად უმედეგო იქნებოდა, მოგვეტებნა განსხვავებანი ამ ა-თი ან ა-ს გარეშე ნაწარმოებ ფორმათა ხმარებაში (შდრ. მაგ., -ა, რომელიც გვხვდება და კავშირის წინ ჩამოთვლილ დასასრულს და სხვ.). ძველ ქართულში კი ეს განსხვავებანი შეიძლება იყოს ან რიტმიკულ-ფონეტიკური წარმოშობისა (მაგ., ა-ს არარსებობა, როდესაც ნათესაობითი უსწრებს საზღვრულს კომპოზიტებში), ან მორფოლოგიზაციის შედეგი (იხ. ქვემოთ 2. 3,5). თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ამ გვიანდელ გამოჩენას, ძველ ქართულში ა-ს ხმარება თანამედროვე ქართულთან შედარებით მხოლოდ უფრო რეგულარულია, სისტემის თვალსაზრისით კი ასევე განუპირობებელი ჩანს. ერთი ცხადია, რომ ახალ ქართულში — „უმფატიკური“ ა ყოველთვის შეიძლება გამოჩნდეს იქ, სადაც ის ძველ ქართულში დადასტურებულია.

2.0. ნ. მარსა და შემდეგ ა.ნ. ჩიქობავას, ე. თოფურისა და მათ მოწაფეებს ყურადღება გაუმახვილებიათ მიცემითისა და ვითარებითის. ნათესაობითისა და მოქმედებითის ფუნქციათა თანადადამხვევაზე და მათ მატერიალურ მსგავსებაზე⁸. ამ ბრუნვათა სტრუქტურებში არსებული მსგავსება შეიძლება გამოისახოს შემდეგი ფორმულებით:

მიც./მოქ. ST + C

ნათ./მით. ST + ი + C.

სადაც ST ფუძეა.

2. 1. პირველ ფორმულას თითქოს ეწინააღმდეგება ის შემთხვევა, როდესაც თანხმოვნიან ფუძესა და თანხმოვნიან დაბოლოებას შორის ქართულში გვაქვს ფორმანტი ა (მეგრული -ო). ეს შემთხვევა შეიძლება თანხმოვნიანი ფუძეებისათვის დამახასიათებელ გამოჩენასად მივიჩნიოთ. ა. შანიძის აზრით, ეს -ა- -დ-ს წინ მეორეულია. მაგრამ მკვლევარს არა აქვს ახსნილი ამ მოვლენის განვითარება⁹. გ. კლიმოვი კი აღნიშნავს: „... გაუგებარია, როგორ მოხდა -დ-სა და ხმოვნით ელემენტ -ა-ს კომბინაცია“¹⁰. მაგრამ თავის ფუნდამენტალურ ნაშრომში გ. კლიმოვი არაფერს ამბობს იმ ფაქტზე, რომ ქართულში -ა-დ-თან

⁷ თ. სურაბიშვილი. მაგრტობის ა თანამედროვე ალტერატიური ქართულში. ქართულ სიტყვის კულტურის საკითხები, ნაშ. 1. თბილისი, 1972.

⁸ იხ. M a p p. § 32. 41; ჩიქობავა, ორტიკოსათა ე. თოფური. ბრუნვების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვებთან შედარებით (შდრ. — თოფური), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. V. № 3. 1944. ე. თოფური არამხოლოდ განხილავს მიცემითისა და ვითარებითის. ნათესაობისა და მოქმედებითის სტრუქტურულ და ფუნქციონალურ მსგავსებას. არამედ ვარაუდობს მიცემითისა და ნათესაობითის (სქართ.-ს), ვითარებითისა და მოქმედებითის (ქართ.-დ, თ), თანხმოვნური ელემენტების მატერიალურ მსგავსებას. ასეთი ვარაუდი მოძველებულია. რადგან განსხვავება ქართველური მიცემითის -ხ (ა) და ნათესაობითის -ხ (ა) შორის არ შეიძლება არსნას ამ ბრუნვის ნიშნების დამოუკლებელი განვითარებით ცალკე ქართველურ ენებში. ე. ი. პოზიტიურად. რადგან ყველა სხვა პოზიტივი ს და ხქცევა როგორც ვარიანტი განსხვავებული ფონემა. (იხ. Г. И. М а ч а в а р и ა ნ ი. О трех рядах сибирских спирантов и аффрикат в картвельских языках. М., 1960. XXV Международный конгрессе востоковедов); ე. ბაბუნაშვილი. მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების უტოვრობისათვის ძველ ქართულში. სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. წ. 1, თბილისი, 1956.

⁹ ა. შანიძე. ქართული გრამატიკა. I, მორფოლოგია. თბილისი, 1920. გვ. 23.

¹⁰ Г. А. К л и м о в. Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, М., 1962. (შდრ. — К л и м о в, Склонение). გვ. 85.

ერთად -ას ტ-ის წარმონაქმნებიც გვხვდება: ადგილას, ძირას. მეორე მხრივ ამ ანიან წარმონაქმნებს უანოც შეესაბამება: ადგილს(ა), ძირს(ა). ეჭრუსალშიმდ. ჩემდა. რომ ჩემდა-ში -და იგივეა. რაც -დ იერუსალშიმდ-ში. ან ფორმებში ქალაქად. კაცად და რომ ეა არ არის ის თანდებელი, რომელიც გვაქვს ფორმებში: მისდა, მხატვრისადა. ამას გვაჩვენებს შესატყვისი მეგრული ფორმა ჩქიმოთ. რასაც ქართულში შესატყვისად უნდა ჰქონოდა ჩემად ფორმა. გარდა ამისა მხატვრისადა ტიპი, როგორც ჩანს, არის მიმართულებითის ფორმათა (-ისა და -დ(ა)ა, გვიანდელი ჰიბრიდი¹¹.

საერთო ქართველურისათვის გ. კლიმოვი აღადგენს ბრუნვის ნიშანს -დი||-ად წყვილის სახით¹², მიუხედავად იმისა, რომ მისი აზრით, ეს -ა- მეორადია და -დ-ს შეეზარდა ა-ფუძეთა დაბოლოება ამის გამო, რომ ა-ზე დაბოლოებული მასდარები ვითარებითში ხშირად იხმარებოდა¹³. ეტყობა, გ. კლიმოვისათვის თავისივე ახსნა სადავო ჩანს. გ. კლიმოვი არაფერს ამბობს -ას-ზე დაბოლოებულ ფორმათა შესახებ, სვანურ ტუბას და ჯანას-ს კი იგი აკავშირებს ა-ზე დაბოლოებულ ფუძეებთან. თუმცაღა უკანასკნელ მოსაზრებასაც ვერ ასაბუთებს¹⁴. ისევე, როგორც -ას:-ად, -ს(ა):-დ(ა)-ზე, გ. კლიმოვი დუშს ნათესაობითისა და მოქმედებითის -ის:-ით ფუნქციონალურ და სტრუქტურულ პარალელოზმზე და არგუმენტაციის გარეშე ამტკიცებს, რომ „საერთო-ქართველურ ნათესაობითის მორფემის ის, რეკონსტრუქტია დასაწყისის ი-სთან (მოქმ. -ით-ის ჩათვლით. — ლ. პ.) არ იძლევა საშუალებას ორივე დაბოლოებაში საერთო ფიქსის -ის გამოყოფისათვის“¹⁵. მკვლევარი ივიწყებს, რომ თანიან მოქმედებითთან ერთად ვინაინიც არსებობს (შდრ. ძვ. ქართ. ფრჯიკ, მარჯენიკ, მჯრიკ). რაც ხსენებულ რეკონსტრუქციას კიდევ უფრო შესაძლებელს ხდის¹⁶. ერთი მხრივ *ის(ა) და -ით(ა)-თი, ხოლო მეორე მხრივ -ს(ა), -ას და -დ(ა), -ად-ით ნაწარმოები ფორმების აზადიფერენცირებული აღწერა ვერ დაგვეხმარება შედარებით მარტივი ქართველური ბრუნების ისტორიის გახსნაში, რადგან ის არ ითვალისწინებს ნ. მარის, არნ. ჩიქობავას, ე. თოფურასა და სხვა ქართველოლოგთა მოსაზრებებს¹⁷.

შესაძლებელია, მთავარი დაბრკოლება გ. კლიმოვისათვის -სა და -ას, -და და -ად მონაცვლეობაში მდგომარეობს, რადგან მან ბრუნვათა ნიშნებს „ემფატური“ ა არ დაუკავშირა.

2. 2. ყველა დაბრკოლება მოიხსნება. თუ მორფემის ბოლოში დავუშვებთ -ცა||-ც ტიპის მონაცვლეობას. ეს კი საშუალებას გვაძლევს -ა ელემენტი -ად და -ას დაბოლოებაში წინამავალ თანხმოვინან ფუძეს მივაკუთვნოთ. ამგვარად, ცხადი ხდება ადგილას და ადგილსა ტიპის მონაცვლეობა. თუ თავდაპირველად ეს ბრუნვა წმინდაფუძიანი იყო, -ს(ა) კი შემდგომ ეპოქაში შეუერთდა, მაშინ აქ საქმე გვაქვს ორი მორფემის -ც₁ა+ -ც₂ = -ც₁ + -ც₂

¹¹ მაშინ განსაკუთრებული -და თანდებელი საერთოდ არ გვექნებოდა. პართლავ. აღბრუნ. ეგლეტში არა მისდა. არამედ მისა არს დადასტურებული.

¹² К л и м о в. Склонение. გვ. 146.

¹³ იქვე. გვ. 85.

¹⁴ იქვე. გვ. 76.

¹⁵ იქვე. გვ. 102.

¹⁶ აქ ვლადიმარკობთ ამ ფორმათა სტრუქტურაზე და არა სემანტიკურ ნიშანზე, რაც ისტორიული განვითარებას შედეგია.

¹⁷ შდრ. М а р и, § 32.

წონასწორობასთან მათ სინტაგმატურ თანმიმდევრობაში. ე. ი. ორი ბოლო-თანხმოვნის მორფემის თანმიმდევრობაში ერთი მათგანი ამოსავლის უბმო-ვნო ვარიანტით, მეორე კი ა-ვარიანტით ჩნდებოდა.

2. 3. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში საკუთარ სახელთა მიცემითსა. ნათესაობისა და მოქმედებითში „ემფატიკური“ ა არ გვხვდება. ა. დონდუ-სა¹⁸ და აჩნ. ჩიქობაძეს¹⁹ აზრით, ამის მიზეზია ამ სახელების სემანტიკური განსაზღვრულობა. მაგრამ შესაძლებელია სხვა ახსნაც. სახელდობრ, ის, რომ ამ შემთხვევაში ნათესაობითის -ის და მიმართულებითის²⁰ -ისა-ს დიფერენ-ციაცია გვაქვს. ე. ი. 1. ძველად მიმართულებას ნათესაობითის ერთ-ერთი ჯორმა აღნიშნავდა უთანდებულოდ, რაც საკუთარ სახელებში შეინახა: 2. შემ-დგომში საზოგადო სახელთა მიმართულებითად თანდებულისა ნათესაობითი იხმარებოდა, რომელიც ყოველთვის ა-ამოსავლიანია; 3. ასეთი მიმართულე-ბითი ნათესაობითის ფორმა ა ამოსავალით საკუთარ სახელთა უთანდებულო მიმართულებითში გადავიდა და იქ მორფოლოგიზაცია განიცადა—ნულოვანი ამოსავლის ფორმებს მარტო ნათესაობითის ფუნქცია დაეკისრა. ოპოზიციის ნათ.-ის: მიმ.-ისა აღმოჩენის შემდეგ საკუთარ სახელებში, ნულოვანი ამოსა-ვალი დამკვიდრდა მიცემითსა და მოქმედებითში ნათესაობით-მიცემით-მოქ-მედებითის ძირითად რიგში ნათესაობითთან ანალოგიის გზით.

ამგვარად ეხებავთ, რომ თვით ამ შემთხვევაშიც შეიძლება იოლად წასე-ლა „ემფატიკური“ ა-ს მადეტერმინებელ ფუნქციათა შესახებ ვარაუდის გა-რეშე. როდესაც ასეთ ფუნქციებზე ლაპარაკობენ, მხედველობაში აქვთ საზო-გადო სახელების მიცემითი, ნათესაობითი და მოქმედებითი, სადაც „ემფატი-კური“ ა-ს არსებობა წინარეენის მორფემათა ფონეტიკურ სტრუქტურას შეი-ძლება დაუკავშირდეს. სახელდობრ: $-C_1 + -C_2 = -C_1 + -C_2$ წესის თანახმად შესაძლებელია ორი შემთხვევა, მაგ., ან ა დ გ ი ლ ა + ს = ა დ გ ი ლ ა ს ან ა დ გ ი ლ + ს ა = ა დ გ ი ლ ს ა. მაშინ ფორმა ა დ გ ი ლ ა ს ა საერთოდ შეუძლებე-ლი აღმოჩნდებოდა. რაც შეეხება ფორმა ა დ გ ი ლ ს-ს, ასეთი ფორმა შესაძლე-ბელი ხდება მხოლოდ იმ დროიდან, როდესაც დართული ელემენტის საკუთარ სემანტიკური მნიშვნელობა დაიკარგა და დიფუზო შედგენილი კომპლექსის ბო-ლოთანხმოვიან ერთიან ერთეულად აღქმა. შესაძლებელია, რომ „ემფატიკური“ ა ნათესაობითის -ისა-ში და მოქმედებითის -ითა-ში (თუ ორთავე ბრუნვას თავ-დაპირველად საერთო დაბოლოებიანი ფორმა ჰქონდა, -ს(ა), -თ(ა) კი დარ-თული იყო იხ. ქვემოთ 3. 1) თავდაპირველად მხოლოდ იმ შემთხვევებში ჩნდებოდა, როდესაც სონანტური -ი- ელემენტი თანხმოვნის ფუნქციას ასრუ-ლებდა, ხოლო როდესაც ის ხმოვნიანი იყო, არაერთაბრი „ემფატიკური“ ა არ გვექონდა, მაგ..

*წყაროსა : *კაცის

*წყაროთა : *კაცით

გამოსვლითის -თი და მოქმედებითის -თა დიფერენციაცია, როგორც ჩანს, გვი-ანდელი მორფოლოგიზაციის შედეგია.

ა-ხ ჩვეულებრივი არარსებობა ძველ ქართულში ვითარებითის -(ა)-დ-ს შემდეგ უნდა აიხსნას იმ ფორმათა გავრცელებულობით, რომლებშიც -(დ)ა

¹⁸ Д о н д у а. ჩქვე.

¹⁹ ჩ ი ქ ო ბ ა ძ ე ა, ორი ტომისათვის, გვ. 620.

²⁰ ტერმინის შესახებ იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა. თბილისი, 1976, § 40, 365. 2.

დაერთოდა ან თანხმოვნთან ფუძეს ამოსავალი -ა-ვარიანტით (ქ ა ლ ა ქ ა დ), ან ხმოვნთან ფუძეს, სადაც თანხმოვნთან ამოსავლის ა-ვარიანტის ეკვივალენტებად -ა, -ე, -უ, -ო სუფიქსები გვქონდა (დე დ ა დ, მე ფ ე დ, ყ რ უ დ, წ ყ ა რ ო დ). რამდენადაც უცხო (ბიბლიური) ტოპონიმების ვითარებითში -დ(ა) დაერთოდა თანხმოვნთან ფუძის უხმოვნო ვარიანტს (ამ მოვლენის მოხუხზე ქვემოთ იქნება საუბარი, იხ. 3. 1), ამდენად ამ შემთხვევაში ბოლოში -და უნდა გვქონდეს, ე. ი. არა ი ე რ უ ს ა ლ მ ე დ, არამედ *ი ე რ უ ს ა ლ მ ე დ ა. როგორც ჩანს, -ად-იანი შემთხვევების მრავალირიცხოვნება ახდენდა ამ ტიპზე ზეგავლენას. ამიტომ წ ყ ა რ ო დ, ყ რ უ დ მე ფ ე დ, დ ე დ ა დ, ქ ა ც ა დ, ქ ა ლ ა ქ ა დ ტიპთან ანალოგიის გზით ფორმაში ი ე რ უ ს ა ლ მ ე დ ა ბოლოკიდური -ა დაიკარგა. სრული დაბოლოება -და შენახულია ნაცვალ-სახელებში (ჩ ე მ დ ა, შ ე ნ დ ა, თ ქ ე ე ნ დ ა...), შეიძლება ვიფიქროთ, რომ განსხვავება -ად-იან სახელთა (ქ ა ც ა დ) და -და-ნიან ნაცვალსახელთა (ჩ ე მ დ ა) შორის გვიანდელი მორფოლოგიური დიფერენციაციის შედეგია. თავდაპირველად ორივე ფორმა იყო შესაძლებელი (შდრ. მეგრ. ჩ ქ ი მ ო თ = *ჩ ე მ ა დ), მაგრამ შემდგომ -ა დ-იან სახელთა განკერძოებას სუფიქსიანი ფორმების უმრავლესობა (დე დ ა დ, მე ფ ე დ წ ყ ა რ ო დ) უწყობდა ხელს.

რადგან ბოლოთანხმოვნთან სახელთა სახელებში -ად-იანი ვითარებითი დამკვიდრდა და -და-ნიანი ვითარებითი კი ამ ფორმებში საერთოდ არ არსებობდა, ამიტომ -და-ნიანი ფორმა ბოლოხმოვნთან სახელებზე გავლენას არც ახდენდა. სულ სხვაგვარი მდგომარეობა გვაქვს მიცემითში, სადაც ბოლოთანხმოვნთან სახელის შემთხვევაში -სა-ნიანი ფორმა განზოგადებულა (-ახ-იანი ხომ ზმნიზღებში გადმონაშთად ამჟამადაც გვჩნება). ამის გავლენით ბოლო-ხმოვნთან სახელთა მიცემითშიც -სა-ნიანი ფორმა გაჩნდა, რაც წინარეენაში არ შეიძლება ყოფილიყო. როგორც ჩანს, წინარექართველურისათვის აღსადაგენია შემდეგი ფორმები:

- *წყაროს : *ადგილას : *ადგილსა
- *წყაროდ : *ჩემად : *ჩემდა

წ ყ ა რ ო ს ა, წ ყ ა რ ო დ ა ტიპის ფორმები შეუძლებელი იყო.

2. 4. სენაურში „ემფატიკური“ ა ცხადად ჭერჭერობით არ არის დადასტურებული. რაც შეეხება „ემფატიკურ“-უ და -გ-ის მეგრულში, ისინი ასევე დაიყვანებიან ბოლოკიდურ -ა-მდე. შდრ. ქართ. დ ა წ ე რ ა-სენაკ. დ ო ჭ ა რ უ-ხუჯდ. დ ო ჭ ა რ ე. ამის გარდა, ქართულში არსებობს ე. წ. „ემფატიკური“-ი-ც, მაგ., უ- და -ო ფუძეთა ნათესაობითსა და მოქმედებითში (წ ყ ა რ ო თ(ი). რ უ თ(ი)), მაგრამ ეს ფაქტი შეიძლება აიხსნას, როგორც თანხმოვნთან ფორმანტის წინ დაკარგული ი ნიშნის (შდრ. ძვ. ქართ. წ ყ ა რ ო მ-თ(ა). რ უ მ-თ(ა)) გვიანდელი კომპენსაცია. არნ. ჩიქობავა ამ ფაქტს ცოტა სხვანაირად ხსნის²¹. მაგრამ ცხადია, რომ ის გვიანდელია. ამგვარივე წარმოშობისა უნდა იყოს „ემფატიკური“ ი ზანურში, სადაც ის უკვეცელ ფუძეთა ფორმებიდანაა გავრცელებული. ასეთია გ. კლიმოვის აზრი²².

2. 5. მაშასადამე, ხელს არაფერი ვეიშლის დაეასკვნათ. რომ საერთო-ქართველურში ყოველგვარ უხმოვნო ამოსავალს თავის ვარიანტად ანიანი

²¹ იხ. არნ. ჩიქობავა. სახელთა ბრუნვის ისტორია და ქართულში, ფუნქციური სახელთა ნათესაობისა და მოქმედების ფორმანტთა ევოლუციისათვის. სახელთა ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში. წ. I, თბილისი, 1956, გვ. 237-264.

²² იხ. К л и м о в. Склонение. 33. 25

ამოსავალი ჰქონდა. შდრ. რელიქტები ქართულში: შე ნ: შე ნ ა, ჩ ე ე ნ: ჩ ე ე ნ ა, ვ ი ნ: ვ ი ნ ა, რ ო მ: რ ო მ ა, ძ ი რ ა ს: ძ ი რ ს ა და ა. შ. ეს ასეა იმ შემთხვევების გარდა, სადაც სიტყვის ბოლოში ასეთი მონაცვლეობა ორ ბოლოთანხმოენიან მორფემათა შეერთების წესით ($ძ ო რ ა ს < *ძ ი რ ა + ს$). ან ზოგიერთ წყვილში მომხდარ მორფოლოგიზაციით (ქ ა ლ ა ქ ი თ (მ-სგან): ქ ა ლ ა ქ ი თ ა) იყო შემოფარგლული.

3. 0. ზემონათქვამს სხვადასხვა მნიშვნელოვანი შედეგი შეიძლება მოხვედეს.

3. 1. რადგანაც განსხვავება ნათესაობითა და მოქმედებით, რავეც რიგორც მიცემითა და ვითრებითს შორის მხოლოდ თანხმოენიან ელემენტშია, ფუნქციონალურად კი ორივე წყვილი ერთიანობით ხას-ათდება. შესაძლებელია ეიფიკროთ. რომ თავდაპირველად საერთოქართულურში ან ყოველ შემთხვევაში ქართულ-ზანურში ამ ბრუნვების ნაცვლად ორი არსებობდა, მატერ-ალურად:

I : ST (წმინდაფ-ძიანი);

II : ST + ი (ოსონანტიანი)

I ბრუნვას. ზემონათქვამის თანხმად, თანხმოენიანი ფუძის შემთხვევაში თავისი ამოსავალის ვარიანტად -/C/ა ჰქონდა. მართლაც. საერთო ფუნქციების მქონე მიცემით და ვითარებით ბრუნვებს: 1. ფუძეზე დართული აქვს -ხ(ა), -დ(ა) პირდაპირ ან წინამავალი ა-თი, 2. საფიქრებელია აგრეთვე, რომ ისინი ხასიათდებიან -ა ამოსავალით და არავითარი დამატებითი ელემენტები არ ჰქონდათ. პირველ შემთხვევაში გვაქვს ძვ. ქართ. ა დ გ ი ლ -ს ა, ჩ ე მ -დ ა. წ ყ ა რ -დ. ს ე ა ნ. ბ. ქ ვ. ქ ა მ -დ „ლორად“: ქართ. ა დ გ ი ლ -ა ს, მეგრ. ხ შ ი რ -ა ს, ს ე ა ნ. ტ უ ბ ა -ს „ნიალვარში“, ქ ა ნ ა -ს „ხარს“, ქართ. კ ა ც ა -დ, მეგრ. ჩ ქ ი მ -ო -ს ე ა ნ. *ყ ა დ „ზევით“. მეორე შემთხვევაში გვაქვს ძვ. ქართ. წ ო გ ო ხ ე თ ა (=ჭ ო ჯ ო ხ ე თ ა -დ), ს ა ბ ე რ ძ მ ე თ ა. თ ო შ ე თ ა, მეგრ. კ ო ჩ ო „კაცად“. სადაც ბოლოკიდური -ა (მეგრ. -ო), არნ. ჩიქობავას აზრით. ვითარებითის ნიშანია. სწორედ ასე ხსნის არნ. ჩიქობავა ვითარებითის ბოლოკიდური -ა-ს მქონე უფრო სადავო ფორმებსაც ინგლოურ და იმერულ კოლოებში²³ (სადაც მაინც სავარაუდოა ბოლოკიდური -დ-ს დაქარგვა), მაგ. შ უ ლ ე ბ ი ა ნ ა. ც ო ლ შ ე ი ლ ი ა ნ ა. ყოველ შემთხვევაში უკვე ნ. მარი უაზლოვებდა ამ ფორმებს მიცემითისას, როცა ის მათ ა-ზე დაბოლოებულ მიცემითს უწოდებდა²⁴. საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ იმასაც, რომ ორმაგი ბრუნვების ვითარებითში -ა დაბოლოება გვაქვს, და არა -ად.

როგორც ზემოთ ითქვა (იხ. 2. 3), ლეხო (ბიბლიური) ტოპონიმების ვითარებითში -დ(ა) დაერთვოდა თანხმოენიანი ფუძის უხმოენო ვარიანტს (ი ე რ უ -ს ა ლ შ მ -დ), რაც სახელთა სისტემაში გამონაკლისი იყო (შდრ. ქ ა ლ ა ქ ა -დ, ზოლო ნაკვალასხელთა სისტემაში ჩ ე მ -დ ა გვაქვს). მიზეზი, ალბათ, ის არის, რომ იმ დროს, როდესაც ასეთი ტოპონიმები ისესხებოდა, ჭერ ცოცხალი იყო დართული ელემენტის სემანტიკური მნიშვნელობა და წმინდა ფუძის, როგორც I ბრუნვის გადმონაშთის, შეგრძნება. ხსენებული ტოპონიმები კი ხშირად

²³ А. С. Чикобава. Сравнительно-исторические очерки картийских языков. I: об образовании значения и истории направительного (трансформативного) падежа в грузинском языке. Издания ИЯИМК. I. 1936. გვ. 17. -19.

²⁴ М а р р. § 40.

უკვე ბერძნულ ორიგინალში დეფექტური იყო, არ იბრუნებოდა და თანხმოვნანი ფუძის შემთხვევაში ბოლოუხმოვნო იყო. შდრ. Καὶ πάλιν αὐτὸς εἰς Βῆθλἐξ μ εἶπε და წარაკლინნა ბეთლემდ და პრქა მ. 2:8. ბერძნული უხმოვნო ფორმა ქართულად სათანადო ბრუნვის ფორმით უხმოვნო ფუძით და მას დართული ელემენტით ითარგმნებოდა. რაც შეეხება თვით იერუსალიმდ ფორმას, ის უნდა შეესაბამებოდეს არა ბერძნულ Ἱερουσόλυμα-ს (ეს ფორმა შეიძლება ვაბრუნოთ), არამედ Ἱερουζαλή-ს, რაც იმავე რეგიონსა, როგორც τὸν Ἱερουζ μ. 2:6, τὴν Ναζαρέτ, εἰς Καπερναούμ μ. 4:13 და ა. შ.).

ამგვარად, შესაძლებელია ვ. თოფურიას მიერ აღდგენილი „მიცემითი-ვათარებითი“ ბრუნვის მომარჩვევა საერთოქართველურის ზრანომინატიური სტრუქტურის რეკონსტრუქციისათვის, რომელშიც ის წმინდაფუძიან თანხმოვნანი ფორმანტების გარეშე I ბრუნვად უნდა მივიჩნიოთ. რაც შეეხება მ-სონანტიან II ბრუნვას, ის ვ. თოფურიას „ნათესაობით-მოქმედებით“ შეესაბამება. აგრეთვე თანხმოვნანი ფორმანტების გარეშე. ამ პირველად ფორმებზე შემდგომ დართული -ად, -ას, -დ(ა), -ს(ა), -თ(ა), -ვ ფორმანტების არაერთგვაროვნება ენებას და კილოებში ცხადყოფს, რომ ასეთი წარმონაქმნების პარადიგმატიზაცია მოხდა უკვე საერთოქართველურის დაყოფის შემდეგ. ერთიანობის ეპოქაში პარადიგმატული იყო ორი პირველადი ბრუნვა, დასახლებული ფორმანტები კი თანდებულთა ფუნქციას ასრულებდნენ თავიანთი მნიშვნელობების შესაბამისად. მსგავსად ქართ. წყაროსათანა > წყაროსათან(ა). ამ საფუძველზე გამოიყოფა ტიპები:

I ბრუნვა -Ca, -C, -V (შემდგომ საერთოქართველურში + -ს(ა); -დ(ა) = -Cას, -Cსა, -Vს: —Cად, —Cდა, —Vდ)

II ბრუნვა -C-ი, -V-ი (შემდგომ საერთოქართველურში + -ს(ა); -თ(ა) = -Cის, Vს(ა); -Cით, Vათა)

-Cs, -Cd, -Vსა, -Cისა, Cთა ტიპები გვიანდელი ეპოქების შედეგია (იხ. ზემოთ 2. 3.).

ისტორიულ ბრუნვათა ჩამოყალიბების პროცესში, რომელსაც თან ახლდა მონაცვლე ფუძეების წარმოება, პირვანდელი თანდებულშერწყმული ფორმების საილუსტრაციოდ შეგვიძლია დავიმოწმოთ კაცისთვის — კაცისათვის თანდებულიანი წარმონაქმნები, რაც თავის მხრივ თვალსაჩინოს ხდის ა-ს „არააუცილებლობას“ თანხმოვნიან ფუძეთა ნათესაობითის დაბოლოებაში (შდრ. ზემოთ 2. 3.).

-(ა)ს||-სა: -(ა)დ||-და: -(C)||-(C)ა მონაცვლეობის საფუძველზე აღდგენილი წმინდათანხმოვნანი I ბრუნვის ვარიანტი უხმოვნო ამოსავლით უნდა მონაცვლეობდეს ა-ამოსავლიან ვარიანტთან. ამ ტიპებიდან ზოგიერთნი ერთ ბრუნვას შეერწყნენ. სხვანი კი მეორეს. ხოლო მათი კონვარიანტები ზმნიშვნელებში შემორჩნენ.

განაგებია, რატომ არა გვაქვს II ბრუნვაში -Cად||-Cდა ტიპის მონაცვლეობა. ისევე როგორც ის I ბრუნვაში დასტურდება. -Cით||Cითა-ს მონაცვლეობა შეუძლებელია. რადგან -თ(ა) დაერთვოდა მხოლოდ ი-სონანტიან ბრუნვა-ფუძეს, ხოლო ა, როდესაც ის თანხმოვნანი I ბრუნვის ფორმანტის წინ არის, მიეკუთვნება წინამავალ ფუძეს. სადაც იგი თანხმოვნანი ფუძის ამოსავლის ვარიანტად გვევლინება და არა -დ(ა) ელემენტისას. -ი- ხომ -Cით-ში თანხმოვანი არ არის და ამიტომ მის -ია ვარიანტი მორფემის ბო-

ლოში არ შეიძლება გვეონდეს. -**Сით||-Сით** მონაცვლეობა შეუძლებელია, რადგან თანხმონიან ამოსავალ მორფემებში -**С||-Сი-ს** მონაცვლეობა არ დასტურდება, ე. ი. მაგ., -**თ||-თი** არ გვექნებოდა.

მაშასადამე, მომდევნო ქართველურისათვის ვითარებითს ნიშნად აღმოჩნდება არა -**ღ||-აღ** წყველი, არამედ მხოლოდ -**ღ(ა)**, რომელიც წმინდაფუძიან პირვანდელ I ბრუნვას დართვია. ზუსტად ამის მსგავსად მასზე დართული მხოლოდ -**ს(ა)** მიცემითის ნიშნად გვევლინება. მომდევნო ქართველურში ნათესაობითისა და მოქმედებითის ნიშნებად შესაბამისად აღმოჩნდება, -**ხ(ა)** და -**თ(ა)**, რომელიც პირვანდელ **ი-სონანტიან** II ბრუნვას დართვია.

ამგვარად, გ. კლიმოვის შენიშვნა -**აღ-ის** არაპროდუქტიულობის შესახებ წინარეენაში²⁵ (სვანურისათვის დამახასიათებელია „ათემატური“ -**ღ**) უნდა შემდეგნაირად დაზუსტდეს! -**აღ**, -**აღს** ტიპები -**ს(ა)** ტიპთან შედარებით არ იყო პროდუქტიული მომდევნო ქართველურის ზოგიერთ კილოში. შესაბამისად ხელახლა უნდა განიმარტოს გ. კლიმოვის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ -**ის(ა)** წინარეენაში სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია ჰქონდა²⁶. საუბარია ამ შემთხვევაში უნდა ეხებოდეს -**ხ(ა)**-ს და არა -**ის(ა)**-ს.

3. 2. მაშინ რა უნდა ყოფილიყო ამ ორი პირვანდელი ბრუნვის ფუნქცია? რადგან I ბრუნვისაგან ყველა ქართველურ ენაში სახელობითი, მიცემითი და მოთხრობითია წარმოქმნილი, ე. ი. აბსოლუტური და ერგატიული ბრუნვები, რომელთა ფუნქციაა ზმნური ტიპის ერგატიულ კონსტრუქციაში ერთმა ფორმამ შეიძლება შეასრულოს²⁷, ხოლო II პირვანდელი ბრუნვისაგან წარმოიქმნა მხოლოდ ირიბი ბრუნვები, უნდა ვივარაუდოთ, რომ I ბრუნვა პირდაპირი იყო, II ბრუნვა კი — ირიბი.

ამგვარად, ცხადი ხდება, თუ რატომ არის სვანურში მოთხრობითის ნიშანი -**ღ** პირვანდელ წმინდაფუძიან I ბრუნვასთან, ხოლო ქართულში იმავე ფორმას ერთვის -**მან**, რაც უფრო გვიანდელია (როგორც ცნობილია, ეს არას ნაცვალსახელის ფორმა, რომლის შესაბამისი ნიშანი საკუთარ სახელებში არ დასტურდება). ზმნური ტიპის ერგატიულ კონსტრუქციაში მოთხრობითი მორფოლოგიურად გაუფორმებელია ისევე, როგორც პირდაპირი აბსოლუტური (მდგომარეობის სუბიექტის ბრუნვა. მაშასადამე, საერთოქართველურის წმინდაფუძიანი I ბრუნვის ფორმა ატარებდა როგორც აბსოლუტივის, ისე ერგატივის ფუნქციას. საერთოქართველურის დაყოფის შემდეგ, როდესაც ჩამოყალიბდა გაფორმებული ერგატივი, სვანურის ნიშანი -**ღ** (და შესაძლებელია, გვიანდელი ქართული ნიშანიც, ე. ი. ნაცვალსახელი -**მან**) დაერთვოდა იმავე ფორმას, რომელიც უფრო ადრე ერგატიული ბრუნვის ფუნქციას გამოხატავდა, ე. ი. ადრინდელი I ბრუნვას წმინდა ფუძის ფორმასაც.

იმაზე, რომ პირვანდელი ქართველური ერგატივი გაუფორმებელი იყო. მეტყველება ამ გაუფორმებლობის შენახვა საკუთარ სახელებთან ძველ ქართულში. ამაზევე მიუთითებს ერგატივის ნიშანთა არაერთგვარობა ქართველურ ენებში. ამასთან გ. კლიმოვის აზრი, რომ **ღ-ზე** დაბოლოებული მოქმედებ-

²⁵ Климов, Склонение, გვ. 136.

²⁶ იქვე, გვ. 99.

²⁷ ეს კონსტრუქცია წინ უძღვის სახელური ტიპის ერგატიულ კონსტრუქციას. იხ. Г. А. Климовი. Очерк общей теории спряжения, М., 1973, გვ. 165-166. ძველქართულ ქართულში კი შორისული, ე. ი. შერეული ტიპის ერგატიული კონსტრუქცია გვექმნება. სადაც სუბიექტობიექტის ურთიერთობა გამოხატულია არა მარტო ზმნის ფორმით, არამედ სახელის ფორმებშიცაა მარკირებული. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი კონსტრუქცია პოზიციურად უფრო ტიპისაა.

თის ხმარება ერგატივის ფუნქციით შეიძლება არა მხოლოდ სვანურში, ე. ი. უნდა აჩვენდეს საერთოქართულური ერგატივის ნიშანი²³, საეჭვო ხდება.

ა. ჩიქობავა თვლის, რომ ერგატივის ძველი ნიშანი უნდა ყოფილიყო *ნ. რადგან ნაცვალსახელური ფორმა მ-ნ (შდრ. მიც. მ-ს, ნათ. მ-ის) ერგატიულია²⁴. მაგრამ ერგატიული შეიძლება იყოს აგრეთვე შენ ფორმა, რომელიც საერთოა რამდენიმე ბრუნვისთვის და რომელშიც ბოლოკიდური -ნ იმავე წარმოშობისა უნდა ყოფილიყო, როგორცაა შე(-ნ ა), ვი(-ნ ა), ჩ ვ ე-ნ(ა) (შეგრ. ჩ ქ ი), თ ქ ვ ე-ნ(ა) (შეგრ. თ ქ ვ ა)-ში. ამიტომ მან არანაკლებ დამაჯერებლად შეიძლება აიხსნას ასე: ეს ფორმა (ისევე, როგორც ვინ) ძველად არა მარტო ერგატიული, არამედ აბსოლუტურიც იყო (რადგანაც ერგატივს თავისი ნიშანი მარტო ზმნაში ჰქონდა. — იხ. ზემოთ) ისევე, როგორც აგრეთვე წმინდაფუძიანი *მა ფორმა; იმ *მა ნ(ა): *მა წყვილში კი -ნ(ა) ელემენტს თავისი ფუნქცია ჰქონდა. ეს უნდა ნიშნავდეს, რომ მ ა ნ(ა), ვ ი ნ(ა), მ ე ნ(ა), შე ნ(ა), ჩ ვ ე ნ(ა), თ ქ ვ ე ნ(ა) ერთნაირი უფლებებით ერთ რაგში აღმოჩნდება. რაც შეეხება -ნ(ა)-ს, საყურადღებოა, რომ შესავსი ელემენტი იმ აჩაქართულურ ენებში გვხვდება, რომელშიც ნაცვალსახელთა მატერიალური შედგენილობა ქართულს ახლობელია — შდრ. თურქ. მ-ან, უნგურ-ფინ. *მ ა ნ ა, სამოდ. მ-ან, ინდოევრ. ბალტ. მ-ან ე, სლავ. მ ე-ნ ე „მე“ ან არაბ.-პარს. მ-ან „ვინ“ (დ ა მ ა „რა“ — შდრ. ქართული). ყველა იმ ენაში -ნ(ა) ფორმანტის წარმოშობა მისი პირვანდელი სადეტერმინანტო ფუნქციით შეიძლება აიხსნას. შესაძლებელია, რომ ასეთმა დეტერმინანტმა ინდოევროპულ ენებში მოგვცა სულიერობიექტის ფორმანტი (რომელიც შემდგომ საერთო სქესის აკუსატივის ნახაღურ ფორმანტად გადაიქცა), სემიტურ ენებში კი — მიმაცია — უნდაცაა²⁵. შესაძლებელია, რომ, როცა ქართულურში -ნ(ა) ელემენტის სადეტერმინანტი მნიშვნელობა სუსტდება, ერგატიული-აბსოლუტური *მ ა ნ(ა): *მა წყვილისაგან ერთი წევრი ქართულში დაიკარგა (სვანურში ხომ დარჩა), დარჩენილი მ ა ნ ფორმამ კი ერგატივის ფუნქცია მიიღო, რადგან ზმნური ტიპის კონსტრუქციის დაშლისას აბსოლუტივის ფუნქცია სხვა ნაცვალსახელურ ფუძეს დაეკისრა — შდრ. მ ა ნ: ის.

ბ-სონანტიანი II ბრუნვა თავიდანვე ირიბი იყო. რაც შეეხება I ბრუნვას ერგატივის ნიშანთა გაჩენის შემდეგ, როცა I ბრუნვას გამოეყო ფორმები თანდართული ერგატივის ნიშნით, I ბრუნვის ძველი წმინდაფუძიანი ფორმა პირდაპირი ბრუნვის წინანდელ ფუნქციაში დარჩა. ამის ნაშთად უნდა მივიჩნიოთ ძველი ქართულის წრფელობითი, რომელზე დაყრდნობითაც შემდეგ იწარმოება სახელობითი ბრუნვა ნაცვალსახელური წარმოშობის ნიშნით. წმინდაფუძიანი ბრუნვის გეოგე ნაშთი იქნებოდა ა-ზე დაბოლოებული ეთაბრებოთის საუარაუ-

²³ К л и м о в, Склонение, გვ. 64-65.

²⁴ არხ. ჩ ი ქ о б а ვ ა, მოთხრობითის გენეზისათვის ქართველურ ენებში. თსუ შრომები. X (1939) გვ. 172. ამ აზრს იმეორებს: G. I. Machavariani. The system of the ancient Kartvelian nominal flexion. — Theoretical problems of typology and the Northern Eurasian languages, Budapest, 1970, გვ. 165, 166.

²⁵ ამის შესახებ იხ. ავტორის სტატია Lingua Posnaniensis-ში XXI (1973): იქვე ნახალკო ფორმანტის ფუნქციული და დამალური ფორმანტი დაყენილია ერთ ნახალკო -N ატივიუს-მამდე პიპოტისტიკ ანისუდელ *მ-ნ-20- -N- -0- -ნ- ანისუდელურებზე დაკრძობილი. საყურადღებოა, რომ სვანურს აქვს ბრუნვების ერთ-ერთი ტიპი. იგიველი მაქარნობელი მ-ანდისტი, გ. მაცვარიანის აზრით, თავდაპირველად ნაწევარი უნდა ყოფილიყო ის. გ. მ ა ქ ა ქ ა რ ი ა ს ი, პრუს. ის ერთი ტიპის გენეზისათვის სვანურში. — თსუ შრომები, XXI (1970) გვ. 93-104.

დო ფორმა (იხ. ზემოთ 3. 1). ამ უკანასკნელის დიფერენციაციის მიზნად უნდა მიგვეჩინა ყოფილი „მიცემითი-ვითარების“ თანხმობის ანუ ანალოგიის ა-ვარიანტის მორფოლოგიზაცია.

3. 3. ქართულის პირვანდელი ორბრუნვიანობის ანარეკლი შეიძლება იყოს ქართული ნარ-თანინი მრავლობის პრაქტიკული ორბრუნვიანობა. სადაც ფიენტურ (გ. კლიპოვის ტერმინოლოგიით — „აქტიური“) სახელთა პირდაპირი ბრუნვის ფუნქციას, როგორც ჩანს, ასრულებდა წმინდა ფუძე მრავლობითობის სტატიკური („ინაქტიური“) -ნ(ა) ნიშნით (მაშინ სახელობის ი-ს დართვა მასზე გვიანდელი იქნებოდა და, შესაძლებელია, იმედროულად დამთხვევად ი-ზე დაბოლოებული სახელობითის წარმოებას მხოლოდობითში), ხოლო ამ ფიენტურ სახელთა ირიბ-ერგატიული (ე. ი. ფიენტური ანუ „აქტიური“) ბრუნვის ფუნქციას ფიენტური („აქტიური“) ფუძე ასრულებდა მრავლობითობის -თ(ა) ნიშნით. ინერტული (სტატიკური) სახელები კი, რომლებიც არასოდეს არ გვხვდებოდა მოთხრობითში, მრავლობის აწარმოებდნენ სტატიკური (ინერტული, „ინაქტიური“) -ე ბ ნიშნით³¹ (შდრ. ძველ ქართულში სახელთან ზმნის რიცხვში სრული შეუთანხმებლობა, რომელიც თანამედროვე ქართულში შემონახულია სწორედ უსულო სახელებში). ე. ი. მათ მხოლოდ ერთი ბრუნვიანი ფორმა ჰქონდა. ამ უკანასკნელზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ, როდესაც ქართულში -ებ კუმშავდა ფუძეებს, ბრუნვითა დაბოლოებანი -ებ-ს ვერ კუმშავდნენ, მაშასადამე, მათი დართვა ფუძეებზე, რომელიც -ებ-ით უკვე იყვნენ გავრცელებულნი, შედარებით გვიანდელ ეპოქას მიეკუთვნება. რამდენადაც მრავლობითი ტიპოლოგიურად საერთოდ ვითარდება მხოლოდობითზე გვიან³², ამდენად მრავლობითმა ვერ მოასწრო ჩამოყალიბება „ნათესაობით-მოქმედებთურ“ ურთიერთობად გადმოსაცემად საკუთარი ფორმისა, მხოლოდობითში ი-ზე დაბოლოებული II ბრუნვის ფორმის მსგავსად.

3. 4. ზემოთქმულზე დაყრდნობით ნათელი ხდება, რატომ კვეცს ქართულის -ებ (ზან. -ებ) ფორმანტი მრავლობის წარმოებისას ა-ზე დაბოლოებულ ფუძეებს (დ ე დ ე ბ ი) და არა კვეცს სხვახმონიან ფუძეებს (დ ლ ე ე ბ ი, წ ყ ა რ ო ე ბ ი, ყ რ უ ე ბ ი). ა-სუფიქსით წარმოქმნილი ფუძეები (შდრ. ძვ. ქართ. მ ე ლ-ი||მ ე ლ-ა-მ) აუცილებლად შეიცნობოდნენ თანხმობიან ფუძეთა უხმონო ამოსავლის ვარიანტებად (ე. ი. დ ე ლ-ა- გაიგებოდა, როგორც დ ე ლ-ა||დ ე ლ-), რითაც შეიძლება აიხსნას ა-ს შეკვეცაც ი-სონანტიან ბრუნვაში: დ ე ლ-ა-+ -ი გაიგებოდა, როგორც დ ე ლ-ა||დ ე ლ-+ -ი (+ -ს₁(ა), -თ(ა) -- ხოლო ა-ფუძიანებს მართლა შეიძლებოდა ეწარმოებინათ II ტიპის კანონზომიერი ბრუნვაც *დ ე ლ ა მ, რასაც გვიჩვენებს ტომონიმები მეგრ. ჭ ი ხ ა ი შ ი-ს, ც ა ი შ ი-ს ტიპისა.) უკანასკნელი შემთხვევა გავრცელებულია ანალოგიით ე-ფუძეებში (მ ე ფ ი ს ა). მაგრამ არ ვრცელდება -ო და უ-ფუძიანებში (წ ყ ა რ ო მ ს ა, ყ რ უ მ ს ა). რაც, შესაძლებელია, ორივე მათგანის უფრო მეტი სიძველით იყოს გამოწვეული (ფაქტიურად კი ისინი უ-სო-

³¹ შდრ. К. Д. Дондуа О двух суффиксах множественности в грузинском -- Статьи по общему и кавказскому языкознанию. Ленинград, 1975, стр. 41, 52.

³² შდრ. В. В. Павлов, Хетгский язык. Москва, 1963, стр. 131.

ნანტიანი ფუძეებია³³). რაც შეეხება ა-ფუძიან სრულ ფორმათა შემთხვევებს პრავლობითში—შდრ. ძვ. ქართ. პეპე ლაე ბ ი, ქართ. კუთხ. პატარა ე-ბ ი, ჭან. ბ ი ვ ა პ ე³⁴. — ასეთი წარმონაქმნები ან იმავე ბუნებისაა, როგორც ჰეგრ. ა ი ხ ა ი შ ი. ც ა ი შ ი, ან პიპერ-ნიორმალისაციის შედეგად უნდა მივიჩნიოთ.

3. 5. გამონათქვამიდან ცხადი ხდება ქართველურში ი-ზე დაბოლოებულ ვეძეთა არასებობაც. როგორც ჩანს, ამ ფორმანტს ვერ ექნებოდა ერთდროულად სიტყვათა მაწარმოებლისა და ბრუნვის ფუნქციები. რადგანაც უკვე საერთოქართველურში ირიბი II ბრუნვა იწარმოებოდა სონანტიანი ამოსავალით. ე. ი. უკვე ი-ფუძის ყალიბში, სიტყვათა მაწარმოებლის ი ფორმანტი. თუკი ასეთი რამ არსებობდა, ირიბი ბრუნვის ფორმანტად უნდა გავგებულყო. შეიძლება დავუშვათ პირიქითაც: თვით II ბრუნვის ფორმებს ირიბობის ი ნიშნით რაც კალოებში ი-ფუძიანობის გაცემა მიეცა, რამაც შემდგომში თანდებულთა მორფოლოგიზაციასთან ერთად ი-ფორმანტის გავრცელება გამოიწვია მეგრულის მთელ პარადიგმაში (შდრ. ქალაქი, -ქ, -ხ, -შ, -შა, -შე, -შოთ, -თ) და-სხვადასხვა ვარიაციით — სვანურში (ბ. ზ. [$*\xi$ ა ნ ი > $*\xi$ ა ნ ი >] ξ ა ნ + ი > -ი, -ღ, -ხ -ი³⁵, -შე, პოეტური [$*\xi$ ა ნ ი >] ξ ა ნ ი + -ი > -ი (sic!), -ს, -ღ, შე). მაშინ საჭირო იქნებოდა გველაპარაკა არა სუბიექტურ-ობიექტური ბრუნვის ი ნიშნის გავრცელებაზე მთელ პარადიგმაში (ეს ხომ გვიანდელი ნიშანია). არამედ განზოგადებაზე პირვანდელი ირიბი ბრუნვის ინიანი ფუძისა (რამდენადაც უკანასკნელი მრავლობითში არ არსებობდა, მეგრულში არც არის და-დატურებული ასეთი განზოგადება მრავლობითში; რაც შეეხება სუბიექტურ-ობიექტური ე ნიშნის განზოგადებას სვანურ პოეზიაში მრავლობითის მთელ პარადიგმაში, ეს შეიძლება იყოს შედეგი შემდგომი გათანაბრების მხოლოდობითი რიცხვის მსგავსად, სადაც ბრუნვის დაბოლოებას ი უსწრებდა. რომელიც ასოციაციით უკავშირდებოდა მრავლობითში არსებულ ამ სუბიექტურ-ობიექტურ * -ი > -ე-ს). ასეთი განზოგადება შემოიფარგლებოდა შემთხვევებით, როდესაც I ბრუნვის წმინდაფუძიანი ფუძე შემონახული იყო, მაგ. აზრთა მნიშვნელობის განსხვავებისათვის. ამგვარად, შესაძლებელია, რომ მეგრ. ქალაქო (<-თ?) ფორმა მოსალოდნელი ქალაქი-თ-ის ნაცვლად შემონახულია ვითარებითი ბრუნვის მოქმედებითი ქალაქი-თ-ისაგან განსასხვავებულად.

4. 0. შეუძლებელი არა ჩანს, -Cა||C მონაცვლეობა მორფემის ბოლოს სხვა ენათა ოჯახებშიც მოიძებნოს და ამიტომ ტიპოლოგიურ მოვლენად შეიძლება ჩაითვალოს³⁶. მაშინ ამ ქართული ფაქტის აქ წამოყენებული ახსნა შე-

³³ უ-ს როგორც [$*\xi$] ფონემის ფონემატიზებული მარცელიანი ალოფონის შესახებ იხ. თ. ა. მ. ყ რ ე ლ ი ძ ე. გ. შ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი, სონანტთა სისტემა და აბლატი ქართველურ ენეში. ბოლისი, 1965 (შმდგ. — გა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე- შ ა ქ ა ვ ა რ ი ა ნ ი), გვ. 62—64, 145; ი-ს, როგორც [$*\xi$] ან [$*\xi$]-ს ექმუის შესახებ — იქვე, გვ. 367.

³⁴ ბ ი გ ა ე პ ე-საგან.
³⁵ ქ ა ნ ი შ ფორმაში. ი, რა თქმა უნდა, ფუძისეულია. მისი შენახვა იმით უნდა აიხსნას, რომ ქ ა ნ ი შ-ს შეზარდა ყველა სხვა ფორმანტზე აღრე მოხდა, ისინი ხომ უკვე ისეთ ფუძეს ერთოდა, რომელიც ბოლოფორმი ი-მ-მდე რევეტირებული იყო.

³⁶ ხელს არაფერი გვიშლის რეუქათ, რომ მსგავსი კანონზომიერება ახსიათებს. მაგ., სემიტურ ენებსაც, სადაც აბსოლუტური ბრუნვა აღდგება წმინდაფუძიან ფორმაში ნულოვანი ან ა-ამოსავალით, წმინდაფუძიანი სახელი status indeterminatus (praedicativus)-ში შეიილება ბოლოფორმის -ა-ზე (შდრ. ძვ. აქადურში ან რეგულარული -ა დაბოლოება ამორიტულ status praedicativus-

იძლება დაგვემარებოდა ინდოევროპული თემატიზაციის გაჩენის ახსნაში. -C||-C კანონზომიერება რომ არსებობდეს ინდოევროპულში, ანაინი ვარიანტის მორფოლოგიზაციის საფუძველზე -ა-ს თემატიზაცია (ვ. ივანოვისა და ე. პალიბლენკის თანახმად³⁷, ტრადიციულად კი—ო-ს თემატიზაცია) შეიძლება განვითარებულყო. ასე რომ, საილუსტრაციოდ, ქართ. ა დ გ ი ლ ა ს ტ ი მ ა შესაბამისი ფორმები თემატიურია, ა დ გ ი ლ ს ა ტ ი მ ის კ ი შესაბამისი ფორმები ათემატიური გახდა³⁸.

შსავსადვე. ალბათ, შეიძლება აიხსნას მდებარეობითი სქესის წარმოშობაც აფრაზიულში. თუ შესაძლებელი იქნებოდა, დაგვემტკიცებინა, რომ -ა საერთოდ ყოველგვარი ნულოვანი მორფემის ალომორფს წარმოადგენდა აფრაზიულში, და გავიზიარებდით ი. გელბის იმ თვალსაზრისს, რომლის თანახმად, მდებარეობითი სქესის მაჩვენებელია -ა, ხოლო -თ—მხოლოდ glide ბრუნვათა დაბოლოების დართვისას³⁹, მაშინ ნათელი გახდებოდა, რომ ე. წ. „მდებარეობითი“ სქესი — ინერტული კლასის სახელთა გაქვევებული წარმონაქმნებია. ამ ფორმებში აბსოლუტურმა ბრუნვამ, რომელიც ემთხვევოდა -O||ა წმინდა ფუძეს, ნომინატივად გადაქცევა დაიწყო. ამგვარად, თუ აქადურ O-ზე დაბოლოებულ status praedicatorius-ს საკუთარ სახელებში შეესაბამება უფრო ძველ ა-ზე დაბოლოებულოც, მაგ. Šū-bel: tū-bela „ის-მეფე“, მაშინ, ვთქვათ, „ის-მეფე ქალი“, ე. ი. *šī-ba'la ფორმა, ნომინატიური სისტემის წარმოშობისას, სადაც ნომ. -უ : აკუზ. -ა ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ, შესაძლოა, მისდევდა კანონზომიერებას ინერტული კლასის სახელებისას, რომლებიც ერგატიული და ნომინატიური კონსტრუქციების აღრევისას გარდამავალ ზმნასთან სუბიექტად ჯერ არ გამოიყენებოდნენ და ამიტომ შემოინახეს აბსოლუტური ბრუნვის ფორმა ახალი ა-ფუძიანი კლასის სახით. შემდგომში ბრუნვათა დაბოლოებებმა დაიწყეს შეერთება ამ ა-სთან -თ- glide-ის მეოხებით.

ЛЭТАС ПАЛМАИТИС

«ЭМФАТИЧЕСКИЙ -а» В СВЯЗИ С ОСНОВНЫМИ ВОПРОСАМИ МОРФОЛОГИИ ИМЕНИ

Резюме

Посредством анализа пар типа *adgilsa: adgilas, ħkimda: ħkimol* делается вывод о чередовании -C||-Ca в исходе консонантной морфемы и соответственно об отражении в этих парах форм падежа чистой основы + носитель, поскольку в синтагматической последовательности

ში საზღვრული ეთიპურ status constructus-ში ყოველთვის -ა-ზე მთავრდება, აქადურში კი—o-ზე შდრ. I. J. Gelb, La lingua degli Amoriti, — Rendiconti della Accademia Nazionale dei Lincei, VIII, 13 (1958), გვ. 143-164

³⁷ იხ. В. В. Иванов. Общенидоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва, 1965, გვ. 20.

³⁸ ამ განვითარების შესაძლებელ ვხაზა შესახებ იხ. L. Palmitis, Dar d. l. id. f. l. k. s. m. e. s. i. s. t. e. m. o. s. a. l. s. i. r. a. d. i. m. o., — Ballistica, ტ. XI, № 1, 1975, გვ. 31—33. (ინგლისურ რეზიუმე: More on the origin of Indo-European inflected system, იხ. გვ. 36).

³⁹ იხ. I. J. Gelb, Sequential reconstruction of Proto-Akkadian, Chicago, 1962, გვ. 34.

двух таких морфем одна реализовалась в виде неогласованного, а другая — в виде огласованного варианта. Так реконструируется первоначальный падеж чистой основы, соответствующий дативу-трансформативу В. Толуриа и выполнявший функции как эргатива, так и абсолютива, и падеж на сонант *-i*, соответствующий генитиву-инструменталис. Следом первичной двухпадежности является падежная двухформенность грузинского множественного на *n/i*. Чередование *-C||Ca* подкрепляется уподоблением *a*-основ консонантным основам при образовании форм генитива и форм множественного на *-eb, -ep*. (*deda + eb = ded + eb*). Согласно упомянутому правилу синтагматической сочетаемости, в период морфологизации последогов возможным оказываются модели

**çqaros* : **adgilas* : **adgilsa*

**çqarod* : **çemad* : **çemda*

**çqaroisa* : **kaçis*

**çqaroita* : **kaçit*,

и модели *çqarosa, adgilasa, çqaroda, çemada, çqarois, çqaroit, kaçisa, kaçita* оказываются невозможными.

То, что присоединение к форманту *-eb* падежных флексий не вызывает его редукции, говорит о первоначальном употреблении *-eb* в качестве маркера абсолютива множественного числа инертных имен, тогда как у активных имен маркером абсолютива в этом числе был формант *-n*, а маркером эргатива — формант *-t*.

Закрепление за одними основами форм типа **adgila-s/d*, а за другими — типа **adgil-s(a)/d(a)* означало бы возникновение тематического и атематического склонения, что очевидно типологически объясняет этот процесс в индоевропейском. Учитывая наличие чередования *-C||Ca* и в афразийском, морфологизацией *a*-варианта исхода абсолютива можно объяснить возникновение показателя женского рода *-a* (+*t* в качестве glide'a при присоединении падежных окончаний).

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ლემიკოსმა თ. გამყრელიძემ

მიხილ ქაბაღაძე

ზემოაქარული მიკროტოპონიმების წარმოების ზოგიერთი საკითხი

ზემო აქარის ტოპონიმია მრავალმხრივად საინტერესო. ამ უძველესი ქართული მიწა-წყლის გეოგრაფიული ნომენკლატურის სრული გამოვლენა საშუალებას მოგვცემს უფრო ღრმად ჩავწვდეთ ამ მხარის ისტორიულ წარსულს. ასევე სრულყოფილად შევისწავლოთ მისი ლექსიკა, რადგან გეოგრაფიულ სახელების მონაცემთა გათვალისწინებლობა ენის ლექსიკის კვლევისას სასურველ შედეგებს ვერ მოგვცემს. „გეოგრაფიულ სახელთა ანალიზით ირკვევა ბევრი სიტყვის ეტიმოლოგია და ენის სიტყვაწარმოებითი საშუალებანი“¹. აქედან გამომდინარე უდავოა, რომ ტოპონიმისა და ამ ტერიტორიის მცხოვრებთა მეტყველებას შორის მჭიდრო ურთიერთობაა დამყარებული. გეოგრაფიული ობიექტის სახელწოდება უპირველეს ყოვლისა ამ ხალხის ცხოვრების ხედასხვად მხარეს ასახავს. ტოპონიმს ჩვეულებრივი საკუთარი სახელებისაგან მისი განსაკუთრებული გამძლეობა განასხვავებს. ის ნაკლებ ცვალებადია². (ეს განსაკუთრებით საინტერესო და ფასეულია ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის). ტოპონიმებში ბევრი ისეთი არქაიზმია შემონახული, რომელიც აპელაციებს ხშირად დაკარგული აქვთ. ამიტომაც საზოგადო და გეოგრაფიული საკუთარი სახელების ურთიერთობის საკითხი ტოპონიმის ერთ-ერთ ძირითადი პრობლემაა³.

ზემო აქარა აღმინისტრაციულად ხულოსა და შუახევს რაიონებს მოიცავს. ამ ორი რაიონის ტოპონიმები სტრუქტურის თვალსაზრისით ტოპონიმთა საერთო-ქართულ წარმოებას მიჰყვება. თუმცა შინაარსობრივად რიგი თავისებურებები ახსიათებს, რაც, არსებითად, განპირობებულია მხარის ისტორიული წარსულით, ასევე მისი ბუნებრივ-გეოგრაფიული და მასთან დაკავშირებული მეურნეობრივი თავისებურებებით.

შესაწავლი ტერიტორიის მიკროტოპონიმია ნათლად ასახავს მხარის რელიეფის თავისებურებებს. ფლორასა და ფაუნას, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის ხასიათს, რელიგიურ (ქრისტიანულ და მამადაიანურ) მოვლენებს. ბევრი გეოგრაფიული სახელი ჩვენს თვალწინ აცოცხლებს მცხოვრებთა გმირულ წარსულს. წარმოკვიდგენს იმ მძიმე ხვედრს, რომელიც ისტორიამ წილად არგუნა მხარის მკვიდრთ.

ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიაში წარმოების თვალსაზრისით შემდეგჯგუფები გამოიყოფა:

1. უაფიქსო (მარტივი) ტოპონიმები. მარტივი, უაფიქსო ტოპონიმები ისეთი გეოგრაფიული ერთეულებია. რომელთაც მაწარმოებელი ელემენტები

¹ ვ. თ. ფურია. ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები. ტ. III, თბ., 1963, გვ. 173.

² Б. А. Сергеевичев. О методах изучения топонимических названий. Вопросы языкознания. 1959, № 6, гв. 37.

³ М. Н. Морозова, Вопросы топонимики, Москва, 1969, гв. 9.

არ მოკვებათ. სახელწოდება (მდინარეების, ტბების, წყაროების, სამეთურნო-ნაკვეთების და ა. შ.) თვით ადგილისათვის დამახასიათებელი რაიმე ნიშნის ანარეკლია.

საკვლევ ტერიტორიაზე უხვადაა წარმოდგენილი ლაფქსო ტომონიმები. მაგ., ახო (საძოვარი, ს. დრო, შუახევს რ.): ბაჩ-ი (ს. სემოხევის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); ბაო (სათიბი, ს. მაწყვალთა, შ. რ.); დუბე (სახნავი, ს. დღვანი, შ. რ.); ზვარე (სახნავი, ს. მეკეიძეები, ხლოს რ.); როხ-ი (ტყე, ს. მახე, შ. რ.); ტეერ-ი (სათიბი, ს. მერჩხეთი, ხ. რ.); ჩაო (სათიბი, ს. ტაბაძეშელა, ხ. რ.); ჩვარ-ი (სათიბი, ს. გოგინაური, შ. რ.) და ა. შ.

აღნიშნულ გეოგრაფიულ სახელებში არ ღერხდება მანწარმობების გამოყოფა. ისინი ძირითადი ტომონიმებია და, როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, იგი გეოგრაფიული ნომენკლატურის საკმაოდ ძველი ფენაა. ზოგიერთი ტომონიმი ერთი შეხედვით მარტივია, მაგრამ მათში თითქოს შესაძლებელია მანწარმობების გამოყოფა: კოჯ-ორ-ი (ტყე, გორი, ს. ბარათაული, შ. რ.); ფაფ-არ-ი (ტყე, ს. გუნდაური, შ. რ.); მეჩხ-ერ-ი (ტყე, საძოვარი, ს. ხიხაძირი, ხ. რ.)... თუმცა ქართული ენის მკვლევართათვის ამგვარი ფორმანტიების რაობა დღესდღეობით გაურკვეველია.

ადამიანები, მათი ენობრივი ორგანიზმი მტკიცედაა დაკავშირებული გარკვეულ გეოგრაფიულ გარემოსთან. რასაც განაპირობებს ცხოვრების პრაქტიკა. იქნება საჭიროება ერთი ადგილის მეორისაგან განსხვავებისა, უპირველესი ნიშანი ამ სხვაობისა კი არის სახელი, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში ასახავს თვით ადგილისათვის დამახასიათებელ გეოგრაფიულ გარემოს. ეს ყველაზე მეტად მიკროტომონიისათვისაა სპეციფიური. ჩვენ მიერ მოყვანილ მაგალითებში ასეთი შემთხვევები ბევრია. მაგ., აბანო (თითქმის ყველა სოფელში გვხვდება ეს სახელწოდება) სამკურნალო მინერალური წყლის მიხედვით ჰქვია სახელებად ადგილებსაც. დუბე „დაბალი ადგილი“ (საბა, 1965); „დაბალი ადგილი, ჩოლი“ (ნ. ჩუბ., 1961); ასეთივე მნიშვნელობით გვხვდება ეს სახელწოდება ზემაქარულშიც — სერებით შემოზღუდული დაბალი ადგილი. სადაც ქარი არ უდგება. ბარი „ცხელი ქვეყანა“ (საბა, 1965); „ეავე ადგილი მთის ძირში“ (ნ. ჩუბ., 1961). ეს მნიშვნელობა დაცულია ზემო აქარაშიც. ფაფარი „ცხენის კისრის თმა“ (საბა, 1965); „ცხენთა ქეჩოს ბალანი“ (ნ. ჩუბ., 1961). ზემო აქარაში „ფაფარი“ ტყის სახელია: „ცხენის ფაფარიცაა წამომდგარი სერზე ნაწიის ტყე“.

2. ტომონიმების პრეფიქსული წარმოება. საკვლევ ტერიტორიაზე დასტურდება ისეთი მიკროტომონიმები, რომლებიც მხოლოდ პრეფიქსით იწარმოებიან. ამ ტიპის სახელები, ისევე როგორც საერთო-ქართულ ტომონიმიაში, ნაკლებ გავრცელებულია⁴.

გეოგრაფიულ სახელებში პრეფიქსებად გვხვდება მხოლოდ ნა- და სა-წინსართები.

ნა- ნა-კათ-ი (სათიბი, ს. კორტოხი, ხ. რ.); ნა-საყდრ-ი (სახნავი, ს. ქახავ-

⁴ შემდგომ: შ. რ.

⁵ შემდგომ: ხ. რ.

⁶ იხ. თ. ზუ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, ტომონიმის შესწავლისათვის. ქსს. ტ. II, თბ., 1961, გვ. 140.

ბ. ბ. რ.); ნა-თიბ-ი (სათიბი, ს. მაწყვალთა, შ. რ.); ნა-ჩეხ-ი (სამოვარი, ს. ყინჩაური, ხ. რ.); ნა-ლღეზ-ი⁷ (სათიბი, ს. რიყეთი, ხ. რ.) და ა. შ.

მოყვანილი მაგალითებიდან ირკვევა, რომ ნა- პრეფიქსი დაერთვის სახელურსა თუ ზმნურ ფუძეებს და დამოუკიდებლად გამოხატავს წინავეითარებას. რაც, ჩვეულებრივ, პრეფიქს-სუფიქსს ეკისრება.

სა-: სა-წური (სათიბი, ს. ნაღვარევი, შ. რ.); სა-სვენ-ი (გზა, ს. ცხემლისი, შ. რ.); სა-თიბ-ი (სამოვარი, ს. დავლაძეები, ხ. რ.); სა-ცხვირ-ი⁸ (სათიბი, ს. ჯაბნიძეები, შ. რ.); სა-ჩრდილ-ი (სათიბი, ს. ელელიძეები, ხ. რ.); სა-მღერ-ი (სახნავი, ს. ლურტა, ხ. რ.).

თუ ნა- პრეფიქსის ფუნქციაა წინავეითარების გამოხატვა სახელებში, სა-თავსართი აწარმოებს დანიშნულებას. ორივე დერივატი, როგორც მაგალითებიდანაც ჩანს, უმეტესად ზმნურ ფუძეებს ერთვის. „ასეთი ტომონიმები გასუბსტანტივებული ენებით გვარის წარსული დროის მიმდებარა“⁹.

პრეფიქსებით გეოგრაფიულ სახელთა წარმოება ზემოაქარულ მიკროტომონიმიაში იშვიათად ხდება. რადგან ნა- წინავეითარების მაწარმოებელი თავსართია. სა- დანიშნულებისა. ქართულ ენაში კი წინავეითარება-დანიშნულების გამოსატყვევად გაბატონებულია პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. ეს წესია გატარებული საერთო-ქართულ ტომონიმიაში.

მ. გეოგრაფიულ სახელთა სუფიქსური წარმოება. ზემოაქარულ მიკროტომონიმიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს გეოგრაფიული ერთეულების სუფიქსურ წარმოებას. სუფიქსებად მოყვანილი საწარმოქმნო ელემენტების დანიშნულება შესწავლილი და გარკვეულია სამეცნიერო ლიტერატურაში.

სუფიქსი -ა -აყ-საგან მიღებულ კნინობითის მაწარმოებლადაა მიჩნეული¹⁰. „ეს მაწარმოებელი ქონების წარმოდგენას გვაძლევს გარკვეული ტიპის სახელებში: ...ცხრა-ფეხა, ას-ფურცელა, ... ენა-ქარტალა... და სხვ.“

ეგვევ მაწარმოებელი მოყვანილია მსგავსების აღსანიშნავად. მსგავსება შეიძლება იყოს ფერისა. მოყვანილობისა ან სხვა რაიმე ნიშნის მიხედვით: ...შეინდა (შეინდის ფერი); ქერა (ქერის ფერი) კილობანა... და ა. შ.“¹¹.

-ა სუფიქსი ზემოაქარულ მიკროტომონიმიაში დაერთვის ყოველგვარ სახელს ან უშუალოდ ფუძეს. ან მაწარმოებელ სუფიქსს მესამე ელემენტად და ინარჩუნებს ყველა ზემოჩამოთვლილ თვისებას.

აკვან-ა (სახნავი, ს. საციხური, ხ. რ.); გვერდ-ა (სახნავი, ს. ავარა, ხ. რ.); გორ-ა (სამოვარი, ს. ყინჩაური, ხ. რ.); ეკალ-ა (სახნავი, ს. ოქრუაშვილები, ხ. რ.); ვარცხლ-ა (ბუჩქნარი, ს. ვაშლოვანი, ხ. რ.); ბოკელა-ა¹² (სათიბი, ს. თხილვანი, ხ. რ.); მანგალ-ა (სათიბი, მანგლის მსგავსად მოღუწული სერო-

⁷ ლექსიურა თელავის რაიონის საინტერესო ფორმა „ნაღვზი“, იგივე ნაღვლი. ნაშევი, ჩამოშვებული ადგილი. ილიზება — სქება. შვავება.

⁸ ადგილი, სადაც ხეებს გამოცხვირავს; „გამოხვეტუნ. რომ წყელი. მკეთელი ან ზენჭირი (ჯაჭვი — მ. ქ.) გამობან და დაათრიონ“.

⁹ მ. ქ ა მ ა ლ ა ბ ე. წყალტუბოს რაიონის ტომონიმები. „მაცნე“, ენა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 3, გვ. 109.

¹⁰ ა. შ. ნ. ბ. ე. ქ. ქართული ენის ვრცელარის საფუძვლები (შემდგომ: ენა), თბ., 1973, გვ. 121.

¹¹ იქვე, გვ. 125—126.

¹² ბოკელა — (ავარ.) პატარა ადგილი, სამოვარი, სათიბი ტყეში ან გაშლილ მიწორში. ბოკელა, ჩვეულებრივ, უხეზალხიან ადგილს ეწოდება.

ბა, ს. დანისპარაული, ხ. რ.); ობოლა-ა (სახნავი, ს. ფუშრუჯაული, ხ. რ.); ურემ-ა (საძოვარი, მთა, ს. ხიხაძირი, ხ. რ.); ზოსტან-ა (საძოვარი, ს. მახალაიძეები, შ. რ.); ონაგირ-ა (ტყე, უნაგირის მსგავსი სერობა, ს. ნიგაზეული, შ. რ.); ღარდ-ა (კლდეებს შორის მდებარე სათიბი; ს. მახალაიძეები, შ. რ.) და ა. შ.

-ა სუფიქსიან სახელებს ხშირად დაერთვის სახელობითი ბრუნვის -ო ხმოვანი, რომელიც სუსტდება და მ-ის სახითაა შემონახული: აყვან-ა-მ (სათიბი, ს. გორგაძეები, ხ. რ.); ავაზან-ა-მ (სათიბი, ს. გორგაძეები, ხ. რ.); მარან-ა-მ (სათიბი, ს. ოქრუაშვილები, ხ. რ.); ფშნილ-ა-მ (გზა, ს. ინწკირვეთი, შ. რ.) და ა. შ.

რა თქმა უნდა, ბოლოკიდურ -ო (ი) ხმოვანს არავითარი ცვლილება არ შეაქვს სახელწოდებაში. ეს მოვლენა ზემოპარული კილოკავისათვის უცხო არაა. მსგავსი ვითარება გვაქვს საკუთარ სახელებთან: არჩილა, უსუფა... ვე- ნაწილაკიან რიცხვით სახელებთან: სამნივემ, შეიღნივემ...¹³ კნინო- ზითის ფორმებთან: კულამ, განდაგანამ, პირდაპირამ, მეხეურამ¹⁴ და სხვ...

საინტერესო ფორმებია: ჩა-გვერდ-ა (სახნავი, ს. კვარტია, ხ. რ.); ჩა-ტეხ- ლ-ა (სათიბი, ს. მთისუბანი, ხ. რ.); ჩა-ჩეხ-ილ-ა (სათიბი, ს. რიყეთი, ხ. რ.); ჩა-კიდ-ულ-ა (სახნავი, ს. ყინჩაური, ხ. რ.); ჩა-ჩხერ-ა¹⁵ (ღელე, ჩანჩქერი, ს. გორგაძეები, ხ. რ.).

კარგადაა ცნობილი, რომ ზმნის ზმნურობის ერთ-ერთი ნიშანია ზმნისწინი, მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ზმნური ფორმები წყვეტენ კავშირს მოქმედების აღნიშვნასთან და გადაინაცვლებენ მეტყველების სხვა ნაწილში, გვევლინებიან სხვა ფუნქციით, თუმცა ზმნისწინს აქაც არ „აიფუცდება“ თავისი მოვალეობა, იგი კვლავ მიმართულებას აღნიშნავს. ჩაყიდულა, ჩაჩეხილა, ჩატეხილა სახელები წარსულდროიანი ვნებითი გვარის გასუბსტანტივებული მიმღობური ფორმებია. ჩა- ზმნისწინი სამივე ფორმაში აღნიშნავს მიმართულებას ზევიდან ქვევით. აშკარაა, რომ აქ -ა ხმოვანს აქვს მატომინიძებელი ფუნქცია. ზევიდან ქვევით მიმართულებას აღნიშნავს ჩა- ზმნისწინი, აგრეთვე, ფორმებში: ჩაგვერდა, ჩანჩხერა¹⁶. ასეთივე დანიშნულებით გვხვდება ტომინიძებში ჩა მ ო ზმნისწინი: ჩამოგძელა (სახნავი, ს. პაქაძეები, ხ. რ.); ჩამოსავლები (ჩამოსავლელი, სოფელში ჩამოსავლელი ადგილი, სათიბი, ს. მეკეიძეები, ხ. რ.); ჩამოსაყარი (სახნავი, ს. ქედლები, ხ. რ.); ამ ო რ უკანასკნელ სახელწოდებაში ერთდროულადაა გამოხატული მიმართულებაც და დანიშნულებაც.

-ა სუფიქსი გვხვდება კომპოზიტურ მიკროერთეულებშიც: კატიკანგე-ა. (კლდე, ს. ფუშრუჯაული, ხ. რ.); თხიფეხ-ა (კლდოვანი ტყე, ს. ტბეთი, შ. რ.); კაციოთაე-ა (კლდე, ს. სხეფი, შ. რ.); შაფყალ-ა (ნაკადული, ს. ტბეთი, შ. რ.); დარხეე-ა-მ (სათიბი, ს. ხაბელაშვილები, შ. რ.); გულდილ-ა (სათიბი, ს. კვატია, ხ. რ.); თავხმელ-ა (სათიბი, ს. უჩხო, ხ. რ.). როგორც ვხედავთ, სახელო-

¹³ იხ. შ. ნიქარაძე, აკარული დიალექტი, ბათუმი, 1975, გვ. 118.
¹⁴ შ. ნიქარაძე, ქართული ენის ზემოპარული დიალექტი, ბათუმი, 1961, გვ. 66.
¹⁵ „წყალი კლდზედ გაღმონადენი“ (საბა, 1965).
¹⁶ ჩ ა ნ ჩ ხ ე რ ა ო ჩ ა ნ ჩ ქ ე რ ი ფართოდ გავრცელებული სახელია, რომლის ფუძედ გვესახება ჩხერი || ჩქერი; „ნ“ ფონეტიკურ ნიღაგზე ჩანს გაჩენილი, ჩა- ელემენტი კი ჩქერის ზევიდან ქვევით მოპარობას გამოხატავს. შდრ. „ჩქერა — მდინარის ჩქარი სიარული“ (საბა, 1965), „ჩქეფა... ხუფხუფი“ (ნ. ჩუბ., 1961).

ბითი ბრუნვის -ი ხმოვანი მ-ის სახით ასეთ ფორმებშიაც იჩენს თავს, ხოლო -ა სუფიქსი გამოჩნდება მსაზღვრელ-საზღვრულის როგორც პრეპოზიციული, ასევე პოსტპოზიციური წყობის დროს.

მოყვანილი მაგალითებიდან, არსებითად, ნათელი ხდება -ა სუფიქსის დანიშნულება¹⁷. მას აქვს მაკინებელი ფუნქცია: გვერდ-ა, გორ-ა... აღნიშნავს მსგავსებას: მანგალ-ა, ონაგირ-ა, აკვან-ა; მიუთითებს ქონებაზე: გულიდ-ა. ასევე თვისებაზე: ფენილ-ა-მ. არის შემთხვევები, როცა -ა ხმოვნის ფუნქცია გაურყვეველია: ღარდ-ა, ვარცხლ-ა, ბოკელ-ა...

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიში -ა სუფიქსი ყოველგვარ სახელს მოჰდის, ერაფუძიანსა თუ კომპოზიტს. იგი თავს იჩენს მაშინაც, როცა სახელს დეართვის სხვა მაწარმოებლები. კომპოზიტურ სახელებთან მისთვის არა აქვს მნიშვნელობა მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობას. მსგავს ვითარებას აღნიშნავს პ. ჯაჭანიძე წყალტუბოს რაიონის ტოპონიმის ანალიზისას¹⁸.

-ი-ა: ანდაქ-ი-ა (სათიბი, ს. ზემოხევი, შ. რ.); გაგად-ი-ა (სახნავი, ს. ოლადაური, შ. რ.); ლაშ-ი-ა (სათიბი, ს. ვარჯანაული, შ. რ.); კერ-ი-ა (ს. ფაჩხის ერთ-ერთი უბანი, ხ. რ.); ყურ-ი-ა (სახნავი, ს. კვატია, ხ. რ.); ბოკელ-ი-ა (სათიბი, ს. ქედლები, ხ. რ.). ამ ტიპის ზოგიერთი ტოპონიმის ფუძეთა სემანტიკა ნათელია¹⁹, ზოგიერთის — არა (ანდაქ-, გაგად-); უცნობია, აგრეთვე, -ი-ა-ს ფუნქცია.

„-ან სუფიქსის შემკველია... ტოპონიმიკურ სახელთა საწარმოებელი -ი-ან“²⁰. იგი „აღნიშნავს ყოლა-ქონებას“²¹. ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიში აღნიშნული სუფიქსი გავრცელების საკმაო სიხშირით გამოირჩევა.

ეკლ-იან-ი (სახნავი, ს. ტუნაძეები, ხ. რ.); კატრ-იან-ი (საძოვარი, ს. კალოთა, ხ. რ.); მორჩე-იან-ი (სათიბი, ს. საციხური, ხ. რ.); ნეგო-იან-ი (საძოვა-

¹⁷ -ა სუფიქსის შესახებ აქ დ. ა. შანიძის შეხედულება ზემოთ ვეგონდა მოყვანილი აღნიშნული მაწარმოებლის დანიშნულების ტოპონიმებში ბევრი მაგალითი შეგებია: ს. ანაპისის მიხედვით -ა ხმოვანი მსუსტატანტეებელი სუფიქსია ფორმებში: თლოვანი || თლოვანი || თხოლოვანი, შაბლოვანი (იხ. მისი — თუბალ-თაბალი, ტუბარენი, რეპი: შრ., ტ. III, გვ. 218); ო. ზურაბიშვილის ვარაუდით -ა ხმოვანი მსუსტატანტეებელი სუფიქსია, ტოპონიმებში კი ქონებას, მსგავსებას თვისებას მნიშვნელობას იძენს (იხ. მისი — ტოპონიმების შესწავლა-სათვის: ქვეს. II, თბ., 1961, გვ. 151). -ურ-ა -ულ-ა მარტოფორმანტების შედგენილობაში ალ. ოლონტი -ა სუფიქსი კანონობის ელემენტად მოიხსენიებს (ტოპონომიკური ძიებანი, I, თბ., 1971, გვ. 29—30). -ა ხმოვნის მასუბსტანტივებელს, განაშაფულ მოსაზრებას მხარს უჭერს ფ. მაკალათია (იხ. მისი — ფაქტის ტოპონიმია: ტოპონიმია, I, თბ., 1972, გვ. 44—45); გ. ბედოშვილი -ა ხმოვანი განიხილავს როგორც მაკინებელ სადერეფაციო აფიქსს (გუბა-სუბლ-ა, გორ-ა, ველ-ა...); მისივე თვალსაზრისით, -ა ელემენტს ტოპონიმებში აქვს ქონებას, თვისების, მეორე ობიექტთან მსგავსების აღნიშვნის უნარი. ზოგჯერ კი -ა სუფიქსის ფუნქცია გაურყვეველია (იხ. გ. ბედოშვილი, ერწო-თიანეთის ტოპონიმის ძირითადი საკონტეხტი. საქ. დარბრტ, 1974, გვ. 35). -ა სუფიქსის შესახებ არსებული თვალსაზრისები თავისთავად საინტერესოა, ერთი კი ფაქტია, რომ აღნიშნული სუფიქსის ფუნქცია მოცემულ კონკრეტულ შემთხვევაში სხვადასხვა კუთხით უნდა განვიხილოთ. ჩვენი მასალის მიხედვით -ა სუფიქსი ბევრგან უდევს მაკინებელ ფუნქციას ან რულებს. მაგ., გორ-ა, ბოსტან-ა, გვერდ-ა და ა. შ. ეს ფაქტი მხარს უჭერს ფ. ბედოშვილის ვარაუდს ტოპონიმებში -ა სუფიქსის მაკინებელი სადერეფაციო აფიქსად განიხილვის შესახებ (რ. თქმე-სულა, ეს -ა სუფიქსის ერთ-ერთი ფუნქცია).

¹⁸ პ. ჯ ა ჯ ა ნ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 145.

¹⁹ ლაშა (-შ) ლაშქა; ყურია (-ყურქა)...

²⁰ დ. ზ უ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 145.

²¹ დ. შ ა ნ ი ძ ე, კვებ, გვ. 122.

რი, ს. ირემეძეები, ხ. რ.); ყორ-იან-ი (სახნავი, ს. ბაკო, ხ. რ.); მოცე-იან-ი (საძოვარი, ს. ლოჩოში, ხ. რ.); ყურ-იან-ი (სახნავი, ს. ფურფუჯელი, ხ. რ.); წოლ-იან-ი (საძოვარი, ს. ქანიერი, შ. რ.); კე-იან-ი (ტყე, ს. ბარათაული, შ. რ.) და ა. შ.

მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ -იან სუფიქსი აწარმოებს ტომონიმებს იმის მიხედვით, თუ რა არის აღნიშნულ ადგილზე (მცენარე, ქვა), ან როგორია თვით ადგილი ფიზიკურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით (კავიანი, წითლიანი). აღნიშნული სუფიქსი, ამავე დროს, მიუთითებს სიმრავლეზე. კრებითობაზე: მოციანი, ყორიანი, კატრიანი... ამ სახელწოდებებში -იან სუფიქსი მიუთითებს მოცის, ყორის (ქვის), კატრის (ფიჭვის) სიმრავლეზე. ამ უკანასკნელი ფუნქციით იგი -ნარ სუფიქსის ფარდია. ამიტომ არაა შემთხვევითი, რომ ზემოხაზოვანი ზოგიერთი სახელწოდება იმავე ან სხვა სოფელში შეიძლება შეგვეხედეს -ნარ მაწარმოებლით, მაგ. ჰენა-იან-ი (ტყე, ს. ყინჩაური, ხ. რ.) და ჰენა-ნარ-ი (სათიბი, ს. კარაბეტი, შ. რ.); კერჩხ-იან-ი (საძოვარი, ს. ტუნაძეები, ხ. რ.) და კერჩხ-ნარ-ი (ბაღი, ხეხილი, ს. კორტოხი, ხ. რ.) და ა. შ.

ზემოქართულ მიკროტომონიმიამ -იან მაწარმოებელს შეიძლება დაერთოს -ეთ და -ებ სუფიქსები; მივიღებთ -იან-ეთ-; -იან-ებ- ან ადგილთა შეცვლით -ებ-იან- წარმოებას: მოცე-იან-ებ-ი (საძოვარი, ს. ადაძეები, ხ. რ.); მერცხლ-იან-ებ-ი (სათიბი, ს. დიდაჭაბა, ხ. რ.); ლეკ-ებ-იან-ი (სათიბი, ს. ვანაძეები, ხ. რ.); კე-ებ-იან-ი (სათიბი, ს. ვანაძეები, ხ. რ.); ციკალ-ებ-იან-ი²² (ტყე, ს. მოფრინეთი, შ. რ.); ლოშს-იან-ეთ-ი²³ (ს. ტბეთის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.).

საზოგადოდ -ებ მრავლობითის სუფიქსია. იგი ტომონიმებში ხშირად მიუთითებს ადგილის მოცულობის სიდიდეზე. აღნიშნული ფორმანტი ფართოდაა გავრცელებული ზემო აპარის როგორც მიკრო-, ასევე საკუთრად ტომონიმიში: ასკილ-ებ-ი (სათიბი, ს. ქუთათრი, შ. რ.); ავაზნ-ებ-ი (სახნავი, ს. ქუთათრი, შ. რ.); ბურწუმლ-ებ-ი (სათიბი, ს. ახალდაბა, შ. რ.); დოღა-ებ-ი (საძოვარი, ს. გოგინაური, შ. რ.); ჰალ-ებ-ი (სათიბი, ს. თხილვანა, ხ. რ.) და ა. შ.

-ებ სუფიქსის გავრცელების სიხშირის მხრივ მსგავსი ვითარებაა ჯაღასტურებულ ადგილებზე საქართველოს მთიანეთის ზოგიერთ არქალში (ფშავი, ერწო-თიანეთი)²⁴, აგრეთვე, მესხურ ტომონიმიში²⁵, ეგვე ვითარება შენიშნულია წყალტუბოს რაიონში²⁶.

„-ებ ტომონიმის სიდიდეს აღნიშნავს. ეს -ებ სუფიქსის ახალ ფუნქციას ტომონიმიკაში... -ებ, როგორც ტომონიმთა მაწარმოებელი, ყოველთვის არ გამოხატავს მრავლობითობას და არც კრებითობაზე მიუთითებს“²⁷. როგორც ა. შანიძე შენიშნავს: „ზოგიერთი სახელი მრ-ის ფორმით არის წარმოდგენილი, მაგრამ მრავლობითობის ფუნქცია აღარ აქვს: ...განსაკუთრებით ხშირია ასეთი ფორმები გეოგრ. სახელებში: რკონი, მსხლები, კომყებო. ქებო, მოწამეთა, ჩიხეთა, ცაბატრთა და სხვ.“²⁸

²² ციცილა — მდგალა (ა. მაყაშვილი, ბუჯანურა ლექსონი, თბ., 1961).

²³ სოღის ამ უბანში ღმისებები ცხოვრობენ.

²⁴ გ. ბეგოშვილი, დასახ. ნაშრომ., გვ. 48.

²⁵ შ. ბერიძე, ასპარის რაიონის ტომონიმთა ისტორიისათვის, სადაბლო ნაშრომი, 1972.

²⁶ შ. ჯაჭანიძე, დასახ. ნაშრომ., გვ. 111.

²⁷ იქვე, გვ. 110-111.

²⁸ ა. შანიძე, ქვეს. გვ. 80.

-ებ სუფიქსს მატომონიმებელი ფუნქცია უჩანს „ტომონიმებთან, რომლებთანაც აღსანიშნი ობიექტის რეალური მრავლობითობა არ ივარაუდება“²⁹.

ზემოაქარულ მიკროტომონიმიაში -ებ სუფიქსი დაერთვის როგორც ხმოვანფუძიან, ისე თანხმოვანფუძიან სახელებს (რუები, ტბები, ტიპლები, თაროები, ჟოლოები). არის შემთხვევები, როცა -ებ სუფიქსი დაერთვის -ეთ ფორმანტიან სახელებს და ვლგებულობთ -ეთ-ებ-: თეთრი-ეთ-ები (სახნავი, ს. ფურტიო, შ. რ.); მარიამ-ეთ-ები (სახნავი, ს. ცინარეთი. შ. რ.) და ა. შ.

-ებ გვხვდება აგრეთვე სხვა სუფიქსებთანაც. მაგ., -ათ-ებ-: გვალ-ათ-ები (ვენახი, ს. ნენია, შ. რ.); კორტოხ-ათ-ები (სათიბი, ს. ადაძეები, ხ. რ.); -ელ-ურ-ებ-: მალ-ელ-ურ-ები (სათიბი, ს. ელეიძეები, ხ. რ.); -ულ-ებ-: ქერ-ულ-ები (სახნავი, ს. აგარა, ხ. რ.). -ნარ-ებ-: ტაბელ-ნარ-ები (სახნავი, ს. თხილვანა, ხ. რ.); ლეკ-ნარ-ები (სათიბი, ს. კარაპეტი, შ. რ.);

-ურ-ებ-: ადამ-ურ-ები (სახნავი, ს. მახალაქიძეები, შ. რ.); ხიჭა-ურ-ები (სახნავი, ს. ქილაერი, შ. რ.)...

-ებ სუფიქსი ამ შემთხვევაშიც ყველგან არ გამოხატავს მრავლობითობას; იგი მიუთითებს ადგილის სიდიდეზე, ან აღნიშნავს იმის სიპრავლეს, რაც სახელებზე ადგილზე მოიპოვება.

საკვლევი რაიონების მიკროტომონიმიაში საქმაო გავრცელებულა -ურ (||-ულ) ფორმანტი. იგი წარმომავლობის სუფიქსია³⁰. მას შეიძლება დაერთოს -ა ხმოვანი, რის შედეგად ვლგებულობთ -ურ-ა (-ულ-ა) ფორმას. ბოლოკიდურ -ა ხმოვანს ალ. ლონტი მაცნინებელ ელემენტად მიიჩნევს ჰიდრონიმებში³¹. არის შემთხვევები, როცა -ურ (||-ულ), -ურ-ა (-ულ-ა) სუფიქსიან ფორმებს მოუდით სახელობითის -ი (ა-ად ქცეული) ხმოვანი.

ბაგრატა-ულ-ი (სათიბი, ს. წყართა, შ. რ.); ბარტყა-ულ-ი (სახნავი, ს. წაბლანა, ხ. რ.); გორგოშა-ულ-ი³² (დაბა შუახევის ერთ-ერთი უბანი); ჩიხ-ურ-ა-ი (ტყე, ს. ფურტიო, შ. რ.); ჭავახეთ-ურ-ა-ი (სახნავი, ს. ახალდაბა, შ. რ.); გვერდ-ულ-ი (ვენახი, ს. გურძაული, ხ. რ.); გოგ-ურ-ი (სახნავი, ს. ქედლები, ხ. რ.); დეკანაშ-ურ-ი³³ (სახნავი, ს. მეყიძეები, ხ. რ.); მახალაქ-ურ-ი³⁴ (ს. ვერნების ერთ-ერთი უბანი, ხ. რ.); კობახ-ურ-ა (საძოვარი, ს. ბოძაური, ხ. რ.); ტალახა-ურ-ა (ტყე, სათიბი, ს. რიყეთი, ხ. რ.); მეხემ-ურ-ი³⁵ (ს. ქედლების ერთ-ერთი უბანი, ხ. რ.).

დასახელებული მაგალითების მიხედვით -ურ (||-ულ), -ურ-ა (-ულ-ა) აწარმოებს ტომონიმებს საკუთარი სახელებიდან (ბაგრატაული, გოგური); გვარებისაგან (დეკანაშური, მეხემური); გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით (გვერდული) და ა. შ. ზოგ შემთხვევაში -ურ-ა ელემენტს ემატება სახელობითის -ი (ა-ად ქცეული) ხმოვანი და ვლგებულობთ ზემოაქარული კილოკაისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ფორმებს: ჭავახეთურაჲ, ჩიხურაჲ. გეოგრაფიული სახელის ფუძე, რომელსაც დაერთვის -ურ (||-ულ) მაწარ-

²⁹ ფ. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა, მრავლობითის -ებ, -ნ სუფიქსთა ტომონიმური ფუნქციისათვის. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 4, გვ. 117.

³⁰ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქვეს; გვ. 128.

³¹ იხ. ალ. ლ ო ნ ტ ი, ტომონიმური ძიებანი, I, თბ., 1971, გვ. 27—30.

³² გ ო რ გ ო შ ა ძ ე გვარია ქვემო აჭარაში.

³³ დ ე კ ა ნ ა ძ ე გვარია ზღვის რაში.

³⁴ აგბა (საბა, 1965); აბგა, მახალიკი პატარა ხურჯინი, უფროე აბრეშუმისაგან ნაქსოვი, უნავირის წინა კეხზედ გადასაყიდი (ნ. ჩუბ., 1961).

³⁵ ამ უბანში მეხემიძეები ცხოვრობენ.

მოგებელი, ხშირად თვითონაა დამოუკიდებელი სახელწოდება. მაგ., გვერდ-ული (ვენახი, ს. გურძაული, ხ. რ.) და გვერდ-ი (სათიბი, ს. ნიგაზეული, შ. რ.); ჭაყულ-ურ-ი (ვენახი, ს. ფურტიო, შ. რ.) და ჭაყულ-ი (სათიბი, ს. ბაკო, ხ. რ.) (ეს ორი უკანასკნელი ტოპონიმი გვარისაგან (ჭაყული) მომდინარეობს)...

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებს თუ დავაკვირდებით, კიდევ ერთ თავისებურებას შევნიშნავთ: -ა ხმოვანი მაწარმოებელ ელემენტს უსწრებს და სახელს ფუძეს უშუალოდ დაერთვის. ბაგრატ-ა-ულ-ი (უფკველია, საყუთარი სახელისაგან მომდინარეობს); ბარტყ-ულ-ი. ეს -ა- ურ-ა ფორმანტის წინაე იჩენს თავს (ტალახ-ა-ურ-ა); როგორც ვხედავთ, -ა თავისუფლად გამოჩნდება ყველგან. ამიტომ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს ეს სუფიქსი არავითარ კანონზომიერებას არ ემორჩილება.

-თა სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელები³⁶ ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიში ძალზე ცოტაა: ბედელ-თა (სახნავი, ს. ქიზინიძეები, შ. რ.); ქვაბ-თა (ს. სამოლეთის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); კობალ-თა³⁷ (ს. კვიახიძეების ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.)...

მსგავსი მდგომარეობაა -თ-ი სუფიქსის გამოყენებისას: ლელ-თ-ი (სათიბი, ს. ნაღვარევი, შ. რ.); ტყემალ-თ-ი (სათიბი, ს. ქიზინიძეები, შ. რ.); ბაგათ-ი (სათიბი, ს. ნაღვარევი, შ. რ.)...

საკვლევე რეგიონის მიკროტოპონიმიში შედარებით უხვადაა წარმოდგენილი -ათ, -ათ-ა სუფიქსებით წარმოებული ტოპონიმები. აღნიშნულ ფორმანტს ზანურად მიიჩნევენ; შეესატყვისება ქართულ -ეთ-ს. თუმცა ყველა -ათ სუფიქსიანი სახელი ზანური წარმოშობისად ვერ ჩაითვლება; სახელთა ასეთი წარმოება ქართულისათვისაც არაა უცხო³⁸.

-ათ, -ათ-ა: ბოსტან-ათ-ი (ბუჩქნარი, ს. ზემოხევი, შ. რ.); ბოკელ-ათ-ი (ს. ბარათაულის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); გორჯოლ-ათ-ი³⁹ (ს. ბარათაულის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); ვაშლ-ათ-ა (სახნავი, ს. შუბანი, შ. რ.); კაჩაბ-ათ-ი (ტყე, ს. გორგაძეები, ხ. რ.); ქვაბ-ათ-ი (საძოვარი, ქვალორდიანი ადგილი, ს. ყინჩაური, ხ. რ.) და ა. შ.

-ათ, -ათ-ა სუფიქსიანი გეოგრაფიული სახელების სემანტიკის ამოცნობა ადვილად ხერხდება. თუმცა ზოგიერთი სახელის ფუძის გარკვევა კვლევის პირველ ეტაპზე შეუძლებელია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვეულია -ეთ სუფიქსის მნიშვნელობა, მისი მატოპონიმებელი როლი დიდია, როგორც „გეოგრ. სახელთა საყუთარი მაწარმოებლისა“⁴⁰. „-ეთ აწარმოებს გეოგრაფიულ სახელებს, ერთვის საზოგადო სახელის ფუძეს (ტბეთი, ორბეთი, ქორეთი...), ტომობრივ და ეთნიკურ სახელებს (ხევსურეთი, თუნუეთი, მთიულეთი). აწარმოებს ქვეყნის მხარეთა სა-

³⁶ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქვლა ვარაუდი, რომლის თანახმადც კრებითობის -თა სუფიქსიანი სახელები საზღვრულდაკრული მსაზღვრელები არიან (იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქვაბ. გვ. 114). ე. თ. ფ. უ რ ი ა. გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქს-სათვის ქართულში, სბიქე. 1, თბ., 1956, გვ. 286. ე. დ. ო. ნ. დ. უ. ა. „ლიბრორეტ“-ისა და ანალოგიური ფორმის გვ. რ. სახელთა-სათვის ქართულ ისტორიულ წყაროებში: ძსუ შრომები, XXXIII-B, 1940).

³⁷ ამ უბნის მცხოვრებნი ამავე რაიონის სოფ. კობალთიდან არიან გაქმოსაღებულნი, უნხ ს სახელწოდება აქედან წარმოიღლება.

³⁸ ა. შ ა ნ ი ძ ე. -ეე კალის კელო საქართველის გეოგრაფიულ სახელებში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის შობბე, ტ. II. № 8, 1941, გვ. 762.

³⁹ გ. ო. რ. ო. ლ. ე. ქ. უ. წ. ო. რ. -მასწავრო, გა უ. დ. ლ. ე. ქ. ვა: გორჯოლო ყველი... (იხ. შ. ნ. ი. ე. რ. ა. ძ. ე., ქართული ენის აქარული დიალექტი, ლექსიკა, ბთ., 1971).

⁴⁰ ა. შ ა ნ ი ძ ე. ქვაბ. გვ. 133.

ხელებს (აღმოსავლეთი, დასავლეთი, ჩრდილოეთი)⁴¹. „-ეთ სუფიქსი რისამე ანუ ვისამე მრავლად მყოფობის ადგილს აღნიშნავს“⁴².

-ეთ სუფიქსის ზემოაღნიშნულ თვისებაზე მიუთითებდა ჯერ კიდევ ნ. მარი: „იგი... ითვლება ქვეყნების, როგორც განსაზღვრული ეთნოკური სახელწოდების მატარებელი მოსახლეობის შემცველი კრებითი ცნებების. სახელწოდებათა მაწარმოებლად“⁴³.

ზემო აქარაში ჩვენ მიერ შეკრებილი მიკროტოპონიმების საკმაო ნაწილს აწარმოებს -ეთ, -ეთ-ა სუფიქსი.

აფხაქ-ეთ-ა (ს. დაბადველის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); გონ-ეთ-ა (სათიბო, ს. დარჩიძეები, შ. რ.); გველ-ეთ-ი (საძოვარი, ს. ცინარეთი, შ. რ.); ინ-ღუ-ეთ-ი (საძოვარი, ს. ლაკლავეთი, შ. რ.); მაყვალ-ეთ-ი (სათიბო, ს. წელათა, შ. რ.); ჩხიკე-ეთ-ი (სათიბო, ს. ტბეთი, შ. რ.); ბაბალ-ეთ-ი⁴⁴ (სახნავე, ს. დარჩიძეები, შ. რ.); გოჩიტ-ეთ-ი (ს. ტბეთის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); ვახტანგ-ეთ-ი (ს. გოგაძეების ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); პატარ-ეთ-ი (ს. ტბეთის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); ჭურკე-ეთ-ი (ს. ტბეთის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.)⁴⁵.

ზოგიერთ მიკროტოპონიმში, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, -ეთ სუფიქსის ფუნქციის დადგენა არ ხერხდება, რადგან საწარმოებელი ფუძის სემანტიკა გაუგებარია. ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელში მისი დანიშნულება ნათელია: აწარმოებს ტოპონიმებს გვარ-სახელებისაგან (გოჩიტეთი, პატარეთი, ვახტანგეთი, ზაქარეთი)⁴⁶; მიუთითებს მცენარეთა კრებითობაზე (მაყვალეთი); აღნიშნავს ობიექტის მსგავსებას რაიმესთან (ავჯანეთი) და ა. შ.

-ეთ სუფიქსი ასევე აწარმოებს ტოპონიმებს ცხოველთა თუ ფრინველთა სახელებისაგან (გველეთი, ჩხიკვეთი).

ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიაში სუფიქსური წარმოებიდან ყველაზე მეტად ვაერცვლებული მაწარმოებელია -ნარ||-ნარ-ა ფორმანტი. იგი ტოპონიმს აწარმოებს ყოველგვარი სახელისაგან. როგორც ზემოთ გვქონდა აღნიშნული, ეს სუფიქსი ფუნქციით ძალზე ახლოს დგას ქონების -იან მაწარმოებელთან, ზოგჯერ კი მისი ფარდობაა.

„-ნარ სუფიქსი ჩვეულებრივ მცენარეთა სახელებს ერთვის და აღნიშნავს ადგილს. სადაც ბლომად მოიპოვება ეს მცენარე. იშვიათად ისეთი წარმოება სხვა. სახელებისაგანაც შეიძლება, როგორცაა: ქეიშა, თიხა, ქვა, კირი და სხვ...“⁴⁷

⁴¹ ს. რ. ნ. ჩიქობავა. აფხაზის სახელთა წარმოების ტიპები და მათი ისტორიული ერთობა ქართულში. ივ. XIX. 1974. გვ. 70.

⁴² ან. ჩიქობავა. -ნარ სუფიქსი მკერდულში: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე. ტ. VI. 1926, გვ. 308.

⁴³ Н. Ш. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. 1926, გვ. 36.

⁴⁴ ბაბალ-ეთ-ი ბაბალ-ე. ბაბალია ქალს საკეთარი სახელია (იხ. აღ. ლლონ-ბი. ქართველთა ენათმეცნიერების ცნებები. თბ.. 1967).

⁴⁵ ამ უბნებში ცხოვრობენ გოჩიტაელები (გოჩიტაელები), ვახტანგაელები (ვახტანგელები), პატარაელები, ჭურკეიტაელები.

⁴⁶ ასეთი წარმოების სახელები ქვემო აქარაში გვხვდება: კახეთი (ცხოვრობენ კახიტაელები), ასილეთი (ბასილაძეები), ხიჩოლეთი (ხიჩოლაძეები), გვიანეთი (გვიანაძეები) და ა. შ. (იხ. ა. მსხალიძე. მკვლევარ ხეობის ტოპონიმოქსიათია: ბათუმის სახელმწიფო პედ. ინსტ. სტუდენტთა შრომ. ტ. 1. 1954, გვ. 21).

საგვლისეთია ის ფაქტი, რომ სწავრთველს ზოგიერთ მხარეში (საქართველოს შიგნით რაიონებში, კერძოდ, ერწ-თიანეთში) -ეთ სუფიქსიანი მიკროტოპონიმები იშვიათად დასტურდება. -ეთ სუფიქსი „ბარის ტოპონიმოქსია სუფიქსია“ (იხ. ჯ. ბელოპოლი, დანახ. ნაშრომი, გვ. 37).

⁴⁷ ი. ზურაბიშვილი. დანახ. ნაშრომი. გვ. 147.

შესასწავლი მხარის მიკროტომონიმაში -ნარ სუფიქსი ტომონიმებს აწარმოებს როგორც მცენარეთა (მიუთითებს კრებითობაზე), ისე ზემოჩამოთვლილი სხვა სახელებისაგან: ქვიშა, თიხა, ყორე, კონი, ლოდი და ა. შ.

-ნარ (დისიმილაციით||-ნალ): წყაე-ნარ-ი (ტყე, ს. ქიზინიძეები, შ. რ.); ყორ-ნალ-ამ (სათიბი, ს. წაბლანა, შ. რ.); ცაცხე-ნარ-ა (ს. ნაღვარევის ერთ-ერთი უბანი, შ. რ.); თხმელ-ნარ-ამ (სათიბი, ს. მერჩხეთი, ხ. რ.); ბუძგ-ნარ-ი (სახნავი, ს. ეაეე, შ. რ.) და სხე...

-ნარ სუფიქსს ემატება ზოგჯერ -ა ელემენტი (ცაცხენარა); -ნარ-ა ფორმანტზე სახელობითის -ი (ა-ად ქცეული) ხმოვნის დართვით ეღებულობთ თავისებურ ფორმებს: თხმელნარამ, ყორნალამ. საინტერესო დიალექტური ფორმაა ბუძგნარი, იგივე ეკალ-ბარდიანი ბუჩქნარი.

ზემოაქართულ მიკროტომონიმაში მაწარმოებლად დასტურდება-ოულ (||-ეულ) ფორმანტი, მაგრამ მის შესახებ მსჯელობა სპეციალურად სხვაგან ვეძებნება. რაც შეეხება -ის- სუფიქსს, მიკროტომონიმაში იგი სულ არა გვაქვს. მისი გამოყენების მხოლოდ ორიოდ შემთხვევაა, ისიც საკუთრივ ტომონიმის მაწარმოებლად (ს. დოკნ-ის-ი, ხ. რ.; ს. ცხემლ-ის-ი, შ. რ.).

4. მიკროტომონიმების პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება. საკვლევი ტერიტორიის მიკროტომონიმა მდიდარია პრეფიქს-სუფიქსური წარმოებით. პრეფიქსებად გამოყენებულია მხოლოდ ნა- და სა- ელემენტები. სუფიქსების გამოყენების მხრივ კი მრავალფეროვნებასთან გვაქვს საქმე. პრეფიქს-სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები აღნიშნავენ წინაერთარებას; თვისება-ქონებას; კრებითობას, დანიშნულებას. მოცულობა-სიდიდეს.

ყველაზე მეტად გავრცელებულია სა-ე-ქ-ა სამეღებენტიანი მაწარმოებლის დისიმილირებული ფორმა სა-ია. იგი დანიშნულებას გამოხატავს⁴⁸. სა-ია (-სა-ე-ქ-ა) მაწარმოებელს შეიძლება დაერთოს სახელობითის -ი (ა-ად ქცეულა) ხმოვანი. ასეთი ტიპის დაბოლოებანი საერთოდ უცხო არაა ზემოაქართული კილოვანი სათესის⁴⁹.

სა-ყუნჭლ-იან⁵⁰ (სახნავი, ს. მახალაიძეები, შ. რ.); სა-ხუნდ-ია (სათიბი, ს. აღაძეები, ხ. რ.); სა-წუმპ-ია-ამ (სათიბი, ს. გორგაძეები, ხ. რ.); სა-გობ-ია-ამ (ტყე, ს. ნაღვარევი, შ. რ.); სა-ხბოვრ-ია-ამ⁵¹ (საძოვარი, ს. რიყეთი, ხ. რ.); სა-მტრედ-ია (სახნავი, ს. ბოლუერი, ხ. რ.) და ა. შ.

⁴⁸ ა. ს. ან. ი. ვ. ქეკელი, გვ. 137.

⁴⁹ სა-ია (-სა-ე-ქ-ა) წარმოების ტომონიმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება საქართველოს ხელდასახე მხარის ტომონიმაში: საბაწრია, სადათია, საყატია და ა. შ. — ლეჩხუმში (იხ. მ. აღაძე ი. ვ. ქეკელი რაჭული ტომონიმაური ლექსიკონი, აღ. შულჯიანის სახელობის კუთარის სახელმწიფო პედ. ინსტიტუტი, შრომები, XVII, 1957); საკობი ი. ვ. სანისლი ი. ვ. საკობია... (რაჭაში, იხ. მახ. ჩიქოვანი, ტომონიმაური ლექსიკონი. თსუ შრომები, IX, 1939); მისივე ტომონიმაურ სახელთა წარმოება ლეჩხუმური მასალების მიხედვით, პეშკინის სახელობის თბილისის სახ. პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, 1949).

სხვა პრეფიქს-სუფიქსებთან ერთად სა-ია (-სა-ე-ქ-ა) საკმაო სიხშირით გამოიჩინება ერწო-ოიანების ტომონიმაში (იხ. გ. ანდროშვილი, დასახ. ნაშრომი). ამგვარი წარმოება დასტურდება ფშავში (იხ. ფ. მაკალათია, ფშავის ტომონიმა; ტომონიმა, I, თბ., 1976).

სა-ია (-სა-ე-ქ-ა) ჩვეულებრივ მოედენა დასავლური დიალექტებისათვის (იხ. პ. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 113).

⁵⁰ „საყუნჭლა“ დიალექტური ფორმაა, აქუნჭლა აყირაეებს ს. გადაკორიანებას ნიშნავს, კუნჭლა -- გადაკორიანა, გადაყირაეა.

⁵¹ ამ ფორმას თითქმის აღუვაეს ძველი ქართული ენის ერთარება. შტრ. ხბოვრედი ძროხა; ერთა შეხედვით ამოსავალი ხბოვარ-ი ჩანს. ამ შემთხვევაში: სა-ხბოვრ-ია-სა-ხბოვარ-ე-ქ-ა მაგ-

ზემო აქარაში ხშირად გვხვდება სახელწოდებები სა-გობ-ია||სა-გობ-ია-ი (-სა-გობ-ე+ა); სა-ჩარხ-ია||სა-ჩარხ-ია-ი (სა-ჩარხ-ე+ა). საგობია ადგილია. სა-დაც საოჯახო დანიშნულებისათვის გობებს ან მის მასალას ამზადებდნენ. გობებს ხეწდნენ ჩარხით, სადაც ჩარხი იყო ჩადგმული, იმ ადგილს ეწოდებოდა საჩარხია.

დანიშნულების სახელებს აწარმოებს, აგრეთვე, უორმანტები: სა—ო; სა—ე; სა—ელ; სა—ულ-ა; სა—ეთ; სა—ა; სა—ებ; სა—ურ. „სა—ო წარმოება აღნიშნავს დანიშნულებას, განზრახვას, მიკუთვნებას“⁶².

სა-დავ-ო (სათიბი, ს. ბოძაური, ხ. რ.); სა-საილ-ო (სათიბი, ს. დანიშპარაული, ხ. რ.); სა-მარხილ-ო (გზა, ს. ბუთურაული, შ. რ.); სა-მაყვალ-ო (სახნავი, ს. გომარდელი, შ. რ.) და ა. შ.

სა—ე გავრცელების სისიშირის მხრივ სა—ია (სა—ე+ა) მაწარმოებლ-ს შემდეგ სა—ო უორმანტის გვერდითაა. სა-ნახშირ-ე (სათიბი, ს. ნამონასტრევი, ხ. რ.); სა-მარხილ-ე (საძოვარი, ს. საციხური, ხ. რ.); სა-გობ-ე (სათიბი, ს. კობალთა, შ. რ.); სა-კანაფ-ე (საძოვარი, ს. გოგინაური, შ. რ.).

შედარებით ნაკლებ გავრცელებისაა სა—ეთ საწარმოქმნო აფიქსი: სა-გველ-ეთ-ი (სათიბი, ს. ჩაო, ხ. რ.); სა-ვან-ეთ-ი (სათიბი, ს. მეხალაშვილები, ხ. რ.); სა-ძელ-ეთ-ი (სათიბი, ს. გორგაძეები, ხ. რ.)...

ასევე შვირეა სა—ურ-(||სა—ულ), სა—ურ-ა, სა—ელ აფიქსიანი სახელები: სა-ყან-ურ-ი (სახნავი, ს. ვერნები, ხ. რ.); სა-კანაფ-ურ-ა (სახნავი, ს. ფახა, ხ. რ.); სა-თბ-ელ-ი (სახნავი, ს. კორტოხი, ხ. რ.) და სხვ...

სა—ა: სა-რანწყუნ-ა (ტყე, ს. გორგაძეები, ხ. რ.); სა-ჩხრიალ-ა (ტყე, ჩანჩქერი, ს. ნენია, შ. რ.); სა-რანწყუნ-ა-ი (კლდე, ს. წაბლანა, შ. რ.)...

სა—ებ: სა-ხოხავ-ებ-ი (ტყე, ს. კობალთა, შ. რ.); სა-ცურავ-ებ-ი (ტყე, ს. ნენია, შ. რ.)...

აღნიშნული საწარმოქმნო ელემენტები ტოპონიმთა საწარმოებლად იყენებს სხვადასხვა სახელის ფუძეს: მარხილი, მარხილი, გობი და ა. შ. ასევე სახელზმნურ ფუძეებს: ხოხვა, ცურვა... იშვიათად გვხვდება, აგრეთვე, სამელემენტოანი მაწარმოებლები: სა—ათ-ებ-: სა-კოდ-ათ-ებ-ი (სათიბი, ს. წინწყალაშვილები, ხ. რ.); სა—არ-ა: სა-ფუტ-არ-ა (საძოვარი, ს. ვანი, შ. რ.); სა—ო-ებ: სა-მარხილ-ო-ებ-ი (საძოვარი, ს. ლურჯა, ხ. რ.); სა—ებ-ო: სა-ჯვარ-ებ-ო (სათიბი, ს. ქიზინიძეები, შ. რ.); სა—ურ-ებ-: სა-ბად-ურ-ებ-ი (სახნავი, ს. ბესელაშვილები, შ. რ.).

ასევე იშვიათია აქ სა—თ-ი, სა—ათ-ი, სა—იან აფიქსიანი ტოპონიმები: სა-სვენ-თ-ი (სახნავი, ს. ქიზინიძეები, შ. რ.); სა-წოლ-ათ-ი (სათიბი, ს. წაბლანა, შ. რ.); სა-მგლ-იან-ი (ვენახი, ს. წაბლანა, ხ. რ.); სა—ია-თ-ი (-სა-ე+ათ-ი): სა-ყავრ-ია-თ-ი (ტყე, ს. მახალაკიძეები, შ. რ.).

სპეციალურ ლიტერატურაში გაზიარებული ჩანს ვარაუდი, რომლის თანახმადაც -ებ სუფიქსი მიუთითებს სახელდებული ობიექტის სიდიდეზე. მოცემულ შემთხვევაში-ებ სუფიქსის გამოყენების ანალოგიასთან გვაქვს საქმე. როგორც ზემოთ იყო განხილული, დანიშნულების შინაარსის მქონე სა-

რამ ზემო აქარაში „სახბოერია“ სა-ხბორ-ე+ა-ს დანიშნულებით უნდა იხმარებოდეს, რაც-ნათვალში ხბორებისათვის გამოყოფილ ადგილს სახბორ-ე (ს-სახბორ-ე) ეახოს. -ე ფონეტიკურ ნიღადაზეა გაჩენილი.

⁶² გ. ახელედიანი, «სა-ო» და «-ური»-ს მნიშვნელობა... ჩვენი მეცნიერება», ტფილისი, 1923, № 2—3, გვ. 59.

ხელებს სა-პრეფიქსი და ყველა ზემოჩამოთვლილი სუფიქსი დაერთვის. წინა-ვითარების სახელებს აწარმოებს ნა- პრეფიქსი შესაბამის სუფიქსებთან ერთად. ტოპონიმების საწარმოებელ ფუძეებდად აღებულია სხვადასხვა საზოგადო სახელები: ფლატე, კორდი, ღვარი, ძურწა და ა. შ. ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიასში აღნიშნული ტიპის წარმოებიდან ყველაზე პროდუქტიულია ნა-ევ აფიქსი. პარალელური მაწარმოებლები: ნა-არ- და ნა-ევ- აფიქსები გვიჩვენებენ, თუ რას წარმოადგენდა ეს ადგილი წინათ, რა იყო იქ, ან რა მოხდა. „ნა-არ და ნა-ევ ერთია ფუნქციით, მაგრამ ერთ ფუძესთან შეიძლება ერთი წარმოება იყოს დამკვიდრებულა, მეორესთან კი მეორე“³³. -რ- ფუძიან სახელებში ნა-არ-ის დისიმილირებული ფორმაა ნა-ალ.

ნა-ევ: ნა-მან-ევი-ი (სახნავი, ს. დაბაძელი, შ. რ.); ნა-წისკვილ-ევი-ი (სათიბი, ს. უჩხო, ხ. რ.); ნა-ვენახ-ევი-ი (სათიბი, ს. გუდასახო, ხ. რ.) და სხვ. ამავე სახელების ფუძეებთან შეიძლება შეგვევლინოთ ნა-არ აფიქსი, რომელიც ასევე წინავითარებას გამოხატავს.

ნა-არ-||ნა-ალ: ნა-ოსპ-არ-ი (სახნავი, ს. კვატია, ხ. რ.); ნა-ჰვე-არ-ი (სათიბი, ს. ცეკვა, შ. რ.); ნა-კორდ-ალ-ი (სათიბი, ს. ნიგაზეული, შ. რ.); ნა-ქერ-ალ-ი (ს. რიყეთის ერთ-ერთი უბანი, ხ. რ.) და ა. შ.

ნა-ევ დი ნა-არ მაწარმოებლებს ემატება ზოგჯერ -ა ხმოვანი და ვლ-ბულობით სამელებენტთან სადერეაციო ფორმანტს: ნა-ევ-ა, ნა-არ-ა: ნა-ჰურ-ევი-ა (სახნავი, ს. ნენია, შ. რ.); ნა-ფეტე-არ-ა (სახნავი, ს. ლურტა, ხ. რ.). ასეთი წარმოების სახელებს ზოგჯერ დაერთვის სახელობითი -ი ხმოვანი: ნა-გვ-მრ-ალ-ა-ი (სადოვარი, ს. ტაბანძელა, ხ. რ.).

ნა-ებ: ნა-ლობი-ები-ი (სახნავი, ს. რიყეთი, ხ. რ.); ნა-სახლ-ები-ი (სახნავი, ს. ყინჩაური, ხ. რ.) და სხვ. მოცემულ შემთხვევაში -ემ სუფიქსი ენაცვლება -ევ და -არ ბოლოსართებს და წინავითარების გამოსახატავად „უხმარება“ ნადერივაცს.

ზემოაქარულ მიკროტოპონიმიასში ნა- პრეფიქსი სხვადასხვა სუფიქსს იყენებს წინავითარების საწარმოებლად: ნა-ურ: ნა-დაბ-ურ-ი (ს. ხინაძირის ერთ-ერთი უბანი, ხ. რ.); ნა-ავ-: ნა-ახორ-ავ-ი (სათიბი, ს. დარჩიძეები, შ. რ.); ნა-ავ-ა: ნა-სელ-ავ-ა (სახნავი, ს. შუბანი, შ. რ.); ნა-ა: ნა-კაფ-ა (სათიბი, ს. ქილაერი, შ. რ.).

-ებ სუფიქსი გვხვდება ნა- პრეფიქსიან სახელებში მესამე კომპონენტად: ნა-არ-ებ: ნა-ასლ-არ-ებ-ი (სახნავი, ს. ტაყიძეები, შ. რ.); ნა-ავ-ებ: ნა-ბელლ-ავ-ებ-ი (სახნავი, ს. ბელლეთი, ხ. რ.); ნა-ევ-ებ: ნა-ბელლ-ევ-ებ-ი (სახნავი, ს. წინწყალაშვილები, ხ. რ.).

ასეთი ფორმები იშვიათად გვხვდება. დასტურდება უ- პრეფიქსის გამოყენების თითო-ორილა შემთხვევა (მიუთაობენ უქონლობაზე): უ-ო: უ-სახელ-ო (სათიბი, ს. ვერნები, ხ. რ.); უ-არ-ა: უ-ძუ-არ-ა (სათიბი, ს. ლურტა, ხ. რ.); უ-არ-ებ-ი: უ-გუტინ-არ-ებ-ი (სადოვარი, ს. წელათი, შ. რ.).

მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფენ, რომ ტოპონიმიზა ფუძეების უმრავლესობა სემანტიკურად გასაგებია.

³³ ა. შანიძე, ქვეს. გვ. 133.

M. P. JAMADADZE

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ
ВЕРХНЕАДЖАРСКИХ
ТОПОНИМОВ

Резюме

Верхняя Аджария административно охватывает районы Хумо и Шуахсви. Топонимы этих двух районов в структурном отношении следуют общегрузинской модели. С точки зрения образования выделяются следующие группы: а) безаффиксная (простая); б) имеющая только префикс; в) суффиксальная; г) префиксально-суффиксальная.

У топонимов без аффиксов нет производных элементов. Образование такого типа во множестве встречается в микротопонимии исследуемого региона. В качестве префиксов используются *pa-* (указывающий на прежнее состояние) и *sa-* (указывающий на назначение). Этот тип образования малопродуктивен.

В микротопонимии исследуемой территории в качестве образовательного элемента используются суффиксы: *-a* (имеющий в топонимах разную функцию, присоединяющийся к любым именам), *-ian* (довольно распространенный, указывает на наличие чего-либо); *-eb* (часто указывает на величину объекта, присоединяется в качестве второго элемента к суффиксальным именам (*korqox-at-eb-i*) и в качестве третьего элемента к префиксально-суффиксальным (*pa-saxl-ev-eb-i*) именам; *-ur* (и *-ul*); *-ur-a*, (и *-ul-a*); *-el* (употребляемые достаточно часто); *-nar* (распространенный особенно широко); топонимов с формантами *-ia*, *-i* очень мало, несколько чаще встречаются топонимы с *-at*, *-at-a*.

Для верхнеаджарской топонимии характерно префиксально-суффиксальное образование. В качестве префиксов используются *pa-* и *sa-*; суффиксы же отличаются большим многообразием. Распространенным является суффикс, указывающий на назначение *-sa -ia* ($\leftarrow sa-ea$).

Такую же функцию имеют префиксы и суффиксы *sa-ia* ($\leftarrow sa-e-a$), *sa-e*; *sa-et*; *sa-a*; *sa-el*; *sa-eb*; *sa-ur*.

Редко встречаются топонимы, образованные с помощью аффиксов *sa-at-eb-*; *sa-ar-a*; *sa-o-eb-*; *sa-eb-o*; *sa-ian*; *sa-ia-t-* ($\leftarrow sa-e-a-t-$)...

Используются префиксы и суффиксы, указывающие на предыдущее состояние: *pa-ev*, *pa-ar* (и *pa-al*), *pa-ur-a*; *pa-ev-a*; *pa-ur-eb-*; *pa-ev-eb-*.

Ко всем перечисленным выше образовательным элементам может присоединяться показатель именительного падежа *-i*, сохранившийся в топонимах так же, как и в нарицательных именах, в виде *-a*.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტის ქართველურ ენათა განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

П. Г. ХИЗАНИШВИЛИ, Л. В. МИНАЕВА

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОНФРОНТАЦИИ

Проблема сопоставления языков независимо от их происхождения уже давно вошла в число наиболее насущных проблем современного языкознания. Возрастающий объем изучения языков вследствие расширяющегося межъязыкового и межнационального общения требует самого серьезного отношения к вопросам систематического сравнения различных языковых систем.

Из сказанного следует, что сейчас необходимо привести в систему те результаты, которые были уже получены этим научным направлением, и выяснить, на каком уровне развития находится сейчас сопоставительная лингвистика, каким термином следует обозначать эту область знания (мы имеем в виду многообразие терминов «контрастная лингвистика», «сопоставительная лингвистика», «аналитическое сравнение» или «лингвистическая конфронтация»).

Начнем с небольшого экскурса исторического характера и коротко остановимся на развитии данного направления на кафедре английского языка филологического факультета МГУ.

Первым шагом явилась «этическая» конфронтация, т. е. сопоставление текстов на языке-источнике и на языке-объекте. В результате детального рассмотрения на этическом уровне англо-туркменских параллелей была доказана полная несостоятельность ограничения сопоставительного исследования только конфронтацией текстов на этическом уровне¹.

Уже в работе Р. Г. Непесовой стала совершенно ясна необходимость обращения к категориальному уровню, т. е. к эмпическому сопоставлению двух систем. Важным этапом в развитии этого направления была работа Н. Н. Слонимской², где не только обоснована необходимость категориального эмпического сопоставления, но и показано, что особенно важным является соотношение между системой категорий и особенностями реализации этих категорий в сопоставляемых языках. Иначе говоря, принципиально новыми явились те изыскания и те выводы, которые вполне убедительно показали, что хотя какие-то явления могут быть зарегистрированы в системе, они обладают на-

¹ Непесова Р. Г., Сопоставление категории временной отнесенности в английском языке с ее аналогами в системе туркменского глагола. кандидатская дисс., МГУ, 1973.

² Слонимская Н. Н., Морфологическая система языка как объект сопоставительного исследования (на материале категории временной отнесенности), кандидатская дисс., МГУ, 1974.

столько малой частотностью в плане их реального употребления, оказываются настолько периферийными, что никак не могут рассматриваться в одном ряду с теми центральными явлениями, на которых, собственно, базируется вся эта система.

Очень существенным было решение вопроса, стоящего на следующем этапе сопоставительного исследования — о роли русского языка: в сравнительном лингвистическом анализе. Была показана важность использования русского метаязыка и значение русской лингвистической традиции при сопоставлении наших национальных языков с иностранными³. Начиная с работы Д. А. Меленчука, был введен термин «конфронтация языков», «Confrontation of languages». Он предпочтается ранее распространенному термину «Contrastive linguistics» (в качестве эквивалента русского — «сопоставительное языкознание»). «Конфронтация» — это такой подход к сравнительному изучению языков, который позволял бы последовательно, шаг за шагом сопоставлять разные аспекты сравниваемых языков с тем, чтобы уже после перейти к выявлению тех черт или тех их особенностей, которые явно противопоставляются друг другу, оказываются как бы несопоставимыми, вполне определенно различающимися⁴. Была также доказана необходимость тщательно различать синхроническую конфронтацию родственных и неродственных языков. Таким образом, были созданы все условия для перехода к принципиально новому осмыслению существующих проблем, а именно к типологическому сравнению языков.

Типологическое исследование позволяет совершенно ясно показать, что речь идет о тех весьма сложных ситуациях, когда никаких, ни близких, ни отдаленных генетических связей между сопоставляемыми языками нет.

Объектом исследования является английский язык, принадлежащий к группе западно-германских языков, с одной стороны, и грузинский язык, который относится к картвельской группе иберийско-кавказских языков — с другой.

Прежде, чем мы обратимся к типологическому исследованию, необходимо остановиться на следующих моментах. Как было сказано выше, в работе Н. Н. Слонимской было убедительно показано, что, хотя категориальный подход явился важным вкладом в развитие сопоставительного языкознания, не существует ни одного языка, нет ни одного инвентаря категориальных оппозиций, который не нуждался бы в детальной и исчерпывающей проверке на материале различных регистров сопоставляемых языков. Иначе говоря, мы уже убедились в том, что сопоставление систем категорий является существенным, но не определяющим этапом в таком исследовании. Необходимо обра-

³ Делнева Л. А., Роль русского языка и русской лингвистической традиции в сопоставительном исследовании языков, кандидатская дисс., МГУ, 1975.

⁴ Меленчук Д. А., Синхроническая конфронтация языков, связанных генетической общностью (на материале английского и молдавского языков), автореферат кандидатской диссертации, стр. 1, МГУ, 1977.

питься к реальным случаям употребления этих категорий в разных регистрах⁵.

Естественно, что, поскольку мы убеждены в неотделимости категориального анализа от систематического изучения всей реальности использования соответствующих категорий в разных регистрах, то мы не можем ограничить наше исследование только письменной формой языка, совершенно игнорируя всю реальность просодического оформления соответствующих категорий в разных языках.

Мысль о необходимости обращения к изучению естественных живых человеческих языков, существующих прежде всего в звуковой форме, отнюдь не нова. Ряд больших коллективов уже давно занимается решением насущных лингвистических проблем, опираясь в своей работе на серьезные и глубокие исследования устной формы языка. Однако в последние годы в связи с тем, что все большее число лингвистов приходит к убеждению, что увлечение логическими теориями и идеями логического позитивизма нанесли существенный вред нашей науке, необходимость изучения звукового естественного языка ощущается особенно остро. Не случайно поэтому, что так много внимания уделяется тому направлению в языкознании, которое получило название «речелогии» («speechology»), которым занимается Л. В. Минаева. Если попытаться кратко сформулировать основные положения речелогии, то необходимо остановиться на следующих вопросах⁶.

Следует подчеркнуть, что естественный человеческий язык существует прежде всего в устной форме, почему любая система письма является формализованной и условной и не отражает реального богатства средств выражения языка звуков. Речелогия, основываясь на этом тезисе, устанавливает непосредственные корреляции между внешним миром и умственными процессами с одной стороны, и теми многообразными возможностями их выражения, которые представляют естественный человеческий язык — с другой. Из сказанного следует, что речелогия не есть просто еще один раздел фонетических наук, а представляет собой собственно филологический подход к исследованию всей огромной совокупности явлений языка, которые полностью реализуются только в звучащей речи.

На основании этого можно утверждать, что речелогия имеет непосредственное отношение и к сопоставительному языкознанию, если под этим подразумевается не примитивное сравнение абстрактных категорий, а серьезное и глубокое изучение реализации морфологичес-

⁵ В этой связи уместно упомянуть работу М. П. Григорьева, который показал, что, например, в регистрах научной прозы система категорий английского глагола реализуется не полностью, а оптимальный набор оппозиции определяется коммуникативной направленностью текста. См. «Specialization» (учебник для I года обучения), глава «Morphological Pragmatics», стр. 53, Москва, МГУ, 1977.

⁶ См. Masao Onishi, «International Approval of Japanese Theory» В: Mainichi Daily News, August, 23, 1976. «Two Phases of Linguistic Content. Psychological Meaning Against Linguistic Meaning: their Nature and Function». В: *Phonetica Pragmatis*, 3, 1972.

ких категорий в живых, развивающихся человеческих языках, для которых звуковая форма является первичной.

Поскольку речь идет о современной текстологии, мы, конечно, должны искать принципиально новые методы. Помимо речелогии, одним из таких методов является метод обратных переводов.

Еще В. И. Ленин писал о важности обратных переводов, «т. е. сначала с иностранного на русский письменно, а потом с русского перевода опять на иностранный. Я вынес из своего опыта, что это самый рациональный способ изучения языка»⁷.

Важность применения этого метода для сопоставительного изучения языков трудно переоценить. Метод многократного перевода является основной частью текстологического исследования, поскольку он позволяет глубже проникнуть в анализируемый текст. Мы часто забываем ту разницу, которая существует между высококвалифицированным филологом, привыкшим «смотреть в текст», и начинающим языковедом, который еще не обладает этой способностью. Многократный перевод, следовательно, невольно заставляет молодого исследователя вникать в каждое слово в тексте. Он дает ему реальный материал, легко доступный для анализа.

Прежде, чем мы перейдем к анализу материала, необходимо сказать несколько слов, почему иногда мы не можем быть удовлетворены официальным переводом того или иного текста. Дело в том, что при сопоставительном изучении «для исследования тех или иных особенностей того или иного языка сопоставление более или менее случайно подобранных текстов, с более или менее случайными переводами, по существу дает очень мало, потому что как совпадение, так и расхождение, которые реально возникают в тексте в этих случаях, не определяются особенностями соответствующих языков. Они являются случайными в том смысле, что переводчик (а если он хороший переводчик художественной литературы, то он в каком-то смысле соперник автора оригинала), просто создавая свой вариант данного сюжета, неизменно проявляет свои личные вкусы, и выбор тех или иных способов выражения оказывается у него обусловленным тем, что ему кажется (или представляется) лучше соответствующим не форме, а как бы «духу», общему направлению, общему художественному замыслу оригинала»⁸.

Иначе говоря, мы пытаемся разъяснить этот метод работы, исходя из того, что при переводе обязательно происходит либо утрата какой-то информации, либо прибавление информации, не содержащейся в оригинале. При этом утрачиваться может как грамматическая информация (морфологическая и синтаксическая), так и лексическая.

⁷ Разрядка наша.

⁸ В. И. Ленин — М. И. Ульяновой, в сборнике: В. И. Ленин. Письма к родным. Гос. изд-во, 1931, стр. 267—268.

⁹ Меленчук Д. А., автореферат, стр. 2—3.

т. е. информация по всем аспектам языка. Понятно, что первым шагом нашего исследования на данном этапе является попытка выявить закономерности в обоих планах, т. е. как в плане общей тенденции к утрате, так и к увеличению (или приращению) передаваемой информации. Только таким образом, начиная с глобального анализа соответствующих текстов, мы можем надеяться постепенно подойти к выявлению либо типологических совпадений, либо типологических расхождений, на основе которых можно будет строить исследование дальше.

Для ясности мы начинаем исследование с того, что подвергаем детальному рассмотрению перевод определенного текста с английского языка на грузинский, а затем таким же образом анализируем обратный перевод этого отрывка, сопровождая сопоставление русским текстом.

Оригинал: „On a chair by the bedside were all my own things, clean and dry. My black silk frock hung against the wall. The traces of the bog were removed from it, the creases left by the wet were smoothed out: it was quite decent. My very shoes and stockings were purified and rendered presentable. There were the means of washing in the room, and a comb and brush to smooth my hair. After a weary process and resting every five minutes, I succeeded in dressing myself¹⁰.”

Грузинский перевод: ჩემს საწოლთან იქვე სკამზე ყველა ჩემი ტანსაცმელი დაწეული იყო და გაწმენდილი. შავი აბრეშულის კაბა კედელზე ეყიდა. ანუ ეშხნეოდა, კარბში იმით რომ ჩაველოი, ერთი ატეხილიც არ ქენდა ოდნავ დაშვრილი, ისე კარგად გაეთოვებინათ. სველი ფეხსაცმელები და მძალაუკიანი წინდები გასუფთავებინათ და ჩაების მეტი არაფერი უნდოდა. პირი. დასაბანი თანაც დაეღვათ ოთახში; თანაც ქაჯისიც და საკაობელოც არ დაიწეებოდათ. რომ გორც იქნა ჩავიციე, თემცა მალე ვიღლებოდი. ყველა ხელს წუთში ვისვენებდი¹¹.

Обратный перевод грузинского текста: Near my bed on a chair all my clothes (they) had put dry and clean. Black silk dress hung on wall. Not trace on it that I fell into swamp. Not place crumpled, so (they) had ironed it. Wet shoes and stockings (they) had cleaned and they needed putting on only. Wash-basin also (they) had put in the room, neither comb and brush (they) had left behind. Finally I dressed myself, though I was easily tired, every five minutes I was resting.

Русский перевод: «На стуле возле кровати оказались все мои вещи, чистые и сухие. Моя черное шелковое платье висело на стене. На нем уже не было пятен, оно было тщательно выглажено и имело вполне приличный вид. Даже мои башмаки были вычищены и чулки приведены в порядок. Я увидела также все нужное для умывания, и гребень, и щетку, чтобы причесаться. После утомительных усилий, отдыхая каждые пять минут я, наконец, оделась¹²».

Для того, чтобы теоретические положения нашего разбора приобрели максимальную конкретность, необходимо сначала сопоставить английский текст с русским переводом, а затем обратиться к анализу грузинского перевода того же текста. При этом следует отметить, что английский текст и соответствующий русский перевод мы анализируем

¹⁰ Charlotte Bronte, Jane Eyre. A signed classic from New American Library, p. 332.

¹¹ შარლოტა ბრონტე, ჟენ ეირი, თარგმანი ინგლისურიდან თ. მაღრაძისა და ზ. ხაბაძისეილისა, თბილისი, 1964, გვ. 419.

¹² Шарлотта Бронте, Джен Эйр, перевод с английского В. Станевич, Гослитиздат, Москва, 1952 г., стр. 392.

на лексическом уровне; т. е. сопоставляем эти два текста с точки зрения употребляемых слов, выражений и т. д., так как все это представляет собой важность для сопоставительного языкознания. При сопоставлении английского и грузинского текстов, мы обращаемся к морфологии, так как грузинский язык проявляет большие особенности именно на этом уровне.

В английском оригинале читаем: «On a chair by the bedside were all my own things, clean and dry». Русский перевод: «На стуле возле кровати оказались все мои вещи, чистые и сухие».

Очень трудно сопоставить эти два предложения, потому что, читая английское, мы не сомневаемся в том, что «all my own things» означает одежду: «вся моя одежда лежала на стуле, чистая, сухая». Русское слово «вещи», естественно, понимается совершенно иначе: не только одежда, но главным образом, «узлы и чемоданы».

Перейдем к следующему предложению: «My black silk frock hung against the wall». «Мое черное шелковое платье висело на стене».

Здесь сразу возникает очень интересный вопрос: почему «hung against...»? Обычно «висеть на стене» переводится на английский язык как «to hang on», например: a picture hangs on the wall. Но в данном случае речь идет о платье, висящем на стене. По-видимому, чтобы подчеркнуть, что платье висело на вешалке, прикрепленной к стене, употребляется предлог «against».

Следующее предложение: «The traces of the bog were removed from it; the creases left by the wet smoothed out: it was quite decent» — «На нем не было пятен, оно было тщательно выглажено и имело вполне приличный вид».

Если мы проведем тщательный анализ этих предложений именно с точки зрения лингвистической конфронтации, то нас сразу же заинтересует вопрос о сравнении выражений: «не было пятен» и «пятна были выведены». Мы можем сказать, что эти два текста с точки зрения языковедческого исследования, ничего общего между собой не имеют, так как «traces of the bog» не просто «пятна»: если человек упал в болото, то у него вся одежда будет в грязи, и ни о каких пятнах и речи быть не может.

Следующее предложение: «the creases left by the wet were smoothed out: it was quite decent». — «Оно было тщательно выглажено и имело вполне приличный вид».

В английском тексте составные сказуемые «were removed», «were smoothed out», указывают на определенное состояние, хотя глагольное действие в прошедшем времени ясно выражено. Перевести же «were smoothed out» как «было тщательно выглажено» просто неправильно. Дело вовсе не в том, что складки гладили утюгом (да еще «тщательно»), просто платье высохло и отвиселось.

Дальше идет предложение: «My very shoes and stockings were purified and rendered presentable». — «Даже мои башмаки были вычищены и чулки приведены в порядок».

Какая разница между высказыванием «even my shoes» и «my very shoes»? Безусловно, «my very shoes» гораздо выразительнее, а русское «даже мои башмаки» — довольно нейтрально, потому что это просто будет обозначать «even my shoes». Правильным вариантом будет: «и даже мои башмаки», или «башмаки, и те были вычищены». Следует также сказать, что английское предложение звучит очень странно: глагол «to purify» не может, вообще говоря, сочетаться со словами, обозначающими обувь. Этот глагол употребляется очень ограниченно. Здесь его использование можно объяснить эмоциональной конструкцией: «my very shoes and stockings».

Следующее английское предложение: «There were the means of washing in the room and a comb and brush to smooth my hair». — «Я увидела также все нужное для умывания, и гребень и щетку, чтобы причесаться».

Глагольная фраза «there to be» является чрезвычайно употребительной в английском языке, а перевод этой конструкции всегда представляет большие трудности. В русском языке нет подходящих конструкций для передачи функциональной перспективы в такой простой форме, например: «было чем умыться в комнате». Очевидна разница между русским «было» и «было и» и английским «there to be»; русское «было» и «было и» звучит стилистически очень педантично, или же, наоборот, слишком разговорно.

«Все нужное для умывания» также выглядит странно, так как в русском языке отглагольное имя всегда отдельное слово, а не форма соответствующего глагола.

Следующее предложение: «After a weary process I succeeded in dressing myself». — «После утомительных усилий, отдыхая каждые пять минут, я, наконец, оделась». «A weary process» — перенос эпитета, поскольку «weary» скорее относится к девушке, чем к тем действиям, которые она совершала.

Обратимся теперь к грузинскому варианту рассматриваемого текста. Здесь сразу же обращает на себя внимание употребление глагольных форм. В отличие от сопоставления русского и английского текстов, сравнение грузинского и английского выдвигает на первый план не лексические, а морфо-синтаксические моменты. Поскольку русский и английский языки оба — номинативного строя, то, как мы показали выше, все замечания направляются в основном на лексико-фразеологический аспект, в то время как при сопоставлении английского и грузинского привлекают внимание структурные моменты.

Из этого отрывка уже становится ясным, что мы не можем серьезно изучать грузинский и английский, осуществлять конфронтацию путем только абстрактного соотнесения категорий. Поскольку в центре нашего внимания находится видо-временная система, нас интересует то, что более или менее непосредственно связано с функционированием этих видо-временных отношений, т. е. прежде всего функциональная перспектива. Ведь обычно временные и видовые выражения имеют лексический и фразеологический характер. Здесь же следует

отметить важность изучения временных и видовых перспектив речи, т. е. нас интересует, в каких рамках в плане времени и вида разворачивается обычно повествование на том или ином языке, когда осуществляется человеческая речь? Ясно, что вопрос о функциональной перспективе в первую очередь имеет прямое отношение ко всей системе глагола, потому что функциональная перспектива определяется в первую очередь местом сказуемого, от которого дальше зависят обстоятельственные слова, и т. д.

При сравнении текстов мы видим, что функциональная перспектива полностью сохраняется в обратном переводе.

«On a chair by the bedside were all my own things clean and dry»
Near my bed on a chair all my clothes (they) had put dry and clean.

Хотя функциональная перспектива в собственном смысле и сохраняется в этом тексте, в грузинском языке мы наблюдаем полную перестройку всей системы морфологического и морфо-синтаксического мышления по сравнению с английским, что доказывается наличием субъектно-объектного спряжения, которое, в отличие от английского глагола, указывает не только на деятеля, но и на объект.

При переводе, пытаясь передать специфику грузинского глагола, в английском тексте в скобках поставлено местоимение: (they) had put — ღაჟუცთ.

Как отмечает акад. А. С. Чикобава, специфическая форма синтаксической взаимозависимости — координация закономерно порождается морфологическим фактом субъектно-объектного спряжения¹³. Субъектно-объектное спряжение является характерным для иберийско-кавказских языков.

Здесь уместно напомнить одно обстоятельство, характерное вообще для грузинского языка, а именно, грузинские неполные предложения обычно включают или безличные глаголы (типа «წვიბღ» — «ждит») или глаголы с обобщенным III лицом. В обоих случаях лицо выражено в самой форме глагола соответствующим аффиксом и добавления местоимения не требуется (ср. англ. «it rains», где наличие местоимения «it» обязательно).

В нашем примере имеем случай с обобщенным III лицом «ღაჟუცთ». Форма множественности III лица выражена в самом глаголе, добавления местоимения не требуется. Это III лицо, как уже отмечалось, обобщено: конкретных исполнителей действия в виду не имеется. Однако в переводе необходимо восстановить соответствующее местоимение, иначе смысл не ясен.

Читая далее обратный перевод с грузинского, мы видим характерную для грузинского дативную конструкцию, которая имеется при переходных глаголах в результивном I, II. В нашем случае употре-

¹³ Чикобава А. С., Картвельские языки, введение, в сборнике «Языки народов СССР», т. IV, Иберийско-кавказские языки, изд-во «Наука», М., 1967, стр. 18.

ляется результативное II. Иными словами, в грузинском существует грамматическое выражение предшествующего действия (они положили одежду до того, как она открыла глаза). Глагол «დაეწყო» обозначает завершенность действия в прошлом, причем, в отличие от английского глагола (и тем более от русского), носит значение заочности, то есть действия, которое говорящий не видел, но результат которого явственно.

Сопоставляя оригинал и его перевод на грузинский язык, мы можем сказать, что категория временной отнесенности может не только передаваться на грузинский язык вообще, но и существует в данном языке как самостоятельная грамматическая категория.

Сравним три разных предложения. Оригиналы: «On a chair by the bedside were all my own things clean and dry». Перевод на грузинский: ჩემს საწოლთან იქვე სკამზე ყველა ჩემი ტანსაცმელი დაეწყო მშრალი და გაწმენდილი. Обратный перевод с грузинского: (I вариант): Near my bed on a chair all my clothes (they) had put dry and clean.

В обратном переводе вместо формы Past Indefinite глагола «to be» мы имеем форму Past Perfect глагола «to put» — «had been put». В связи с этим сразу возникает очень интересный вопрос — почему в английском оригинале глагол «to put» не стоит в форме Past Perfect, тем более, что в английском языке так часто употребляются грамматические формы категории временной отнесенности, и, наоборот, можно ли в грузинском переводе употребить простую форму прошедшего времени? Если это возможно, то когда? Решение этого вопроса, безусловно, является очень важным с точки зрения типологии, так как мы видим, что имеются два типа выражения для передачи одной и той же действительности (реальности), относящейся к одной и той же ситуации.

А теперь перейдем к анализу других текстов.

Оригинал на английском языке: «My father had once been a favourite of hers, I believe; but she was mortally affronted by his marriage, on the ground that my mother was «a wax doll». She had never seen my mother, she knew her to be not yet twenty. My father and Miss Betsey never met again»¹⁴ (p. 9).

Перевод на грузинский язык: მამაკეზი პაპიდას მკონი ოდესღაც ძალიან უყვარდა. მკონამ შემდეგში იგი დიდად შეურაცხყოფილი დარჩენილა მისი ცოლის შერთოთი. რადგან დედაჩემი, პაპიდას სიტყვით «სანთლის დედაფულა» იყო. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ პაპიდას ახასიაღებს არ ენახა დედაჩემი და მხოლოდ ის იცოდა, რომ მისი ძმისწულის ცოლი ოც წელზე მეტისა არ იყო. ამ ქორწინების შემდეგ მამიდა და ძმისწული აღარ შეხედრიან ერთმანეთს¹⁵.

Обратный перевод грузинского текста: My aunt. I think, once loved my father, but then she had become greatly offended because of his marriage, as my mother, according to my aunt was «wax doll». It must be said, that my aunt never had seen my mother and only knew that her nephew's wife was no more than twenty. After this marriage my aunt and her nephew have not seen each other.

¹⁴ Charles Dickens, David Copperfield, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1949, p. 9.

¹⁵ ჩარლზ დიკენსი, დავით კობერფილდი, თარგმნა ქეთევან ბაქრაძე-ინგოროყვამ, საბლიტგამი, თბილისი, 1959, გვ. 5.

Русский перевод: «Кажется, мой отец был когда-то ее любимцем, но его жеманства смертельно оскорбила ее, потому что моя мама была «восковой куклой». Она никогда не видела моей матери, но знала, что ей еще не исполнилось двадцати лет. Мой отец и мисс Бетси больше никогда не встречались»¹⁶.

Первое, что бросается в глаза при сопоставлении этих текстов, это особенности передачи английских глагольных форм на грузинский язык. Начнем с анализа первого предложения. В английском оригинале читаем: «My father had once been a favourite of hers, I believe». Перевод: „მამაჩემი პაპიდას მგონი ოდესღაც ძალიან უყვარდა“. My aunt, I think, once loved my father.

Мы видим, что английское «had once been a favourite» передается на грузинский язык глаголом в простом прошедшем времени с добавлением наречия времени «ოდესღაც». Употребление этого наречия в данном случае, безусловно, усиливает значение и самого глагола, а употребление слова «მგონი» добавляет оттенок заочности, что особенно будет чувствоваться, если мы попытаемся переделать это предложение следующим образом: მამაჩემი პაპიდას მგონი ძალიან უყვარებოა. Заочность действия чувствуется во всем предложении, что и подтверждается употреблением формы результативного I: მამაჩემი უმეღვლომეძი ძალიან უყვარებოდა და ჩემი დედაც მისი ცოლის უყვარებოდა.

В следующем предложении читаем: «She had never seen my mother, but she knew her to be not yet twenty». Здесь, как мы видим, прошедшее действие передается формой Past Perfect и перед нами встает вопрос — не несет ли эта форма дополнительную нагрузку, передавая заочность действия? Ведь в данном случае автор как-бы хочет подчеркнуть, что хотя тетя никогда не видела мать Дэвида, она имела о ней определенное мнение и не любила ее. Переводчик употребил форму результативного II, как наиболее подходящую в данной ситуации, так как автор со слов посторонних рассказывает нам о событиях, свидетелем которых ему не довелось побывать.

Можно легко доказать преимущество употребления грузинских форм результативного I или II для передачи заочности действия, если проанализируем последнее предложение.

«My father and Miss Betsey never met again». Глагольная форма простого прошедшего времени «never met» заменяется в грузинском переводе формой результативного I — „აღარ შეხვედრიან“ „ამ ქორწინების შემდეგ მამაჩემი და მისი დედა აღარ შეხვედრიან ერთმანეთს“. After this marriage Aunt and nephew have not met each other.

Если переводчик попытался бы точно передать английское «never met» формой простого прошедшего времени — აღარ შეხვდნენ — это уже имело бы другую эмоциональную окраску, а именно — намерен-

¹⁶ Чарльз Диккенс, Жизнь Дэвида Копперфильда, рассказанная им самим, перевод с английского А. В. Кривцовой и Евгения Лапина, Гос. изд-во художественной лит-ры, Москва, 1959, стр. 12.

ный отказ от встречи. В данном случае употребление формы результативного I для передачи какого-то заочного действия является более характерным для грузинского языка.

Из вышеприведенного сопоставительного анализа становится ясно, что английская категория временной отнесенности (Taxis) может быть передана на грузинский язык грамматическими средствами, т. е. употреблением форм результативного I или II. В этой связи следует отметить, что известный норвежский ученый Ганс Фогт при классификации грузинского глагола выделил три временных группы: группу настоящего времени, группу аориста, и третью группу — перфекта, а эта последняя и объединяет глаголы результативных (заглазных) форм¹⁷. Интерес вызывает и наблюдение профессора И. И. Кавтарадзе, который при изучении истории категории заочности в грузинском языке отмечает одно интересное обстоятельство: в древнегрузинском Четвероглаве формы результативного (заглазного) I чаще всего соответствуют греческому Praesens historicum, или Perfectum logicum¹⁸.

Следует отметить, что не всегда формы категории временной отнесенности передаются на грузинский язык, а если они и заменяются грузинскими формами результативного I(II), то они не просто передают предшествование, но и несут добавочный оттенок значения заочности и эмоционально окрашены.

В последнее время очень много говорится о типологическом сопоставлении языков. Мы убеждены в том, что при сопоставительном изучении генетически не связанных языков типология играет весьма важную роль. Однако нельзя не отметить, что до сих пор подлинное содержание типологического анализа, как одного из методов лингвистического исследования, остается до конца нераскрытым. Предложенная методика может внести свою лепту в изучение сущности этого явления.

Кафедра английского языка филологического факультета Московского государственного университета

Представил член-корреспондент АН Грузинской ССР Т. С. Шарадзендзе

¹⁷ H. Vogt, *Grammaire de la langue géorgienne*, Oslo, 1971.

¹⁸ И. И. Кавтарадзе, К вопросу об истории категории заочности (заглазности) в грузинском языке, «Иберийско-кавказское языкознание», т. VIII, Тбилиси, 1959, стр. 184—185 (на грузинском яз-ке).

ა უ ბ ლ ი კ ა ტ ი ა

იოსებ ბრიჯაშვილი

სტეფანე ფერშანგიშვილი*

(1773—1840)

სტეფანე ფერშანგიშვილი მწერალია მე-18 საუკუნის მიწურულისა და მე-19 საუკუნის დასაწყისისა.

ახლო მწვაეს შუქი მისი,
შორით ვებრთვიალები —

მე შემეძლო ასე მეთქვა სტეფანე ფერშანგიშვილის ლანდისათვის.

სტეფანე ფერშანგიშვილის შემოქმედება გამომდინარეობს XVIII საუკუნის ე. წ. „მუხამბაზური პოეზიის“ ეპოქიდან. მუხამბაზებს წერდნენ, გარდა ცნობილი პოეტებისა, ბატონიშვილებიც: მარიამი, თეკლე, ქეთევანი, დავითი, ილია, ოქროპირი, გრიგოლი და სხვ. დაბალი ფენებიდან: ფერშანგიშვილი, ბულალოიანი, ქიჩიკნოვა, შამჩი მელქო, ალვანოლი, შიო მექიანურე და სხვ. ბევრი ამთგანი არ ჩამოუყვარდება ბესიკს, საიათნოვას...

მე მიყვარს მუხამბაზური ფორმა, თუმცა არც ერთი ლექსი არ დამიწერია ამ ფორმით. მუხამბაზურ სტრიქონებში უსათუოდ არის აზრთა ძარღვიანობა, რომელიც მომდინარეობს რითმის მოულოდნელი ჩენით.

ბესიკი:

ბექ-მყერდი, კუზი და კურტუმი გაქვს უკუღმართი,
ვერდი კისერი, პირისფერი გონჯად დანართი,
უთელის კუნძის შესაგვანი, ვერ გასამართი;
სჯობს დაიკარგო, იმალოდემ, მოგესხას ღართი, —
ეს მიკვირს სახლში რად გიშვებენ მეტიწარო.

საიათნოვა:

არ გეწყინოს, ჩემო კარგო, სიტყვაშია იგავი მაქვს,
რომელ ერთხელ გენაცელო, განა რამდენი თავი მაქვს.
მუდამ შენს სამსახურში ვარ, არა სთქვა პირი შავი მაქვს,
ამაღამ ჩვენთან მობრძანდი, ერთი კარგი ამბავი მაქვს,
სულ ქვეყანა ჩვენსა არის, რომ ბაზაზი არ აკლავ.

* ი. გრიშანკვიძე მრავალი წლის განმავლობაში გამოასაკემალ აწარუბდა სტეფანე ფერშანგიშვილის ლექსების კრებულს. რაზეც მერყველებს მის არჩევში დაცული ხელნაწერი კრებული (№ 1—1169), რომელზეც თავმოყრილია პოეტის მიერ შეკრებილი ს. ფერშანგიშვილის ლექსები (სულ ოცი ლექსია). აქვეა (№ 1—1171) ჭ. ქუთათისიდან 1932 წლის 13 სექტემბერს ეინზე კოზმა სააკაშვილის მიერ გრიშანკვიძის საცხის გადმოგზავნილი სტელანეს ერთი სიძღვის ტექსტი („ქება მსურს ერთი ბლისა“). იოსებ გრიშანკვიძის „სახლინო საზნადარიდან“ (1911 წ., გვ. 97—102), რომელიც შედგენილია გ. სკანდაროვის მიერ, ამოღდა ს. ფერშანგიშვილის მიერ თქმული სიძღვრები: „მუხამბაზი“, „რ. სტის გუმის ხმაზედ“, „მუხამბაზი“, „მიკვირს ასე რად გამწვრა სოფელმან“, „თექლისი“ და „ვაღუფის ხმაზედ“. აღნიშნული მასალის თავმოყრის შემდეგ პოეტს დაუწერია წარკვევი — „სტეფანე ფერშანგიშვილი“ (არქივი, I—1167). რომელიც გამოხნული კჳონდა მის მიერ შედგენილი კრებული ნიშნის ტყავობად. დღეწერია მის ეს წარკვევი 1933 წლის 28 ნოემბერს, ხელნაწერი პირვანდელია შავია. ეს ავტორს არ გადაეთეთრებია, გამოსაცემლ მომზადებული მასალა არ გამოქვეყნებია.

წარკვევი დასაბეჭდალ მოამზადა იოსებ ლორთქიფანიძემ.

შამჩი მელქო:

მეტოქენი განმობრავლდენ ათასნი და ასოსანნი,
გმირთაებრ ფალავანნი, ლომისაებრ ასოსანი,
უთელაე-უანგარიშონი, მათ არა აქეთ ასო სანნი,
ას ხეესტრნი, ას ფშაეღნი, ას ჩერქეზნი, ას ოსაანი,
თახნი-თულხისა ჩამემელნო, რალად გინდათ ა სოსანი.

ფერშანიშვილი:

ჩრდილოეთისა მტრედო, ფრთა გაშალე მღღები,
წადი და მომიეთხე საყვარლისა თვალები,
მას უამბე მრავალნი ჩემგან შესათვალები.
მე მტირალსა დამაჩნდა ლაწეზედ სისხლის ხალუბი,
ახლოდ მწეავს შუქი მისი, შორით ვეტრფილაბი.

ეს სპარსული ფორმა ენათესაება ქართული ლექსის ბუნებას, სილაბურს. ბუნებაზედში ფრანზა მოკვეთილია, გაუქვიანურებელი და მომღვენო რითმის პარალელური რითმა, წმირად ზემო რითმით გამოწვეული, მოულოდნელად კამკამებს აზრთა სიღრმის ნაკადულში. ამ ეპოქის ეპიგონებს შორის, რომელსაც აშუღური კილო დაჰკრავს, ყველაზე თვალსაჩინო სტეფანე ფერშანიშვილი, ქიჩიკიწოვა და შამჩი მელქოა. ჭერ სტეფანეზე.

სტეფანე ფერშანიშვილი დავიწყებული მწერალია. სამწუხაროდ, მის შესახებ ძალიან ცოტა მასალა არსებობს. ერთი იშვიათი წიგნი რომ არ ჩაკვეარდნოდა ხელთ, მისი ბიოგრაფიაც არ გვეცოდინებოდა. მისი ლექსები, რომელიც ვაბნეულია ძველ ხელნაწერებში და „სალხინო საზანდარში“, ვერ იძლევიან სრულ წარმოდგენას მისი მრავალფეროვანი შემოქმედებისას. მრავალფეროვანს იმიტომ ვამბობ, რომ, ერთი მისი თანამედროვის მოწმობით, სტეფანე ფერშანიშვილი გარდა ლექსებისა წერდა ოდებს, დრამებს, რომანებს და სხვ. მაგრამ მე მინდა ეს ამონაწერი მთლიანად მოვიყვანო, რადგან ეს წიგნი, სადაც სტეფანე ფერშანიშვილზედაცაა ლაპარაკი, ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს. ამ წიგნის ერთადერთი ეგზემპლარი დაცულია ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკის ფონდში, საიდანაც 1933 წელს ჩვენს იქ ყოფნის დროს მთლიანად ვადმოგვწერეთ. წიგნი რუსულადაა დაწერილი და ასეთი სათაური აქვს: «Описание грузинского города Горни». წიგნის ავტორია ავთანდილ ბირთველის ძე თუმანიშვილი (დაიბადა 1795 წ. 15 ივლისს); დაბეჭდილია სანკტ-პეტერბურგში 1816 წელს. ამ წიგნში ლაპარაკია გორის ღირსშესანიშნავ ადგილებზე, ადათებზე და სხვ. ხოლო ერთ თავს ასეთი სათაური აქვს: «Стихотворец Степан Першангишвили». აი, თუმანიშვილის დახასიათება: „მე თუ აქამდე ვლაპარაკობდი ქალაქ გორის შესახებ, ვლაპარაკობდი იმის მდებარეობაზე, სილაბაზე, მიწის სინოყიერზე და მის მცხოვრებლებზე, რატომ არ უნდა ითქვას ცოტა რამ ისეთ ადამიანზე, რომელიც ამ მოქალაქეთა შორის იყო საგანი განცეიფრებისა, სიყვარულისა და პატივისცემის. და ვანა მარტო ამ თვისებებით იყო განთქმული? ეს ადამიანი თავისი რჩეული კეთილსაქმიანობით, თავისი სულიერი თვისებებით ღირსია შთამომავლობის ხსოვნისა. გორელი მოქალაქე სტეფანე ფერშანიშვილი დაიბადა 1773 წელს; ბალლობიდანვე დაიწყო ლექსების წერა. კითხვობდა ძველ და ახალ ქართველ მოლექსეებს, სახელდობრ, რუსთაველს, ჩახრუხაძეს, ბესარიონს, ბატონიშვილ დავითს და სხვებს. ამასთანავე ითვისებდა და სწავლობდა მჭერმეტყველების ხერხებს. სტეფანე ფერშანიშვილი თავდაპირველად ჰქმნიდა პატარა-პატარა ლექსებს და თავის ამხანაგებს უკითხავდა. მერე კი, როცა დარწმუნდა თავისი მუშაობის ნაყოფიერებაში. დაიწყო წერა რომანების, პოემების, ოდების, დრამების, ელეგიებისა და სხვათა. სტეფანეს ლექსები შეიცავს მრავალნაირ ალმზრდელობით წესებს. გვიჩვენებს დამწე-

რის აღმაფრენის სიღიადეს, სულის აღტაცებას და გონების სიმახვილეს, მისი ლექსების თეიხებას შეადგენს სისადავე, სიმარტივე, სისრულე და წყობის სიფაქიზე. მის ლექსებში საგნები ყოველთვის დასახულია ცოცხალი, სწორი და პატოსანი ფერადებით. მისი ლექსები სანიმუშოდ ითვლება მისთა თანამედროვეთათვის, თუმცა ეს თანამედროვენი ერთ ღროს ცდილობდნენ, რომ მეტოქეობა გაეწიათ ლექსების ამოღებაში...“

ეს ამონაწერი, რომელიც დაწერილია სტეფანეს თანამედროვის მიერ, სანდოა და გულხმიერი. თვითონ ავთანდილ თუმანიშვილიც მოლექსება¹. იგი იყო მდივანი დავით ბატონიშვილისა, აგრეთვე მოლექსისა, რომელსაც ეკუთვნის:

გამიფრინდა სიხარულს ვრინველი
შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა.
(იხ. ანთოლოგია, ტ. II, გვ. 281)

და ასეთი კაცის მოწმობა, როგორც არის ავთანდილ თუმანიშვილი, რომლის ზოგიერთი ლექსი არ ჩამოუვარდება თვით ფერშანგიშვილის ღღემდე გამოუქვეყნებელ ლექსებს, უეპველად დიდი მნიშვნელობა აქვს მკვლევარისათვის... მაგრამ, როგორც მოგეხსენებათ, მისი ნაწერები აღარა ჩანს, გარდა პატარა-პატარა ლექსებისა, რომელსაც ახალგაზრდული იერი დაჰკრავს და „ბალოობის ღროს ამხანაგებს უკითხავდა“, როგორც ამბობს თუმანიშვილი.

ამ ლექსებში სტეფანე ფერშანგიშვილი ვერ იმკვიდრებს ორიგინალური პოეტის სახელს. მაგრამ ის რაც არსებობს, აშკარად ღაღადებს მის პოეტურ ბუნებაზე და წრფელ განცდებზე. სტეფანე ფერშანგიშვილის პოეტური მეტყველების ხერხი მეტად დაწმენდილი აქვს. უყვარს გრძელი და რთული სტრიქონები. იგი რითმების ვირტუოზია. მარტო ის, რომ მის ლექსებს იზებირებდა ხალხი და მღეროდა, ასეთი პოპულარობა ნათლად მოწმობს ხალხსა და შემოქმედს შორის რაღაც ინტიმური ძარღვის ცემას. სტეფანეს აქვს ერთი ლექსი, რომელიც უჩივის ამ სოფლის ამაოებას. ეს ლექსი საუკეთესო გამომხატველია ამ ქანრის პოეტური ციკლისა. ერთი უცხო მწერალი ამბობს: პოეტებზე რომ წერო, მისი ლექსები უნდა გადმოწერო. ვინაიდან ფართო საზოგადოება არ იცნობს იმის შემოქმედებას, ამიტომ ერთ ლექსს მთლიანად მოვიყვანთ. ამ ლექსის შინაარსი გამონაკლისს შეადგენს აშუღურ ლექსებში:

მივირს ანე რად გამწირა სოფელმან,
სისხლის ცრემლით აღმატირა სოფელმან.
თუმცა მქონდა წუთისოფლის სურვილი.
მაგრამ სედლას დამაქირა სოფელმან,
შენ-შენი მე თუ შენი შენ თუ მე
მსწრაფლ დამაგლო მოტირალი სოფელმან.
ბერი ენახე სოფლის უბედურება,
ყველა კაცი ცრუ სოფელს ემღერება,
ჩემი კენესა არავის არ ეყურება,
ლამის სიყრმით სხვას შემწირა სოფელმან.
შენ-შენ და...
ბელმან ჩემმან აღარსად რა მიშველა,
აღვიღები ყველა სად გამიძნელა,
ორსავე თვალთა ნათელი დამიძნელა,
მიყნურთ ხილვა განმიძვირა სოფელმან.
შენ-შენ...

¹ ავთანდილ თუმანიშვილის ლექსები იხ. ქ. შ. შ. კ. კს. სახელის ბუღალაწერი № 21, 22.

ვარდი ვიყავ ტურვად ნარგიზოვანი.
მენობელთათვის კეთილად სახსოვანი,
გეპალმებათ სტეფან ფერშანგიშვიანი...
საქმეც ასე გამოვირა სოფელში
შენ-შენ, მე თუ შენ, შენ თუ მე
მსწრაფლ დამავადო მორარალი სოფელში.

მე მინდა ეხლა გავაცნოთ სტეფანეს დაბეჭდილი ლექსი, რომელიც ალა-მაჰმად ხანის მიერ ტფილისის აოხრებაზეა დაწერილი. ეს ლექსი ორჯერ დაიბეჭდა: ერთხელ „კრებულში“ (1873, № 10—11—12) და მეორედ „კვალ-ში“ (1895, № 39).

ლექსი თქმული სტეფანე ფერშანგიშვილის მიერ
1795 წლის ქალაქის წახედენაზე

ქალაქი რომელს გენახებთ ყოვლით ქებულნი?
ხალხი მორთული, კეკლუც-ნაზი, გალაღებული.
აწ მოდით, ნახეთ, როგორ არის გაოხრებული,
მისი მშვენიერ ქალ-ეუკაცი დატყვევებული.
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ღმერთო, შენა ჰქმენ ალა-მაჰმადხან დამარცხებულა.
ვაი, ქალაქი რა მწარეთ სატირალია!
რამდენის წლისა აღშენებული, ძველისძველია.
ის როგორ იდვილ გასაღტი, დასაწყვევლია,
რათ არა ჰყვანდათ თავის გვარათ ლაშქარ-მცველია,
რომ მტრის მოსვლაზედ ყოფილიყვენ პასუხებულნი?
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ნეტამც გეყოლოდნენ ჩვენ ლაშქარი ტურფა გზიანი,
არ ყოფილიყვენ ღომნაჰამნი, მიზეზიანნი.
უფროსი ერთი იმათ მოგეცეს დიდი ზიანი,
სომხები სულ მათ გაყარცვენ ბაზაზიანი.
მტრს ვერ შეებნენ, ჩვენ მოგვადგენ დარაზებულნი,
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ეს რა გარდაგვხდა ძნელი საქმე ეშმაკ-ჭაჭური,
სახლები ყველას სულ დაგვიწვეს მიწურ-გაჭური.
ჭაერი ჩავყეება ერანისა მეტად განჭური;
მტერი მოგვადგა არაკაცი, ხოჯა, საქური.
თვით ლაჩარია, ლაშქრით იყო აღელვებული.
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
მისი ლაშქარი სანახავად იყო ძნელია,
სომრავლისაგან სულ აღავსო მინდორ-ველია;
სშირად გვეჩვენენ ვით ქაობის ლერწამ-ლეღია,
ჩვენ არ ვგონებდით, თუ სრულებით მოსავეღელია.
მისის მიზეზით არ ვიყავით მოშხადებული,
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ჩვენს წაახდენად ღმერთმან მოგვცა ურგებნი გვარნი,
სულ შეაძრწუნეს უომართა მთანი და ბარნი.
აღარუის შეგერჩა სალოცავად ხატნი და ჭვარნი,
ჩვენის ცოღვითა სულ შეიქმნენ ცეცხლში დამწვარნი.
რაც თუალმან ნახოს, შეიქნება განკვირებული.
მიკვირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
თუ არ გეყოლოდნენ იპერლები ჩვენ იმედად;
არ წავხდებოდით ასე ძრიელ მტრისმეტადა,
მეფე ირაკლი სხვა მიღეთის შეკრებულა ბზაჰა.
როგორც გვინახავს მისი თათბირი პირველ ჟამა.

მისი რჩევანი მარად იყო მოწონებული,
მიკეირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ეგონებ, ღვთით რუსმა მოსპოს თერან-ჭირმანი,
ქართლზე მოეკრას თევრიზ-ხოი, შაქი, შირვანი,
ყაენს ჩაუხტენენ, გაუოხრონ რკული იმანი,
ომი აქიღონ, ზედ აღინონ ცეცხლის წვიმანი,
მათაც გარდახდეს მაგიერი ფასლირებული.
მიკეირს, ბატონი თუ რას ფიქრობს მოთმინებული?
ღმერთო, შენა კქმენ აღა-მამადხან დამარცხებულო!

ამ ლექსით ავტორის სიმპათიები ირაკლისკენაა და რუსეთიდან მოვლის ხსნას, მკაცრად აქვს ვალექსილი ზურაბ წერეთლის ჭარის მიერ ტფილისის დატოვება. თვით აკაკი თავის ისტორიულ პოემაში ზურაბ წერეთელს თვლის მთავარ მოღალატედ და არა იმერელ ხალხს: „ჩირქი სახლთუხუცესს ეღება და არა იმერეთსაო“. აკაკი განაგრძობს:

თუ ის ათასი სხვა იმერლებიც,
წერეთლისაგან გაბრუნებული,
ჩვენთან ამ ომში ჩამოსულიყვნენ,
ჩვენსაივით მტერზე განრისხებული,
ეფიციე გამჩენს, რომ გამარჯვება
ჩვენ დაგვრჩებოდა და არა თათრებს.
(„იკოლას ნაამბობი“, „აკაკის კრებული“,
1889 წ., № IV, გვ. 88)

მაგრამ სტეფანე ფერშანგიშვილს ეს ფერადები გადაქარბებით აქვს დამუქული...

სტეფანე ფერშანგიშვილი 1773 წელს დაიბადა ქ. გორში, იმ ისტორიულ ქალაქში, რომელსაც აკაკიმ აღფრთოვანებული ლექსი უძღვნა:

გორო, ქართლის შუაგულო,
მეთაურო ქართლისაო,
აღრე ღირსად წამებულო,
ღღესაც მთქმელო მართლისაო...

ზოგიერთების ცნობით იგი ქართველი კათოლიკეა („კვალი“, 1895, № 37), ზოგიერთები მას სომეხს უწოდებს, ზოგნი გაქართველებულ სომეხს, თუმცა ფერშანგიშვილად წერენ გვარს. ზოგი მოკლედ უწოდებს — „ფერშანგი“. ფერშანგი ჩვენსკენ შუშხუნას ეწოდება. ფერშანგი ნიშნავს აგრეთვე მეთაურს, მოწინავეს. სპარსეთში ფერშანგი წინამძღოლ აქლემს ეწოდება, გამოცდილ და ჭკვიან აქლემს. რომელიც ქარავენს წინ მიუძღვის. პლ. იოსელიანი ფერშანგს ხმარობს. იგი წერს: „სტეფანე ფერშანგი, გორელი სომეხი, მოლექსე, ამან ტყვედ მოყვანილსა ლეკსა ოსაქოდელსა ასესხა ფული რვა თუმანი და გამოუგზავნა რვისა ნაცელად ათი. ჰსცნო ეს მეფემან და იამა მეფესა. იყო სტეფანე მოიჭარადრე ბურნუთისა და თამბაქოსი. მრავალია მისგან დაწერილი ლექსი. მოკვდა ტფილისს, 1839 წელსა. ღრმად მოხუცი“² (იხ. მისი „ცხოვრება“, გვ. 319).

² პლატონ ოსელიანის სიტყვით სტეფანე ფერშანგიშვილი დაიბადა 1776 წელს და გარდაიცვალა 1839 წ. ა. თქმანიშვილის თარიღით დაიბადა 1773 წელსა, ხოლო გარდაიცვალა 1840 წ. ასე სწორია საფლავის ქვაზედ. აქ თამაშობს ერთი წელი. თუ მზედველობაში მივიღებთ იმას, რომ მიცვლებულს ქვას შლის თავზე აღდგენ. მ. შინ შე ედომა გასაგება. ხოლო დაბადების წელი კი გამოსაყვლება, იქ სამი წელი თაბაუთობს.

პატარა კურიოზი მინდა მოვიყვანო მისი საფლავის შესახებ. ჯერ კიდევ 1927 წლის 20 ივლისს ჩემთან მოვიდა მღვდელი იოველ გამრეკელი, აწ გარდაცვალებული, მამა მხატვარ ირაკლი გამრეკელისა, და მითხრა, რომ სტეფანე ფერშანგიშვილის საფლავის ქვა აღმოვაჩინე, მაგრამ გადაფხეკისაგან ვერ დავიცავი, თუმცა ზედ წარწერილი ლექსი გადმოვწერეთ. მე გამრეკელი გავვხვავნე მის შორეულ ნათესაებებთან და ვთხოვე შედეგი ეცნობებინა. პასუხი წერილობით გამომიგზავნა, რომლის მთლიანად წაკითხვა არ იქნება ინტერეს მოკლებული:

„დანიტერესებული ძველის საფლავების ქვების წარწერებით, მე ვერის ახალ სასაფლაოზედ, სადაც მღვდლათა ვარ დანიშნული, ვათვლიერებდი ასრეთებს და ერთ დღეს წააწყდი ასრეთ ქვას. სასაფლაოს გამგეობის კანცელიარის დასავლეთის მხრივ, ერთი ძველი სასაფლაოს ქვა იყო აყუდებული, იმ მიზნით, რომ წარწერა ამოეფხიკათ და გაეყიდნათ ეს ქვა. ეს ჩვეულებრივით ხდება იქ, იღებენ ძველ ქვებს, გაასუფთაებენ და ყიდიან. წავიკითხე, აღმოჩნდა სტეფანე ფერშანგიშვილის საფლავის ქვა. დიდათ დამინტერესა ამან, და მეც გადმოვწერე ეპიტაფია ესე:

ყოველი დაბადებული მივირს რათ მეტრფის
ურგები, ცუდათ სახმარო, ყოვლითურთ მიუწვდომელი,
თვალთათვის ტურფად საჩინო, სამკვიდრო წუთსაყოფელი,
ყოველი მეფის, კეისრის მიწაში დამამხობელი.
სტეფანე ფერშანგიშვილი, კეთილი სავონებელი.

გარდაიცვალა 1840 წ.

...შევატყობინე ნათესაეებს ეპიტაფიის გადმოწერა. მივიდა სასაფლაოზე ერთი ჯველი კაცი, ასრე 25 წ. იქნებოდა, მთხოვა სტეფანეს შვილისშვილი ვარ, მიჩვენე ქვა, საიდანაც გადმოიღე წარწერაო. მე მიუთითე იქვე მდგომარის სასაფლაოს გამგის ვარსენიკა არამიანცის ქვრივზედ, ეს არის სასაფლაოს გამგემეთქი. მივედი, ენახეთ, ქვა უკვე გადათლილი დაგვხვდა, მოჰყვა მას უსიამოვნო ლაპარაკი... გამგემ უთხრა ჩემი საქმე არ არის, მიმართეთ სომეხთ ეკლესიის ცოცხალ მართველობასაო — ეს მათი საქმეა, ისინი მოგცემენ პასუხსაო. წავიდნენ, მოილაპარაკეს, იმ ადგილას, სადაც ესაფლავა, იქვე დავადებთ ქვას, ხარჯს ჩვენ ვიკისრებთო. ჩემზედ კი მისცეს საჩივარი კათოლიკოს ქრისტეფორეს (დღეს გარდაცვალებულს), რომ გამრეკელი სასაფლაოზედ პროვოკაციას ეწევა ქართველებსა და სომეხებს შორისო, ტყუილია, არავინ იბერთაგანი არ ყოფილა მწერალი ფერშანგი, ზოგონილიაო, ორი, სამი დღის უკან შეუტანეს მათ დამატებითი ქალაღი, შეეცდომა მოხდა და გამრეკელზე შემოტანილი საჩივარი უყურადღებოთ დასტოვეთო. ქათალიკოსმა უყურადღებოდ არ დასტოვა, რასაკვირველია, უფრო იმიტომ, რომ მე მას წარუდგინე დამამტყიცებელი საბუთებიც ისტორიიდგან. ჩემზედ საჩივარი კი არ უნდა მიეცათ, არამედ, პირიქით. მადლობა უნდა გამოეცხადებინათ, რადგან ეპიტაფიის გადმოწერის დროს მე მქონდა სამგვარი აზრი: ჯერ ერთი, რომ შვილთა შვილიშვილებმა არ იცოდნენ სად ესაფლავა სტეფანე 80 წლის წინად ტფილისში, ღრმად მოხუცი მწერალი: მეორე ის, რომ მე თვით ვმღეროდი ჯველობის დროს ქ. გორში მის ლექსებს, რომლებსაც მღეროდნენ საზანდარზედ და დუდუქზედ ქორწილების, ნათლობების და სხვადასხვა ღზინის დროს, და მესამედ მქონდა ის აზრი, რომ სტეფანე არ იყო ნაციონალისტი, მას ერთგვარად მიაჩნდა სომეხი და ქართველი. წაიღეს სასაფლაოს ქვა, აღადგინეს და და-

აწერეს ისევ ის ლექსები, რაც ეწერა, მაგრამ დანახინჯებულა, ჩემთვის არ უკითხავთ და მეც არ მივაქციე ყურადღება. იოველ იულონის ძე გამრეკელი...“

სტეფანე ფერშანგიშვილის ოჯახი პოეზიის ოჯახი იყო. ვინ იცის იქნება ფერშანგი ფაშვი ბერტყაძე სტეფანეს რომელიმე წინაპარი იყო, ან იქნება იმერეთის მეფის ალექსანდრე III-ის მდივანი ფერშანგი ანდრეას ძე რაიმე წიბოთი ენათესავებოდა ჩვენს პოეტს? იქნება ლუკა ისარლოვის მიერ ქებული გიგო ფერშანგიშვილი, გორელი მოქალაქე, კარგი ლექსების მწერალი, მკვერი მოლაპარაკე და გიორგი XIII-ის მეგობარი (იხ. ლუკა ისარლოვი, 1916 წ., გვ. 157) სტეფანეს ორეული იყო? იქნება, მაგრამ იმ დრომდე, ვიდრე დამარწმუნებელი მასალა არ აღმოჩნდება ამ განშტოების შესახებ, თავს შევიკავებ.

სტეფანე ფერშანგიშვილს კარგი მომღერლის სახელი ჰქონდა გავარდნილი, მისი დები, ძმები, შვილები და შვილიშვილები: მარო, ბადო, კოტე და სხვა ყველა მღეროდა, ლექსაობდა, საეთნოგრაფიო მუზეუმის ხელნაწერებში (№ 2559) ერთი ლექსია დაცული, მისი შვილის მიერ გადაწერილი ვინმე ხამფერასათვის, თვითონ შვილიც პოეტი ყოფილა. ლექსის ბოლოში ხამფერას ლექსით მიმართავს... მაგრამ ჯერ თვით სტეფანეს ლექსს გავეცნოთ:

ვინცა ბრძენია ესრედ არისა, სოფელი გვარზედ მოიხმაროსა,
სოფლის სეღანი ამქისაროსა, გულს მის ლახვარი არ ისაროსა,
არ მიჰყვეს კმუფეს შესაზაროსა, ურგებო ფიქრი განაქაროსა,
სიბრძნე ცუდით არ გადაღვაროსა, თვალ-მარგალიტნი არ აქარვოსა.
რაოდეს ძალედს განიხაროსა, ნიციოცხლე თვისა შეიფვაროსა,
ვაქებ საროსა, ტანკიპაროზსა, მოაჯე თვისა შეიწყნაროსა.
ვნახე ვარსკლავი პირფარღიანი, სახე მთვარული ვით ბადრიანი,
ღაწენი მშვენიერ ნაფფარღიანი, ვარდი ვერა სჯობს დილაღრიანი,
ფანოს ვადარე ტანხადრიანი, ლალ-ბროლ შეთხზული ქაღალღიანი.
ტურფად შორთული საყადრიანი, მაგრამ მცირე ხანს გელღადრიანი,
მას შვენის ღმინი საზანღრიანი, რომ სეღა გულსა გადიყაროსა,
ვაქებ საროსა, ტანკიპაროზსა, მოაჯე თვისი შეიწყნაროსა.
მსურის შევკადრო გვარზედ ქუბანი, თუ შემეწევა კვეთ-ცნებანი,
არ ვიცი ტყვილი, პირმოთნებანი, არამც იფიქროს ბრყევთა ვენებანი,
რადგან ძვირად ღირს მასთან შეებანი, ხამს იყურას ესგვარ მოშიშებანი
მკედარ ერთგულობა, არ გაშეებანი, ფერშანგიოვისებარ ეს იძვაროსა,
ვაქებ საროსა, ტანკიპაროზსა, მოაჯე თვისი შეიწყნაროსა.

ხოლო შვილის მინაწერში იკითხება:

გაშინჯე, ღვთის წყალობანი კაცისთვის როგორ კარგია,
სწრაფად აღავსებს ცარიელს, ვერსად დასტიოს ბარგია,
რომელსაც გვაშმა არ სწყალობს, სულ არაფერში ვარგია,
უცებ გახმება მის ფესვი, გინდ წყალთა შუა დარგია.

მამაჩემს სტეფანე ფერშანგიოვსაც შენღობა უთხარით, როცა წაიციოთოთ
ხოლმე, დაო, ხამფერჯან, მეც მამიგონე ხოლმე, შენი კეთილის გულით
მალმალე“. (იხ. საეთ. მუხ. ხელთ. № 2559).

სტეფანე ფერშანგიშვილი ქალაქის პოეტია, ქალაქის ფოლკლორის ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი. მისი ლექსი გადადიოდა ხელიდან ხელში და მთელი ბაზარი მღეროდა. მის ლექსებს, გარდა დაბალი ხალხისა, მაღალი საზოგადოებაც ეტანებოდა. პლ. იოსელიანს ხშირად უყვარდა მისი ღრმა სტრიქონების მოყვანა თავის წერალებში. მას მოჰყავს სტეფანე ფერშანგიშვილის ლექსი თავის „მგზავრის შენიშვნებში“:

გემო მან იცის ჰირისა,
ვინცა ჰირს გადახდღალა!

და ამ სიტყვებს ვირგილიუსის სტრიქონებს ადარებს: «Этот прекрасный и точный перевод без ведома поэта Вергилия, или русского же перевода в перифразе: «Несчастье испытав, несчастным помогаю», — დასტენს პლ. იოსელიანი თავის „მგზავრის წერილებში ტფილისიდან მცხეთაში“, გვ. 62.

სტეფანე ფერშანგიშვილის ეს ლექსი დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს, გორში ყოფნის დროს ყველგან მოვიძიეთ მისი ნათესავები, ვკითხეთ, ვიწვრილეთ, მაგრამ ვერაფერი აღმოვაჩინეთ. ერთმა ხნიერმა ნათესავმა ასე მითხრა: „ეხ, შვილო, სტეფანეზე. რომ გელაპარაკო ან ზამთრის ღამე უნდა იყოს, ან გაზაფხულის დღეო. მისი სიმღერები უყურადღებობით დაიხაფრა, მისი ნაწერების დიდი დასტა ოთხმოციან წლებში ვილაც მასწავლებელმა, მგონი გვარად მახარობლიძემ, კარგად არ მახსოვს, წაიღო და უკან აღარ დაუბრუნებიაო“.

ცნობილი მწერალი სპ. ჩიტორელიძე, მიხეილ ზაალის ძე ყიფიანი, რომელიც ძუნწი იყო ქებაში, ერთს თავის წერილში იცავს აშუღლურ ლექსებს და სხვა მწერლებს შორის სტეფანესაც იხსენიებს: „ჩვენ და ჩვენმა შთამომავლობამ, — წერს ყიფიანი, — არ უნდა დავივიწყოთ ბაიათური სიმღერები, არ უნდა დავივიწყოთ ბესიკ გაბაშვილი. ალექსანდრე ჰავეკავაძე, გრიგოლ ორბელიანი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ფერშანგიშვილი და სხვანი, რომელნიც არიან ჩვენი თავმოსაწონნი და ჩვენი გამამხიარულებელნი“ (იხ. „ივერია“, 1889 წ., № 88).

მისი ლექსები აუცილებელი სამკაული იყო ლხინისა, თავმომწონეობისა, მხიარულებისა. თითონაც მღეროდა და მკერმეტყველიც იყო, როგორც მისნი თანამედროვენი წერენ.

აი, ერთი სასიმღერო ლექსი, რომელიც სულ სხვანაირი კილოთია დაწერილი:

მუხამბაზი სტეფანე ფერშანგიშვილისაგან თქმული

საყვარლო, საყვარლად საქმარო,
უფასურ საუნჯეთ მოსახმარო,
ჩემი გული დღათ განახარო,
ქერ დამატკბე, ბოლო დამიმწარო,
როს ვიხილე გაბადრულო მთვარეო,
შენი ეშხით თემი შევიზარეო.

ცისკრის ვარსკვლავო, ღამე დილოვანო,
პირმთვარეო, ღრუბლით მანდილოვანო,
მშვენიერო, ტურფად გაზდილოვანო,
შემცობილო, არაფრით ხარ მდარეო.

პირმთვარეო, ღოყა შევხალიანო,
ტანმორთულო, ყოვლად ახლოვანო,
მიწნურთ მკვლულო, ეშხით ფარ-ხმლოვანო,
მოჭიკჭიკე, ბუღბუღთ შერცხლოვანო,
ენა ტკბილო, ტურფად მოუბარეო.

სუნუნლებით ქაფუ-შიხაკ-ილოვანო,
წარბ მშვილდ, წამწამ ისარო, კილოვანო,
მარგალიტის მსგავს ბაგე კბილოვანო,
მიწნურთა შემპყრობო, ბოჩკილოვანო,
ენა შეიპყრობ, ვერ წაგივა გარეო.

ფრთა ლამაზ ფრინველ ფარშევანგოვანო,
ფერად ყუავილო, სპეკალ მანგოვანო,
მისის ეშხით დამთერალო ბანგოვანო,
შენ სტეფანეე, გვარად ფერშანგოვანო,

კმარა, ამდენი სევდა იკმარეო,
როს გიხილე გაბადრულო მთეარეო,
შენის ეშხით თემი შევიზარეო!

(ივანე მაჭავარიანის შამის ხელნაწერიდან; ლექსის
ნაწყვეტი იხ. „Описание“. ტ. II, გვ. 353)

სტეფანეს სახელს მრავალგან შეხვედებით. მისი ერთი ლექსი — „განი-
ფხიზლე გონებაე, რისთვის მოგიწყენია“ არის რეზონანსი გ. სკანდაროვასა
და ილია ჭავჭავაძის ლექსებისა: „ორთა თვალის სინათლევ, რისთვის მოგიწყე-
ნია“ და „ჩემო კარგო ქვეყანაე, რისთვის მოგიწყენია“. ქეთევან ბატონიშვი-
ლიც იმეორებს მისი სტრიქონების ნიუანსებს (იხ. „სალხინო საზანდარი“,
1877 წ., გვ. 193). პოეტ რ. ალისუბნელის (რადენ ჩიკვაძეს) ერთი პიესა
ვნახეთ არქივში ცენზურის მიერ 1882 წელს დაჭერილი, სათაურად: „მეფან-
ტურე ქალი ანუ შთამომათლობა და პატიოსნება“. ამ პიესის გმირი — მე-
ფანტურე დამღერის სტეფანე ფერშანგიშვილის ცნობილ ლექსს „ბევრი ვნა-
ხე სოფლის უბედურება“:

მეფანტურე:

...ბევრი ვნახე სოფლის უბედურება,
ხველა კაცი წუთსოფელს ემღურება,
ტანჯვა ჩემი არაის არ ეყურება,
სიკვდილი წინ დამისახა სოფელმა,
ბედმა ჩემმა აღარსით არ მიშველა,
კარგი საქმე ყველამა გამიძნელა,
ორთა თვალთა ნათელი დამიბნელა,
სიკვდილი წინ დამისახა სოფელმა...

(რ. ალისუბნელის პიესა, დრამა 4 მოქ. და 5 სურ., მე-16 საუკუნის ცხოვრე-
ბიდან. დაწერილია 1882 წ.).

ეს ლექსი ისე იყო ცნობილი, რომ მისი ციტატებით სავსეა სასაფლაოს
ქვები. სტ. ფერშანგიშვილის ერთი ასეთი ლექსი გადმოუწერია თეოფილე კან-
დელაკს გორისჯერის ეკლესიის სასაფლაოდან და დაუბეჭდავს გაზ. „ღრობეა-
ში“:

სიკვდილისა გემო ვნახე,
მეჩვენება ფრად შწარე.
წუთსოფლის ცხოვრება.
სულ ამოთ ვატარე,
სული ღმერთს მივაბარე,
მოეშორდი საყვარელ ცოლ-შვილს,
იგინიე გაუამწარე.
ყოველი დაბადებულო
მიკვირს, გეტრფის სოფელო,
ცულო სახმარო, ურგებო,
ყოვლითურთ მიუხდომელო!
თვალათვის ტურფაე საჩინო,
სამყოფო წუთსოფელო,
მეფეთა და კეთსართა
მიწის ქვეშ დამამხობელო! („ღრობეა“, 1874 წ., № 451)

პრონიკა და ინფორმაცია

მეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1978 წ. 20 ნომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ე. კიკვიძე, ე. შერტყველი, ს. ტაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 612; 613; 614; 615; 616; 617; 618; 619; 620 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიენაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

612 კელა სხუასა, მივე, მოვკიდე ჯელი ნავისა ბაგესა,
ზღუასა დავანთქენ, ღვეცოცენ, ომიმცა რალა აგესა
სხუანი გამექცეს, მიმართეს მათ-მათსა საქელბაგესა;
და ვინცა მიქურტდეს, უქურდა, მაქებდეს, არ მაძაგესა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 607) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: სხუა-ა. მივე, მოვკიდე (სხუასა მივე, მოვკიდე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მიველი (მივეურე), ისევე მოვკიდე ხელი სხუა ნავის ქიმს (ნაპირს), (მასში მყოფნი) ზღვაში ჩავიძირე, დავხოცე, ომს რალას შეძლებდნენ! სხეები გააქეცნენ. თა-იუიანთ სამალავებს (სადღუნებებს) მიმართეს; ვინც მიყურებდა, უკვირდა, მაქებდნენ, არ მა-ძაგებდნენ.

613 ზღუა გავიარეთ, გაველით, შემოგუიტიეს ცხენია,
კელა შვიბენით, შეიქმნეს ომისა სიმარცხენია.
მუნ მომეწონეს ფრიდონის სიქველე-სიფიციხენია:
და იბრძვის ლომი და პირად მზე, იგი ალვისაე ზენია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 608) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ზღვა გავიარეთ, (ხმელეთზე) გაველით, ცხენი შემოგვიტიეს. ისევე შევებრძოლეთ ერთმანეთს, ომი გაძნელდა. იქ მომეწონა ფრიდონის გაყუაცობა და სისწრაფე: იბრძვის ლომი. სხით მზისა და (ტანით) ალვის ხის მსგავსი.

614 ლით ორნივე ბიძასქენი მისნი ჯრმლითა ჩამოყარნა,
ქელნი წმიდად გარდეკუთნეს, იგი ასრე ასაყარნა,
მოიყვანნა მქარდაკრულნი, ერთმან ორნი არ დაყარნა,
და მათნი ყმანი გაამტირნა, მისნი სპანი ამაყარნა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 609) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ბი-ძასქენი (პიძასქენი); მოიყვანნა მქარდაკრულნი, ერთმან ორნი არ დაყარნა (მოიყვანნა მხარ-დაკრულნი ერთმან ორნი, არ დაყარნა); სპანი (ყმანი).

ა. ბარამიძის წინადადებით შესამე ტავში მოიყვანნა შეიცეალა წაკითხვით მო-ტანნა. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თავისი ორივე ბიძაშვილი ხმლით ჩამოაგდო (ცხენიდან), ხელები მთლიანად მოეკეთა (მათთვის), ისინი ასე დაასახიჩრა (საპურად აქცია). მოიყვანა მხარშეკრულები (გათოკილები), ერთმა ორი არ დატოვა, მათი (=ბიძაშვილების) ყმები (ყასალები) აატირა, თავისი მოლაშქრეები მაყრებით ამხიარულა.

* გაკრძელება. დასაწესი იხ. ...მ ა ც ნ ე. ენისა და ლიტერატურის სერია. 1974. №№ 3, 4; 1975. №№ 1, 3, 4; 1976. №№ 1, 3, 4; 1977. №№ 3, 4.

615 მათნი ლაშქარნი გაგვექცეს, ვეცნით, გა-ცა-უვანტენით; ფიცხლად წაუღეთ ქალაქი, არ თაენი გაუზანტენით; ქვითა დაუღუწეთ წიხივები, ჩუენ იგი გაუანტენით. და მოჰკალ, თუ ლარი დალიოთ ან აკიდებით, ან ტენით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 610) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: წა-უღეთ (წაუღეთ); პირველი ტაემის შიგნით, ცუხურასთან, მძიმეა წერტილ-მძიმის ნაცვლად, ტაემის ბოლოს წერტილ-მძიმეა წერტილის ნაცვლად.

გ. კარტოზიამ განმარტა, რომ მესამე ტაეში გაეკანატენით, რომელიც (უ გამოცემებში აკად. გ. წერეთლის წინადადებით იქნა მიღებული, ამოსავლად გულისხმობს სომხურ ანდ მონაჲ სიტყვას და ნინეჲს — „მიწად ვაქციეთ“.

რედაქციამ მესამე ტაეში სარიტომო სიტყვად მიიღო გაეკანატენით (ნატად ვაქციეთ. ტყავივით მოუქენით). აღინიშნა, რომ სომხური ანდ სიტყვის გამოყენების ფაქტი ქართულ-ში სხვაგან არ დასტურდება. რაც შეეხება რიტომის იდენტურობის დარღვევას (ნატად — ანტენით), ამგვარი დარღვევის მაგალითები პოემაში სხვაგანაც შეინიშნება.

სტროფის შინაარსი: მათი ლაშქარი გაგვექცა, ვეცით, გაუფანტეთ კიდევ; სწრაფად წაუარ-თვით ქალაქი, სიზანტე არ გამოვიჩინეთ; ქვით დაუღუწეთ წვივები, ჩუენ ისინი ნატებად ვაქ-ციეთ (ტყავივით მოუქენით). მოჰკალი, თუ (ნადავლი) სიმდიდრე გამოლიოთ ან (საპალნის) აკიდებით, ან (ხურჩინში), ჩატენით.

616 ფრიდონ ნახნა საკურტლენი და ბექედნი მისნი დასხნა,
თუით ორნივე ბიძასტენი დაყრობილნი წამოსახნა,
მისთა ნაცვლად სისხლნი მათნი მოღუარნა და ველთა ასხნა;
და ჩემი თქუეს, თუ: «ღმერთსა მადლი, ვინ აღუესა ხენი ასხნა»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 611) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ბიძას-ტენი (ბიძაძენი); პირველი და მეორე ტაემის ბოლოს დასულთა მძიმე წერტილ-მძიმის ნაცე-ლად. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა დაათვალიერა ს-განძურები და თავისი ბექედნი დასე-კა (დაბექდა), ორივე ბიძაშვილი შეპყრობილი წამოიყვანა, თავისი სისხლის საშავიეროდ მათი სისხლი დაღვარა და მოახსნა ველად; ჩემზე თქვეს: „მადლი ღმერთს, ვინც (ეს) აღუეს ხე გაზარდა!“

617 მივედით, მოქალაქეთა ზარი ჩნდა, რომე ზმიდიან,
აბთა მქმნელნი მჭურეტელთა გულსა მუნ დაბმიდიან;
მე და ნურადინს ყუელანი ქებასა შეგუასხმიდიან,
და გუიობროდენ: «მკლავთა თქუენთაგან ყერთ მათნი სისხლნი მიდიან»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 612) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მივედით (ფრიდონის ქალაქში), ენახეთ, რომ მოქალაქეები ხმაურო-ბდნენ, ოინბაზები დაუყრებლები გულისყურს იხყრობდნენ: მე და ნურადინ-ფრიდონს ყვე-ლანი გეკებდნენ, გვეუბნებოდნენ: ჩერ კიდევ მიედინება თქუენი ხელით დაღერილი მათი სისხლი!“

618 ლაშქარნი ფრიდონს მეფედ და მიკომბდეს მეფეთმეფობით,
თუით თაჲსა მათსა—მონად და ჩემსა ყუელასა—სეფობით;
დაღრეფით ვიყავ, ვერ მოვეც ვეროდეს ვარლთა მყრეფობით,
უა ჩემი ვერ ცინიან ამბავი, მუნ იყო არიეფობით“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 613) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჩემ-სა ყუელასა — სეფობით (ჩემსა — ყველასა სეფობით).

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოლაშქრეები ფრიდონს მეფეს უწოდებდნენ, მე კი — მეფეთმე-ფეს, თვით თავიანთ თავს — მონას, ჩემს მხლებლებს ყველას — დიდებულებს; მოწყენით ვიყავი, ვერასოდეს ვერ მნახეს მხიარულად (ვარდის მკრეფად), ჩემს ამბავს არ იცნობდნენ, არ იყო იქ ადვილსაყნობელი (გასამეღავენებელი).

რედაქციის ზოგიერთ წევრს განსხვავებულად ესმის მეოთხე ტაემის აზრი.

გ. კარტოზია: ჩემს ამბავს ვერ იგებდნენ, ჩემთვის სასიხარულო ცოტა იყო (ვარდი ცოტა იყო) იქ.

უ. კიკვიძე: ჩემი ამბავი ვერ გაეგოთ (არ იცოდნენ), (რადგან) იქ ძვირად (იშვიათად) აპოეებოდა.

ს. ცაიშვილი: ჩემს ამბავს ვერ იგებდნენ, (რადგან) იქ არ იყო გამძლეანებელი.

619 „დღესა ერთსა მე და ფრიდონ ნადირობას გამოვედით,
ზღუასა ზედა წაწურვილსა ქედსა ჩასმე ვარდავდეგით;
ფრიდონ მითხრა: აგითხრობ ჩასმე, — ვთამაშობდით, ცხენსა ვსხედით,
და ერთი ჩამე საკუირველი მე ვნახეო ამა ქედითა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 614) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გარდავდეგით (გარდავედით).

გ. კარტოზია: პროექტში აღნიშნული ცვლილება შეტანილია გ. არაბულის წინადადებით. მან მიუთითა, რომ გ ა რ დ ა ე ე დ ი თ, რომელიც მხოლოდ D1 D2 ხელნაწერებში გვაქვს, შინაარსობრივად მიუღებელია: ტარიელს და ფრიდონს ქედი არ გადაუვლიათ, ისინი ქედზე გადადგნენ. ამასთან გასათვალისწინებელია, რომ ვედ ფუძე პირველი ტაეპის საჩითმო სიტყვაშია უკვე გამოყენებული.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთ დღეს მე და ფრიდონი სანადიროდ გამოვედით, ზღვაზე წაწვილი ქედზე გადავდეგით; ცხენზე ვისხედით და ვთამაშობდით, ფრიდონმა მითხრა: „გვიამბობ რაღაცას, ამ ქედიდან ერთი საკუირველი ჩამე ვნახეო“.

620 მე ეკითხვედი, ფრიდონ მეტეუის მართ ამბავსა ესოდენსა:
«დღე ერთ მწაღდა ნადირობა, შეეცე ამა ჩემსა ცხენსა, —
ზღუათა შიგან იხტსა ჰგავს და კმელთა ზედა შევარდენსა, —
და აქა ეღევ და თუას უგებდი ქორსა, იქით განაფრენსა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 615) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უგებდი (უგებდდი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე ჩავეკითხე. ფრიდონმა მითხრა ასეთი ამბავი: „ერთ დღეს მომინდა ნადირობა, შეეცეკი ამ ჩემს ცხენზე, — (იგი) ზღვაში იხვს ჰგავს, ხმელეთზე კი შევარდენს, — აქ ეიღეკი და გავეუბრებდი (თუას ეადვენებდი) იქით გაფრენილ ქორს.“

1970 წ. 3 დეკემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, უ. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

კანონილეს სტროფები: 621; 622; 623 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ; გ. არაბულმა, ე. გერიტიშვილმა, ლ. კინაძემ, ბ. მასხარაშვილმა ე. ტურაბელიძემ); 624; 625; 626; 627; 628 (პროექტი მოამზადეს უ. კიკვიძემ, ნ. ავალიაშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ცეციტიშვილმა).

621 ზოგჯერ ზღუითვე მივიხედნი, წავსდგომოდი ამა გორსა:
ზღუასა ზეგან ცოტა ჩამე დაიწახე. თუცა შორსა,
ეგრე ფაცხლა სიარული არას ძალუც მისსა სწორსა,
და ვერად ეიკან. გონებასა გავეკუირვე ამაღ ორსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 616) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ზღუითვე (ზღუიკე).

პროექტი მიღებულ იქნა. ოღონდ მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად დაიწერა მძიმე, ხოლო მესამე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად — წერტილ-მძიმე.

სტროფის შინაარსი: ამ გორზე გადამდგარი ზოგჯერ ზღუისკენ მივიხედავდი ხოლმე; ზღვაში, თუცა შორს. პატარა რაღაცა დაეინახე, ასე სწრაფად მოძრაობა მის ტოლს არაფერს შეუძლია: ეგრეთვეს მივამსგავსე, ამიტომ გაკვირვებული ვორქოფობდი.

622 ვთქვი: არა არის, რას ვამსგავსო, მფრინველია ანუ მკეციო?
ნავი იყო, გარ ეფარა სამოსელი მრავალეკი;

წინა კაცნი მოზიდვიდეს; თქალი აჰად დავაეცეცო,
და მთარე უჯდა კილობანსა, ცა მეწუიდე მასმცა ვეცო.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 617) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვთქვი: „რა არის, რას ვამსგავსო, ფრინველია თუ მზეცი?“ ნავი აღ-
მოჩნდა, ეფარა მრავალკეტი ქსოვილი; კაცები მოათრევდნენ წინ; თვალი იმიტომ დავაეცეცო,
(რომ) კილობანში მთარე უჯდათ, მეწუიდე ცას მივეცემდი (ისეთი მშვენიერი იყო).

ს. ცაიშვილს ნებისმე ტაეპის შინაარსი სხვაგვარად ესმის: კაცები მოათრევდნენ წინ, თვა-
ლი იმიტომ დავაეცეცე (მივაყარ).

623 ამოქრეს ორნი მონანი, შავნი მართ ეითა ფისანი.

ქალი გარდმოსტეს, სისხონი ენახენ მისისა თმისანი.

მას რომე ელვა ჰყრთებოდა, ფერნიმცა ჰგვანდეს რისანი!

უა მან გაანათლა ქეყყანა, გაეუდღეს შუქნი მზისანი!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 618) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გა-
ანათლა ქეყყანა (განათლა სამყარო).

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ამოჭრა კუბრივით (ფისივით) შავი ორი მონა. ქალი გადმოსვს, ეი-
ხილე მისი ხშირი თმა (ნაწნაეხები). მას რომ ელვა გამოჰკრთოდა, რისი ფერი მივესგავებოდა!
მან გაანათლა ქეყყანა, გახუნდა მზის შუქი.

624 სიხარულმან ამაჩქარა, ამათრთოლა, და-ცა-მღეწა,

იგი ვარდი შემოიყუარდა, რომე თოელსა არ ეხეწა;

დავაპირე შეტეეება, ვთქვი: «წავიდე მათე მე, წა-»

და ჩემსა შეესა სულიერი რამცა ვითა გარღებუეწა!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 619) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სიხარულმა ამაჩქარა, ამათრთოლა, დამღეწა კიდევ, იმ ვარდმა მომ-
ხიბლა, რომელიც თოელს არ დავსუსხა; გადავწყვიტე (ცხენი) მიმეშვა. ეიფიქე: «მოდო, მათ-
ყენ წაეღ. ჩემს წავს (ცხენს) რა სულიერი გაქეცეა (დაემალება):»

625 ცხენი გავქუსლე, იქმოდა შამბი კმასა და ხრიალსა,

ველარ მიუსწარ, გამესწარნეს, რაზომცა ესცემდი წრტიალსა.

ზღვის პირსა მივე, შეეხედენ, ჩნდა ოდენ მზისა ტიალსა,

და გამშორებოდეს, წამსლეოდეს, ამისთჳის დაეეწი ალსა.»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 620) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მი-
უსწარ (მივესწარ).

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ცხენი გავაქუნე, შამხარი ამრიალდა, ახმეურდა, ველარ მივესწარი,
გამსწარეს. რამდენსაც არ ვცემდი ღებებს (ცხენს). ზღვის პირს მივედი, შეეხედე, (ნავი)
მხოლოდ ჩავლი მზის შუქში ჩანდა, გამშორებოდნენ, გამქეცოდნენ, ამიტომ ცეცხლს (ალ-)
დაეწვი.

626 ესე მესმა ფრილონისგან, მომემატა ცეცხლთა სიცხე.

ცხენისაგან გარდაეიქურ, თავი სრულად გავიციტე,

ჩემთა ლაწითა დანადენი ზე ჩემივე სისხლი ვიცხე.

და უთხარ: «მომკალი, უჩემოსა ენახამცა ვისცა ისე ხე!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 621) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთ-
ხარ (უთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ სტროფის ბოლოს დაისვა კითხვისა და ძა-
ხილის ნიშნები.

სტროფის შინაარსი: ეს რომ მოვისმინე ფრილონისაგან, მწველი ცეცხლი მომემატა, ცხე-
ნიდან სწრაფად ჩამოვხტი, ჩემი თავი გავიციტე, ჩემი ლოყებიდან ჩამონადენი სისხლით შე-
ვიღებე. უთხარ: «მომკალი, უჩემოდ (თუ არ მე) ვის უნდა ენახა ის ხე (ნესტანი)?!»

627 ესე ჩემგან გაუჭირდა ფრილონს, უცხოად ეუცხოვა,

მაგრა მებტად შეეებრალე, ტირილთა მესათნოვა;

თქალთათ ვითა მარგალიტი ცრემლი ცხელი გარდმოთოვა,
და ვითა შვილი დამადუმა, მემუდარა, შემეპოვა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 622) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეს (საქციელი) ჩემგან გაუკვირა ფრიდონს, ძალზე ეუცხოვა, მაგრამ უფრო შევებრალე, ტირილით დამიყვავა; თვალეზიდან მარგალიტებოვით ცხელი ცრემლები გადმოყარა, როგორც შვილი დამაწყუნარა, შემეხევეწა, თანაგრძნობით მომეკიდა.

628 «ვაგლახ მეო, რა გიამბე ფათურაყად, მცთარმან, შმაგად!»
მოუაქსენე: «ნურა ვაგეა, ნუ ინაღლი მაგას მიაგად!»
იგი მთუარე ჩემი იყო, მით შეღდებნს ცუცხლი მდაგად;
და აწ გიამბობ, რათგან თავი გინდა ჩემუ ამხანაგად.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 623) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვაი მე, მე შემცდარა რა გიამბე ფათურაყად. შმაგად! მიუღე: ამის გამო ნუ დარდობ, ნუ ინაღლებ! ის მთვარე (ხესტანი) ჩემი იყო, ამიტომ მედებამწველი ცუცხლი; ახლა გიამბობ (ჩემს ამბავს), რადგან გინდა ჩემი ამხანაგი იყო.

1076 წ. 10 ღვეებერი

ინდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 629; 630; 631; 632; 633; 634; 635 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშალიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

629 ფრიდონს უთხარ ყუელაკი ჩემი, თავსა გარდასრული;
მან მითხრა, თუ: «რას ეიტყოდი მოცთომილი, ვაბასრული!»
შენ, მაღალი ინდოთ მეფე, ჩემსა რადმე ხარ მოსრული,
და საქელმწიფო საქდომი და ტახტი გმართებს, სრაცა სრულია.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 624) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ყუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველი ტაქტის ბოლოს წერტილი-მძის ნაცვლად დაიწერა წერტილი.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონს ეუამბე ყოველივე, ჩემს თავს გარდახილი (ჩემი თავ-გადასავალი). მან მითხრა: „რას ვამბობდი შემცდარი, შერცხენილი! შენ, ინდოეთის დიდებული მეფე, ჩემთან (ალბათ) რაღაცის გამო ხარ მოსული, სამეფო საქდომი და ტახტი გეკუთვნის (შეგეფრის), ღირსეული (სრული) სასახლე“.

630 კელაყა მითხრა: «ვისეა ღმერთი საროს მორჩნა ტანად უხებს,
მას ლახტარსა მოაშორებს, თუცა პირველ გულსა უხებს,
იგი მოგშეცემს წყალობასა მისსა, ზუციით მოგშეიჭებს,
და პირსა ლხინად შეგეიკვალებს, აჩაოდეს შეგეაწუხებს».

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 625) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ისევე მითხრა: «ვისეა ღმერთი ახალ ნერგს (მორჩს) აღვასავით ტანად შექმნის, მას ლახტარს მოაცილებს, თუმცა პირველად გულს გაუგმირავს, ის მოგვანოკებს თავის წყალობას, ზუციდან ქუხილივით მოგვიეღენს, პირს ლხინად შეგვიეცლის, არასდროს შეგვაწუხებს».

631 წამოუღოთ ნატირემნი, სრას დაესხედით თავის წინა:
ფრიდონს უთხარ: «ჩემი შემწე შენგან კიდე არაინა.
ვითა ღმერთმან შენი მსგავსი სოფლად არა მოაღლია.
და მამა რათგან შეგემეცენ, ამის მეტი რად რა მინა?»

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 626) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ყუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეოთხე ტაქტში მამა-ის შემდეგ დაიწერა მძიძე.

მოდგენო სხდომაზე (1976.17.XII) რედაქციამ შეეგმეცენ შეცვალა შეეგმეცენ ნეთი (წაკითხვისათვის იხ. გ. კარტოზია, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის საკითხები. თბ., 1975, გვ. 65—67).

სტროფის შინაარსი: წამოვედით ნამტირალები, სასახლეში დაესხედით განმარტობით; ფრიდონს ვუთხარი: „ჩემი დამხმარე შენ გარდა არავინაა, ისევე როგორც ღმერთს შენი მსგავსი (სხვა) ამქვეყნად არაინ მოუვლენია, მაშ, რადგან გავეცანი, ამის მეტი რად მინდა რამე?

622 არ ავი გვისჯა მოუწარე, ჟამი თუ მომხუდეს ჟამისად,
ენა, გონება მკეზარე გამოსარჩევლად ამისად:
რა მოვაგუარო, რა მიგობს სალხენლად ჩემად და მისად?
და თუ ვერას ვარგებ, ეიქმნები ვერდამხოფელი წამისად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 627) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: არ გვეოლები ცული მეგობარი, თუ დამიღვა შესაფერისი ჟამი, ენა, გონება მომხმარე ამის გამოსარჩევად (რჩევა მომეცი): რა მოვაგუარო, რა იქნება უკეთესი ჩემ და მის საშველად? თუ ვერაფერი ვარგე, ერთ წამსაც ვერ დაეყოფ (ცოცხალი).

623 მან მითხრა: ღებლი ღმრთისაგან მიგობსლა ამას რომელი?
მოსრულხარ ჩემად წყალობად მეფე ინდოეთს მდომელი;
მემცა რად ვიყავ ამისთუის მადლისა რასმე მნდომელი?
და ერთი ვარ მონა მონებად წინაშე თქვენსა მდგომელი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 628) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მან მიპასუხა: „ამ ბედს ღმრთისაგან (ბოძებული) რომელიდა ბელი მიგობს? ჩემდა წყალობად მოსულხარ მეფე ინდოეთისა; ამიტომ მე რად ვიყო (ვიქნები) სხვა მადლის მსურველი? მე თქვენს წინაშე ვარ (როგორც) ერთი მონათავანი თქვენდა სამსახურად.

624 ენე ქალაქი გზა არის ნათა, ყოველგნით მთავალთა,
შემომკრებელი ამბათა უცხოთა რათმე მრავალთა;
აჲ მოგესმის წამალი, შენ რომე დაუწაჲე ალთა.
და ნთუ ქმნას ღმერთმან გარდაჯდა მაგ შენთა ჰირთა და ეალთა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 629) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა. ოლონდ მეოთხე ტკეპში მ ა გ შენთა წაკითხვის ნაცვლად რედაქციამ ა. ბარამიძის წინადადებით მიიღო წაკითხვა: ა მ ა გ ა.

სტროფის შინაარსი: ეს ქალაქი ყოველი მხრიდან მომავალი ნაუების გზაა, სხვადასხვა მრავალი უცხო ამბის შემომკრებელი; აჲ შეიკრებ იმ წამალს (იმ ამბავს), შენ რომ აღს დაუწავებარ. ეგებ ღმერთმა ქნას, (კეთილად) გადაგიხადოს ეგ ჰირი და ეალი!

625 ჩტენ გავგზავნეთ მენაენი, რომელთაცა კულა უელია,
მოგუინახონ იგი მთუარე, ეისთუის ჰირი არ გჴაქლია:
მუნამდისცა ჴოიქირე, — გონებამან არ დაგლია.
და ყოლა ჰირი არ ეგების, თუმცა ლხინმან არ დასძლია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 630) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩვენ გავგზავნეთ მენაენები, რომელთაც ხშირად უმოგზაურით, მოკვინახონ ის მთუარე (ჩხსტანი), ეს გამოც გაჴირება არ გჴაქლია: მანამდე მოითმინე, ფიქრი წუ დაგლეს. ყოელად შეუძლებელია (ისეთი) ჰირი, რომელსაც ლხინმა არ დასძლიოს.

1976 წ. 17 დეკემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციანი, ე. მეტრეველი.

განიხილეს სტროფები: 625,1; 626; 626,1; 626,2; 627; 628; 628,1; 629; 629,1 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა. ე. ტურაბელიძემ).

635.1 ექვლაე მოგახსენებ, მეფეო, იყავ გულისა ამბად,
თავი ჩემი და ლაშქარნი მე თქვენთვის დამიკ წამებად:
ღმერთი უხვია, გიბოძებს შესსავე ტახტა დგამებად.
და არ მოიკრიფვის ნაყოფი უღროვოდ და უეამებად».

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 7901) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დამებად (დაგებად), უღროვოდ (უღროვოთ); შესამე ტაების ბოლოს წერტილ-შიშინა შიშის ნაცვლად.

პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ, ი. გიგინეიშვილის წინადადებით, და ე ტ ა მ ე ბ ა დ დაიწერა ერთ სიტყვად (=დაუშვებლად), მის წინ კი შიშვე დაიხსნა.

სტროფის შინაარსი: ეკვლაე გთხოვ. მეფე, გამხიარული (იყავი გულის მაამებლად), ჩემი თავი და ლაშქარი მე თქვენთვის საწამებლად (სამსხვერპლად) მომიტანია; ღმერთი უხვია, შესსავე ტახტს გიბოძებს საყდომად; ნაყოფი არ მოიკრიფება უღროვოდ, შემოუსევლად (დაუშვებლად).

636 კაცნი იქმნა მასვე წამსა, ესე საქმე დაეიურეთ,
უბრძანა, თუ: ანავებითა წადით, ზღუა-ზღუა მოიეურეთ,
როეკინახეთ. საყუარელსა მისსა მისთვის მოასურეთ;
და თათა კირი ეათასეთ, რადნე უშეიღეთ ანუ ურეთ?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 631) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ა. ბარამიძის წინადადებით, რად მ ე უ შ ე ი ღ ე თ ა ნ უ უ რ ე თ ? შეიცვალა. წა-თხებით: რად მ ე უ შ ე ი ღ ე თ , რად მ ე ა უ რ ე თ ?

პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმავე წამს იხმო მსახურები, ეს საქმე მოვაგაერთ, უბრძანა: „ნავებით წადით, ზღუა-ზღუა იეურეთ, მოგვიძებნეთ (ნესტანი), მის სატრფოს სურვილი შეუსრულეთ; თქვენს თავს კირი გაუთაყეთ, რად უნდა (მხოლოდ) გაუშვიდეკეთ, რად უნდა გაურეკეთო?“

636.1 მოასხნა ფრიდონ, გაგზავნა მყოდნენი ყოელის ზღვისანი,
უბრძანა: «იყოთ, არა ჰგავს აწ ამას საქმე სხვისანი,
მოსულა ინდოთ კელმწიფე, გარჯილი შორის გზისანი,
და ან უნდა ზღუასა დაეთქნეთ, ან შექნი ჰპოვოთ მზისანი!»

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 7912) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირველი ტაების ბოლოს შიშინა წერტილ-შიშის ნაცვლად. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეორე ტაების ბოლოს შიშის ნაცვლად დაიხსნა ორწერტილი.

სტროფის შინაარსი: მოიყვანა ფრიდონმა მყოდნენი ყველა ზღვისა და გააგზავნა, უბრძანა: „იყოთ, (რომ) ამას არა ჰგავს სხვისი საქმე: მოსულა ინდოეთის ხელმწიფე, შორ გზაზე გარჯილი, ან ზღვაში უნდა დაიღუპოთ, ან უნდა იპოვოთ მზის შუქი (ნესტანი)!“

636.2 სხვანი წამოდგეს მისისა სათაგან გამორჩეული:
«ხედაეთა ამა საროსა, ჩანს კირთა შენარხეული,
ჩვენ ამის კირთა ენაეცაღნეთ, მეფე მოყმეა ეული,
და აწ წადით, თქვენცა დაყავით საძებრად წელი წლელის!»

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 7913) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: წამოდგეს (წამოდგენეს), ჩანს (სჩანს), წლელის (წრელის). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: წინ წამოდგნენ მისი (ფრიდონის) მოლაშქრებიდან გამორჩეული სხვა მოყმეები (და მათაც მიმართა ფრიდონმა): „ხომ ხედაეთ ამ საროს, რომელიც კირისგან შენარხევი ჩანს, ჩვენ ამის კირს უნდა ენაეცალოთ, მეფე ეული მოყმეა, აწ წადით, თქვენც (ნესტანის) ძებნაში დაყავით წლევანდელი წელი!“

637 აჩინა კაცი, სადაცა სადგურნი ნათა სჩენოდეს;
უბრძანა: «ძებნეთ ყოველგან, რაცა ვის მისი გსმენოდეს».
მოსოლნა იჩინდა სალხინოდ, პატეინი მო-რ-გ-მ-ლხენოდეს,
და უმისოდ ლხინი მინახეს, ამა დღისათჳის მრცხუნოდეს!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 632) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეში შინაარსობრივ გაუმართლებელია ზმნის მეორე პირის ბოლოში გ ს მ ე ნ ო დ ე ს . გამოდის, რომ ფრიდონი იმას უგზავნის, ვისაც რაღაცა გაუვია ნეს-

ტანზე. ეს კი ეწინააღმდეგება ფაქტობრივ ვითარებას. საჭიროა ზმნა გადაეყვანოთ მესამე პირში — ს მ ე ნ ო დ ე ს, როგორც ვაქვს A⁴ A¹⁰ A¹² ნუსხებში. ამ გასწორების შემდეგ ტაეპის აზრი ნათელია: ფრიდონმა უბრძანა გაგზავნილებს: ძებნეთ ყველგან ის, ვისაც კი რაიმე გაეგონოს (სმენოდეს) ნესტანასო.

გ. კარტოზია: შესაძლოა ტაეპის სხვაგვარი გაგებაც. რაცა აქ მართლაც განუსაზღვრელობითი ნაცვალსახელია (=რამე). ასევე გახუსაზღვრელობით ნაცვალსახელად უნდა მივიჩნიოთ ვის (=ვისმე). ზმნის კავშირებითის ფორმას კი შეიძლება მოჰყლოს გაგება ქქონდე: გ ს მ ე ნ ო დ ე ს = გ ე ს მ ა ს, გ ა ი გ ო თ. ტაეპის აზრი ასეთია: ეძებეთ ყველგან, (იქნებ) მის შესახებ ვინმემ (რომელიმემ) რამე გაიგოთ.

ი. გიგინეიშვილი: გ ს მ ე ნ ო დ ე ს მესამე კავშირებითია და მასში მომავლის გაუებას ვერ ეივარაუდებთ.

ა. ბარამიძე: აზრობრივად ს მ ე ნ ო დ ე ს უფრო უდგება კონტექსტს, მაგრამ გუგება-რია ხელნაწერთა უმრავლესობაში მისი გადაკეთების საფუძველი.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაითხება ს მ ე ნ ო დ ე ს.

მესამე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილი.

სტროფის შინაარსი: გაგზავნა (გაამწესა) მსახურები ნავსადგურებში (იქ, სადაც ნავებ-ქქონლად სადგურები); უბრძანა: „ეძებეთ ყველგან, ვისაც მისი რაიმე გაეგონოს“. მოლოდინი მიმართდა სასიხარულოდ, ტანჯვა შემიმსუბუქდა. უმისოდ (უნესტანოდ) მიღებენია (ლხინი მინახავს), ამის (ამ დღის) გამო უნდა მრცხვენოდეს!

638 ფრიდონ საჭლომნი დამიდგნა ადგილსა საბატრონოსა,
მითხრა, თუ: «მცთარეარ აქამდის, ვერ მიხეჭლი გასაგონოსა:
ხარ დიდი მეფე ინდოთა, რა ვით ვინ მოგაწონოსა!
და ეინ არის კაცი, რომელმან თავი არ დაგამონოსა?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 633) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონმა ტახტი დამიდგა სამეფო ადგილას, მითხრა: „აქამდით თურმე ვცდებოდი, ვერ მიხეჭლი იმას, რაც უნდა გამეგო: ხარ ინდოელთა დიდი მეფე. ვინ რა როგორ მოგაწონოს! ვინ არ დაგამონებს თავს?!“

638,1 ზღვათა და ემელთა არ მორჩა, გაგზავნა ყუბელგან მებენელი:
ზღვასა—ნავი და კატარა, თემ-თემად—გზათა მტკეპნელი;
ამბავს ვიციდი შევგული, ახალთა ცეცხლთა მდებნელი,
და ეისეა ენახოს ნათელად ღრუბლის შეკრული მზე ბნელი!

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 7931) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ყუბელგან (ყოვლგნით), ზღვათა (ზღვასა), ცეცხლთა მდებნელი (ცრემლთა მდენელი); პირველი ტაეპის ბოლოს ორწერტილია წერტილ-მძიმის ნაცვლად; მეორე და მესამე ტაეპში (შიგნით) დასმულია მძიმეები და ტირეები. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ზღვასა და ხმელეთზე არ გამოტოვა (ადგილი), ყველგან გაგზავნა: მებენელი: ზღვაზე — ნავი და კატარა, სოფელ-სოფელ — ქვეითები (გზის მტკეპნელები); ამბავს ვუციდი ბედშავი (გულშავი), ახალცეცხლმოდებული, ეის უნახავს, რომ ღრუბლისგან შეკრული ბნელი მზე იყოს ნათელი!

639 რას ვაგრძელებდე! მოვიდეს ყოვლგნით ამბისა მცნობელნი,
ცუდნი და ცუდთა ადგილთა თავისა დამაშრობელნი;
ვერა ვერ ეცნა, ვერ იყენეს ვერას ამბისა მობებელნი,
და მე უფრო მდინდეს თუალთაგან ქულა ცრემლნი შეუშრობელნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 634) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რალა გაეაგრძელო! დაბრუნდნენ ყოველი მხრიდან ამბის გასაგებად გაგზავნილები, ვაცუდებულენი და უსარგებლო ადგილებში დამაშრობელნი; ვერაფერი ვერ გაეგოთ, ვერავითარი ამბის მობებლები ვერ იყვნენ, მე უფრო მდიოდა თვალბოდან შეუშრობელი ცრემლები.

639,1 ვთქუი: «რა მკაცდა სახლსა ჩემსა? სპათა ესქპირეტ და ესქამ,
მე ვიშუბ და იგი ტყუელა, ზღუათა შიგან წამიგია.

კლდისაგანცა უმაგრესსა ესე ვითა გამოიგია?
და ქრამლსა კელსა ველ. რას ეკლი, ცუდად შიგან რას მიგია?*

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 795) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: მაკლდ- (შქონდა), შიგან (შეგ. 11 ტაეპი), ეკლი (ვხლი); პირველ ტაეპში, ცეწურასთან; შიშის საც. ლად დასმულია კიხის ნიშანი, ტაეპის ბოლოს შიშის ნაცულად წერტილ-შიშეა, სართომო სიტყვის წინ დასმულია შიშე (ესტამ, ივია); მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილია შიშის ნაცულად, ტაეპის შიგნი შიშეა დასმული.

ა. ბარამიძე: სტროფი არის ყველა (დაუზიანებელ) ხელნაწერში. ამასთან შინაარსობრივად საჭიროა. ამიტომ ძირითად ტექსტში უნდა შევიტანოთ. აღრე (1937 წლის გამოცემის ტექსტზე მუშაობისას) მე განსხვავებული აზრი მქონდა ამ სტროფზე, მაგრამ შემდგომში შევიცვალე შეხედულება.

ი. გიგინეიშვილი: ის ფაქტი, რომ სტროფი ყველა ხელნაწერშია, არ გამოდგება მისი ძირითადობის საბუთად. პოემაში სხვაგანაც საკმაოდ დასტურდება იმის მაგალითები, რომ ამჟამად გვიანდელ სტროფს ყველა ხელნაწერი წარმოგვიდგენს.

გ. კარტოზია: სტროფის გვიანდლობას მოწმობს მისი (განსაკუთრებით პირველი ტაეპის) სტილისტური გაუმართაობა. მიუხედავად პუნქტუაციური ცვლილებების შეტანისა, პირველი ტაეპის შინაარსი მაინც ბუნდოვანი რჩება და მისი გააზრების ნაძალადევის შთაბეჭდილება ტოვებს.

ე. მეტრეველი: სტროფი არც შინაარსობრივად არის საჭირო. ტარიელი წასვლის აუცილებლობაზე ლაპარაკობს 641-ე სტროფში („მაშა მე მისსა ამბავსა რათგან აღარას მოველი“).

დადგინეს: სტროფი დარჩეს ჩანართებში.

სტროფის შინაარსი: ეთქვე: ჩემს სახლში რა მაკლდა? ლაშქარს ვუჭვრეტ, ვსვამ. (სულ) ესაა; მე ვხარობ და ის (ნესტანი) ტყვედ არის, ზღვაში დამიკარგავს. კლდეზე მაგარს ეს როგორ ვაპირებთ? ზმალი ევლარაფერში მარგია, ტყუილად შიგ (ქარქაშში) რას მიგია?*

1976 წ. 24 დეკემბერი

სტომას დასწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი.

ვინიხილეს სტროფები: 640; 641; 642; 643, 643,1; 644 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზია გ. არაბულმა, ე. გერტიშვილმა, ლ. კიანაძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 645; 646. (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმბალიშვილმა, ნ. ციტიშვილმა).

640 მე ფრიდონს უთხარ: აესე დღე ვითა მესაზარების,
აშისად მოწმად ღმერთი მყავს, სათქმელად მეუცხოების;
უშენოდ მყოფსა ღამე და დღეცა მესალმობის,
და დაქსნილარ ღმინსა ყოველსა, მით გული ჰირსა მიების.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 635) შედარებით პროექტში შემდეგი, ცვლილება: უთხარ (უთხარ).

ი. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტაეპში ერთპირიანი ზმნა დაქსნილვარ ირბ ობიექტთან (ღმინსა) დაუკავშირებელი გამოდის. უნდა: დაქსნილვარ.

გ. კარტოზია: ორიპირიანი გარდაუვალი ზმნების თერმობითა ორგანული წარმოება ქართულში გვიანდელი წარმოშობისაა. ამგვარი ფორმები ძველად აღწერილად იწარმოებოდა. ვტ-ში ძველი წარმოება დაეცა. შდრ. ანალოგიური მაგალითი: შეიგენით, მიცემულვარ ჰირსა რამე თანისთანსა (ა 662).

დადგინეს: დარჩეს დაქსნილვარ ღმინსა ყოველსა.

სტროფის შინაარსი: მე ფრიდონს უთხარ: აესე დღე თუ როგორი ზარდამცემია ჩემთვის. აშის მოწმედ ღმერთი მყავს, თქმა მძნელება; უშენოდ მყოფს ღამე და დღე (ორივე) ბნელად მეჩვენება. მოვუბრუნებარ ყოველგვარ სიხარულს, ამიტომაც გული ჰირს უერთდება.

641 მაშა მე მისსა ამბავსა რათგან აღარას მოველი,
ველარ ვიქმნები, გამიშვი, ვარ ფარმანა. ა კოსოველი.

ფრიდონს რა ესმა, ატირდა, სისხლითა მოერწყო ველი;
და მითხრა, თუ: «ძმავ, დღესითგან ცედ ჩემი ლხინი უოეელი»:

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 636) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მესამე ტაქის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დასმულია წერტილ-მძიმე. პროექტი მიღებულ იქნა. სტროფის შინაარსი: „რადგან მე მის (ნესტანის) აღარავითარ ამბავს მოველი, ველარ დაერჩები, ვამიშვი, ეთხოვ ნებართვას!“ ფრიდონმა ეს რომ მოისმინა, ატირდა, ცრემლით მოირწყო ველი: მითხრა: „ძმავ, დღეიდან ფუჭია (ამაო) ჩემი ლხინი!“

642 თუცა ღია მოიჭირვეს, ვერცა ეგრე დამიჭირეს;
მისთა სპათა მუქლმოყრილა თავი მათი ჩემკერძ ირეს.
მეხტეოდღეს, მაკოცებდეს, ატირდეს და ამატირეს:
და ანუ წახეალო, დაგემონნეთ, სიოცხლება ჩქენი ვირეს!»

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 637) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ა. ბარამიძე: მეოთხე ტაქში რიგი ხელნაწერი და გამოცემა ნაცვლად დაგვემოწინეთ კითხვობს: და გააწამოთ. ჩვენს გამოცემაშიც (s) ეს ფორმა გვაქვს მიღებული. ტაქის აზრი ასე გვესმის: სანამ ცოცხალი ვართ, მზად ვართ ევეწამოთ, თავი გაუწიროთ შენთვის. როცა ამ ფორმას ვაძლევდით უპირატესობას, იქიდან ამოვდიოდით, რომ გასაგები, ნათელი ფორმა (დაგემონნეთ) არ გადაეკეთებოდა რთული, ძნელად გასაგები ფორმით. რედუქციის წევრებს საეჭვოდ მიაჩნიათ, რომ დაგაწამოთ ზმნას წამების, თავგანწირვის შინაარსი ჰქონდეს. ამასთან სარწმუნოდ მიაჩნიათ ვარაუდი, რომ დაგვემოწინეთ გვიანდელი სწორების შედეგია.

ბ. გიგინეიშვილს შესაძლებლად მიაჩნია დაგაწამოთ-ში დაინახოს სწავის ზმნის კაუზატიური ფორმა. ტაქის შინაარსი, მისი აზრით, ასეთია: ნუ წახეალო, სანამ ცოცხალი ვართ, ამას დაგარწმუნებთ.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს დაგაწამოთ.
სტროფის შინაარსი: თუმცა ბევრს ეცადნენ, მაინც ვერ დამაყავეს: მისი (ფრიდონის) ბოლაშქრენი ჩემკენ მუხლმოყრილი წამოვიდნენ, მეხვეოდნენ, მკოცნიდნენ, ატირდნენ და ამატირეს: „ნუ წახეალო, ამის დარწმუნებაში ეიქნებით, სანამ ცოცხალი ვართ!“

643 ეგრე უთხარ: თქქენი გაყრა მეცა ღია მეძნელების,
მაგრა ლხინი უმისოსა ჩემგან ძსელად გაიძღების;
ჩემსა ტუქესა ვერ გაესწირავ, თქქენცა ღია გებრალების,
და ნუენ მიშლით, არ დაედგები, არცა ვისგან დამეშლების».

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 638) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ეუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ასე ვუთხარა: „თქქენი განშორება მეც ძალიან მეძნელება, მაგრამ ჩემგან, უმისოდ (უნესტანოდ) მყოფისაგან, სიხარული ძნელად გაიძღება: ჩემს ტუქეს ვერ მიკარავებ, თქქენც ძალიან გებრალდებათ, ნერავინ დამიშლით (წასვლას), (მაინც) არ დაერჩები, არც შეიძლება ეინემე დამიშლოს“.

643,1 აღმერთი მყავს მოწმად. ვეცადე გულია მობრუნებხასა,
მაგრამ არ დამეუთა სალხინოდ, მეტუოდა ვაგლახ-ვენებასა;
ერთხელ დამწვარი პატრუქი ველარ იქს გაბრწყინებხასა.
და აწ ნულარა იქთ ჩემისა წასულითა დაჰმუნებხასა».

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 799) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მობრუნებხასა (მობრუნებასა), ვაგლახ-ვენებასა (ვაგლახ ვენებასა), გაბრწყინებხასა (გაწყინებხასა), დაჰმუნებხასა (დაჰმუნებასა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: „აღმერთო მოწმამ, რომ ვეცადე გული მომებრუნებინა, მაგრამ არ დამეუთა (გულ) სამხიარულოდ, მეუბნებოდა ვაგლახსა და ვენებას; ერთხელ დამწვარი პატრუქი (ცვლა) ველარ გაბრწყინდება. ჩემი წასვლის გამო აწ ნულარ შეწყუბდებით!“

644 მერვე ფრიდონ მოიყვანა, მიძლენა ესე ჩემი ცხენი,
მითხრა: ახედაე პირი მზისა, თქქენ საროსა ეგვე ხენი,
ვიცი, პეტი არა გინდა. ძლუენნი რადმეცა გავიცხენი?
და თუით ამანვე მოგაწონნეს საყდრობა-სიფიცხენი».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 639) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მოგაწონნეს საკედრობა-სიფიცხენი (მოგაწონოს საიდრობა, სიფიცხენი).

ბ. გიგინეიშვილი: მეოთხე ტაეში უნდა მივიღოთ საკედრობა, რომელიც ნაწარმოებია ქედნა (ტარება) ზნისაგან.

გ. კარტოზია: ძველ ქართულში საკედარი ნიშნავს საჯდომ ცხოველს. „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა უმრავლესობაც საკედრობა-ს უკერს მზარს.

დაადგინეს: დარჩეს საკედრობა. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მკრმე ფრიდონმა მოიყვანა ეს ჩემი ცხენი და მანუკა, მიიხრა: „ხედავ შენ, მზისსახიანი, თქვენ, საროს, ეგებ ხე (ხესაეთი მალალი, ღილი)! ვიცო, რომ მეტი არავერი გინდა, ძღვენი რატომ გაუაუღო (გაუაწილო)? თვით ამან (ცხენმა) მოგაწონოს ტარება, და სისწრაფე.

645 ფრიდონ გამომეკა, წავედით, ორთავე ცრემლნი ეღუპარენით;

მუნ ერთმანერთსა ვაყოცეთ, ზახილით გაეიყარენით.

სრულად ლაშქარნი მტიროდეს გულითა მართლად, არ ენით.

და გაზრდილ-გამზრდელთა გაყრასა ჩუენ თავნი დავადარენით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 640) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონი. გამომეკა, წავედით, ორივემ ცრემლები ეღუპრეთ: იქ ერთმანეთი გადავყოცნეთ, ხამალაღი ტირილით გაეიყარეთ. მთელი ლაშქარი ალალი გულით მტიროდა, არა ენით. ჩვენი გაყრა გაზრდილ-გამზრდელთა გაყრას დავადარეთ.

646 ფრიდონისით წამოზრულმან, წავე ძებნად, კელა ვიარე,

რომე არა არ დამირჩა კმელთა ზედა, ზღუათა გარე,

მაგრა მისსა მნახესაცა კაცსა ეერას შევეყარე:

და გული სრულად გამიშმაგდა, თავი მკეტოა დაეადარე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 641) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონი გამომეკა, წავედით. ორივემ ცრემლები ეღუპრეთ: იქ ერთიღვე (იმდენი) ვიარე, რომ არაფერი არ დამრჩენია ხმელეთზე, ზღუების გარშემო, მაგრამ მის მნახვე კაცსა ეერაის შეეხვდი; გული მთლად გამიშმაგდა, თავი მხეტებს დავამსგავსე მხეტს დავემსგავსე).

1877 წ. 7 იანვარი

სტომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ბ. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები; 647; 648; 649; 650; 651; 651,1 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

647 ეჭუთი, თუ: ჩემგან აღარა კამს სიარული, ცული ცურვა,

ნუთუ მკეტოა სიახლემან უკემყაროს გელსა ურვა!*

მონათა და ამა ასმათს სიტყუა უთხარ შუიდი თუ რვა:

და ვეიცო, რომე დამირჩიხართ, დია გამართებს ჩემი მღურვა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 642) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: აღარა კამს (აღარა), უთხარ (უთხარ).

ბ. გიგინეიშვილის წინადადებით პირველ ტაეში ჩემგან აღარა კამს შეიცავსა წაითხეთ ჩემი აღარა (წინააღმდეგნი—ც. კიკვიძე და შ. ძიძიგური).

სტროფის შინაარსი: ეჭუთი: „ჩემი სიარული აღარა (ზედმეტია), ფუჭია ცურვა, ეგებ ხეცებთან სიახლევემ უკემყაროს გელსი დარდი (მწუხარება)!“ მონებს და ასმათს შეიღონვა (ე. ი. ცოტა) სიტყუა უთხარ: „ვეიცო, რომ მეტად გამირჩიხართ, (ამიტომ) ძალიან უნდა პეძღუროდეთ“.

648 აწ წაღით და მე დამაგდეთ. ეტერენით თათა თქუენთა,

ნელარ უჭურვით ცრემლთა ცხელთა, თუალთა ჩემთათ მონადენთა!*

რა ესენი მოისმენდეს საუბართა ესოდენთა,

და მიიხრეს: ჰამა, ჰამა, რასა პბრძანებ, ნუ მოასმენ ყურთა ჩუენთა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 643) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჰაი, ჰაი (ჰაი).

პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პ ა მ პ ა მ, ი. გიგინეიშვილის წინადადებით, დაიწყო ერთად.

სტროფის შინაარსი: „ახლა წადით და მე დამტოვეთ, თქვენს თავს უპატრონეთ, ნულარ უტკობთ ჩემს თვალთაგან მონადენ ცხელ ცრემლებს!“ ამით რომ ასეთი საუბარი მოისმინებოდა მითხრეს: „პაი, რას ბრძანებ, ჩვენს ყურებს (მაგას) ნუ მოასმენინებ (მაგას ნუ გაგავაზნებ)?“

64) უშენოსა ნუმიცა ენახავთ ნუ პატრონსა, ნუ უფალსა!
ნუთუ ღმერთმან არ გაგუყარნეს ცხენთა თქუენთა ნატერფალსა!
თქუენ ვიჭირებლეთ საქურეტელსა შუენიერსა, სატურფაღსა!»
და თურუ ზედი მოალაფლებს კაცსა ეგზომ არღაფალსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 644) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: „შენ გარდა (სხვა) ნუ გვენახოს ნურც პატრონი. ნურც ბატონი ეგებ ღმერთმა არ გაგვეყაროს თქვენი ცხენების ნატერფალს! თქვენ გიყურებლეთ ტურფა (და) მშენიერ სანახავს!“ თურმე ზედი დაძაბუნებს (ხალისს დაუყარავს) ასე ხალისიან კაცსა.

65) ველარ გაეგზავნენ, სიტყუანი მესმნეს მონათა ჩემთანი,
მაგრა ღვეჯარენ არენი მე კაცრელთა თემთანი;
სახლად საყოფნი მიმანდეს თხათა და მათ ირემთანი.
და გავიქერ, სრულად დაეტყებნენ ქუე მინდორნი და ზე მთანი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 645) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გიგინეიშვილი მხარს უჭერს მესამე ტაეში ს ა მ ყ ო ფ ნ ი ფ ო რ მ ა ს. რედაქციამ უცვლელად მიიღო პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: ველარ გაეუფვი, გავიგონე ჩემი მონების სიტყვა (გავეუგონე, დავეუგონე ჩემს მონებს). მაგრამ დაეტოვე ადამიანთა საცხოვრებელი ადგილები; გარეული თხებისა და ირმების სამყოფი სახლად მიმანდა. გავიქერი, მთლად დაეტყებნე (მოვიარე) ქვეყნიერებები და ზეეთ მთები (მთა და ველი).

65! ესე ქუბანი უკაცური ეპოვენ, დევთა შეეკაფნეს,
შემომებნეს. ამოეწყუთიდენ, ყოლა ვერას ვერ მეკაფნეს,
მათ მონანი დაიკოცნეს, ჩაქუთნი ავად მოეკაფნეს.
და საწუთრომან დაბლრიკა, ცქაფნი მისნი კულა მეცქაფნეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 646) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეში ნაცულად შემომებნეს ს უორმისა უნდა მივიღო. ხელნაწერებისა და გამოცემების უმრავლესობაში წარმოდგენილი შემოვებო. ეს უკანასკნელი ჩვეულებრივი, გავრცელებული ფორმაა ძველ ძეგლებში.

რედაქციამ მიიღო ეს გასწორება. ამავე ტაეში, გ. კარტოხიას წინადადებით, ამოეწყუთიდენ შეიკულა ამოეწყუთიდენ ფორმით. ტაევის ბოლოს მძიმის ნაცულად დაესვა წერტილ-მძიმე.

რედაქციას ასე ესმის სტროფის შინაარსი: ეს უკაცური გამოქვაბულები ვიპოვე, დევებ (რომ) შეეკაფათ, შევებბოლეთ, ამოეწყვიტეთ, ზარდამცემი ყვირილით სრულებით ვერ შემაშინეს; მათ მონები დამიხოცეს. ჩაქვი ცულად გაემამგრებინათ მონებს ქაფით (მხარ-ილილი საცაიო ჩაქვით). წუთისოფელმა დამამწუხრა, მისი სიტყუე კვლავ განვიცადეთ.

ც. კიციქის, გ. კარტოხიას, ს. ცაიშვილს მიანიხათ, რომ მესამე ტაევის მეორე ნახევარში ლაპარაკია დევებზე და არა ტარიელის მონებზე; ჩაქვი არასისციეთოდ მოისმარება უეგებმა.

65!1 დევნი დაკონა ტარიელ, შექმნა სისხლისა მდენები;
ასმათ ილოცავს, ღმერთს წინა გამარჯუებისა მქენები;
უთ მოქდომია შეკაზმა, ბევრი კამს ქებად ენები,
და მკლავისა ძალით დაკონა, არ შეჰყაროდა სენები.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 808) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დევები დახოცა ტარიელმა, სისხლის მდენად შექმნა ისინი (სისხლადინა მათ); ღმერთს წინაშე გამარჯვების მხვეწარით ასმათი ლოცულობს; როგორ მოსდობია ჩაქმა (მორთვა), (ამის) საქებად ბევრი ენაა საჭირო, მკლავის ძალით დახოცა, სენი არ შეჰყარია.

ილია ნისტორის ძე ვეკუა

მათემატიკისა და მექანიკის დარგში უთ-
ვალსაჩინოესი მეცნიერული მიღწევისათვის
1948 წელს ი. ნ. ვეკუა აირჩიეს სსრ კავშირის
მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენ-
ტად, ხოლო 1968 წელს — აკადემიის ნაწევლად
წევრად. მისმა მეცნიერულმა დაწახსურებამ
ღარათო საერთაშორისო აღიარება მოუპოვა, იგი
არჩეული იყო მთელი რიგი საზღვარგარეთის
აკადემიებისა და სამეცნიერო საზოგადოებების
წევრად.

საბჭოთა მეცნიერების განვითარებისათვის
უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ი. ნ. ვეკუას
ბელაგოციურ და მეცნიერულ-ორგანიზატორულ
მოღვაწეობას. ილია ვეკუა მრავალი წლის მან-
ძილზე ახმარდა თავის ორგანიზატორულ და
მეცნიერულ ნიჭს საქართველოში მეცნიერუ-
ლი კვლევის განვითარებას. ახალგაზრდა მეც-
ნიერთა აღზრდას და მაღალკვალიფიციურ სპე-
ციალისტთა მოზადებას მეცნიერების მრავ-
ელ დარგში. 1943 წელს ი. ნ. ვეკუა სკკპ
რიგებში შევიდა.

ოცდაათიანი წლების შუახანებიდან იგი
სამასწავლებლო მოღვაწეობას ეწეოდა ქვეუ-
ნის დიდ უმაღლეს სასწავლებლებში: თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტში, მოსკოვის
სახელმწიფო უნივერსიტეტში, მოსკოვის ფი-
ზიკა-ტექნიკურ ინსტიტუტში. დიდი წვლილი
შეიტანა ი. ნ. ვეკუამ სსრ კავშირის მეცნიერე-
ბათა აკადემიის ციმბირის განყოფილებისა და
სოციალისტური სახელმწიფო უნივერსიტეტის
შექმნაში. რომლის პირველი რექტორიც იყო
იგი ექვთიმ წლის მანძილზე. შემდეგ 1966
წელს, ი. ნ. ვეკუა დაინიშნა თბილისის უნი-
ვერსიტეტის რექტორად. იგი იყო აგრეთვე ამ
უნივერსიტეტის გამოყენებითი მათემატიკის
ინსტიტუტის ორგანიზატორი და მეცნიერული
ხელმძღვანელი.

1972 წელს ი. ნ. ვეკუა საქართველოს სსრ
მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიუმენტად აირ-
ჩიეს. მრავალმხრივ მეცნიერულ, სამეცნიერო-
ორგანიზაციულ და პედაგოგიურ მუშაობას იგი
კარგად უზანებდა დიდ სახელმწიფო და საზო-
გადო მოღვაწეობას. არჩეული იყო სსრ კავში-
რის შემედიდ, შერევი და მეცნიერული მრავალ-
ეფისი საბჭოების დეპუტატად, საქართვე-

საბჭოთა მეცნიერებამ მძიმე დანაკლისი
განიცადა. 1977 წლის 2 დეკემბერს მძიმე
ავადმყოფობის შემდეგ 70 წლისა გარდაიცვალა
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი,
საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
პრეზიუმენტი, სოციალისტური შრომის გმირი,
დენიური და სსრ კავშირის სახელმწიფო
პრემიების ღირსი აკადემიკოსი ილია ნეს-
ტორის ძე ვეკუა

გამოგვიყვანდა უდიდესი მეცნიერი. ჩვენს
ქვეყანაში მეცნიერებისა და უმაღლესი განათ-
ლების გამოჩენილი ორგანიზატორი.

ი. ნ. ვეკუა დაიბადა 1907 წლის 23 აბ-
რილს, საქართველოს სსრ სოფელ მუშელეთში.
გლეხის ოჯახში. პირველი მეცნიერული კვლე-
ვა მან დაწყო თბილისის სახელმწიფო უნი-
ვერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტ-
ზე.

თავის ფუნდამენტურ ნაშრომებში ი. ნ. ვე-
კუამ შექმნა კრძოლვარობის განტოლვა-
ბათა თეორიის, გეომეტრიისა და დრეკადობის
თეორიის მთელი რიგი ახალი მეცნიერული
მიმართულებანი.

ლოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის წევრად.

კომუნისტურმა პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ მაღალი შეფასება მისცეს ი. ნ. ვეკუას ღვაწლს. მას მინიჭებული ჰქონდა სოციალისტური შრომის გმირის მაღალი წოდება, დაჯილდოებული იყო ხუთი ლენინის ორდენით. „საპატიო ნიშნის“ ორდენითა და მედლებით. მომხიბვლელობამ. სისადავემ და თავმდაბლო-

ბამ ილია ვეკუას საყოველთაო სიყვარული და პატივისცემა მოუხვეჭეს.

ილია ნესტორის ძე ვეკუას, შესანიშნავი მეცნიერის, საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ერთგული შვილის ნათელი ხსოვნა. რომელმაც მთელი თავისი სიცოცხლე შეაღწა სამშობლოს სამსახურს, მარად დარჩება ჩვენს გულში.

- ლ. ი. ბრეჟნევი, ა. ა. კირილენკო, ა. ნ. კოსიგინი, კ. ტ. მარსუკოვი, მ. ა. სულკოვი.
- ა. ნ. ლეიჩაჟი, ბ. ნ. კონოპარიკოვი, ა. უ. ჩერენკო, ი. ვ. კაპიტონოვი.
- მ. ვ. ზიმიანინი, ა. პ. ალექსანდროვი, ვ. ა. კირილინი, ს. პ. ტრაპუნიაკოვი,
- ე. ა. შეპარდნაძე, კ. ბ. გილაშვილი, ზ. ა. კაბარეძე, მ. პ. გიორგაძე, თ. ს. გორიაჩაჟი, ვ. პ. ელიშბინი, მ. ვ. კულდინი, ვ. ა. კობელნიკოვი, ა. ა. ლოგუნოვი,
- ა. ვ. სილორენკო, ა. ნ. შაფროსევი, ბ. ი. მარჩაი, ე. პ. ვაილინოვი, ზ. პ. სარიაზინი, ს. ბ. შჩარბაჟოვი, ნ. ნ. ბოგოლიუბოვი, მ. ა. ლანცნობივი, ი. მ. ვინოგრადოვი, ვ. ა. აშვარცხიანი, ბ. ბ. აბულაჟი, ე. ა. ხარაძე, ა. ნ. თავხელიძე.

მწერლობის მემკვიდრე

ილია ვეკუას ათეული წლების მანძილზე ვეგობრობდა პირადულად და ოქაზურად. ახლო ურთიერთობა გვექონდა სამსახურებრივი და საზოგადოებრივი საქმიანობის სარბიელზე. იშვიათად მოიძებნება ისეთი უნივერსალური ბუნების ადამიანი. საკვირველი ნებისყოფისა და ენერჯის პატრონი. უმაგალითოდ შრომისმოყვარე, კრიტიკოსი სუფთა, თავაზიანი და თავდაუზოგავი. როგორც იყო ილია ვეკუა.

საყოველთაოდ ცნობილია. რა დიდი მასშტაბის მეცნიერი და მეცნიერი-ორგანიზატორი იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სახელოვანი პრეზიდენტი. მე აქ ის მინდა აღვნიშნო. რომ ილია ვეკუა გულით იღვწოდა პუმიანტარული მეცნიერების ყველა დარგის. კერძოდ და განსაკუთრებით ქართველოლოგიის განვითარებისათვის.

ილია ვეკუა გატაცებული ტრფიალი იყო მწერლობისა, პოეზიისა. ის ყველას ხიბლავდა ამ მხრივ ფართო განსწავლულობით. ღრმა ცოდნით, ფაქიზი გემოვნებით. ილია ვეკუას ვერ მოასწრებდით ჩვენი ლიტერატურული ურანალ-გაზეთების წაკითხვას. ზოგჯერ უხერხულობაც კი მიგრძენია. როცა ჩემი აზრი უეთხავს ახლად გამოქვეყნებულ ისეთ ნახალზე, რომელიც ჭერ გაცნობილი არ მქონდა. ბევრს კითხულობდა მხატვრული ლიტერატურას ავადმუფობის პერიოდშიც. მისი ცხოვრების კეთილმა თანამგზავრმა ქალბა-

ტონმა თამარმა მიამბო: ბოლო დროს ილიამ ნეტისმეტად მოეძალა უკურნებელი სენი. შეარუა მისი ხარაკო ნებისყოფა, ხალისი დაეკარგა. უგუნებო ვახლა, კიბვია და წერის თავი აღარა ჰქონდა. ეუჭეკი ლოგინთან და მე ოვითოდ ვუკითხავდი, მაგრამ ვატყობდი. რომ ინტერესს ვერ იჩენდა, უჭირდა მოსმენილის აღქმა. უკინასკენლად წაუუკითხე „ლიტერატურული საქართველოს“ 25 წომეზრის წომერში დაბეჭდილი წერილი „კეთილი გრძნობის პოეტი“. ჩვეულებრივი კილთი ჩავკითხე ის აღგილიც, იტალიელი ავტორის შეკითხვაზე საბჭოთა მწერალი რომ ამბობს: „ჩვენი დროის ყველაზე დიდ პოეტად მე ვთვლი გლაკტიონ ტაბიძეს“. ამ სიტუვაზე ავადმუფი ერთბაშად შეიძრა, თითქოს გონს მოეგოგ გამოუხიზლდა, თვალეზი გაახილა (მანამდის თვალეზი დახუებული ჰქონდა), საბე გაუნათდა, ცრემლი მოერია, ბალოშე რიი კურცხალი დაგორდა. ეს იყო სიხარულის ცრემლი. სასიკვდილად განწირული გაახარა იმის მოსმენამ. რომ ავტორიტეტულ იტალიურ გაზეთში ჩვენი დროის ყველაზე დიდ პოეტად დაასახელეს გლაკტიონ ტაბიძე, ქართველი პოეტი. ეს იყო ილიას უკანასკნელი სიხარულიც, დასძინა ქალბატონმა თამარმა.

წავიდა ჩვენგან დიდი კაც- დიდი მეცნიერი.

ალექსანდრე ბარამიძე

ქ ს კ ლ ი წ ი მ ნ ე ბ ი

ბესიკი, ლექსები — რუმინულ ენაზე.

რუმინეთში, ქალაქ იასში, იქ—სადაც განიხილავს პოეტის ნეშტი, 1977 წელს გამოვიდა ბესიკის ლექსების კრებული. კრებულში შესულია 25 ლირიკული ლექსი და პოემა „ას-პინდა“. ლექსები უთარგმნია ცნობილ რუმინულ პოეტ დემიტრუ იონს გ. ჭინჩიხაშვილისა და ლ. კოჩლაძის მონაწილეობით. კრებულს უძღვის ფინა ჭინჩიხაშვილის ვრცელი შესავალი წერილი. იხურება კრებული დიწუ ფლამინდის ბოლოსიტყვით „ქართული პოეტი“ (დახასიათებულია ბესიკის პოეტური შემოქმედება). წიგნი საუცხოოდაა გაფორმებული. აქვს მშვენიერი ყდა და სუბერგარეკანი მოხატული მხატვარ პ. ველკანესკუს მიერ ლაღო უღლისაშვილის მოტივებით. სუბერს ამჟამს აგრეთვე კობა გურულის ნახელავი ბესიკის ქედური პორტრეტის ანბეჭდი. ფ. ჭინჩიხაშვილის შესავალი წერილი საინტერესოა არს და-

წერილი, იონან, სამწუხაროდ, შეიცავს ცალკეულ შედგომებს.

Т. А. Шумовский, Воспоминание Арабиста, изд. «Наука», Ленинград, 1977.

წიგნი წარმოადგენს კრებულს. მისი ძირითადი ნაწილია მოგონებანი, რამდენიმე თავი დათმობილი აქვს ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის ნარკვევს. კრებულში შემოკლებულად შეტანილია ავტორის წინანდელი კაზმურებული ნაშრომი ეთიოპია XV საუკუნის უცნობი არაბულენოვანი პოეტის (რომელიც საარსულადაც წერდა) არანის შესახებ. აღსანიშნავი ის არის, რომ აქ, არანის ლექსებში აღარაა რუსთაველის ხსენება. სამაგიეროდ შეჰქონეს აქვეყნებს თავის ძველ ნაშრომს „შოთა რუსთაველის პოემის გეოგრაფიული არეალი“.

159 გვ. ფასი 60 კაპ., ტირაჟი 2 500.

გამომცემლობა „მეცნიერება“

ძველი ქართული ლიტერატურა (XI — XVIII სს.).

რედაქტორი: ი. ლოლაშვილი

ეს კრებული ეხება XI—XII და XVII—XVIII საუკუნეების ქართული ფილოსოფიური, ჰაგიოგრაფიული, პოზიტიური და საერო-მხატვრული მწერლობის საკითხებს. მასში განხილულია ეფთვიძე და გიორგი მთაწმიდელის, არსენ იყალთოელის მიერ თარგმნილი ფილოსოფიურ-პოლემიკური და ამოკრითული თხზულებები, ბიზანტიურ-ქართული მეტაფრასული ჰაგიოგრაფიის სიუჟეტურ-მოტივური და სტილისტური თავისებურებანი; თეიმურაზ I-ისა და იოსებ ტფილელის პოემათა ტექსტობრივ-ისტორიული რეალიები, სულხან-საბა „სიბრძნე-სიცურისას“ ენარქული რაობა და დაწერის თარიღი; XVII—XVIII საუკუნეების პოეზიები და „გარდამავალი ხანის“ პოეტური თხზულებანი „გლოვა ირავლი მერიისა“ და „ამება ქეთევან დედოფლისა“.

კრებული განუთვნილია სპეციალისტთა და ქართული ლიტერატურის ისტორიის შესწავლათ დაინტერესებულ პირთათვის.

161 გვ., ფასი 1 მან. 05 კაპ., ტირაჟი 2000.

ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I.

რედაქტორები: გ. აბაშიძე, გ. ასათიანი

კრებულში მოთავსებული წერილები XIX საუკუნის ქართული მწერლობის ნაყვებად შექმნილი საკითხებისადმი მიძღვნილი.

წერილებში განხილულია სამოქალაქო მოტივები XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის ქართულ პოეზიაში, დასმულია ქართული რომანტიკის საწყისების საკითხი. — ეგრძოდ, აკრძალვა გამახვილებულია აღორძინების პერიოდის ქართული მწერლობის რომანტიკულ ელემენტებზე; საუბარია ვეფხეშვილის ლირიკული კომპოზიციების შესახებ, აკაკი წერეთლისა და სერგეი ნესხის საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ თანამეგობრობაზე; დახასიათებულია ანტონ ფურცელაძის მხატვრული პროზის თავისებურებანი; განაღებულია „პატარა ადამიანის“ პრობლემა XIX საუკუნის მწერლის ქართულ ლიტერატურაში; განხილულია ქართული ეურნალისტიკისა და სალიტერატურო კრიტიკის ისტორიის ცალკეული საკითხები.

კრებული გამოწველია როგორც ლიტერატურის სპეციალისტების, ასევე XIX საუკუნე-

ნის ქართული მწერლობით დაინტერესებულ
კითხველთა ფართო წრისათვის.

„ნარკვევები“ გამოცემა ხუთ წიგნად.

154 გვ., ფასი 1 მან., ტირაჟი 1000.

**პოეზია და სტილისტიკა (ლიტერატურის
თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები, წიგნი 11)**

რედაქტორი მ. დუდუჩავა

კრებული, წარმოადგენს „ლიტერატურის
თეორიისა და ესთეტიკის საკითხების“ მეთექვსმეტე
წიგნს და მოიცავს პოეტიკისა და სტილისტიკის
ცალკეულ პრობლემათა ისტორიულ-თეორიულ
ასპექტში გასუქებას: განხილულია პოეტიკური
გამოთქმების ისტორიული მოდიფიკაციის
საკითხები, ქართული სტროფის ახალი
ხაზობანი, კლასიკური სონეტის სპეციფიკური
ნიშნები, ესთეტიკური იდეალის არსი. აგრეთვე
მოცემულია შოთა რუსთაველისა და ვოტფრიდ
სტრასბურგელის შემოქმედებათა შედარებითი
ანალიზი.

178 გვ., ფასი 1 მან. 35 კაპ., ტირაჟი 1300.

ტექსტოლოგიური ეტიუდები

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი

კრებულში მოთავსებულია ტექსტოლოგიური
ხასიათის გამოკვლევები, სადაც განხილულია
ქართულ კლასიკოსთა — ვჟა-ფშაველას, დ. კლიაშვილის, ე. ნინოშვილის, ა. ყაზ-
ბეგის და სხვ. ამა თუ იმ თხზულების შემოკ-
მედებითი ისტორია. სტატიებში გაშუქებულია
ტექსტოლოგიის როლი მხატვრული შემოქმე-
დების კომპლექსურ შესწავლაში და სხვ.

156 გვ., ფასი 1 მან., ტირაჟი 1000.

**ალექსანდრე კვიპრელის ცხოვრება (X—
XIV სს. ხელნაწერების მიხედვით)**

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლე-
ვა. კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო
თამარ მაგალიძე

რედაქტორი ელ. მებრეველი

წინამდებარე გამოცემით პირველად ქვე-
ყნდება VI საუკუნის მოღვაწის ალექსანდრე
კვიპრელის ერთ-ერთი თხზულების — საკითხა-
ვი პოენისათვის პატიოსნისა და ცხოველს-მყო-
ფელი ჭუარისა—კრიტიკულად დადგენილი
ტექსტი. ქართული თარგმანი შემონახულია
რამდენიმე ხელნაწერში, რომელთაგან უძველესი
№86 წელს გადაწერილი პალმფესტიკა.

ტექსტს უძღვის გამოკლევა, რომელშიაც
დახასიათებულია გამოყენებული ხელნაწერე-
ბი, დადგენილია ქართული თარგმანის წყარო-
ბერძნული რედაქცია. განხილულია თვით ბერ-
ძნული რედაქცია. განხილულია თვით ბერძ-
ნული ორიგინალის წყაროები, აღნიშნული ნა-
წარმოების გავლენა სხვა ისტორიული ხასია-
თის თხზულებებზე და ქართული თარგმანის
შესრულების დროის საკითხი.

გამოცემას თან ერთვის ვრცელი კომენტა-
რები, ლექსიკონი და საძიებლები.

წიგნი დიდ სამსახურს გაუწევს როგორც
ვილოლოგებს, ისე ისტორიკოსებსაც.

126 გვ., ფასი 90 კაპ., ტირაჟი 1700.

**ლ. ჩლაიძე, ქორიღლის ეპოსის ქართული
ვერსია**

რედაქტორი ს. ყიფიძე

ნაშრომში შესწავლილია პოპულარული
აღმოსავლური ეპოსის — „ქორიღლის“ ქარ-
თული ვერსია, წარმოდგენილია ეპოსის სა-
ქართველოში შემოსვლისა და ქართულ ვერ-
სიის ჩამოყალიბების საკითხები, მოცემულია
ქართული ვერსიის ანალიზი (ქართულ და რუ-
სულ ენებზე).

ნაშრომში პირველად არის თავმოყრილი
და გამოქვეყნებული ქართული ვერსიის ტექს-
ტები მათი რუსული თარგმანით.

164 გვ., ფასი 1 მან. 10 კაპ. ტირაჟი 1000.